Πέλοπας / Pelopas

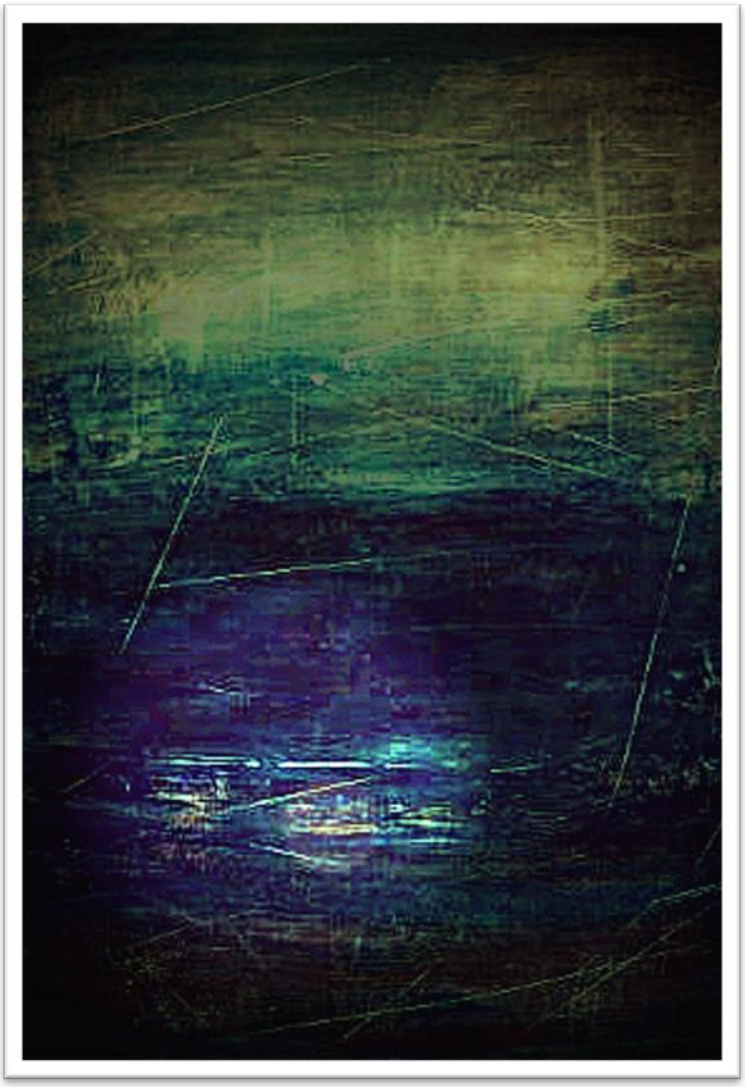
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

INTERDISCIPLINARY JOURNAL OF THE UNIVERSITY OF THE PELOPONNESE

Τόμος 8, τεύχος 2 / Volume 8, no 2

Ιούλιος - Δεκέμβριος 2024 / July - December 2024

ISSN 2529-1831 (Online)



ΤΡΙΠΟΛΗ / TRIPOLI

Πέλοπας / Pelopas

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL OF THE UNIVERSITY OF THE PELOPONNESE

Εξαμηνιαία Ηλεκτρονική Επιστημονική Έκδοση Ανοικτής Πρόσβασης

Τόμος 8, τεύχος 2 / Volume 8, no 2
Ιούλιος - Δεκέμβριος 2024 / July - December 2024
ISSN 2529-1831 (Online)

Ο **Πέλοπας / Pelopas** είναι ηλεκτρονικό περιοδικό ανοικτής πρόσβασης. Απευθύνεται σε όλα τα μέλη της ελληνικής Πανεπιστημιακής Κοινότητας και στοχεύει στη δημοσίευση (έπειτα από κρίση) πρωτότυπων άρθρων που άπτονται των θεματικών πεδίων των Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, των Επιστημών της Υγείας, του Πολυτεχνικού Κλάδου, της Γεωπονίας, της Τεχνολογίας και της Πληροφορικής.

Εκδότης: Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
Editor: Library and Information Center, University of the Peloponnese

Επιστημονική - Συντακτική Επιτροπή
(αλφαβητικά)

1. **Γιώργος Β. Ανδρειωμένος,** Καθηγητής ΤΦ και Κοσμήτορας της ΣΑΕΠΣ
2. **Πηνελόπη Αθανασοπούλου,** Καθηγήτρια ΤΟΔΑ
3. **Σωτήριος Βανδώρος**, Αναπληρωτής Καθηγητής ΠΕΔΙΣ
4. **Παναγιώτης Γκρίλιας,** Επίκουρος Καθηγητής ΤΦΥΣ
5. **Μαρίνα-Αναστασία Κοτζαμάνη**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΤΘΣ
6. **Ευάγγελος Μαρινάκης**, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΠΜ
7. **Δημήτριος Πετρόπουλος,** Καθηγητής ΤΓ
8. **Οδυσσέας Σπηλιόπουλος**, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΛΟΧΡΗ
9. **Γιώργος Τσούλος**, Καθηγητής ΤΠΤ

Συντονιστική Ομάδα
Ευγενία Χοροζίδου, Βιβλιοθηκονόμος, Διεύθυνση Υπηρεσίας Βιβλιοθήκης
Κωνσταντίνος Λαφογιάννης, Βιβλιοθηκονόμος, Παράρτημα Βιβλιοθήκης Σπάρτης

Καλλιτεχνική επιμέλεια εξωφύλλου: Άση Δημητρουλοπούλου, Ε.Ε.Π. ΤΘΣ
Επιμέλεια τεύχους: Ευγενία Χοροζίδου, Βιβλιοθηκονόμος
Τεχνικός Διαχειριστής: Δημήτρης Δημητρακόπουλος, Πληροφορικός - Μονάδα Ηλεκτρ. Διακυβ.
Τυπογραφικές διορθώσεις: Γιώργος Ανδρειωμένος, Καθηγητής ΤΦ

Οι απόψεις που εκφράζονται στα κείμενα του περιοδικού **Πέλοπας/Pelopas** αντιπροσωπεύουν αποκλειστικά τους συγγραφείς που τα υπογράφουν και δεν δεσμεύουν κατ' ουδέναν τρόπο τα μέλη της Επιστημονικής, Συντακτικής και Συντονιστικής επιτροπής ή κάποιο άλλο συλλογικό ακαδημαϊκό ή διοικητικό όργανο του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

© Τα πνευματικά δικαιώματα των δημοσιευμένων άρθρων ανήκουν στο περιοδικό. Η ακαδημαϊκή χρήση τους είναι ελεύθερη, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης. Απαγορεύεται η μερική ή/και ολική αναδημοσίευση κειμένων που δημοσιεύονται στο περιοδικό, χωρίς τη συγκατάθεση των Επιμελητών ή της Συντακτικής Επιτροπής και επιβάλλεται αναφορά στην πρώτη δημοσίευσή τους στο περιοδικό.

http://library.uop.gr/magazine

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Μήνυμα Συντακτικής - Επιστημονικής Επιτροπής **5**

Άρθρα

Le corps chez Maurice Merleau-Ponty et Roland Barthes: d'un lieu philosophique à un espace culturel
ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ Μαρίνα **7-14**

The Interplay of Tradition and Innovation in fin-de-siècle Latvian Literature
KALNACS Benedikts **15-30**

Μετανεωτερικές ποιητικές απηχήσεις του 1821
ΚΩΣΤΙΟΥ Κατερίνα **31-38**

Η αποτύπωση των ελληνογερμανικών σχέσεων στη λογοτεχνία: η εμπειρία της μετανάστευσης στη Δυτική Γερμανία
ΜΑΡΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Πέτρος **39-52**

Συμβολή της εκπαίδευσης που λαμβάνει το άτομο κατά την διάρκεια των σχολικών του χρόνων στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα
ΓΟΛΕΓΟΥ Ειρήνη, ΓΟΥΑΛΛΕΣ Μανόλης, ΠΕΠΠΑΣ Κώστας **53-70**

Η ηγεσία και οι πρακτικές της στην ψηφιακή εποχή: βιβλιογραφική μελέτη για την κατανεμημένη και τη μετασχηματιστική ηγεσία στο σχολικό πλαίσιο
ΚΟΚΚΟΝΟΣ Αντώνιος, ΤΡΑΥΛΟΣ Αντώνιος Κ., ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Παναγιώτα, ΠΑΥΛΗ-ΚΟΡΡΕ Μαρία **71-84**

Μοντέλο σύγκλησης στη στοχοποίηση: μια σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση για τη μελέτη εγκληματικών - παρεμβατικών συμπεριφορών ΣΑΡΙΠΑΝΙΔΗΣ Ηλίας, ΤΡΑΥΛΟΣ Αντώνιος Κ., ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Παναγιώτα, ΣΤΡΙΓΚΑΣ Αθανάσιος, ΣΑΡΙΠΑΝΙΔΗΣ Δημήτριος, ΔΑΜΑΛΑ Κωνσταντίνα

85-98

Η μονοφωνηματική ταυτότητα των προστριβόμενων στο ιδίωμα των Δαρνακοχωρίων του νομού Σερρών
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Σοφία **99-112**

Δολώνειες εκφάνσεις στην επική εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου
ΑΣΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Παναγιώτης **113-145**

Μήνυμα Συντακτικής - Επιστημονικής Επιτροπής

Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,

Σας παρουσιάζουμε με ικανοποίηση το 2ο τεύχος του **όγδοου τόμου** του «**Πέλοπα/Pelopas**», του ηλεκτρονικού διεπιστημονικού περιοδικού του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, το οποίο αναπτύσσεται στο πλαίσιο της Πράξης: «Ηλεκτρονικές Υπηρεσίες της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου».

Ο ***Πέλοπας*** είναι πολυσυλλεκτικό ηλεκτρονικό περιοδικό ανοικτής πρόσβασης και απευθύνεται σε όλα τα μέλη της Πανεπιστημιακής Κοινότητας. Στοχεύει στη δημοσίευση (έπειτα από κρίση) πρωτότυπων άρθρων που άπτονται των θεματικών πεδίων των Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, των Επιστημών της Υγείας, του Κλάδου των Μηχανικών, της Γεωπονίας, της Τεχνολογίας και της Πληροφορικής. Καταρχάς, το περιοδικό επιδιώκει την ανάδειξη θεμάτων που διερευνούν τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Παράλληλα, καλλιεργούνται ευρύτερα δίκτυα συνεργασίας σε ερευνητικό και επιστημονικό επίπεδο εντός και εκτός Πανεπιστημίου.

Η συχνότητα έκδοσης του περιοδικού είναι εξαμηνιαία ενώ προβλέπονται έκτακτα τεύχη με ειδική θεματολογία ή αφιερώματα. Κάθε τεύχος περιέχει έξι (6) έως δέκα (10) κύρια άρθρα, βιβλιοπαρουσιάσεις αλλά και ενημερώσεις για επιστημονικές εκδηλώσεις του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Σε ειδικές περιπτώσεις, η Επιτροπή αναθέτει σε διακεκριμένους επιστήμονες του ευρύτερου ακαδημαϊκού χώρου τη δημιουργία έκτακτων τευχών με ειδική θεματολογία ή/και τους προσκαλεί ως κριτές άρθρων που έχουν υποβληθεί προς δημοσίευση.

Στο πλαίσιο αυτό, σας προσκαλούμε να υποβάλλετε **έως τις 5 Μαΐου 2025** άρθρα και ανακοινώσεις σας για το **επόμενο τεύχος** του περιοδικού που θα εκδοθεί τον Ιούλιο του 2025.

Σας ευχαριστούμε για την υποστήριξη και συνεργασία.

Εκ μέρους της Συντακτικής-Επιστημονικής Επιτροπής

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής Εποπτείας της ΒΙΚΕΠ

Γιώργος Β. Ανδρειωμένος, Καθηγητής

Άρθρα

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Le corps chez Merleau-Ponty et Roland Bathes: d'un lieu philosophique à un espace culturel

Μαρίνα Γρηγοροπούλου
Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Το παρόν άρθρο συνίσταται σε μιαν ανάγνωση του έργου του Barthes στο φως της σαρκικής θεωρίας (réflexion charnelle) του Merleau-Ponty και αποσκοπεί στη μετα-τόπιση της θέασης του σώματος από έναν φιλοσοφικό τόπο σε έναν πολιτιστικό χώρο.

Στον Merleau-Ponty το σώμα είναι το όχημα του όντος στο χώρο· στον Barthes είναι η αφετηρία, η διαδρομή και η άφιξη στις διάφορες τοπολογίες του όντος. Χάρη στο σώμα-εκφώνημα, ο φιλόσοφος αρθρώνει τη βασική δομή του όντος· χάρη στη γλώσσα-δέρμα, ο συγγραφέας λογοτεχνικοποιεί το σώμα, σωματοποιώντας παράλληλα το κείμενο.

Το σώμα, «λέξη-μάνα», καθορίζει την παραγωγή του νοήματος αντανακλώντας τις «σαρκικές ουσίες» (essences charnelles), αθέατο κανόνα για τον προσδιορισμό του χωρο-χρονικού όντος. Εφόσον η παραγωγή του νοήματος επιτυγχάνεται αισθησιακά, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο σωματικός χώρος ταυτίζεται με τον κειμενικό χώρο στον Barthes. Από τη μια πλευρά, είναι το σώμα που δίνει νόημα στις λέξεις και τις ενεργοποιεί ως πολιτισμικά αντικείμενα. Από την άλλη, η σωματική γραφή ταυτίζει το κορμί με την ίδια την υφή του κειμένου. Χαρακτηρίζοντας το κείμενο, ο ίδιος ο συγγραφέας αναφέρεται στο βέβαιο σώμα (corps certain) των Αράβων λογίων, ενώ ταυτόχρονα θέτει το ζήτημα της σωματικής μορφής του κειμένου. Πιστεύουμε ότι αυτή η μορφή ακριβώς ενέχει τη συνείδηση του κειμένου, δηλαδή τον αυτοπροσδιορισμό του και τον προσδιορισμό της ταυτότητάς του.

Σε πρώτο επίπεδο, λοιπόν, επισημαίνουμε ότι ο μπαρτικός λόγος για το σώμα καθίσταται λόγος για τη συνείδηση του λογοτεχνικού κειμένου και κατ' επέκταση για την ίδια τη λογοτεχνία. Σε δεύτερο επίπεδο, υποστηρίζουμε ότι το σώμα, ορίζοντας κάθε εμπειρίας και μέσο συνδιαλλαγής με τον κόσμο, γίνεται τελικά ένας πολιτισμικός χώρος που επιτρέπει στον Roland Barthes να αναπτύξει τους συλλογισμούς του σχετικά με την έννοια του πολιτισμού.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά:

Doi:

Cet article entend mettre en lumière une lecture de Roland Barthes par la réflexion de Maurice Merleau-Ponty sur le corps, ce qui aura pour effet de déplacer la vision du corps d'un lieu philosophique à un espace culturel.

Au sein de la recherche de la vérité, Merleau-Ponty fait du corps un lieu décisif d'interrogation. Les questions du corps, du langage, du sujet et de la réflexion préoccupent le philosophe tout au long de son parcours qui traverse aussi la linguistique et la psychologie et s'achemine avec la priorité accordée à l'expression et à la chair. Chez le phénoménologue Merleau-Ponty, le corps constitue au départ un être au monde et au terme un être du monde. Chez l'auteur, sémiologue, structuraliste, philosophe de la culture, moraliste et pédagogue Barthes, où le corps, le langage, le sujet et l'écriture forment sa thématique principale, le corps apparaît vraiment comme un être au texte. Selon Éric Marty, ce qui lie Barthes à Merleau-Ponty, malgré toute différence évidente, c'est surtout qu' « il ne s'agit plus d'abolir le savoir objectif mais de suspendre en quelque sorte ce savoir du côté du sujet de la connaissance : neutraliser la polarité entre objet et sujet de la connaissance et demeurer au contact de l' "irréfléchi" »[1]. Nous considérons que chez les deux penseurs cette neutralisation s'enracine dans l'image du corps et s'exprime par le langage pour le corps.

En dépit de ses nombreuses influences[2], Merleau-Ponty inaugurera un nouveau style philosophique. Dans Le visible et l'invisible et dans d'autres textes des années 1950, il fera même de la réflexion, connue comme la « réflexion charnelle », la structure fondamentale de l'être. Dans ce cadre, le corps, catégorie fondement, est sujet d'une vision (ou d'un toucher) ; or, le corps est aussi un objet dans le processus du contact avec le monde. Ainsi, le corps acquiert un statut ambigu et simultanément une structure oppositive, comme était déjà l'antithèse classique entre l'extériorité du corps-objet et l'intériorité de l'âme-sujet. La pensée du philosophe trouve ici son origine, sa continuité et son objectif : dépasser le dualisme au profit de la fameuse « unité différenciée ».

La structure du comportement (1942), faisant appel à la « Nouvelle Psychologie » (Gestalt-théorie) avec le terme du « corps phénoménal » ou « corps propre » (« corps vécu », « corps animé ») qui se distingue du « corps objectif », montre déjà la tendance de Merleau-Ponty au dépassement des oppositions. Or, la première solution importante vient au cours de la Phénoménologie de la perception (1945). Ici, le « corps phénoménal est le corps percevant, le corps qui s'apparaît à lui-même en faisant apparaître le monde »[3] ; c'est donc le « corps sujet », c'est-à-dire le « corps pour moi », alors que le « corps objectif » est le « corps pour autrui ». Cependant ce corps enveloppe aussi le « corps objectif », étant donnée sa provenance de plusieurs régions de l'être et de son appartenance au niveau de la praxis de l'être. C'est le « corps

[1] Éric Marty, *Roland Barthes, le métier d'écrire*, Paris, Seuil, coll. « Fiction et Cie », 2006, pp. 223-224.

[2] Nous faisons allusion à la pensée de Hegel, de Husserl et à la tradition de la philosophie française avec De Biran, Malebranche et Bergson. Le *cogito* cartésien est un fondement mais se transforme radicalement par Merleau-Ponty qui dépasse aussi le dilemme entre l'idéalisme et la science par un double refus.

[3] Pascal Dupond, *Dictionnaire Merleau-Ponty*, Paris, Ellipses, 2008, p. 40.

saisi en action »[4], dont l'image-acte donne Barthes à travers les quatre-vingt figures des Fragments d'un discours amoureux. Pour l'auteur le corps n'est pas un seul, mais une réalité plurielle, où s'entrecroisent toutes les étapes et tous les humeurs de l'existence. C'est le corps de la maladie de Roland Barthes par Roland Barthes, pas loin du « corps morcelé » lacanien, c'est le corps de la mort configurée par la disparition de la mère dans La Chambre claire, c'est le corps du désir dans Sade, Fourier, Loyola et le corps de l'amour dans Sur Racine qui préfigure le corps de l'amoureux des Fragments. L'Empire de signes présente le corps en déplacement. Le Système de la mode décrit le corps du domaine vestimentaire et les Mythologies touchent le corps du domaine alimentaire. L'homme vit le corps grâce à ses sens, dont l'unité ouverte décrit le philosophe avec le « schéma corporel » et l' « arc intentionnel » ; c'est le corps qui connaît et opère la disposition et la transposition des sens dans l'espace, auquel personne n'est introduit que par son corps. Par le corps je suis présent à l'espace et au temps puisqu' « il habite l'espace et le temps » [5], é crit Merleau-Ponty. Chez Barthes, « écrire le corps », c'est l'écrire dans sa totalité, c'est-à-dire « ni la peau, ni les muscles, ni les os, ni les nerfs, mais le reste : un ça balourd »[6] mais c'est aussi l'écrire dans ses manifestations essentielles, comme le « grain de la voix » et le regard « qui retient vers le dedans son amour et sa peur »[7]. Si donc le corps photographié est vu étincelant dans son message sans code, le corps écrit est saisi mouvant dans ses codes du dedans et du dehors. Cela contient une partie de situation qui renvoie, toutes proportions gardées, à la « spatialité » merleau-pontienne recherchée à la « profondeur » de l'expérience esthétique et englobant toute dimensionnalité, ainsi qu'une partie de mouvement qui renvoie à son tour à la « motricité » recherchée à l'apport psychologique et désignant l'inachèvement. Puisque « inaccomplissement » signifie « vie », le plus haut point de l'échelle du corps chez Merleau-Ponty demeure, dans l'ouvrage de 1945, la construction du sens et la transcendance entre le « corps pour soi » et le « corps pour autrui ». Dans l'écriture barthésienne, le corps de l'autre est toujours une image pour moi et mon corps toujours une image pour l'autre ; de plus, mon corps est pour moi-même l'image que je crois que l'autre a de ce corps. Le corps comme image s'y accomplît donc par la transcendance dans un mouvement de constitution et de dépassement de l'image de l'autre, ensuite de sa propre image et finalement, de son propre ego. De cette image du corps résulte le rôle médiateur du corps entre le moi et ses plusieurs feuilles, entre le moi et l'autre et par conséquent entre le moi et le monde.

À partir de Signes merleau-pontiens (1960), le corps cesse d'être un simple médiateur et devient le lieu même où la distinction entre le sujet et

[4] Roland Barthes, *Fragments d'un discours amoureux*, *Œuvres Complètes*, *V*, *Livres,Textes, Entretiens 1977-1980*, nouvelle édition revue, corrigée et présentée par Éric Marty, Seuil, 2002, p. 29.

[5] Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, 1945, rééd. coll. « Tel », 1976, p. 174.

[6] Roland Barthes, *Roland Barthes par Roland Barthes*, *Œuvres Complètes*, *IV*, *Livres, Textes, Entretiens 1972-1976*, p. 750.

[7] Roland Barthes, *La Chambre claire*, *Œuvres Complètes*, *V*, p. 880.

l'objet est « brouillée » ; désormais, « le corps est sujet-objet »[8]. Après la première solution de la Phénoménologie de la perception, ici commence la problématique critique du Visible et l'invisible (1964) où le philosophe passe de la phénoménologie à l'ontologie en donnant la solution finale. La « Chair ». Alors qu'il emprunte cette notion au Leib du lexique husserlien (Ideen II), Merleau-Ponty « rompt » avec elle telle qu'elle la conçoit le philosophe allemand. La « chair » merleau-pontienne désigne d'abord l'entre les deux, qui est alors impensable et impensé : seulement « pensable par elle-même »[9]. Ainsi la « chair » ne peut obéir à aucune détermination : ni objet matériel, ni universel englobant, ni l'un, ni l'autre et simultanément l'un et l'autre. Elle est de l'ordre des « éléments », comme les quatre éléments naturels de la pensée présocratique. C'est une « chose générale », une « notion dernière »[10], de rang ontologique. Son essence et ses caractéristiques, le « chiasme » (la « réversibilité »), qui signifie l'identité par opposition, et la « motricité », qui incarne le mouvement, font de la « chair » le lieu de dissolution de l'objet et du sujet. C'est exactement ce lieu que vise Barthes essayant de saisir le phénomène du sentiment amoureux ; entre le sujet amoureux et le sujet aimé, ainsi que dans une intériorisation extrême entre l'apparaître de la chose et ma perception, se développe un « chiasme », une union. « Cette union serait sans limites, non par l'ampleur de son expansion, mais par l'indifférence de ses permutations »[11], affirme-t-il. Pour l'écrivain, c'est un espace construit dans l'imaginaire charnel et raconté dans un récit d'histoire d'amour ; pour le philosophe, c'est un lieu fondé sur l'échange de données sensibles, par lequel « est pensé le fait du sensible en général qui est la possibilité de tout fait »[12]. Ainsi s'ouvre « le champ pour une "intercorporéité" »[13]. L'être devient un être « intercorporel ». La co-naissance des corps amène donc à la communication intersubjective, dont la base chez Merleau-Ponty est « la communication des corps dans la strate de l'existence anonyme ou pré-personnelle »[14].

La notion d'intersubjectivité, structure intentionnelle qui se présente alors comme un « existential », contient de façon naturelle la question du sujet. Le sujet, décrit depuis l'« expérience », s'inscrit désormais, selon Sichère, « dans un corps ou un autre sujet, un autre concept du sujet »[15]. Le sujet barthésien est dispersé et inconstitué ; « dédoublé parvient parfois à signer son imaginaire »[16], écrit Barthes. Certains de ses ouvrages témoignent d'une triple déconstruction du sujet, « au niveau de la stabilité, de la centralité et de l'origine »[17]. Ainsi,

[8] Maurice Merleau-Ponty, *Signes*, Gallimard, 1960, rééd. coll. « Folio/Essais », 2001, p. 272 et p. 271.
[9] Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible* suivi de *Notes de travail*, avertissement et postface de Claude Lefort, Gallimard, 1964, rééd. coll. « Tel », 1979, p. 183.
[10] *Ibid.*, p. 182 et p. 183.
[11] Roland Barthes, *Fragments d'un discours amoureux*, p. 279.
[12] Yves Thierry, *Du corps parlant. Le langage chez Merleau-Ponty*, Bruxelles, Ousia, 1987, p. 146.
[13] Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible*, p. 183.
[14] Isabel Matos Dias, *Merleau-Ponty. Une poïétique du sensible*, trad. du portugais par Renaud Barbaras, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, coll. « Philosophica », 2001, p. 80.
[15] Bernard Sichère, *Merleau-Ponty ou le corps de la philosophie*, préface de Jean-Toussaint Desanti, Paris, Grasset, coll. « Figures », 1982, p. 84.
[16] Roland Barthes, *Roland Barthes par Roland Barthes*, p. 682.
[17] Bernard Comment, *Roland Barthes, vers le neutre*, Christian Bourgois, 2002, p. 76.

l'auteur recherche une nouvelle subjectivité. Il souligne : « aujourd'hui, le sujet se prend ailleurs, et la "subjectivité" peut revenir à une autre place de la spirale »[18]. Barthes trouve donc la forme de cette subjectivité nouvelle ou plutôt renouvelée à sa privilégiée écriture fragmentaire, qui unit le continu au discontinu et correspond à une véritable « mise en abyme » de la suspension du sujet. Le contenu, l'auteur le trouve à son propre corps, à son intimité et d'ailleurs les œuvres de sa dernière période de travail (Fragments, Leçon, Sollers écrivain, La Chambre claire) renvoient à un « espace autobiographique ». « Je forme en moi l'utopie d'un sujet soustrait au refoulement : je suis déjà ce sujet »[19], avoue-t-il. Barthes, esprit critique et théorique, ne néglige pas d'offrir sa contribution théorique à la définition de ce sujet avec la notion d'« air ». Il explique : « l'air n'est pas un donné schématique, intellectuel, comme l'est une silhouette. Non, l'air est cette chose exorbitante qui induit du corps à l'âme-animula, petite âme individuelle, bonne chez l'un, mauvaise chez l'autre »[20]. L'« air » assure et exprime tant l'unité que la différence de la personne. Il marque alors la fameuse « différence infinie », c'est-à-dire la force qui fait la particularité de chacun dans la communauté humaine. Ainsi émerge le « je » du sujet barthésien, qui dépasse le néant sartrien et renverse l'illusion moderniste : paradoxalement, grâce à toute suspension, le « je » existe et grâce à sa déconstruction par la modernité, il retrouve la liberté d'énonciation de son existence. En revanche, le « je » du sujet merleau-pontien, tout en existant, ne définit pas son existence dans un processus de spécificité, mais dans un processus d'identification. « Je souffre là-bas par identification. Je suis eux »[21], écrit le philosophe. De cette façon, son « je », « c'est personne, c'est l'anonyme »[22]. Pourtant ces deux « je », ces deux sujets, partagent une espèce de finalité commune. Le sujet de Merleau-Ponty se dissout dans le monde, défini comme « unité primordiale de toutes nos expériences à l'horizon de notre vie et terme unique de tous nos projets, la patrie de toute rationalité »[23] et le sujet de Barthes, perdu dans le texte, « s'y défait telle une araignée »[24] dans l'écriture, terre de toute généralité symbolique.

Mais que signifie « texte » ? « Texte veut dire tissu »[25]. C'est une texture, grosso modo, comme la « chair ». « Toute pensée de nous connue advient à une chair »[26], déclare Merleau-Ponty. L'image que le texte produit est « celle d'une forme naturelle, imprégnée de sens, comme si le sens n'était que le prédicat ultérieur d'un corps premier »[27], affirme Barthes. « Le texte est une sémiosis »[28],

[18] Roland Barthes, *op.cit.*, p. 740.
[19] Roland Barthes, *Fragments d'un discours amoureux*, p. 86.
[20] Roland Barthes, *La Chambre claire*, pp. 875-876.
[21] Maurice Merleau-Ponty, *Notes de cours - Collège de France 1954-1955*, vol. XIII, *Passivité* (189), Manuscrits, fond BNF.
[22] Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible*, *Notes de travail*, avril 1960, p. 294.
[23] Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, p. 493.
[24] Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, *Œuvres Complètes*, *IV*, p. 259.
[25] *Idem*
[26] Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible*, p. 189.
[27] Roland Barthes, *S/Z*, Seuil, coll. « Points », 1970, p. 67.
[28] Roland Barthes, *Le Grain de la voix*, Seuil, 1981, p. 225.

continue-t-il, « c'est une pratique signifiante »[29]. N'oublions pas que le corps est pensé chez Merleau-Ponty comme un « noyau significatif »[30]. Barthes lie ainsi la signifiance du texte et la théorie du texte avec la pratique de l'écriture, qui est avant tout, une pratique corporelle. Susan Sontag remarque que chez l'auteur, « toute idée tend une main »[31]. Dans la même perspective que le corps, le texte est aussi un pluriel. L'interpréter alors, « c'est apprécier de quel pluriel il est fait »[32]. La mise en valeur de ce pluriel symbolique, met en scène « le grain du désir, la revendication du corps : c'est alors le Texte, la théorie du Texte »[33], note Barthes. De cette façon, le texte est senti comme un lieu de déplacement : « c'est un volume de traces en déplacement »[34] ; encore d'avantage, comme un topos de déplacement de l'existence : « le texte scriptible c'est nous en train d'écrire »[35]. Par conséquent, c'est notre corps, qui n'est pas seulement « le véhicule de l'être au monde »[36], selon Merleau-Ponty, mais aussi le mouvement dans un espace créé et dans un temps perpétuellement présent. Ce point de vue contient également la sensation d'une ouverture radicale : le texte ressemble à un ensemble de réseaux multiples. Cet espace de possibles n'est pas sans rappeler la « chair du monde » – nommée aussi chair, mais pas sentie comme ma chair – de la réflexion merleau-pontienne, puisque elle est « prégnance de possibles, Weltmöglichkeit (les mondes possibles, variantes de ce monde-ci) »[37]. Ainsi, comme le corps est un pli, un lieu de dialogue[38], le texte constitue aussi un creux, un espace d'échange. Barthes considère que dans cet espace est impliqué un temps spécial : « le moment où mon corps va suivre ses propres idées », c'est-à-dire, « le plaisir du texte »[39]. Dans Sade, Fourier, Loyola, avec l'émergence du discours sensuel de Fourier et le lien entre désir et écriture chez Sade, l'auteur entreprend délicatessement une érotique textuelle et simultanément une rhétorique hédoniste, dont le maître-mot sera le « plaisir ». Notion qui relève du vocabulaire voluptueux, le plaisir constitue une vertu équivalente à l'épochè phénoménologique, entendue comme mise en parenthèses du moi empirique ; sa fonction de conversion de la valeur dite « signifiée » dote la notion d'une portée sociale et culturelle. Le plaisir marque le moment où le corps humain est ému dans la rencontre avec le texte. Il est évident donc que le rapport tant de l'auteur que du lecteur avec le texte, est charnel. Aussi provocateur que cela semble, le texte est un « flirt ». C'est un espace de jeu qui détermine ses dimensions à travers de termes sensuels et revendique l'intersubjectivité absolue. L'auteur, en écrivant le texte, ressent le désir ; le lecteur, en lisant le texte, ressent le plaisir. Chacun avec son corps.

[29] Roland Barthes, *L'Aventure sémiologique*, Seuil, coll. « Points », 1985, p. 13.
[30] Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, p. 276.
[31] Susan Sontag, *L'écriture même : à propos de Barthes*, traduit de l'anglais par Ph. Blanchard en collaboration avec l'auteur, Christian Bourgois, 1982, 2002 pour la trad. fr., p. 61.
[32] Roland Barthes, *S/Z*, p. 11.
[33] Roland Barthes, *Roland Barthes par Roland Barthes*, p. 650.
[34] Roland Barthes, *L'Aventure sémiologique*, *op.cit.*
[35] Roland Barthes, *S/Z*, p. 11.
[36] Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, p. 111.
[37] Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible*, pp. 298-299.
[38] Voir : Maurice Merleau-Ponty, *op.cit.*, pp. 275-276.
[39] Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 228.

L'écrivain, souligne Barthes, « n'est pas une personne, c'est un corps »[40] ; de la même manière, le lecteur est attendu comme un « corps futur »[41] ; enfin ou d'abord, l'écriture, qui matérialise ces deux corps dans le texte, se présente aussi comme un corps. C'est le corps donc, mot-mana chez Barthes, qui donne sens aux mots, aux objets culturels ; en d'autres termes, la production du sens se réalise « sensuellement ». En se référant au corps certain des érudits arabes, l'auteur s'interroge : « le texte a une forme humaine, c'est une figure, un anagramme du corps ? » Et il répond : « oui, mais de notre corps érotique »[42]. Nous nous sentons encore une approche donc : le texte est un corps. Au fond, la littérature conquiert une forme humaine.

À travers ce qui est un espace expressif [43], selon Merleau-Ponty, le désir barthésien parvient à l'expression langagière. Le corps stylise et l'écriture de Barthes est fortement marquée par un « style gestuel », comme le dirait Merleau-Ponty, qui traduit le tangible en touchant, le visible en voyant, le sensible en sentant. Ainsi, dans le « Combat des Images » Barthes « corporalise » le texte ; parallèlement, dans la « pugna verborum »[44], il « littéralise » le corps. Pour lui, le langage constitue le lieu d'engagement de l'écrivain. L'auteur croit en un langage « neuf » pour découvrir l'univers pluriel de l'œuvre littéraire ; le philosophe considère que la vérité ne peut pas être atteinte sans « la conversion du langage »[45]. Barthes conçoit le langage comme « tapissé de peau », jusqu'au point où nos sens adviennent à la « chair profonde »[46] et Merleau-Ponty analyse les notions complémentaires de chair du langage et d'existence presque charnelle de l'idée. Le langage barthésien est charnel et dans la réflexion merleau-pontienne le langage se fonde sur la généralité charnelle.

Étant donnée l'intersubjectivité, constituée avant la parole qui s'y projette dans la culture, le langage acquiert la dimension d'un objet culturel chez Merleau-Ponty. Positionnant l'échange primordial et l'horizon latent de toute expérience, le corps y devient un lieu pas seulement philosophique, mais aussi social et culturel.

Dans la pratique littéraire de Barthes, le langage corporel fait que le corps réactive les objets culturels, au moment où l'écriture corporelle fait que le corps s'identifie au tissage même du texte littéraire. De plus, les deux personnalités qui « créent » l'œuvre, auteur et lecteur, sont des personnalités corporelles. De cette façon, le corps s'intègre à la dimension de la création ainsi qu'à la dimension de la réception de l'œuvre ; et les dimensions définissent un

---

[40] Roland Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, *Œuvres Complètes*, *III*, *Livres, Textes, Entretiens 1968-1971*, p. 705.

[41] *Ibid.*, p. 706. « Si j'étais écrivain, et mort, comme j'aimerais que ma vie se réduisit, par les soins d'un biographe amical et désinvolte, à quelques détails, à quelques goûts, à quelques inflexions, disons : des « biographèmes » dont la distinction et la mobilité pourraient voyager hors de tout destin et venir toucher, à la façon des atomes épicuriens, quelque corps futur, promis à la même dispersion. »

[42] Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, *op.cit.*

[43] Voir : Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, pp. 196-198.

[44] Roland Barthes, « L'image », *Prétexte : Roland Barthes*, Colloque de Cerisy (Cerisy-la-Salle, 22-29 juin 1977), sous la dir. d'Antoine Compagnon, 2ème éd. (1ère éd. : 10/18, 1978), Christian Bourgois, 2003, p. 344 et p. 334.

[45] Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible*, *Notes de travail*, janvier 1959, p. 220.

[46] Roland Barthes, *Le Plaisir du texte*, p. 261.

espace. Nous pensons donc que le corps devient un espace chez Barthes. La littérature étant aussi bien un art et une institution culturelle, cet espace reçoit un statut de culture. Il est indéniable que Barthes s'est toujours interrogé si la littérature comme donnée socio-historique correspond au contexte culturel et varie selon les périodes, ou si elle présente un caractère transhistorique et atemporel. Nous considérons que sa plume reflète une entreprise de définition d'un modèle authentique et atemporel de la littérature. Il ne veut pas une littérature soumise à la langue, parce que « la langue est fasciste »[47] ; il ne veut pas une littérature soumise à la culture, au sens où la culture relève du domaine de ce qui est construit. Il veut une littérature liée à la culture au sens de ce qui est à construire ; il veut une littérature nouvelle et dynamique. Une littérature libre et morale : la littérature du plaisir. Cette littérature sera l'écriture…

Elle ne sera plus un objet. Cette littérature sera un corps.

[47] Roland Barthes, *Leçon*, *Œuvres Complètes*, *V*, p. 432.

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

The Interplay of Tradition and Innovation in *fin-de-siècle* Latvian Literature

Benedikts Kalnačs
Institute of Literature, Folklore and Art,
University of Latvia, Riga, Latvia

Introduction

In cultural and social history, the *fin-de-siècle* provides one of the most fascinating periods of transition. The sense of an ending in late 19th-century Europe was especially acute. At the same time, however, the growing aspirations of newly emerging nations, embodied not only by their intellectual elites and a rising middle class but also by the working proletariat and peasantry create a climate of intense social mobility and psychological inquiry. These processes were echoed by literary texts, poetry and art, music and popular culture, fashion, and the press.

The late 19th and early 20th c. retained the Janus-faced character for the Latvian culture. On the one hand, during the turn-of-the-century decades the continuation of 19th-century trends of national mobilization leading towards the consolidation of the set of national values was still topical; on the other, there was a gradual turn towards modernist aesthetics. Pascale Casanova in *The World Republic of Letters* points toward the fact that only well-developed societies can allow for and appreciate literature and art which has no clear-cut practical purpose. *Fin-de-siècle* Latvian culture finds itself at a crossroads where it still anxiously participates in national and social debates while at the same time recognizing the importance of aesthetic innovation. This is a fascinating blend that has regional as well as historical affinities and explanations.

The turn-of-the-century is the first period in history when the cultural scene in Latvia becomes contemporary and in tune with the rest of Europe. Even if in the newspapers and magazines of the mid-1890s we still find images which portray Latvian society as mostly learning and acquiring the knowledge previously gathered by other, more advanced nations, this scenery changes rather quickly during that same decade. Latvian writers and artists not only delve deeply into the European cultural heritage but observe new cultural and social trends. To this experience they add an investigation of daily life unfolding before their eyes; at the same time, they also attempt to immerse themselves in the study of their inner selves. Using innovative poetic means the personality of the author cuts through the realistic surface of reality and helps to provide an in-depth representation of lived experience which corresponds to artistic trends elsewhere in Europe.

The simultaneous understanding of an intellectual's peripheral position in the Baltic littoral together with an intense feeling of catching-up with

contemporary trends adds a special flair to culture. On the one hand, turn-of-the-century feelings point toward decadence and skepticism, tiredness and degeneration, an unprecedented rise of popular and mass culture as well as bitter irony toward it, a crisis of traditional values linked to nineteenth-century imperialism and nation-building, and criticism of its less attractive aftermath of canonizing exclusiveness and patriarchal order. Having been present and explored on the European cultural scene for some time these topics become new and hotly contested issues of representation and discussion in Latvia during the turn of the century. Concurrently, however, there are other important issues at stake, directly linked to the social transformation of society and involving the rise of social mobility, the awareness of class differences as well as the problem of emancipation.

The first set of themes is more clearly represented by a certain aestheticism and the changing life styles of the bohemian intellectual elites of the late 19th and early 20th century. The economic and political contexts are in turn dealt with from the perspective of realism and naturalism explored by socially engaged writers. Nevertheless, in the case of Latvian culture it is not especially productive to try to separate diverse poetic approaches, or to distinguish between clear-cut aesthetic styles. The historical contexts provide an extremely fascinating blend of different modes of representation all of which contribute substantially to the rise of modern Latvian culture. These processes are therefore most productively tackled by interpreting various aesthetic innovations in literature and culture as a set of issues set into motion by social transformation and change. It is through both theoretical generalizations and close-up observations that the entire appeal of the *fin-de-siècle* comes to light and invites further inquiries.

The role of translations in shaping *fin-de-siecle* Latvian literature

Literary translations in the context of world literature

The concept of world literature is traditionally applied to the process in which literary texts cross national borders through translation, being and becoming available in major languages, thus gaining recognition on a larger scale as a desired added value. For small literatures, translations into major languages become one of the principal markers in their attempts to 'catch up' with other cultures while concomitantly trying to overcome their supposed marginality and 'belated modernity' caused by their belonging to areas labelled as 'semi-peripheral' on the world literary map.

However, the idea of world literature can be substantially extended by delving into the process of how literary texts of so-called large cultures are modified and provided with new meanings through their translation and reception. Most importantly, in the process of domestication of foreign texts smaller cultures create specific and dynamic literary systems which, enriched by their own contribution, best respond to the preferences and needs of a particular society. The dominating trends of the long 19th century are productive for such an investigation as they reveal very complex paths toward the discovery of a new literary potential by an emerging culture.

To trace these issues, I explore different patterns of literary translations into Latvian focusing on a discussion of the situation during the *fin de siècle*, when Latvian culture experiences a booming development, stimulated by social mobility, economic transformations, the rise of periodicals, widespread discussions on literary matters, and a significant improvement in terms of the quantity and quality of translations.

Through my analysis, I make the case for the importance of small literatures in stimulating the diversity of world literature not only through their own direct contributions but also in ways that provide new contexts for the reception of a variety of translated texts. Following in the footsteps of Edward Said's concept of 'traveling theories,' it is possible to think in terms of 'traveling literatures' that broaden the traditional idea of world literature through provincializing it.

Fin-de-siècle translations into Latvian

A significant turning point was the marked by the first literary periodicals that started in the 1880s. They not only stimulated the creation of new texts, but also served as avenues for literary discussions on the topical issues of the late nineteenth century.

It is fascinating to trace the growing number of translations from European literatures as well as the contexts in which these efforts were published. Once again, following the pattern already introduced by the first translations of Johann Wolfgang Goethe and Friedrich Schiller in the early 19th century, there was the practice of several translations of one and the same text of major literary quality being provided. However, matching the significant transformations in the literary field as well as the growing demands of readers, these parallel translations, accomplished by principal literary figures of the time, Rūdolfs Blaumanis, Rainis, Aspazija, Jānis Poruks and others, signal the growing complexity of literary communication. On the one hand, they are to be seen as a mutual intellectual challenge stimulating the new generation of Latvian writers, while, on the other, their renderings of world literature try to reach much broader public circles than envisaged, or expected earlier. The Latvian readers of the late 19th century were keen to appreciate the aesthetic quality of German authors, while also evaluating the relevance of their ideas in contemporary society.

Remarkable in this context is also the multicultural nature of Latvian literature of the period. All major literary figures mentioned above were fluent in German, they exchanged letters and wrote some of their early texts in the German language. The most characteristic case was possibly that of Blaumanis, who started his literary career writing in German and later kept the practice of translating his principal works from one language into another, thus enlarging the scope of the potential readership even though the German language versions of his texts reached international audiences only much later. Nevertheless, Blaumanis's literary output manifestly testifies to the multicultural environment in which he and his contemporaries were living and points to the diverse readership the authors were eager to address.

A major step toward appropriating elite literature for the Latvian readers was made with the publication in 1897 of the widely discussed translation of

Goethe's *Faust* by Rainis and Aspazija. The corresponding debates raised an issue as to whether the Latvians are ready to understand such complex works of art. In the context of the time, these discussions obviously pointed to the necessity of the reception of world literature as a contribution not only to the intellectual capacity, but also to the aesthetic refinement of Latvian society. Rainis himself later made good use of the knowledge that he acquired by translating poetry and dramas of Goethe, Schiller, and other major authors in creating texts that follow established literary models, while at the same time challenging the expectations of his readers, often portraying the protagonists of his plays against the backdrop of world-scale conflicts. Characteristic in this regard is the biblical plot of his tragedy *Jāzeps un viņa brāļi* (Joseph and his brothers, 1919) almost immediately translated into German and published in 1921, and thus potentially even being noticed by Thomas Mann while he was envisaging his world-famous novel.

Whereas the discussions regarding the translation of *Faust* still predominantly circled around either linguistic aspects or the social relevance of the content, this obviously did not seem sufficient to the next generation of Latvian authors, who in the first decade of the twentieth century consciously moved toward modernist experiments. Among the authors most often praised by this generation were French and Scandinavian writers of the *fin de siècle* but one major figure that again links different generations was that of Friedrich Nietzsche. Already familiar in the 1890s, his works were made available to a larger public through the Latvian translation (published in 1908) of *Also sprach Zarathustra* (Thus spoke Zarathustra, 1883–1885) by the modernist poet Vilis Plūdons, a schoolteacher and author of textbooks thus exemplary signifying the polyliterariness and polyfunctionality of an author who represents so-called small literature. The diversity of approaches was at the same time still mirrored by the continued and innovative application of the patterns of popular literature in *fin-de-siècle* Latvian literary culture.

Methodological considerations

The above aspects allow to argue, following the terms elaborated in a related context by Marco Juvan, that *fin-de-siecle* Latvian literature, on the one hand, endeavours to place world literature in the emerging national literary system, while, on the other, tries to incorporate domestic literature within already elaborated literary models.

Retrospectively, it is noticeable that cultural transfer into the Latvian language was initiated by Baltic German intellectuals, who in their pedagogical aims and aesthetic aspirations made use of the established models of German culture, while also adapting and expanding well-established trends of the popular Enlightenment to reach 19th-century Latvian audiences. An important new facet was introduced by the translations of popular literature accomplished by the first ethnic authors, a trend stimulated by the changing habits of reading among the Latvians and helping to foster them further. While the reception contexts of popular literature were closely linked to everyday practices, characteristic of a particular milieu, their growing familiarity provided seemingly peripheral texts with considerable added value important for the

further elaboration of an inclusive literary system. In a related development, original literary texts that mix the strategies of entertainment and serious purposes started to appear, thus signalling potential differentiation of the functionality of literature.

The aspirations to create Latvian elite culture were gradually modelled on examples of world literature that included translations of literary classics, to be later joined by contemporary achievements. The publications of these texts often raised anxious debates in society, first of a political nature with Baltic Germans recognizing the danger to their patronizing attitude toward the Latvians, 'not quite' prepared for 'that whole mass of knowledge', and later with regard to the social impact and aesthetic quality of translations. What is indisputable, however, is that canonical texts of world literature helped Latvian writers to widen their own horizon of thought, while concomitantly adapting world literature for its reception and further elaboration within a specifically shaped literary system. Innovative aesthetic challenges that display a desire to follow potentially 'universal' rules of art thus also become context-specific. Correspondingly, this analysis echoes related observations summarized by Stephanie Stockhorst: "In translation, texts do not just change their language, but first and foremost their cultural frame of reference. Thus, significant transformations inevitably occur in the course of their de- and re-contextualization."

Idealism and its "Others"

Even though it was not elaborated as a theoretical concept, one of the representational aims of Latvian romantic nationalists had been the primacy of beauty in the world that they wanted to see in their surroundings. For Schiller, beauty "is not something established by the sensuous perfection of an object. Instead, this is the freedom with which its sensuous perfection is expressed." Latvian culture was gradually heading in the same direction even if it initially remained on a more restricted social track. Literature and art had to elevate the spirit of the people and eventually lead them to a brighter future out of their low-roofed houses and into the wider world. The pen name of the most representative poet of this period, Auseklis (literally 'the morning star') fits well into the imagery of dawn, awakening, discovery of the heroic past and its relevance for the future, the richness of intellectual deeds, and the unity of the folk that are among the most recurrent themes in Latvian literature in the third quarter of the 19th century. By the late 1870s, however, these ideas were already at least partly worn out, and their loftiness and remoteness from everyday life that included the struggle for economic survival, an ever-present part of daily experience for many Latvians, was acutely felt by authors who aspired to introduce realist techniques. In its early stages the Latvian national movement had in some respect echoed French social romanticism which, according to Naomi Schor, "relied heavily on techniques of idealization that strained against the particularization that we (and she [Sand]) associate with realism". By the late 1870s, however, there was a noticeable move towards realism in Latvian prose. Most importantly, what was at stake here was not realism *per se* but the critical stance taken by the authors.

In 1879, the first novel by ethnic Latvian writers, Reinis and Matīss Kaudzīte, titled *Mērnieku laiki* (The Surveyors' times) appeared in print. The two brothers, rural schoolteachers and craftsmen, capitalised on the form of the so-called *Zeitroman* and depicted events that had taken place in their local Piebalga region several years earlier during the period of land measurement. These events introduced significant changes in economic conditions, and it immediately became clear for the local inhabitants that an effect on their lives would be felt for decades to come. The spontaneous advent of capitalist thinking swiftly brought to light a variety of character traits that could otherwise have remained hidden, and the Kaudzītes turned out to be extremely careful observers of daily events. An especially fascinating feature of their prose was the ability to synthesise impressions and add a grotesque touch to the descriptions of typical situations, thus creating impressive and memorable scenes of life portrayed against the background of changing times.

This novel can be considered a conscious response to the lofty ideals proliferating in the literature of the 1870s. It openly and explicitly satirises the rhetoric of romantic nationalism in the figure of Pietuka Krustiņš, an absurdly talkative schoolteacher who is at least partly modelled on the poet Auseklis. In brilliant satirical passages, the authors created characters that are deeply rooted in their environment but have preserved their appeal to subsequent generations of Latvian readers. However, a considerable amount of criticism was also raised. As formulated by the first reviewers, it was mainly due to the missing ideals, and the authors were even accused of being too skeptical in the depiction of their Latvian compatriots. One of the reviewers, whose opinion was closely echoed by other critics, resolutely stated that "author of a novel always has an obligation to idealise life, to show it more beautiful and chaste than it in fact is". This is a very characteristic case of staunch idealist belief directed against all potential distortions of aesthetic and moral values that had been established during the preceding decades.

The above example displays a typological closeness to the debates on nineteenth-century realism in French and German literary circles. Schor comments that French critics perceive two kinds of realism of which only one is considered unacceptable for the idealist camp; according to this view, there was a particular branch of negative realism embodying an explicit anti-idealist tendency through attempted blackmailing of characters, their aspirations and living conditions. Among the first to be exposed to this kind of criticism was Balzac. However, the writer himself expressed a different opinion in a letter to Sand, when he remarked that both apply a strategy of idealisation; the main difference is that he idealises characters "in the opposite sense, in their ugliness or in their stupidity". Such an approach is what Schor calls idealisation in reverse, i.e., a critical exaggeration of particular aspects of everyday life and character traits that indicates the necessity to re-establish true values missing in reality. In the eyes of Balzac, his implicit idealist aim remains like Sand's take, and only the means to reach their goals are different. This opinion corresponds to the emphasis on typical and sometimes grotesque figures in the novel by Reinis and Matīss Kaudzīte while the authors remain strong in their moral beliefs.

Similar debates proliferating in mid-century Germany were dominated by attempts to reach some kind of synthesis between idealism and realism; this view was "reflected in terminological meditations such as 'Real-Idealismus', 'Ideal-Realismus' or 'poetischer Realismus,' leading to a poetics intent on reconciling the representation of modern reality with its idealist modelling and critique in the shape of 'Verklärung' [idealization]". Such attempts to reconcile the two trends did not hide their inner differences as was also demonstrated by fierce debates in the Latvian press.

In 1888, the young schoolteacher and future prominent Latvian literary historian, Teodors Zeiferts, published an article where he based his views on the ideological premises of Hippolyte Taine and Georg Brandes and demanded that poets delve into the most acute problems of the age. Zeiferts saw this as a precondition to initiate in Latvian literature something analogous to what Brandes had called the modern breakthrough in Scandinavian literatures. But the most important issue raised by the debates was the changing understanding of the concept of truth. Whereas for the idealists beauty and truth remained inseparable, in the new contexts it was the primacy of truth that was called for by a new generation of authors and critics.

These debates demonstrate that realism was to a certain extent on the rise in the 1880s while, on the other hand, there was also a proliferation of sentimental literature. The backwardness and self-sufficiency of the Latvian literary scene was harshly criticised by the young critic Janis Jansons in his lectures on Latvian letters in 1892 and 1893. Despite the controversies caused by these demands, outdated forms survived in literature as well as in literary and art criticism well into the first decade of the twentieth century. Art theorist Stella Pelše refers to this trend as "moralism". Her opinion coincides with Toril Moi's poignant observation that some version of idealism survived despite it gradually losing all innovative ambitions; this pale idealism "shows up practically everywhere in nineteenth-century aesthetic discussions, not just in the 1810s and 1820s, but throughout the nineteenth and well into the twentieth century". However, in the 1890s debates in Latvia once again became topical due to a revival of idealist claims elsewhere closely coinciding with French intellectual discussions.

Up to the 1890s, a relatively vague understanding of idealism in Latvian letters was based on the presumption that its main task was that of lifting the human spirit out of everyday constraints toward projected better living conditions to which morally sound behaviour was an important precondition. The German versions of *Ideal-Realismus* indicated the same direction that might seem outdated by the 1890s. At this point, however, the impulses received from German classical thinkers were mixed up with more recent ideas, circulating in French scholarship, with Hippolyte Taine becoming an especially visible presence in the Baltic provinces. Taine had built his influential philosophy of art on considering the importance of race, milieu, and the historical moment. This approach signalled his understanding of realism as an important trend in nineteenth-century art but, at the same time, Taine was also an admirer of Sand, so there was an idealistic inclination in his thought as well. By the 1890s, this perspective was revitalised by other critics. In 1896, Ferdinand Brunetière published a volume titled *La Renaissance de l'Idéalisme*. Arguably,

this tendency was at least partly indicative of an opposition to naturalism with its most prominent representative, Emile Zola, being a harsh critic of social and political conditions in late nineteenth-century France as demonstrated by his intervention in the Dreyfus debate. Latvian authors eagerly followed the trends of the time that resonated in their ideas.

An important upsurge in the discussions of idealism was introduced in 1894 following the production of a play written by the young female writer Aspazija at the Riga Latvian theatre. *Vaidelote* (The Priestess) was her first drama to reach the stage, and the beauty of its poetry lifted the spirits of both the audience and the critics. It is worth following these discussions in more detail, and I will pay particular attention to the review written by another neophyte of Latvian drama soon to turn into one of its major representatives alongside Aspazija, Rūdolfs Blaumanis. In his review, Blaumanis appreciated the talent of his colleague highly. However, he also added that not all the characters' observations in the play were careful enough, and in his opinion this to some extent diminished the value of the drama.

To develop his point, Blaumanis continues by saying that the relative carelessness in character portrayal has been caused by prioritising the elaboration of ideas at the expense of other aspects of the drama. In his reflections, he refers to the supporters of "the so-called idealist trend" who are full of praise for the play, and adds a somewhat sour comment that he also appreciates idealism as being "theoretically" superior to other trends in art. Blaumanis's skepticism is also noticeable in his remark that Aspazija has followed too closely in the footsteps of the early nineteenth-century German poet Theodor Körner. In his book, *National Thought in Europe*, Joep Leerssen devotes extended passages to the description of the role Körner's patriotic poetry played in the early decades of the nineteenth century. In the context of the anti-Napoleonic wars, he even acquired the exemplary status of national poet, a tradition that was eagerly appropriated in other cultural contexts, turning nineteenth-century patriotic writers into symbolic figures and national saints. The scope of aesthetic reflection was, however, relatively limited in Körner's oeuvre, and this was the main point of Blaumanis's remarks. He knew all too well that among his and Aspazija's favourite authors also was Schiller who had elaborated much more complex aesthetic theories, and it was this higher level of reflexivity voiced in Blaumanis's demands while evaluating contemporary art and literature. Schiller was still among the major influences on Latvian writers in the 1890s, but now it was important to recognise the richness and complexity of his aesthetic oeuvre.

The presence of idealist views on the turn-of-the-century Latvian cultural scene was quite remarkable. The most influential periodicals of the 1890s were edited by Pēteris Zālīte, a young and ambitious journalist who had accomplished his studies at the University of Jena where his thesis was on the philosophy of Immanuel Kant. Zālīte used to remind everybody of this to maintain the supreme value of his judgement. His undeniable achievement was the ability to attract most prominent authors of his generation who were employed in the newspapers *Dienas Lapa* (Daily Page) and *Mājas Viesis* (Home Guest), as well as in the literary magazine, *Mājas Viesa Mēnešraksts* (Home Guest's Monthly). Among their staff members were Aspazija and Blaumanis as

well as another young and promising writer, Jānis Poruks. Zālīte was especially fond of Poruks who had studied music at the Dresden Conservatory for three semesters. Before his return home (with his studies uncompleted), in 1894 Poruks had found a publisher for his German-language essay, *Die Religion der Zukunft* printed in Berlin. In this as well as other publications he was proud to discuss the ideas of Richard Wagner in the context of German aesthetic and philosophical thought, his other prime examples being Johann Wolfgang von Goethe and Friedrich Nietzsche. The discussion of these authors was another testimony to the new level of ambition in Latvian culture and the constant presence of the legacy of the Enlightenment as well as various theoretical elaborations of idealist aesthetics. Another testimony to idealist aspirations was the long story written by Poruks, *Pērļu zvejnieks* (The Fisherman of pearls), published a year after Aspazija's *Vaidelote* was put on stage. Even though the play was set in an imaginary past, and Poruks turned to contemporary reality, both texts had in common the portrayal of a young idealistic person (female in Aspazija's verse drama, and male in Poruks's prose) who aspires to break with the constraints of surrounding reality and to follow her or his dreams. Poruks called his text a fantasy, thus providing an obvious challenge to the established traditions of Latvian literature, mostly concentrating on the portrayal of immediate and recognizable surroundings and contributing to the revival of idealism, in the sense described by Naomi Schor in the following terms: "Idealization, as what we might call an interventionist discursive mode, functions within the context of preexistent models of representation as a counterdiscourse; it implies a norm, a stereotype."

The most sustained challenge to the existing conditions in literature, however, was provided by the intervention of another young author, Rainis who turned out to be the most innovative poet of the period. At the same time, Rainis's experience was still to a considerable extent based on the aesthetics of the Enlightenment and contained influences of idealist thought that contributed to making him the paradigmatic prophet figure of Latvian literature.

Rainis's real name was Jānis Pliekšāns, and in 1888 he graduated from the faculty of law at the University of St. Petersburg. He received the best available education, having also attended a prestigious German-language gymnasium in Riga before his university studies. He was fluent in both German and Russian, and had a good knowledge of classical languages that allowed him to cruise freely amongst the riches of the world's literary heritage. Rainis gradually started to model his personality on the example of Goethe, and in 1897 the translation of *Faust* appeared; the poem featured a character "who symbolises with greatest depth the claims and tensions of German Idealism as the language of modern self-understanding". This can be considered the highest point of the appropriation of German culture in nineteenth-century Latvian contexts. For Rainis, rationality of art still preserved its appeal. In 1908, in a long letter to the critic Jānis Jankavs, he extensively argued that his 1905 drama, *Uguns un nakts* (*Fire and Night,* 1983) had not been built on Hegel's idea of the possibility of spiritual transcendence. The seriousness and intimacy of the exchange is a telling example of the well-grounded ambitions of Latvian

intellectuals and testimony to the late nineteenth-century resonance of German idealist philosophy.

Considering the above contexts, it is hardly surprising that during the *fin-de-siècle* the legacy of idealism left an imprint on every major Latvian author. To get a better evaluation of the exchange of ideas at the time, however, it is vitally important to distinguish between different kinds of idealism. A useful approach is suggested by Stephen Matuschek who proposes that there are two main strands of German idealist thought, normative idealism and categorial idealism. The difference is summarised by Matuschek in the following terms: there is "normative Idealism requiring literature to represent ideals; [and] categorial Idealism making literature as such, that is, as a category into an ideal".

The third quarter of the 19th century was characterised by efforts to promote Latvian elite culture, an attempt based on mimicking already established cultures that of necessity introduced the use of normative idealism as a stabilizing factor. The idealist tenor of this period was challenged by realist trends initiated in the late 1870s. However, in another important turn, there was a rebirth of idealism in the early 1890s that created a complex situation that brought the reappearance of aesthetic idealism in a new guise, that of categorial idealism. The immanent value of the work of art was now the focus of attention. Therefore, instead of the emphasis on beauty (1850s to 1870s) and truth (late 1870s and 1880s), what was at stake in the 1890s was the inner form of literary texts. The variety of aesthetic experiments became the main factor leading to the blossoming of *fin-de-siècle* literary culture.

Rural Identities of the *fin-de-siècle*

While the social transformations steadily advance during the second half of the nineteenth century, as the literature of the period tries to register the rapidity and inevitability of the respective changes by delving into the rising conflicts, it consciously or unconsciously strives to slow down the pace of this development. A literal manifestation of such an approach is the focus on minute details of the surrounding milieus which can be appreciated only at a close distance. On the one hand, this demonstrates a heightened intensity in the reception of the local environment while, on the other, it displays an inevitable alienation becoming more and more obvious and painful. It is fascinating to trace the causes and effects of these trends.

The main patterns of spatial representation in *fin-de-siècle* Latvian fictional texts included an innovative representation of the traditional rural milieu, the tension between the country and the city, a portrayal of turn-of-the-century urban life as well as the modern cosmopolitan perspective in fiction. It terms of the quantity of literary production countryside probably remained the dominating milieu. However, the depiction of rural living conditions was already substantially illuminated by the experience the authors gathered in the city, and especially in Riga (in some cases also in St. Petersburg, Dresden, and other important cultural centers). After looking more closely into these particularities, I focus on two characteristic trends in late 19th-century Latvian fiction. First, I scrutinize the representation of microstructures of specific

localities, such as peasant farmstead and landlord's manor, in novellas by Rūdolfs Blaumanis, one of the most highly respected realist authors. Then I move on to discuss how larger patterns of social transformation are represented in a novel by another important writer, Andrievs Niedra. I conclude with a brief reflection on the representation of spatiality and sense of place in *fin-de-siècle* Latvian literature.

The case studies that follow have been inspired by and carried out considering the perspective of the so-called spatial turn in the humanities with a particular concentration on the representation of place. Latvian literature of the 1880s and 1890s pays great attention to social and economic transformations often approached through minute description of changing everyday milieus. The authors often adhere to traditional localities with important aspects of wider temporal and spatial changes being reflected through scrupulous observation of the transformation of place. This becomes obvious through the interpretation of specific details as well as in more dynamic ways, such as the estrangement of principal characters from ordinary living conditions, and border crossings between different semantic fields. The authors' position can at times be characterized as an in-between one as they delve into the inevitable changes and their impact on the mobility of individual characters and society-at-large, while at the same time they reflect the difficulties to adapt. A particular aspect of this process is one that links authors' experience to the increasingly multicultural as well as socially differentiated milieus.

Characteristically, Rūdolfs Blaumanis started his literary career writing in German, and later kept the practice of translating his main works from one language into another, thus enlarging the scope of his potential readership, even though the German language versions of his texts only reached international audiences considerably later. Nevertheless, Blaumanis's literary output reflects his multicultural environment and points toward the diverse readership he was eager to address.

To trace the spatial relations between rural landscapes, peasant homestead and landlord's manor, I concentrate on two of Blaumanis's novellas both published in 1898, *Salna pavasarī* (Spring frost) and *Andriksons* (Andrikson). Whereas in most of his work the narrative unfolds from the inside of a peasant farmstead (the departure point usually being a room or the courtyard), the two texts mentioned take a different perspective. They either at first portray the farmstead as seen from a certain distance, or abandon its description almost altogether. Thus, the traditional daily habits are challenged and, instead of the careful depiction of daily routines, narrative turning points provide an important aspect of the perception and interpretation of the place.

The novella *Salna pavasarī* begins on a spring morning when a young lad, Andrs, is working in the field. He is anxiously waiting for the breakfast that is supposed to be brought by a young girl, Liena, whom he is fond of. In a beautifully conceived visual image, the narrative follows her appearance as she walks down the hillside towards the boy. The surrounding landscape in one of fresh green, and the joyful dialogues between Andrs and Liena match the pastoral mood of the nineteenth-century rural milieu seen through the eyes of a young would-be couple, their relationship partly immersed in the

melodramatic imagination of popular literature of the period. In his novella, however, Blaumanis radically challenges this mode of representation. As the girl leaves the field at the end of the episode, the second part of the novella is told in a much gloomier mood.

This part starts with Liena's entry into the yard of the farmstead, traditionally a place of relatively safe and ordered routines. However, she is at once confronted with an unexpected situation as the old neighbour Mālnieks, a very rich man, has come to ask for her hand. The familiar rooms into which Liena now enters appear to her as totally different and uncanny, and her bodily response is that of an almost total stiffness. Characteristically, "the layout of the rooms or the relations between the interior and exterior often determine the plot". The lively outdoor encounter with Andrs is replaced by an unconscious submission to the oppressive lure not only of the old man but of his wealth. Mālnieks's well-calculated and at the same time menacingly monotonous talk becomes the main instrument in his strategy to confuse Liena's mind. The large room where the two are left alone loudly echoes his seductive phrasing. The whole scene leads to Liena losing her healthy judgement and common sense, and this change of mind takes the most important turn in her move toward the window through which she observes Mālnieks's nearby property, metaphorically represented by the red roof of his house that stands for his wealth and power. The scene is resolved swiftly, and, when slightly later Andrs enters the house, Mālnieks and Liena are being congratulated by the rest of the household members. The sudden reversal in fortunes testifies to the troubled times and leads to a different appreciation of familiar spaces.

In the novella *Andriksons*, Blaumanis challenges the traditional ways of portraying a rural community in a different manner. Once again, the reader is removed from the relative safety of a traditional peasant homestead as the opening scene takes place in the landlord's manor. Andriksons, one of the peasants who rents a small piece of land from the nobleman, has come to the manor to explain why he has cut down some of the trees on his land that according to the law belong to the manor. However, as the peasant explains to the young and only recently settled landlord, he considers the trees a heritage that his father had preserved for him. The conversation turns into a heated dispute, and at the end the peasant leaves the manor in a rage.

The author carefully builds up this scene also from the spatial point of view by positioning both men in a liminal situation. The landlord usually talks to peasants in the hallway; however, having heard from his late father that Andriksons is one of the most educated among his class, he allows the conversation to take place in the antechamber of his workroom. Thus, to a certain extent the landlord signals a potentially respectful conversation, while at the same time he restricts the possibility for the peasant to stay on an equal footing, since the landlord keeps himself at a safe distance by staying behind a large table. This arrangement contributes to the uncertainty of the peasant who in this situation feels that he is considered and treated like being almost the same but not quite. In an apt description by the humanistic geographer Yi-Fu Tuan, important for building up spatial structures is "the posture and structure of the human body, and the relations (whether close or distant) between human beings. Man, out of his intimate experience with his body and with

other people, organizes space so that it conforms with and caters to his biological needs and social relations."

In his novella, Blaumanis pays attention both to socially determined stereotypes as well as to features of individual character. It is one of Blaumanis's great contributions to nineteenth-century Latvian literature that he can provide an insight into the landlord's mode of thinking. The landlord belongs to the social strata usually perceived only from a distance; by delving into his response, Blaumanis deepens the psychological insights the novella provides. The anger of the landlord gradually rises as he starts to appreciate the self-confidence of the peasant. However, the socially structured difference in their roles that is underlined by the landlord's familiarity with and possession of the location also fosters his awareness of power. The anxiety of the peasant, on the other hand, is exacerbated through his estrangement from the location in which he temporarily finds himself.

The subsequent events of the second part of the novella unfold after the excited and disappointed peasant leaves the manor. He only collects himself in the nearby forest that is also the property of the landlord. Following an external impulse, in a rebellious act Andriksons sets fire to the forest. As he sees the flames spreading rapidly, however, he immediately recognizes the potential scale of the disaster, and puts every effort in trying to find other people who could come to his aid and fight the fire.

Similarly to *Salna pavasarī*, the two-part structure of *Andriksons* follows the course of the conflict by focusing on the representation of space. In both novellas, the narrative also "*makes* place, establishing relations among places and assigning various levels of significance to different spaces and places". Thus, it is the situation indoors that becomes unpleasant to the characters, Liena and Andriksons, respectively. For Liena, the borders between familiarity/unfamiliarity shift, since it is a well-known location that has become estranged from the character's reception. In the latter case, the conflict escalates, when after leaving the manor Andriksons returns to the more familiar space of the forest where he even recollects some of his own childhood experience. At the same time, due to the extreme excitement he falls short of recognizing the traditional value of a familiar place that has been turned into a metaphorical opponent following the disagreement between him and the landlord. The feeling of liminality has even been aggravated in the process of border crossing from the manor to the forest as the experience in the former also influences the perception of the latter. Andriksons's feelings clearly point to the bodily experience of the place linked to the aspects of mobility as exemplified in his desperate run through the burning forest with the narrative extending its scope beyond the limits of purely visual impression. The familiar once again turns into the uncanny.

Macrostructures: the complex Baltic landscapes of the fin de siècle

While Blaumanis's novellas display a fine-tuned sense of a particular place and show the changing relationships between the characters and their immediate environment, other late nineteenth-century Latvian authors were looking for the possibilities to expand the scope of their representation. Various impulses were provided by the attempts to make use of the novel genre that scholarship

has identified as especially important in relation to the experience of modernity, and instrumental in the process of consolidation of nineteenth-century visions of nationality and statehood. From the perspective of spatiality, it is important "to think of novels as geographers in their own right, who generate geographies from within". Andrievs Niedra, one of the most prominent Latvian writers of the late nineteenth century, attempts to explore the possibilities of the novel genre underrepresented in Latvian fiction. In his classic study, *Latvian literature* (1953), Andrejs Johansons remarks that Niedra's shorter works of prose can be seen as studies for a large style composition. His novels provide a net of internally linked images of the social and economic mobility, but arguably the greatest achievement is his first novel, *Līduma dūmos* (The Smoke of land clearing, 1899).

A number of themes explored there show an apt use of imaginative geographies. Mostly set in a rural landscape, *Līduma dūmos* covers many different locations including a peasant farmstead, different manors, a pastor's house, a church interior, and a mill as well as displaying elaborate plans for the building of a glass factory. Literary critic Guntis Berelis points out that nineteenth-century Latvian literature usually focuses on a relatively restricted and closed space with its borders being drawn by a peasant farmstead, a church, a school, and a cemetery. Niedra's novel includes many of these locations. However, the innovative strength of the narrative is determined by clearly foregrounding the tension among these different (and significantly expanded) places and the subjectivity of their reception.

The plot of the novel is kept together by following the interrelated histories of three brothers – an engineer, a novice priest, and a peasant – who are also involved in an existential struggle with the still dominant Baltic German nobility. Niedra pays attention to the attempts of the emerging Latvian middle class to position itself through an implementation of new spiritual ideals as well as an economic program introduced in the novel. The author also references so-called identities-in-between in the process of interaction among different social and ethnic groups in society. Various border crossings are made painful due to the inability to fit into and to adapt to new locations, especially considering the role still played by the long-established Baltic German elite. In the upwardly mobile population, a growing estrangement from seemingly familiar places is dominant in the narrative.

Niedra's novel starts with a sermon given by a novice priest, Kārlis Strautmalis, awaiting his ordination. He is aware of the potentially provocative nature of the speech he delivers which not only brings a reaction from conservative circles but, rather unexpectedly, initiates an internal split in his personality. The subsequent nervous strolling in the neighbourhood of the pastor's house reveals a complexity of feelings difficult to restrain. Another principal character, engineer Vilis Strautmalis, is much more intransigent than his brother as he pursues greater economic gains that would allow Latvians to establish themselves not only through the relentless work of tending the land, characteristic of his parents' generation, but also by way of industrial opportunities. In his attempts to promote the development of local business he is ready to take both mental and physical risks. The latter ones are exemplified by his adventurous walk through the swamp to explore the possibilities to drain

the territory, and thus to adapt it to useful economic activity. In this process, the familiar landscape acquires threatening features and poses a challenge to the individual.

Another narrative juxtaposition is that between the largest city in the region, Riga, and the rural milieu where most of the events take place. In the novel Riga is shown as a divided and dividing location characterized by messy moves without the principal characters being able to get a sense of clearly identifiable places instead of the more familiar experience of walking in the countryside. Thus, the intensity of temporal change toward the background of the transformations is implicitly shown in the spatial perception that reveals a gradual loss of the sense of place.

In *Līduma dūmos* Andrievs Niedra searches for ideas significant in the process of the development of Latvian national consciousness, looking for future philosophical, socio-political, and economic visions that are closely linked to psychological characterisations. The author's choice of the novel genre is significant because the novel not only pays attention to a variety of conflicts, but also implicitly allows for following the moves toward national, societal, and territorial consolidation. The imagined geographies are instrumental in the attempt to build up such a vision which, nevertheless, also remains haunted throughout the narrative.

Conclusion

While outlining the newly emerging Latvian literary system, the importance of mutual translations among small languages advances significantly around the turn of the twentieth century; and important achievements of the Latvian culture, such as the attempts of Latvian writers in the German language, also provide locally manifest versions of transgressing the language borders that acquire the capacity to be transferred to other contexts thus bringing into motion a reverse reception process. The plays by Rainis and Aspazija, the novellas by Jānis Poruks and Rūdolfs Blaumanis, and the novel by Andrievs Niedra are a case in point here, as are the conscious attempts of various authors to reflect on aesthetic issues.

It is through a combination of those various trends that 'world literature', first being placed and elaborated into the literary system of the Baltic provinces, literally turns itself around returning to the 'world', with Latvian authors' texts testifying to their unique experience also cross the language borders. What is especially important to recognize here is the fact that cultural transfer is working in much more complex ways than texts simply moving from large literatures to smaller ones, and, in relatively rare cases, pushing themselves the other way around. Provincializing world literature involves the diversity of reception working in various directions, complex 'traveling literatures', with every single text that crosses language borders making itself present in various, often underrated and not sufficiently explored new contexts eventually adding innovative facets to both local and global literary developments. In this process each literary culture creates its own literary system through which it also becomes an active agent in changing the content of the concept of world literature.

Turn-of-the-century Latvian literature focused on the search for original forms of artistic expression. In some cases, a transformed version of 18th and 19th century rationalist discourse was used to decode difference, encouraging to participate in European modernization. On other occasions there was an intuitive search for answers to the most complex aesthetic questions of the era. Especially in those cases true artistic independence and an innovative transformation of seemingly familiar literary forms comes to the fore. This self-reflexivity is a substantial feature of Latvian culture allowing it a participation in the debates about the experience of modernity.

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Μετανεωτερικές ποιητικές απηχήσεις του 1821*

Κατερίνα Κωστίου
Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας, Παεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Η Ελληνική επανάσταση του 1821 όχι μόνον δεν έχασε τη λογοτεχνική δυναμική της, αλλά στην πορεία συχνά προσέλαβε τις διαστάσεις ενός θαύματος. Οι πρωταγωνιστές του συμβολοποιήθηκαν, ενώ τα γεγονότα που το καθόρισαν μετατράπηκαν από χώρους δράσης σε λογοτεχνικούς τόπους.

Η Ελληνική επανάσταση ενέπνευσε όχι μόνον ελεγείες ή ποιήματα δοξαστικά της ελευθερίας και άλλων μετωνυμιών του υψηλού, αλλά και ποιήματα κριτικά για το ήθος της σύγχρονης εποχής. Ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες, οι μετανεωτερικές ποιητικές απηχήσεις του 1821 επιβεβαιώνουν τη δυναμική του στο συλλογικό εθνικό φαντασιακό μέσα από έναν άλλο δρόμο, αυτόν της ειρωνείας και της σάτιρας.
Λέξεις κλειδιά: Ελληνική επανάσταση του 1821, μεταπολεμική ποίηση, σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνική επανάσταση του 1821, μεταπολεμική ποίηση, σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία.

Doi:

Abstract

The Greek Revolution of 1821 not only has preserved its literary dynamics, but often took on the dimensions of a miracle. The protagonists of that miracle were symbolized, while the events that defined it were transformed from places of action into literary themes.

The Greek Revolution inspired not only elegies or poems glorifying the spirit of freedom and other metonymies of the sublime, but also poems criticizing the morals of the modern age. The most recent contemporary interpretations of the history of the 1821 revolution confirm its potential in the collective national imaginary through the path of irony and satire.

Key Words: Greek Revolution of 1821, post war poetry, satire, irony, parody.

© 2024 Library and Information Center, University of the Peloponnese

* Η εργασία αυτή υπήρξε ανακοίνωση στο διαδικτυακό επιστημονικό συνέδριο «Όψεις της Επανάστασης του 1821», που οργάνωσαν η «Στέγη Γραμμάτων Κωστής Παλαμάς» σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Περιοχής Πατρών και το Πανεπιστήμιο Πατρών (15-17.10.1821).

Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τις ανθολογίες ποίησης για το 1821, που κυκλοφόρησαν από το 2011 έως το επετειακό έτος 2021, η ελληνική επανάσταση αποτελεί διαχρονική πηγή ποιητικής έμπνευσης. Από τα σύγχρονα του αγώνα δημοτικά τραγούδια, έως σήμερα, ο αγώνας των Ελλήνων για την ελευθερία όχι μόνον δεν έχασε τη δυναμική του, αλλά στην πορεία συχνά προσέλαβε τις διαστάσεις ενός θαύματος, οι πρωταγωνιστές του οποίου συμβολοποιήθηκαν, ενώ τα γεγονότα που το καθόρισαν μετατράπηκαν από χώρους δράσης σε λογοτεχνικούς τόπους. Επιπλέον, οι πρώτοι επώνυμοι ποιητές που συνέδεσαν το όνομά τους με την ελληνική επανάσταση, ο Κάλβος και ο Σολωμός, μετατράπηκαν από ποιητικό διακείμενο σε ποιητική ύλη συνώνυμη του αγώνα για την ελευθερία. Στα χρόνια που ακολούθησαν, η ανάγκη διερεύνησης ή και επαναπροσδιορισμού της ελληνικής ταυτότητας εργαλειοποίησε το 1821 αναδεικνύοντας την εθνεγερτική του δράση, όπως συνοψίζεται στην περίφημη παλαμική προτροπή «Μεθύστε με το αθάνατο κρασί του 21». Από τον μεσοπόλεμο και εξής η ελληνική επανάσταση υφίσταται ποικίλους μετατονισμούς και συχνά μετατρέπεται σε απόλυτο μέγεθος με βάση το οποίο κρίνεται το παρόν ή το πρόσφατο παρελθόν. Εμβληματική από αυτή την άποψη είναι η παρωδία του Κ.Γ. Καρυωτάκη «Εις Ανδρέαν Κάλβον», όπου μεταποιώντας τον ποιητικό τρόπο του Κάλβου (στιχουργία, θεματική, λεξιλόγιο) ο Καρυωτάκης συνθέτει μια μεταωδή με θέμα την έκπτωση της σύγχρονής του εποχής. Έκτοτε, το 1821 ενέπνευσε όχι μόνον ελεγείες ή ποιήματα δοξαστικά της επανάστασης, της ελευθερίας και άλλων μετωνυμιών του υψηλού, αλλά και ποιήματα ειρωνικά ή σατιρικά με στόχο την κριτική του ήθους της σύγχρονης εποχής. Ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες, οι μετανεωτερικές ποιητικές απηχήσεις του 1821 επιβεβαιώνουν τη δυναμική του στο συλλογικό εθνικό φαντασιακό μέσα από έναν άλλο δρόμο, αυτόν της ειρωνείας και της σάτιρας. Στην ανακοίνωσή μου θα επιχειρήσω να εντοπίσω και να σχολιάσω το ηχόχρωμα αυτής της ιδιαίτερης ποιητικής κατηγορίας.

Η θεματική ποιητική ανθολογία, παρά την αποδεκατιστική λογική που αναπόφευκτα διέπει εκ προοιμίου κάθε ανθολογία, είναι μια αξιόπιστη χαρτογράφηση του θέματος. Αρκεί να διατρέξει κανείς τις ανθολογίες για το 1821 για να διαπιστώσει, τηρουμένων των αναλογιών, ότι όπως το ποίημα «Ρήγας Φεραίος» του Κυριάκου Χαραλαμπίδη, γραμμένο με τον τρόπο του δοξαστικού *Κανόνος* του Καισάριου Δαπόντε, καταγράφει ονόματα και τόπους καταλήγοντας στη «Χάρτα της Ελλάδος»,[1] έτσι και οι ανθολογίες για το 1821 περιλαμβάνουν

[1] Κυριάκος Χαραλαμπίδης «Ρήγας Φεραίος», *Δοκίμιν*, Άγρα, 2000 (*Όταν τραγούδαγε το αίμα. Το 1821 την ελληνική ποίηση*. Ανθολόγηση, επίμετρο, επιμέλεια: Ηλίας Γκρής, Αθήνα, Νίκας, 2020, 260-261 ([1]2011):

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ
Δημήτριος
Αντώνιος
Ιωάννης
Θεοχάρης
Ιωάννης
Παναγιώτης
οι εφτά του Ρήγα σύντροφοι.
[...]
Άμα τους δέσεις σε τόμο
θα έχεις ασφαλώς
τη Χάρτα της Ελλάδος.

ανάμεσα σε άλλα και μια πινακοθήκη των προσώπων που υπήρξαν πρωταγωνιστές της Επανάστασης και αποτέλεσαν σημείο αναφοράς για την εξέλιξη της ελληνικής ταυτότητας: Αναγνωσταράς, Οδυσσέας Ανδρούτσος, Αθανάσιος Διάκος, Κωνσταντίνος Κανάρης, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Αντώνης Κατσαντώνης Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Ανδρέας Μιαούλης, Μάρκος Μπότσαρης, Νικηταράς, Αλέξανδρος και Δημήτρης Υψηλάντης. Η ποιητική διαχείριση των αγωνιστών από εποχή σε εποχή και από γενιά σε γενιά είναι αποκαλυπτική του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκε και διαμορφώνεται η εθνική συνείδηση και η σχέση παρόντος-παρελθόντος. Ιδίως στη μεταπολίτευση, τα σχετικά ποιήματα αποκαλύπτουν όχι μόνο την κατεύθυνση που ακολουθεί η αισθητική και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η ποιητική γλώσσα αλλά και σε ιδεολογικό επίπεδο, τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνονται και γίνονται καταλύτες της συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας τα πρόσωπα-σηματωροί της Επανάστασης.

Ο Καρυωτάκης, στον οποίο αναφέρθηκα παραπάνω, συνιστά ένα κομβικό ποιητή από πολλές απόψεις. Μία από αυτές είναι η ποιότητα της ειρωνείας του. Καθώς η καταγγελτική πρόθεση υποχωρεί παραχωρώντας τη θέση της στην ειρωνεία, η σάτιρα χάνει τον διορθωτικό χαρακτήρα της δίνοντας τη θέση της στην αμυντική και φιλοσοφικότερη ειρωνεία. Ο καρυωτακικός κλαυσίγελως και η παρωδιακή ωδή «Εις Ανδρέαν Κάλβον» βρίσκονται ακριβώς σ' αυτή τη στροφή της ποιητικής από τη σάτιρα στην ειρωνεία. Η διαφορά είναι πασιφανής τόσο στην πρόθεση όσο και στην πραγμάτωση του ποιήματος. Αρκεί να συγκρίνει κανείς τα παλαμικά *Σατιρικά γυμνάσματα* (1909) με τα *Νέα Σατιρικά Γυμνάσματα* (1975), δημοσιευμένα με το ψευδώνυμο Λουκίλιος Γιουβενάλης, από τον συνεχιστή και μαθητή του Παλαμά, Γ. Θ. Βαφόπουλο. Η καυστική σάτιρα και η λοιδορία του Παλαμά μετατρέπεται σε πικρή ειρωνεία στο έργο του Βαφόπουλου. Και όσον αφορά τη διαχείριση του παρελθόντος, η ανάταση και η έξαρση των σχετικών παλαμικών στίχων έχει αντικατασταθεί από την επίγνωση ότι η Ελλάδα του σήμερα, (και αυτό ισχύει για το εκάστοτε σήμερα της μεταπολίτευσης), είναι ασύμβατη με το ένδοξο παρελθόν. Ήδη από την εποχή των *Ρόδων της Μυρτάλης* (1931), δηλαδή πολύ πριν συλλάβει τη συνομιλία με τα *Σατιρικά του γυμνάσματα*, σε ποίημα με τίτλο «Αθήνα»,[2] ο Γ. Θ. Βαφόπουλος, ακολουθώντας τα ίχνη του ποιητικού του προγόνου, θα καταγράψει τη θεμελιακή αυτή ασυμβατότητα ήδη:

> εγώ, μιας χώρας σκυθικής βάρβαρο τέκνο, μια φορά
> ξεκίνησα προσκυνητής των ένδοξών σου χρόνων,
> μα αδιάφορος επέρασα, τυφλός, τη σύγχρονη αγορά,
> ανάμεσ' από αλαλαγμούς ανάξιων απογόνων.

Η αντίληψη ότι το παρόν είναι ανάξιο των προγόνων διαπερνά τη μεταπολεμική ποίηση, ενώ η ειρωνεία διατρέχει όλους του αναβαθμούς της υπονόμευσης από την απλή δυσαρμονία έως τον σαρκασμό. Για παράδειγμα ο Νίκος Φωκάς στο ποίημα «Διάλεξη για την Ελλάδα»,[3] θα ευχηθεί τον θάνατο της εκφυλισμένης Ελλάδας, ενώ η αναφορά στον Μακρυγιάννη, όπως και στον Λεωνίδα, γίνεται

[2] Γ. Θ. Βαφόπουλος, «Αθήνα», *Άπαντα τα ποιητικά*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1990, 39.

[3] «Διάλεξη για την Ελλάδα», *Παρτούζα ή Ένα κλείσιμο του ματιού*: Έμμετρο αφηγηματικό ποίημα, Αθήνα, Εστία, 1991, 100-103.

μια μετωνυμία της αυθεντικότητας και της αγάπης για την πατρίδα, αυτή την «ετοιμόρροπη παράγκα του Καραγκιόζη» όπως την αποκαλεί ο Τάσος Γαλάτης στο ποίημα του «Το χάνι της Γραβιάς»:

Διάλεξη για την Ελλάδα

Ε να λοιπόν, αισθάνομαι πως σήμερα η Ελλάδα,
Του Μακρυγιάννη η Ρούμελη κι η Σπάρτη του Λεωνίδα,
Κανένας δεν την αγαπά δεν την πονεί κανένας,
Δεν είναι χώρα κανενός και κανενός πατρίδα.
Αισθάνομαι (και κόμπιαζα) πως όπως ήδη η Αθήνα,
Από την άγια Κρήτη μας μέχρι την άγια Θράκη,
Και ετ ο μπουμ του τουρισμού γίνεται χρόνο-χρόνο
Ξενόγλωσσο κι απάτριδο και δούλο Κολωνάκι.
Για μένα ο μεγαλύτερος πολιτικός της χώρας
Θα 'ναι ένας νέος Περικλής που με καημό και θάρρος
Θα κάνει απλώς μιαν ένεση στον τόπο ευθανασίας
Να'ρθει ταχύς ο θάνατος και σπλαχνικός ο χάρος.

Θεωρώ πως η επίσκεψη των ποιημάτων όπου το 1821, είτε ως κυρίως θέμα, είτε ως απλή αναφορά, μπορεί να αποκαλύψει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η ποιητική ενδοχώρα αλλά και η ειρωνεία και η σάτιρα. Δεδομένου ότι τα σχετικά ποιήματα είναι πολλά, καθώς πολλοί ποιητές έχουν γράψει, παράλληλα με τα λυρικά/ελεγειακά και ειρωνικά ποιήματα για το 1821, μια εφικτή μέθοδος διαχείρισης του υλικού είναι η παρακολούθηση στη διαχρονία των τρόπων με τους οποίους αποτυπώνονται στα ποιήματα οι πρωταγωνιστές της Επανάστασης παράλληλα με τα επιμέρους θέματα που θίγονται κάθε φορά. Η διερεύνηση της προτίμησης διαφορετικών γενιών για άλλα κάθε φορά πρόσωπα της Επανάστασης ίσως φωτίσει περισσότερο την κοινωνική και ιδεολογική διάσταση κάθε εποχής. Πρόσωπα παραγνωρισμένα, όσον αφορά την ποιητική έμπνευση που τροφοδοτεί τον 19ο αιώνα, γίνονται για τη μεταπολίτευση δημοφιλή πρόσωπα-σύμβολα της ποίησης για το 1821. Ακόμη, αξίζει κανείς να ερευνήσει ποιοι ποιητές γράφουν μόνο ειρωνικά ποιήματα για το 1821 και ποιοι έχουν γράψει, παράλληλα, και ποιήματα ελεγειακά ή λυρικά. Ασφαλώς ένα από ζητήματα που πρέπει να απαντηθούν σε συνάρτηση με τις ιδεολογικές παραμέτρους και τις καταβολές της κάθε γενιάς είναι η πύκνωση ή η αραίωση της ειρωνείας. Είναι φυσικό στη Γενιά του 70, που δυσφορεί για το παρελθόν και το παρόν, η ειρωνική φωνή να γίνεται πιο δυνατή. Αλλά αυτά είναι υποθέσεις που ελπίζω να ερευνηθούν. Για την ώρα θα αρκεστώ να σας δώσω μερικά δείγματα ποιητικής διαχείρισης ενός βασικού εκπροσώπου της Επανάστασης από σύγχρονους ποιητές, του Μακρυγιάννη, που περιλαμβάνονται στην πρόσφατη ανθολογία *Χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά! Ο αγώνας του 1821 στην ελληνική και ξένη ποίηση*.[4] Να διευκρινίσω ότι δεν θα με απασχολήσει η ιστορική πρόσληψη του Μακρυγιάννη, αλλά μόνον η ποιητική του αξιοποίηση.

[4] *Χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά! Ο αγώνας του 1821 στην ελληνική και ξένη ποίηση*. Ανθολόγηση: Θανάσης Γαλανάκης-Μάνος Κουμής, Έρευνα υλικού, γενική φιλολογική επιμέλεια, υπομνηματισμός: Θανάσης Γαλανάκης, Κοσμήματα, επεξηγηματικά υπομνήματα: Ηρώ Νικοπούλου, Τράπεζα Πειραιώς, Ίδρυμα Τάκης Σινόπουλος, Αθήνα 2021.

Ασφαλώς η μεταπολίτευση είναι μια εποχή, όπου η πρόσληψη των προσώπων και των κειμένων είναι τελείως διαφορετική από αυτήν του παρελθόντος. Ο ενθουσιασμός και η συλλογικότητα που αναδύονται από τους στίχους του οραματιστή Άγγελου Σικελιανού στο ποίημα «Μακρυγιάννης»[5] είναι ξένη συνθήκη για την ποίηση της μετανεωτερικής εποχής, της εποχής της διάλυσης όχι μόνον της συλλογικότητας αλλά και του υποκειμένου.

> Κι όλων μας το αίμα θέλει να ’μπει μες στ’ αυλάκι,
> το ίδιο χωράφι να ποτίσει, στρατηγέ μας!
> Τι πια δεν είμαστε στο «εγώ», ως Εσύ μας το ‘πες,
> μα σήμερα είμαστε στο «εμείς», κι ας μαζωχτούμε
> σ’ ένα σκοπόν, αν θέλουμε να φκιάσουμε χωριό και κόσμο!...

βροντοφωνάζει ο Άγγελος Σικελιανός.

> Καημένε Μακρυγιάννη να ‘ξερες
> γιατί το τζάκισες το χέρι σου
> το τσάκισες για να χορεύουν σέικ
> τα κωλόπαιδα

μάλλον σιγομουρμουρίζει ο Ντίνος Χριστιανόπουλος στο πασίγνωστο άτιτλο ποίημα του.[6]

Το υψηλό ύφος, απότοκο της ανάτασης που συνοδεύει την αναφορά στο όνομα του Μακρυγιάννη έχει δώσει τη θέση του στον χαμηλό ρεαλισμό της σάτιρας και της ειρωνείας, των οποίων οι τεχνικές μεταμορφώνονται ανάλογα με το ύφος και τα αισθητικά μέσα του κάθε δημιουργού.

Από τα ποιήματα που θεματοποιούν τον Μακρυγιάννη ή αναφέρονται σ’ αυτόν και το έργο του, πάντα με βάση την πρόσφατη ανθολογία στην οποία αναφέρθηκα, τα μισά είναι ειρωνικά ή και σατιρικά. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο αγωνιστής του 1821 μεταμορφώνεται σε ένα απόλυτο μέγεθος που εκφράζει μια άλλη Ελλάδα, αυτήν της συλλογικότητας, των οραμάτων, της ελπίδας, των αξιών. Γίνεται έτσι ο Μακρυγιάννης ένα σύμβολο προς το οποίο αντιπαραβάλλεται η σύγχρονη εκφυλισμένη Ελλάδα.

Στο ποίημα με τίτλο «Ελλάδα 1973» ο Λ. Ζαφειρίου αποτυπώνει την άγνοια και την απαξίωση της ιστορίας στο σύγχρονο εμπορικό και τουριστικό κέντρο:[7]

> Ελλάδα 1973
>
> Μεσίστιες οι σημαίες στα μπαλκόνια
> απέραντη βουή στους δρόμους
> σταματημένη. Κι η Ελλάδα
> τουριστικό κέντρο,
> κέντρο μετακομιστικού εμπορίου
> και διερχομένων μεγιστάνων.
> Μπορντέλα στη Σοφοκλέους, πάροδος Αθηνάς
>
> Κι ο Μακρυγιάννης
> με τ’ Απομνημονεύματα στο χέρι
> ποιος τον ξέρει

[5] Άγγελος Σικελιανός, «Μακρυγιάννης», *Λυρικός βίος*, Ε΄, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Ίκαρος, 1978, 15-18: 17.
[6] Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Βολέματα καταστροφής, 90 Ποιήματα 1949-1999* (κείμ.-ανθολ.-σημ.: Βασίλης Δημητράκος), Παιανία, Μπιλιέτο, 2007, 92.
[7] Λεύκιος Ζαφειρίου, *Ποιήματα 1964-2010*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2011, 13 (639).

Παρόμοια είναι η διαχείριση του ιστορικού συμβόλου στο ποίημα του Χριστόφορου Λιοντάκη με τίτλο «Φρουτομανής».[8] Στον ίδιο χώρο, την Αθήνα του τουρισμού και της ευτέλειας, ο Μακρυγιάννης λειτουργεί ως μετωνυμία μιας άλλης Ελλάδας συνώνυμης της ελευθερίας και του Αγώνα.

Φρουτομανής

Απ' τον Άγνωστο φωτογραφία
Κτίρια μοντέρνα
«Είμαι Αμερικάνα, είμαι φρουτομανής»
Το μήλο γίνεται στο στόμα της νταμάρι
Με κηλίδες κόκκινες
Κρυφοκοιτάζει τον τσολιά
Ο συνοδός της δυσφορεί
Τρίβοντας τα χέρια του στις τσέπες
I would like to know why this square
Is called Constitution square?
Ντρέπεται να μιλήσει για τον Μακρυγιάννη
Πλατεία γεμάτη θάματα
Πλατεία γεμάτη προφυλαχτικά.

Στα περισσότερα ποιήματα, η ειρωνεία προκύπτει από την αντιπαράθεση του τότε με το τώρα και τη διχοστασία των δύο κόσμων. Η αναφορά στο όνομα του Μακρυγιάννη είναι αρκετή για να συνανασύρει το αξιακό του σύστημα και την εποχή των ιδανικών και του Αγώνα για την ελευθερία. Σε σπανιότερες περιπτώσεις, γίνεται δραματοποίηση του ιστορικού παρελθόντος. Το ποίημα γίνεται τότε θύλακας όπου εγκιβωτίζεται ένα σπάραγμα ιστορικής αφήγησης, αποτυπώνοντας ένα δρώμενο του αγώνα. Η ανατροπή που η ειρωνική διαχείριση επιβάλλει συμβαίνει στην έξοδο του ποιήματος διαχέοντας την πικρή της γεύση που διαρκεί και μετά το τέλος του ποιήματος. Αυτή η τεχνική είναι εμφανής στο ποίημα «Η συνοικία των ναυάρχων» του Νίκου Λεβέντη:[9]

Η συνοικία των ναυάρχων

«Τρε μπιεν λέγει κι αναχώρησε ο ναύαρχος»
εκρηκτική συνάντηση του στραγηγού με τον Ντερνύ
που είχε άλλη άποψη περί τακτικής
ο Μακρυγιάννης φαίνεται πως συγκράτησε
απ' όλη τη συνομιλία την τελευταία λέξη: πύρ!
της ναυαρχίδας να ξεκινήσει τη σύγκρουση
ο Ιμπραήμ ξερίζωνε ελιές κι ανθρώπους
συμπάθεια και συμφέροντα Ανατολής και Δύσης
ο Αίολος τα έσπρωχνε προς τον κόλπο
άρκεσε μια στραβή πιστολιά για να ενωθεί
το πυρ νομοτελειακά θα κατέληγε σ' αυτό
που όλοι επεδίωκαν κι έπειτα οι κυβερνήσεις
ονόμασαν ατυχές γεγονός τη μεγάλη εκείνη
ημέρα του Οκτώβρη 1827—για την καταρρέουσα Πύλη

[8] Χριστόφορος Λιοντάκης, *Εικόνες που επιμένουν. Το τέλος του τοπίου. Μετάθεση, Υπόγειο γκαράζ,* αναθ. Έκδοση, οριστική, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2012, 117.
[9] Νίκος Λεβέντης, *Τέσσερα*, Αθήνα, Πατάκης, 2014, 189-190.

ως κι αποζημιώσεις ζητούσαν για τα σπασμένα
βουλιαγμένα πλοία του τουρκοαιγυπτιακού στόλου
Εκείνο που δεν προέβλεπε καμιά εξέλιξη
στους δρόμους προς τιμήν των τριών ναυάρχων
Χ έ υ δ ε ν, Δ ε ρ ι γ ν ύ, Κ ο δ ρ ι γ κ τ ώ ν ο ς
ίσως προς υψίστη τιμή του Ν α υ α ρ ί ν ο υ
καπνίζουν ακόμη τα κανόνια, ντουμανιάζει
η γειτονιά απ' τη μαύρη, η φούντα πάει σύννεφο
στο ντουμάνι του θεού, η δευτέρα παρουσία της ναυμαχίας.

Μυθοποιώντας το γεγονός της περίφημης ναυμαχίας του Ναυαρίνου που έγινε τον Οκτώβριο του 1827 με πρωταγωνιστές τους τρεις ναυάρχους Λογγίνο Χέϋδεν (1772-1850), Ανρί ντε Ρινύ ή Δεριγνύ (1782-1835) και Εδουάρδο Κόρδιγκτων (1770-1851), ο ποιητής αντιπαραβάλλει την παλιά δόξα με τον σύγχρονο εκφυλισμό της περιοχής του αθηναϊκού κέντρου το οποίο ορίζεται από τους δρόμους που έχουν λάβει τα ονόματα των τριών ναυάρχων.

Πιο σύνθετη είναι η συγκρότηση του ποιήματος «Το ξεβράκωτο Εικοσιένα» του Γιάννη Πατίλη,[10] όπου χρησιμοποιούνται πιο περίτεχνες τεχνικές σάτιρας και ειρωνείας μέσω της «οικειοποίησης» του ιδιολέκτου του Μακρυγιάννη και της αμφισημίας:

Το ξεβράκωτο Εικοσιένα

Θα μας κιντυνέψουν οι ξένοι—ότι το Σύνταμα το δικό μας είναι ξεβράκωτο.
ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ

Μέσα στους μύλους τ' Αναπλιού σου τζάκιζες το χέρι
με το ντουφέκι παίρνοντας ζαϊρέδες και γκαμήλια
και στον Άι-Γιώργη ασημιά άναβες τα καντήλια
με μαύρο ζωγραφίζοντας ψηφιά τον Αρμασπέρη
Στων Ευρωπαίων πολιτικές που σπέρναν το διαίρει
ραγιάδων κρέας δεν πουλάς ούτε για γρόσια χίλια
κι έχοντας για αβοκάτο σου κι αλήθεια σου τα χείλια
την τζελατίνα αψηφάς που ο Μπαυβαρός θα φέρει
Ξεβράκωτο το Σύνταμα και η Κοστιτουτζιόν
των αφεντάδων τρομαγμός που παν με τις καρότζες
βασανισμένων χωρικών γυμνών και νηστικών
με το γενί τα κόκκαλα που βγάζαν συγγενών
και μόλυνε η ανάσα τους γαλάζιες ρεντικότες
θα'σαι για πάντα η έλπιση στις δύσκολες τις ρότες!

Το ποίημα αντιπαραθέτει τη δράση και το ήθος του Μακρυγιάννη στους ξενόφερτους που θέλουν να κατευθύνουν τις τύχες της Ελλάδας. Ο Πατίλης αναφέρεται στο Σύνταγμα, που είχε προκύψει από το κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, όταν ο Μακρυγιάννης με τη συνεργασία και άλλων στρατιωτικών και πολιτικών κατάφεραν το πέρασμα από την απόλυτη μοναρχία του Όθωνα στη συνταγματική μοναρχία. Το ιδιόλεκτο του Μακρυγιάννη υπηρετεί την τεχνική της «υφολογικής τοποθέτησης», μιας αγαπημένης τεχνικής της ειρωνείας, όπου

[10] *Ημερολόγιο 2020, 1821: Λογοτεχνία και Επανάσταση με κείμενα μελών της Εταιρείας Συγγραφέων*, Αθήνα, Πατάκης, 2020, χ.σ.

συνδυάζονται διαφορετικά ύφη λόγου. Η μείξη διαφορετικών γλωσσικών επιπέδων καθώς και η σχέση μορφής και περιεχομένου διέπονται από ειρωνεία. Η αρμονία του σονέτου που καταγωγικά είναι συνδεδεμένο με την ερωτική ποίηση δεν συνάδει με το ταραγμένο περιεχόμενο και τη σάτιρα. Με τον τελευταίο στίχο που αναγορεύει τον Μακρυγιάννη σε «έλπιση στις δύσκολες τις ρότες», το ποίημα υπαινίσσεται ότι τα συνταγματικά δικαιώματα και πάλι ακυρώνονται και ότι οι ξένοι πάλι «θα μας κιντυνέψουν», όπως δηλώνεται στο μότο που προέρχεται από τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη. Η ειρωνεία υποστασιώνεται από την ισοτοπία που δημιουργείται ανάμεσα στο Εικοσιένα και στο Σύνταγμα μέσω του κοινού τους επιθετικού προσδιορισμού «ξεβράκωτο». Ξεβράκωτο το Σύνταγμα όπως και το Εικοσιένα, δηλαδή γυμνό και αυπόστατο. Αν κανείς συνυπολογίσει ότι η λέξη ξεβράκωτο ανασύρει και στους «σανκυλοτιστές» δηλαδή τους Ιακωβίνους, επαναστάτες, η ειρωνεία αποκτά άλλο ένα επίπεδο καθώς ο επιθετικός προσδιορισμός αναδεικνύει την υποταγή στην εξουσία. Ο Πατίλης, ως συγγραφέας με έντονη κριτική διάσταση, είναι ενδεχομένως ο πιο σατιρικός ποιητής της γενιάς του, καθώς η σάτιρα γίνεται για εκείνον ένα ακόμη εργαλείο για να υπηρετήσει την κριτική. Το ποίημα «Το ξεβράκωτο Εικοσιένα» έρχεται να προστεθεί στα σατιρικά του ποιήματα «Άμμος», «Αποδρομή του αλκοόλ» και «Τίτλοι τέλους» με τα οποία ανθολογείται στην πρόσφατη ανθολογία για το 1821![11]

Η παραπάνω δειγματοληπτική περιδιάβαση στα ειρωνικά ή και σατιρικά ποιήματα με άξονα τις αναφορές στον Μακρυγιάννη αναδεικνύει ένα μικρό δείγμα ειρωνικής ποιητικής διαχείρισης του 1821 στην εποχή της μετανεωτερικότητας, και, παράλληλα, τους τρόπους με τους οποίους μεταμορφώνεται η ποιητική της ειρωνείας υποτασσόμενη στην ιδιοπροσωπία του κάθε ποιητή. Ανάλογη έρευνα μπορεί να επιχειρηθεί και για τους άλλους πρωταγωνιστές και δευτεραγωνιστές της Επανάστασης ή ακόμη και για τους ποιητές και λοιπούς συγγραφείς του Αγώνα, οι οποίοι έχουν στεγασθεί και εξακολουθούν να στεγάζονται ως προσωπεία ή ως σύμβολα στην ποίηση του 20ού και 21ου αιώνα. Το όφελος από μια τέτοιου είδους μελέτη θα είναι πολλαπλό, καθώς θα αναδείξει όχι μόνον τον τρόπο πρόσληψης του παρελθόντος και της ιστορίας και άρα τη συμβολή της στη διαμόρφωση της ταυτότητας του σύγχρονου Έλληνα, αλλά και την εξέλιξη της ποιητικής και άρα τη διαμόρφωση του ποιητικού τοπίου της εποχής μας.

[11] Αξίζει να σημειωθεί πως ποιήματα για τον Μακρυγιάννη ή ποιήματα με αναφορές στον Μακρυγιάννη έχουν γράψει πολλοί ποιητές του 20ού αιώνα: Άγγελος Σικελιανός, Γιώργος Σεφέρης, Αριστοτέλης Νικολαΐδης, Νίκος Φωκάς, Θωμάς Γκόρπας, Νίκος Αντωνάτος, Δημήτρης Δημητριάδης, Χριστόφορος Λιοντάκης, Νίκος Λεβέντης, Λεύκιος Ζαφειρίου, Δημήτρης Πιστικός, Σωτήρης Σαράκης, Γιώργος Μπλάνας, Δημήτρης Παλούκης, Ντίνος Χριστιανόπουλος κ.ά.

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Η αποτύπωση των ελληνογερμανικών σχέσεων στη λογοτεχνία: η εμπειρία της μετανάστευσης στη Δυτική Γερμανία

Πέτρος Μαζαρόπουλος
Επίκουρος Καθηγητής

Περίληψη

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η εξέταση της ελληνικής μεταναστευτικής λογοτεχνίας που αναπαριστά τη συλλογική εμπειρία της μετανάστευσης στη Δυτική Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1960. Τα λογοτεχνικά κείμενα που συζητούνται εκδίδονται σε ένα σημαντικό χρονικό εύρος, ανάμεσα στις δεκαετίες του 1970 και του 2020. Έτσι, καθίσταται δυνατή η μελέτη των υπό συζήτηση λογοτεχνικών κειμένων αφενός μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των ελληνογερμανικών σχέσεων και αφετέρου εν συγκρίσει με άλλες κύριες ιστορικές στιγμές μεταξύ των δύο κρατών, όπως είναι η Κατοχή, ή η πρόσφατη οικονομική κρίση. Παράλληλα, η συζήτηση κειμένων που γράφονται σε διαφορετικά ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια επιτρέπει τη συζήτηση μιας τυχόν επανεξέτασης της ελληνικής μεταναστευτικής εμπειρίας στο γερμανικό κράτος στη σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή. Κοντά στα ανωτέρω, αναλύω την εικόνα του γερμανικού κράτους και του Γερμανού Άλλου, εντάσσοντας τις κατασκευές αυτές σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διαμόρφωσης των ελληνικών απεικονίσεων για τη Γερμανία. Από την άλλη πλευρά, στο άρθρο αναδεικνύεται η σύνδεση που επιχειρούν οι Έλληνες συγγραφείς μεταξύ της διαχείρισης του ελληνικού μεταναστευτικού στοιχείου από το γερμανικό κράτος και των σχέσεων ισορροπίας και δυναμικής ανάμεσα στον ευρωπαϊκό Βορρά και στον ευρωπαϊκό Νότο. Τέλος, συζητώ ζητήματα που αφορούν την ταυτότητα των προσφύγων, όπως αυτά καταγράφονται στο λογοτεχνικό κείμενο και παράλληλα εξετάζω τις συνδηλώσεις του κυρίαρχου γερμανικού λόγου προς τους μετανάστες.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Μεταναστευτική λογοτεχνία, Ταυτότητα και λογοτεχνία, Λογοτεχνικές απεικονίσεις της Γερμανίας, Γερμανός Άλλος, Ευρωπαϊκός Βορράς και Νότος

doi:

Abstract

The purpose of this article is to examine Greek migration literature that reflects the collective experience of migration to West Germany during the 1960s. The literary texts discussed span a significant time frame, from the 1970s to the 2020s, allowing for an exploration of these works within the broader context of Greek-German relations as well as in comparison with other pivotal historical events involving the two countries, such as the German Occupation during the 1940s and the recent economic crisis. Additionally, by considering texts written in various historical and social contexts, this study facilitates an exploration of how the Greek immigrant experience in Germany is re-examined in contemporary literary production. Furthermore, I analyse the portrayal of the German state and the German Other, situating these depictions within the broader framework of Greek perceptions of Germany. In parallel, the article underscores the connection that Greek authors seek to establish between Germany's negotiation of Greek immigration and the balance of power between Northern and Southern Europe. In addition, I address issues concerning the identity of refugees as represented in the literary texts, while examining the implications of dominant German discourses towards immigrants.

© 2024 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Key-Words: Migrant literature; Identity and literature; Literary images of Germany; German Other; European North and South

Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνική παραγωγή, ειδικά από τα μέσα του 20ού αιώνα και μέχρι σήμερα, απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στην καταγραφή και στη διαχείριση των ελληνογερμανικών σχέσεων. Μάλιστα, συγκεκριμένοι ιστορικοί κύκλοι σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών έχουν βρει κεντρική θέση στην ελληνική πεζογραφία, ξεκινώντας ήδη από την αντιστασιακή λογοτεχνία και τη λογοτεχνική επεξεργασία σημαίνουσων ιστορικών στιγμών του ελληνικού κράτους, όπως η γερμανική Κατοχή κατά τα έτη 1940-1944 και ο Εμφύλιος πόλεμος που ακολούθησε, μεταξύ 1946 και 1949. Το ιστορικό αυτό πλαίσιο γέννησε ορισμένα λογοτεχνικά έργα που πλέον θα πρέπει να θεωρούνται κλασικά, όμως οι λογοτεχνικές αποτυπώσεις των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών δεν περιορίζονται στην προαναφερθείσα ιστορική στιγμή. Αντίθετα, δύο –τουλάχιστον– ιστορικοί κύκλοι σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας αφήνουν το αποτύπωμά τους στην ελληνική λογοτεχνία: αναφέρομαι εδώ στη μυθιστοριογραφία που εξετάζει τις μεταναστευτικές ροές προς τη Δυτική Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1960 και, πιο πρόσφατα, στην οικονομική κρίση, κατά την οποία πλήθος Ελλήνων[1] και ξένων[2] συγγραφέων επιχείρησαν να εξετάσουν τον ρόλο του γερμανικού κράτους στην ευρωπαϊκή διαχείριση όσον αφορά την ελληνική κρίση χρέους, με ρητορικές που συχνά εξέτασαν τον –εκ-λαμβανόμενο ως γερμανοκεντρικό– χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.[3]

Στο παρόν άρθρο σκοπεύω να συζητήσω την ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία που αφορά την εμπειρία της ελληνικής μετανάστευσης στη Δυτική Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1960, καθώς πιστεύω, πως το σύνολο των κειμένων αυτών μπορούν να μελετηθούν μέσα στο γενικό πλαίσιο των ελληνογερμανικών σχέσεων, με στόχο την ερμηνεία τους από μια ακόμη πλευρά. Άλλωστε, όπως θα γίνει κατανοητό, η υπό συζήτηση προβληματική αφορά ένα διαχρονικό ζήτημα για τους Έλληνες συγγραφείς, ήδη από τη δεκαετία του 1960, μέχρι και σήμερα. Ιστορικά, βρισκόμαστε σε ένα κομβικό σημείο για τη σύγχρονη Ελλάδα, λίγα μόλις χρόνια έπειτα από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου. Στις αρχές του 1960 το ελληνικό κράτος μαστίζεται τόσο από τα τραύματα του Εμφυλίου και του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όσο και από το γενικό αναλφαβητισμό, τις προβληματικές, έως ανύπαρκτες, παραγωγικές δομές, την εκτεταμένη ανεργία και τη συνακόλουθη υποαπασχόληση. Οι συνθήκες αυτές αναπόφευκτα καθιερώνουν την Ελλάδα ως ένα παραδοσιακό κράτος αναχώρησης μεταναστών προς αναζήτηση εργασίας και με στόχο την βελτιστοποίηση του βιοτικού επιπέδου. Από τη μαζική μετανάστευση που παρατηρείται κατά την εν λόγω δεκαετία, η Δυτική Γερμανία έλαβε τη μερίδα του λέοντος. Στοχεύω λοιπόν να εξετάσω το αποτύπωμα που άφησε αυτή η συλλογική μεταναστευτική εμπειρία στην ελληνική λογοτεχνία, και

[1] Ως το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα βλέπε την εργογραφία του Πέτρου Μάρκαρη και συγκεκριμένα την λεγόμενη «Τριλογία της Κρίσεως» και τα έργα *Ληξιπρόθεσμα δάνεια* (Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2010), *Περαίωση* (Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2011), *Ψωμί-Παιδεία- Ελευθερία* (Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2012). Βλέπε επίσης και τα έργα του ιδίου, *Η εποχή της υποκρισίας* (Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2019) και *Ο φόνος είναι χρήμα* (Αθήνα, Κείμενα, 2020).

[2]. Βλέπε για παράδειγμα Wolfgang Schorlau, *Το Μεγάλο Σχέδιο*, μτφρ. Μαρία Αγγελίδου, Αθήνα, Angelus Novus, 2019 και Marlene Streeruwitz, *Die Reise einer jungen Anarchistin in Griechenland*, Germany, Fischer Taschenbuch, 2015.

[3] Για το θέμα βλέπε αναλυτικά Petros Marazopoulos. "European Unity, Modern Greek Identity and Historicization of the Past: The Greek Crisis as perceived in Contemporary Literary texts", *Neograeca Bohemica*, vol. 22, No 1 (2022) 49-62.

παράλληλα να συζητήσω τάσεις επανεξέτασης της εμπειρίας αυτής σε σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία γράφονται μετά την αλλαγή της χιλιετίας. Επιπλέον, αναλύω την εικόνα της Γερμανίας και του γερμανικού κράτους στα υπό συζήτηση λογοτεχνικά κείμενα, φιλοδοξώντας να εντάξω τις κατασκευές αυτές σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εξέτασης των ελληνικών απεικονίσεων του Γερμανού Άλλου. Κοντά στα ανωτέρω, αποκωδικοποιώ τη χρήση του όρου «μετανάστης» σε αυτή τη λογοτεχνική παραγωγή και καταγράφω ορισμένους χαρακτηριστικούς τύπους μεταναστών που εγγράφονται στο εξεταζόμενο πλαίσιο.

Τα πρώτα συμβόλαια εργασίας μεταξύ των ανειδίκευτων Ελλήνων εργατών και του γερμανικού κράτους υπογράφτηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με σχετικές ιστορικές έρευνες, το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστευτικών ροών είδε αρχικά τη μετεγκατάστασή του στο γερμανικό κράτος ως προσωρινή, στην πραγματικότητα το όνειρο της παλιννόστησης είτε παρέμεινε όνειρο, είτε πραγματοποιήθηκε μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Η ιστορική αυτή στιγμή έγινε αρχικά αντικείμενο πραγμάτευσης κοινωνιολογικών και ιστορικών μελετών. Ωστόσο, το ενδιαφέρον που παρατηρείται στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνική παραγωγή για τη μετανάστευση στη Γερμανία οδήγησε και στην παραγωγή θεωρητικών κειμένων που εξετάζουν την ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία, με την Αγλαΐα Μπλιούμη να αποτελεί το κυριότερο παράδειγμα. Εκτός του όρου «μεταναστευτική λογοτεχνία», που προτείνει η Μπλιούμη για την περιγραφή αυτής της λογοτεχνικής παραγωγής χρησιμοποιήθηκαν και άλλες ορολογίες, όπως, μεταξύ αρκετών, "Gastarbeiterliteratur", "Migration- literatur", "Migrantenliteratur", ή ακόμα και "Ausländerliteratur". Πάντως, σύμφωνα με τη Νίκη Eideneir, και παρά το ότι η λογοτεχνική αυτή παραγωγή χαρακτηρίζεται από έναν κοινωνικό λόγο που κατάφερε να εκφράσει τα βιώματα μιας ολόκληρης γενιάς, στην ουσία πρόκειται για αγνοημένη λογοτεχνία στον ελληνικό χώρο. Η Eideneir κρίνει τις συνθήκες άνθησης της εν λόγω λογοτεχνίας ως μη ευνοϊκές, ενώ επισημαίνει και την αδιαφορία –τόσο από την πλευρά των εκδοτικών οίκων, όσο και από την πλευρά του αναγνωστικού κοινού– με την οποία αντιμετωπίστηκαν τα κείμενα αυτά στη Γερμανία, αλλά και στην Ελλάδα.[4] Παράλληλα, χαρακτηριστικό γνώρισμα της υπό συζήτηση λογοτεχνικής παραγωγής θα πρέπει να θεωρείται το στοιχείο της υβριδικότητας, ειδικά όσον αφορά το ζήτημα της ταυτότητας των λογοτεχνικών ηρώων. Έτσι, οι Μαριαγγέλα Βέικου και Βασιλική Λαλαγιάννη –οι οποίες επισημαίνουν πως ο όρος «μεταναστευτική λογοτεχνία» ή «μεταναστευτική γραφή» εμφανίζεται στη δεκαετία του '80 κυρίως στους κόλπους των κριτικών της μεταποικιακής λογοτεχνίας– τονίζουν πως η μεταναστευτική λογοτεχνία «αποτελεί ρεύμα πολιτισμικής υβριδικότητας». Θεωρούν, μάλιστα, πως η γραφή σε τέτοια κείμενα αποκτά διεθνικές και διαπολιτισμικές διαστάσεις, καθώς οι εν κινήσει ταυτότητες λαμβάνουν κεντρικό χαρακτήρα.[5]

[4] Νίκη Eideneier, *Οικεία Ξένη. Έλληνες συγγραφείς – απόδημοι στην καρδιά της Ευρώπης*, Θεσσαλονίκη, Τραμ, 2006, σ.9 κ.εξ.

[5] Βλέπε σχετικά Μαριαγγέλα Βέικου & Βασιλική Λαλαγιάννη, *Μετανάστευση Κοινωνικές και Πολιτισμικές Εκφάνσεις Θεωρητικά σχήματα, εννοιολογικοί προσδιορισμοί και ορολογία*, Κάλλιππος- Ελληνικά ακαδημαϊκά ηλεκτρονικά συγγράμματα και βοηθήματα, 2015 και ειδικότερα το κεφάλαιο «Μετανάστευση και λογοτεχνική γραφή: ορισμοί, διαδράσεις, εννοιολογικοί σχηματισμοί», σσ. 80-105.

Το υλικό το οποίω μελετώ αφορά ένα σώμα κειμένων που εκτείνεται σε αρκετές δεκαετίες, καθώς περιλαμβάνει μυθιστορήματα που γράφονται από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, έως και τη σύγχρονη εποχή. Έτσι, μεταξύ άλλων που αναφέρονται, εξετάζω ένα κλασικό έργο της ελληνικής μεταναστευτικής λογοτεχνίας, δηλαδή το *Διπλό Βιβλίο* του Δημήτρη Χατζή,[6] την εργογραφία του Αντώνη Σουρούνη –η οποία μάλιστα κατέχει το χαρακτηριστικό των πολλαπλών επανεκδόσεων–,[7] το σημαντικό ερευνητικό έργο του Γιώργου Μαντζουράνη για τους Έλληνες της Δυτικής Γερμανίας,[8] τη μυθιστοριογραφία του Δημήτρη Νόλλα,[9] καθώς και περισσότερο σύγχρονες σχετικές μυθιστορηματικές καταγραφές, από την Αγλαΐα Μπλιούμη,[10] τη Χαρούλα Αποστολίδου[11] και τον Αλέξανδρο Νίκα.[12] Το ανωτέρω υλικό αφορά κυρίως λογοτεχνικά έργα, ωστόσο συνοδεύεται και από υβριδικά κείμενα, τα οποία συνεξετάζουν τις μαρτυρίες των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία με ιστορικά στοιχεία, όπως το έργο του Μαντζουράνη. Σε κάθε περίπτωση, τα έργα αυτά κυμαίνονται από μελοδραματικές αφηγήσεις, μέχρι χιουμοριστικές ή και ειρωνικές καταγραφές της μεταναστευτικής εμπειρίας, ενώ μέρος αυτών θα πρέπει να μελετάται ως λογοτεχνικές μαρτυρίες με δημοσιογραφική γλώσσα, οι οποίες έρχονται να προστεθούν στο εκτενές έργο άλλων επιστημών για τη μελέτη της συλλογικής εμπειρίας των Ελλήνων μεταναστών στη Δυτική Γερμανία. Επιπλέον, σημαντική παράμετρος των εν λόγω κειμένων αποτελεί η βαθιά πολιτική σκέψη των συγγραφέων και η αποτίμηση του φαινομένου της μετανάστευσης μέσω πολλαπλών πρισμάτων.

Βασικό στοιχείο της υπό συζήτηση λογοτεχνικής παραγωγής αποτελεί η εννοιολόγηση του όρου *Gastarbeiter*, με τους Έλληνες λογοτέχνες να επιχειρούν να αναδείξουν, τόσο τις προεκτάσεις του φυλετικού λόγου που συσχετίζεται με τον όρο, όσο και την ψυχοσύνθεση την μεταναστών. Παράλληλα, η ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία συσχετίζει τους Έλληνες εργάτες στη Γερμανία με το ζήτημα της δυναμικής και της ισορροπίας μεταξύ του ευρωπαϊκού Βορρά και του ευρωπαϊκού Νότου, καθώς συχνά αντιλαμβάνεται τη διαχείριση που έλαβε το ελληνικό στοιχείο στη Γερμανία ως ένα σύμπτωμα της ευρύτερης εκμετάλλευσης που υπέστη ο ευρωπαϊκός Νότος από τον ισχυρότερο Βορρά. Εκκινώντας από το έργο του Γιώργου Μαντζουράνη, θα πρέπει αρχικά να αναφερθεί πως, αν και δεν πρόκειται για αμιγώς λογοτεχνικό έργο, προσφέρει ανεκτίμητες πληροφορίες σχετικά με τη συλλογική εμπειρία της μετανάστευσης στη Δυτική Γερμανία. Το σημαντικότερο τμήμα του έργου του Μαντζουράνη αφορά μια εκτενή και εμβριθή ιστορικοπολιτική, κοινωνική έρευνα, η οποία αγγίζει το θέμα της ελληνικής μαζικής μετανάστευσης στη Δυτική Γερμανία πολύπλευρα: από τις δυσχέρειες του

[6] Δημήτρης Χατζής, *Το διπλό βιβλίο*, Αθήνα, Εξάντας, 1976.

[7] Βλέπε, μεταξύ άλλων, τα εξής έργα του Σουρούνη: *Γκας ο Γκάνγκστερ*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006, *Οι συμπαίκτες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2008 και *Μερόνυχτα Φρανκφούρτης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2008.

[8] Βλέπε τα έργα του Ματζουράνη *Μας λένε Γκασταρμπάιτερ*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1977, *Τα παιδιά του Νότου*, Αθήνα, Gutenberg, 1990 και *Όπου κι αν είμαι, ξένος. Οι ιστορίες των γκασταμπάιτερ*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000, το οποίο πρόκειται στην ουσία για μια ανανεωμένη έκδοση, η οποία συμπεριλαμβάνει νέες μαρτυρίες μεταναστών στις ήδη υπάρχουσες του προγενέστερου έργου.

[9] Βλέπε για παράδειγμα τη συλλογή διηγημάτων *Τα θολά τζάμια*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997.

[10] Αγλαΐα Μπλιούμη, *Αποχαιρέτα την τη Στουτγάρδη, Αστυάνακτα*, Αθήνα, Κέδρος, 2022.

[11] Χαρούλα Αποστολίδου, *Μάλο Μόμε. Μικρό κορίτσι*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάρφης, 2003.

[12] Αλέξανδρος Νίκας, *Πύλες Εξόδου*, Αθήνα, Μίνωας, 2013.

ταξιδιού, στη σκληρή εργασιακή πραγματικότητα και από τα ζητήματα ταυτότητας στις άθλιες συνθήκες της μαζικής διαβίωσης ή ακόμα και στη σεξουαλική εκμετάλλευση που υπέστησαν ορισμένοι μετανάστες. Το λογοτεχνικό ενδιαφέρον για το έργο του Μαντζουράνη έγκειται κυρίως στις προσωπικές μαρτυρίες των μεταναστών, όπως αυτές παρέχονται στα κείμενά του *Μας λένε γκασταρμπάιτερ*. *Τα παιδιά του Νότου* και *Όπου κι να είμαι, ξένος. Οι ιστορίες των γκασταρμπάιτερ*. Οι δυνατές αφηγήσεις των Ελλήνων μεταναστών αποτελούν λαϊκές, αλλά αυθεντικές καταγραφές της μεταναστευτικής εμπειρίας, που διακρίνονται για τον ρεαλισμό και τον άμεσο λόγο τους. Μάλιστα, οι πολυπληθείς συνεντεύξεις, στις οποίες προχώρησε ο ερευνητής, ανέδειξαν κάποτε και τη γυναικεία μεταναστευτική εμπειρία, σε έναν ανδροκρατούμενο, κατά κανόνα, κόσμο. Είναι γεγονός ότι ο Μαντζουράνης διεξήγαγε συστηματική και ενδελεχή έρευνα, κάτι που του επέτρεψε να κατανοήσει και να καταγράψει σημαντικές όψεις των δυσχερειών και των προκλήσεων που αντιμετώπισαν οι νεοεισελθέντες στη γερμανική κοινωνία.

Κατά τη γνώμη μου, τα πλέον ενδιαφέροντα στοιχεία στο έργο του Μαντζουράνη αποτελούν οι προσλήψεις για την ίδια την έννοια των Gastarbeiter, όπως επίσης και για τις διαχρονικές σχέσεις ηγεμονίας μεταξύ του ευρωπαϊκού Βορρά και του ευρωπαϊκού Νότου. Είναι απολύτως χαρακτηριστικό ότι το μεταναστευτικό δυναμικό –που προέρχεται κυρίως από την Ελλάδα, αλλά και από άλλες χώρες, όπως η Ιταλία ή η Πορτογαλία– εκλαμβάνεται αφενός ως «δώρο» του ευρωπαϊκού Νότου στον ήδη ισχυρότερο ευρωπαϊκό Βορρά και αφετέρου ως δημιούργημα του καπιταλισμού. Ο Μαντζουράνης προσλαμβάνει τις μεταναστευτικές ροές ως σύμπτωμα της καπιταλιστικής κοινωνίας και μάλιστα προχωρά σε μια τυπολογία των διαφοροποιητικών στοιχείων ταυτότητας μεταξύ του ευρωπαϊκού Βορρά και του Νότου.[13] Ταυτόχρονα, επιλέγει μια ρητορική που στοχεύει στην ευαισθητοποίηση σχετικά με τη διαχρονική τάση εκμετάλλευσης της νοτιότητας από τα βορειότερα κράτη:

> «*Έτσι, με την ψήφιση του νόμου περί αλλοδαπών ο γκάσταρμπάιτερ πήρε τις πραγματικές του διαστάσεις και την αληθινή του έννοια: Έρχεται από το Νότο. Είναι φτωχός και υπανάπτυκτος. Είναι φτηνός και πειθαρχικός. Έχει δικαίωμα να μπει στη Γερμανία μόνο ύστερα από ειδική άδεια. Έχει καθήκον να δουλεύει όπου τον τοποθετήσουν, όσο του ζητήσουν και με όποια αμοιβή του ορίσουν. Μπορεί να κατοικεί στα κοινόβια των εργοστασίων ή στα σπίτια που δε δέχονται να κατοικήσουν οι Γερμανοί*».[14]

Κοντά στις ιστορικές πληροφορίες που παρέχονται για αυτή καθαυτή την εμπειρία της μετανάστευσης, οι μαρτυρίες που εμπεριέχονται στις έρευνες του Μαντζουράνη από τη μια πλευρά εξηγούν τις πολιτικές αιτίες διαμόρφωσης αυτού του ισχυρότατου μεταναστευτικού ρεύματος και από την άλλη προχωρούν σε συνεχείς συγκρίσεις μεταξύ του γερμανικού και του ελληνικού κράτους, ειδικά όσον αφορά το βιοτικό επίπεδο.

Αρκετές δεκαετίες αργότερα, και συγκεκριμένα το 2013, ο Αλέξανδρος Νίκας εκδίδει το κείμενό του *Πύλες Εξόδου,* στο οποίο το αφηγηματικό πλαίσιο

[13] Αντίστοιχες αναφορές βρίσκει κανείς και στην εργογραφία του Δημήτρη Νόλλα, όπως για παράδειγμα στη συλλογή διηγημάτων *Τα θολά τζάμια*, όπου οι Έλληνες μετανάστες παρουσιάζονται ως μέσα για την οικοδόμηση του γερμανικού οικονομικού θαύματος.

[14] Γιώργος Μαντζουράνης, *Τα παιδιά του Νότου*, ό.π., σσ. 14-15.

κινείται σε δύο ιστορικές στιγμές μετανάστευσης Ελλήνων προς το γερμανικό κράτος: αφενός στη δεκαετία του 1960 και στο μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος, αφετέρου δε στη μετακρισιακή πραγματικότητα της δεκαετίας του 2010. Ο Νίκας βρίσκει αναλογίες μεταξύ των δύο ιστορικών στιγμών –επισημαίνοντας βέβαια και τις όποιες διαφορές διακρίνει– και συζητά συγχρόνως τη σταδιακή διαφοροποίηση της ελληνικής κοινωνίας από τη δεκαετία του '60 και, κατά μια έννοια, τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι Έλληνες μετανάστες στην Γερμανία στην ανάπτυξη του ελληνικού κράτους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Νίκας εστιάζει στη διαχρονική εκμετάλλευση του Νότου μέσα σε περιόδους ιστορικής κρίσης ή αναταραχής για το ελληνικό κράτος, συνδέοντας μάλιστα τη φτωχοποίηση και την απουσία ανάπτυξης του ελληνικού κράτους –και κυρίως δε του γεωγραφικού διαμερίσματος της Ηπείρου– με τη μετανάστευση. Μάλιστα, η εκμετάλλευση του ελληνικού στοιχείου από τη γερμανική κοινωνία και το γερμανικό κράτος –αλλά και ευρύτερα του ευρωπαϊκού Νότου από τον ευρωπαϊκό Βορρά– αποτελεί θεματική που απασχόλησε και τους Γερμανούς συγγραφείς κατά τη δεκαετία των μνημονίων.[15]

Η αντιστοιχία που επιχειρεί ο συγγραφέας μεταξύ δύο ιστορικών στιγμών κρίσης, αλλά και δύο ιστορικών στιγμών μετανάστευσης στο γερμανικό κράτος, γίνεται ευδιάκριτη στην αφήγησή του:

> «*Εμείς προσφέραμε τον ιδρώτα μας και ενίοτε την ίδια τη ζωή μας, για να δυναμώσουν οι Γερμανοί και αυτή τη στιγμή να είναι οι πιο εύρωστοι οικονομικά μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και μία από τις μεγαλύτερες δυνάμεις στον κόσμο. Φυσικά, γι' αυτό έχουν και την πιο δυνατή φωνή στην Ευρώπη. [...] Εκείνη την εποχή, ζητούσαν δυνατά χέρια, ενώ τώρα, που υπάρχει ξανά κύμα φυγής για τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, δεν ζητάνε πλέον γερά κορμιά. Τώρα ζητάνε γερά μυαλά. Ξέρετε πόσοι Έλληνες γιατροί, οικονομολόγοι, μηχανικοί, αρχιτέκτονες και γενικά επιστήμονες έχουν έρθει στην πόλη μας;*».[16]

Μάλιστα, οι εννοιολογήσεις περί του όρου Gastarbeiter αποτελούν ένα χαρακτηριστικό μοτίβο που το βρίσκει κανείς και σε σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα με θέμα την ελληνική μετανάστευση στη Δυτική Γερμανία. Το *Μάλο Μόμε* της Χαρούλας Αποστολίδου αφορά μια μυθοπλαστική αφήγηση προσωπικών μαρτυριών και ιστορικών γεγονότων και συγκεκριμένα την ιστορία ενός μικρού κοριτσιού, του οποίου η μητέρα φεύγει από τον οικείο χώρο και μεταναστεύει στη Γερμανία. Με αυτόν τον τρόπο, η συγγραφέας δεν εστιάζει μόνο στον εκπατρισμένο, αλλά και σε εκείνους που έμειναν πίσω, παρέχοντας επίσης χαρακτηριστικές σκηνές από την ελληνική επαρχία της δεκαετίας του '60. Η Αποστολίδου, εστιάζοντας στις παράλληλες ιστορίες μητέρας και κόρης, αξιοποιεί το ιστορικό πλαίσιο των συμφωνιών περί μετανάστευσης ανάμεσα στα δύο κράτη. Το κείμενο εμπίπτει στο είδος του ιστορικού μυθιστορήματος, ενώ στην αφήγηση ενσωματώνονται τα πολιτικά διατάγματα που αφορούσαν τους Έλληνες μετανάστες. Έχοντας κάνει λόγο για το πώς ο φυλετικός λόγος κυριάρχησε πάνω στα μέλη της πληθυσμιακής ομάδας που εισήλθε στο γερμανικό κράτος, η Αποστολίδου χαρτογραφεί τον τρόπο αντιμετώπισης των μεταναστών και τη σταδιακή επικράτηση ενός φυλετικού λόγου προς αυτούς:

> «*Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, η Arbeitsverwaltung (η υπεύθυνη υπηρεσία για την ανεύρεση εργασίας) άσκησε κριτική στον όρο "Sammeltransporte" της*

[15] Βλέπε για παράδειγμα, Wolfgnang Schorlau, *Το μεγάλο Σχέδιο*, ό.π.
[16] Αλέξανδρος Νίκας, *Πύλες Εξόδου*, ό.π., σ.390.

Σύμβασης, που σημαίνει "μεταφορά εμπορευμάτων". Ο όρος παρέπεμπε στον εκτοπισμό υποτιθέμενων εργατών σε ανατολικά εδάφη την περίοδο του ναζισμού. Από λάθος; Από απροσεξία; Οι Έλληνες εργάτες χαρακτηρίζονταν "εμπόρευμα". Μέσα σε δεκαπέντε χρόνια, 800.000 Έλληνες εργάτες, που χαμπάρι δεν είχαν πάρει πώς τους είχαν αποκαλέσει οι γερμανικές αρχές, πέρασαν από τα γερμανικά εργοστάσια, χώρια οι παράνομοι. Έγιναν οι γκάσταρμπαϊτερ, οι φιλοξενούμενοι εργάτες. Όχι μόνιμοι. Φιλοξενούμενοι. Που σήμαινε εργάτες χωρίς δικαιώματα. Gastarbeiter, οι Έλληνες εργάτες. Πολύ σύντομα το γκάσταρμπαϊτερ έγινε βρισιά».[17]

Παράλληλα, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αποδεικνύεται και η διαχείριση της εικόνας του Γερμανού Άλλου, αλλά και του γερμανικού κράτους από τους Έλληνες συγγραφείς. Καθώς οι ελληνογερμανικές σχέσεις αποτελούν, όπως είδαμε, μια θεματική που επανέρχεται στην ελληνική λογοτεχνική σκηνή, οι ιστορικοί κύκλοι σχέσεων μεταξύ του ελληνικού και του γερμανικού κράτους διαμόρφωσαν ένα σαφές σχήμα πρόσληψης του Γερμανού Άλλου στην ελληνική σκέψη, ενώ το γερμανικό κράτος συνδέθηκε στο νεοελληνικό φαντασιακό με συγκεκριμένες έννοιες. Οι Έλληνες συγγραφείς αντιλαμβάνονται τον Γερμανό, όχι μόνο ως εθνικό Άλλο, αλλά και ως πολιτιστικό Άλλο, ακόμα δε και –σπανιότερα– ως θρησκευτικό Άλλο, σκιαγραφώντας τις πολιτιστικές διαφορές μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών και της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας στο γερμανικό κράτος.[18] Είναι ενδιαφέρον ότι σε μέρος της ελληνικής μεταναστευτικής λογοτεχνίας, οι Γερμανοί ήρωες αποδεικνύονται ποσοτικά λίγοι, με τους συγγραφείς να επιλέγουν να εστιάσουν στην ελληνική εμπειρία. Αν βέβαια οι αναφορές στις ρατσιστικές τάσεις και στο εμφανές αίσθημα ανωτερότητας της γερμανικής κοινωνίας αποδεικνύονται συχνές, η πρόσληψη του Γερμανού Άλλου και του γερμανικού κράτους δεν αποδεικνύεται μονόπλευρη. Αντίθετα, οι Έλληνες συγγραφείς επικεντρώνονται συχνά σε θετικές όψεις της γερμανικής κοινωνίας, παρέχοντας μάλιστα μια τυπολογία των θετικών χαρακτηριστικών εκείνων στοιχείων, που αποκόμισε το ελληνικό στοιχείο από την αλληλεπίδρασή του με τη γερμανική νοοτροπία. Επιπρόσθετα, μια πολύ ενδιαφέρουσα παράμετρος στο θέμα που συζητείται εδώ είναι η εξέταση της εικόνας της Γερμανίας στο φαντασιακό των μεταναστών πριν την μεταφορά τους στο γερμανικό κράτος και αντίστοιχα η διαδικασία επιβεβαίωσης ή διάψευσης των αρχικών τους προσδοκιών, όπως βέβαια μας τις μεταφέρουν οι ίδιοι οι συγγραφείς.

Εκκινώντας από τις μαρτυρίες των ίδιων των μεταναστών, όπως τις κατέγραψε ο Γιάννης Μαντζουράνης, θα πρέπει να αναφερθεί πως οι Γερμανοί εκλαμβάνονται σε μεγάλο βαθμό ως σκληροί και απότομοι, εικόνα που άλλωστε ταιριάζει με ένα από τα παραδοσιακά σχήματα πρόσληψης των γερμανικών χαρακτήρων στην ελληνική σκέψη. Ωστόσο, ο Μαντζουράνης δεν αρκείται σε μια απλή στερεοτυπική καταγραφή των Γερμανών χαρακτήρων στο έργο του. Αντίθετα, εμμένει στην πολιτική διάσταση του ζητήματος, αναδεικνύοντας αρχικά τις πολιτικές αστοχίες, καθώς και τις πολιτικές συγκάλυψης που υιοθέτησε το γερμανικό κράτος σε ποικίλων ειδών σκάνδαλα που αφορούσαν περιστατικά εκμετάλλευσης των Ελλήνων μεταναστών. Είναι χαρακτηριστικό πως ο συγγραφέας, σε αρκετά σημεία του έργου του, σκιαγραφεί προσεκτικά το

[17] Χαρούλα Αποστολίδου, *Μάλο Μόμε*, ό.π., σ.19.

[18] Για το θέμα της εικόνας του Γερμανού Άλλου στην ελληνική λογοτεχνία και ιδίως του κατακτητή Γερμανού, βλέπε τη διδακτορική διατριβή της Μαρίας Καλλίτση, «Η εικόνα του Γερμανού κατακτητή στην ελληνική πεζογραφία» [Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007].

προφίλ μιας σαθρής γερμανικής κοινωνίας, που όχι μόνο εκμεταλλεύεται τις αδυναμίες των μεταναστών –από άποψη γλωσσική ή και γνώσης νομικών ζητημάτων– αλλά τους υποβιβάζει συνειδητά σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας, με το ελληνικό στοιχείο –και ευρυτέρα το μεταναστευτικό στοιχείο– να γίνεται αντιληπτό ως ένα «καπιταλιστικό εμπόρευμα».

Από την άλλη πλευρά, το έργο του Αντώνη Σουρούνη εμπεριέχει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ανθρωπογεωγραφία: καθώς το στοιχείο του λούμπεν προλεταριάτου αποδεικνύεται βασικός όρος της αφήγησης, η ιδιότυπη ψυχοσύνθεση των μεταναστών αποτελεί χαρακτηριστική όψη των διηγημάτων του συγγραφέα. Η περίπτωση του Σουρούνη περιλαμβάνει μια ακόμα ιδιαιτερότητα, καθώς, ο συγγραφέας δεν χαρακτηρίζεται από κάποια τάση εξιδανίκευσης των Ελλήνων μεταναστών. Αντίθετα, οι χαρακτήρες-φτωχοδιάβολοι (χαρακτήρες που εμπεριέχονται όχι μόνο στα συζητούμενα κείμενα *Γκας ο γκάνγκστερ*, *Οι συμπαίκτες* και *Μερόνυχτα Φρανκφούρτης*, αλλά και στο μεγαλύτερο τμήμα του υπόλοιπου έργου του) δεν περιγράφονται με όρους θύματος, παρά επιδιώκουν οι ίδιοι την επαφή με το περιθώριο. Με άλλα λόγια, η διαδικασία περιθωριοποίησης του ελληνικού στοιχείου για τον Σουρούνη δεν αποτελεί σύμπτωμα μόνο των αδυναμιών του γερμανικού κράτους, αλλά και του περιθωριακού, κάποτε, προφίλ μέρους των Ελλήνων μεταναστών. Στα κείμενα του Σουρούνη η επαφή του ελληνικού στοιχείου με τον κυρίως γερμανικό κοινωνικό ιστό αποδεικνύεται εξαιρετικά σπάνια, με τους ήρωές του να κινούνται σε χώρους, όπου ανθεί η παρανομία, ενώ οι αμφιβόλου ηθικής Γερμανοί χαρακτήρες των κειμένων εντάσσονται ασφαλώς σε περιθωριακά σύνολα.

Σε κάθε περίπτωση, ο Γερμανός Άλλος στα κείμενα του Σουρούνη αποδεικνύεται, επιπλέον, πολιτισμικός Άλλος, με τα δηκτικά σχόλια των Γερμανών χαρακτήρων προς το ελληνικό στοιχείο να αναδεικνύουν ένα εμφανές αίσθημα υπεροψίας. Ακόμη, οι Γερμανοί ενοχλούνται συχνά από την αναρχία των Ελλήνων μεταναστών, ενώ το ελληνικό πνεύμα αποδεικνύεται δύσκολο προς διαχείριση, καθώς τα στοιχεία της έλλειψης τάξης και προγραμματισμού φαίνονται ακατανόητα. Σε κάθε περίπτωση, ο Σουρούνης επιχειρεί μια τυπολογία των διαφοροποιητικών στοιχείων μεταξύ της γερμανικής και της ελληνικής ταυτότητας, με τα σημεία αυτά να αφορούν τις έννοιες της οργάνωσης και της τάξης, όπως επίσης και της γενικότερης νοοτροπίας:

> «*Τα πάντα πεντάκλειστα, Νούση. Σφαλιστά παράθυρα, σφαλιστές πόρτες και πίσω απ' αυτά σφαλιστοί άνθρωποι, δίπλα από το σφαλιστό εαυτό τους περιμένοντας το σφαλιστό θάνατό τους. Όλα κλειστά, σου λέω*».[19]

> «*Συνήθως ο Έλληνας πιστεύει ακράδαντα ότι εκτελεί ιεραποστολικό έργο σε μια κοινωνία θηρίων. Ότι αποτελεί εξαίρεση, κάτι που δεν μπορεί να το διανοηθεί ο Γερμανός, ο οποίος αποστρέφεται τις μονάδες- εκτός ίσως από τις στρατιωτικές. Ο πρώτος σε όλη του την ζωή προσπαθεί να πηδήξει έξω από την μάντρα του κανόνα, όχι γιατί δεν δέχεται τον κανόνα, αλλά τις μάντρες*».[20]

Αν και ο Σουρούνης ενσωματώνει επίσης θετικές κρίσεις για τον Γερμανό Άλλο, αντιλαμβάνεται συχνά τα θετικά αυτά στοιχεία της γερμανικής κοινωνίας –όπως η «ακρίβεια της γερμανικής μηχανής»– ως απολύτως ασύμβατα με τον ελληνικό χαρακτήρα. Έτσι, η γραφή του εμπεριέχει συχνά ειρωνικά σχόλια

[19] Αντώνης Σουρούνης, *Οι συμπαίκτες*, ό.π., σ.23.
[20] Ό.π,, σ.100.

αναφορικά με την υποτιμητική γλώσσα των Γερμανών προς τους Έλληνες, ενώ, αντιλαμβανόμενος τις διαφορές μεταξύ του ελληνικού και του γερμανικού κράτους καταγράφει την επίπτωσή τους στον χαρακτήρα των δύο λαών:

> «*Τον Νούση τον πιάνει το παράπονο. Του κακοφαίνεται που ο Γερμανός γεννιέται με τον τίτλο του κυρίου σαν κόμης σε κομιτάτο. Στη διάρκεια της ζωής του από τον ίδιο εξαρτάται να αποχτήσει μια αρμαθιά τίτλους, τους οποίους περήφανα κρεμάει στο στήθος του. Ενώ ο Έλληνας έρχεται στον κόσμο γυμνός σαν σάλιαγκας. […] Χρόνια ολόκληρα χτυπιέται να αποκτήσει τον τίτλο αυτόν του κυρίου και στο τέλος τα ψευτοκαταφέρνει αγοράζοντας μια γραβάτα από την οποία και κρεμιέται*».[21]

Συνοψίζοντας, θα πρέπει να αναφερθεί πως η εικόνα του γερμανικού κράτους και του Γερμανού Άλλου αποδεικνύεται αντικρουόμενη και απόλυτα συνυφασμένη με ζητήματα φέροντα πολιτικές προεκτάσεις. Για παράδειγμα, η Αποστολίδου δίνει ειδική έμφαση στην εξαιρετική οργάνωση του γερμανικού κράτους, την οποία πάντως σε άλλα σημεία της αφήγησής της αποδομεί συνειδητά, χαρακτηρίζοντας το γερμανικό κράτος ως «παζάρι μεταναστών»,[22] μέσω ενός εμφανούς ειρωνικού λόγου, ώστε να συζητήσει την ροπή προς εκμετάλλευση απέναντι στο ελληνικό στοιχείο. Αντίστοιχα, ο Νίκας παρουσιάζει τους χαρακτήρες του να αισθάνονται ευγνωμοσύνη για τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου, όπως επίσης και για την οργανωτική βοήθεια που προσέφεραν οι γερμανικές κρατικές υπηρεσίες στους μετανάστες, γεγονός που ωστόσο δεν τον αποτρέπει από το να συζητήσει το «αδηφάγο πρόσωπο του γερμανικού καπιταλισμού».[23] Σε γενικές γραμμές, θα πρέπει να τονιστεί πως η σύνδεση της Γερμανίας με θετικούς όρους, όπως η οργάνωση και η αφθονία και ταυτόχρονα με αρνητικές έννοιες, όπως οι προκαταλήψεις ή η αυστηρότητα, αποτελεί ένα διττό πρίσμα πρόσληψης που κάνει την εμφάνισή του στα περισσότερα κείμενα που σχετίζονται με την προβληματική που μελετάται εδώ.[24]

Σε κάθε περίπτωση, η ταύτιση του Γερμανού Άλλου, από τη μια πλευρά με τις έννοιες της οργάνωσης, της τάξης, της σκληρής εργασίας, της καθαριότητας, της πειθαρχίας και του προγράμματος και από την άλλη πλευρά με τη σκληρότητα, την απουσία συναισθημάτων, την αυστηρότητα, το προφίλ ενός «ρομπότ» και την τάση προς εκμετάλλευση, διαμορφώνουν έναν στερεοτυπικό λόγο προς τη γερμανική κοινωνία, που εντάσσεται σε παραδοσιακά ελληνικά σχήματα πρόσληψης του Γερμανού Άλλου. Κλείνοντας στο σημείο αυτό τη συζήτηση για τις κατασκευές αυτές, θα αναφερθώ σε μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση, που αφορά την εικόνα της Γερμανίας στο φαντασιακό των μεταναστών πριν και μετά την εμπειρία της μετανάστευσης. Έτσι, οι Έλληνες συγγραφείς συχνά επισημαίνουν πως η Γερμανία απέκτησε μια εξιδανικευμένη εικόνα στην ελληνική κοινωνία των αρχών της δεκαετίας του 1960, η οποία βασιζόταν κυρίαρχα στα σχήματα πρόσληψης του γερμανικού κράτους ως πειθαρχημένου, ισχυρού οικονομικά και οργανωμένου:

---

[21] Ό.π., σ.194.

[22] Χαρούλα Αποστολίδου, *Μάλο Μόμε,* ό.π., σ.32.

[23] Αλέξανδρος Νίκας, *Πύλες Εξόδου*, ό.π., σ.105.

[24] Βλέπε για παράδειγμα και το έργο της Ελένης Δεληδημητρίου- Τσακμάκη, *Τα δέντρα που δεν ρίζωσαν*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2001, κείμενο βασισμένο σε μαρτυρίες μεταναστών.

> «*Η άφιξη στο σταθμό του Μονάχου ήταν η αρχή. Η αγωνία των μεταναστών κορυφώνονταν. Έφταναν στη γη της Επαγγελίας. […] Η γραμμή 11 του Μονάχου τους άνοιγε το δρόμο προς το όνειρο. […] Μπουλούκια, ο ανθός του ελληνικού έθνους κατευθύνονταν προς μια τεραστίων διαστάσεων αποθήκη, δίπλα από τη γραμμή 11. Οι υπεύθυνοι είχαν τοποθετήσει μέσα τραπέζια και καρέκλες σε πολλές σειρές, να χωρούν χιλιάδες άνθρωποι, τα "τεμάχια" σύμφωνα με το περιεχόμενο της Σύμβασης ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Γερμανία*».[25]

> «*Για πολλά χρόνια η Γερμανία φορούσε φωτοστέφανο αγίας, θεότητα για τα πεινασμένα νιάτα, που έφυγαν με ρουφηγμένα από την πείνα μάγουλα και επέστρεψαν στην πατρίδα κοκκινομάγουλα, με προτεταμένα στομάχια. […] Χρειάστηκα πολλά χρόνια, να βάλω σε τάξη τα πράγματα. Και να κατανοήσω ότι οι Γερμανοί εκτός από χοιρινό έτρωγαν και ανθρώπους*».[26]

Μια άλλη σημαντική παράμετρος των λογοτεχνικών έργων που συζητούνται εδώ σχετίζεται με τη διαχείριση της διπλής ταυτότητας και της αίσθησης του ανήκειν για τους λογοτεχνικούς ήρωες, κάτι που βέβαια αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Ίσως το σημαντικότερο κείμενο για την προβληματική αυτή αφορά το κλασικό έργο του Δημήτρη Χατζή, *Το διπλό βιβλίο*, το οποίο –όπως βέβαια μαρτυρά και ο τίτλος του– διαδραματίζεται τόσο στον γερμανικό, όσο και στον ελληνικό χώρο. Και αν η αφήγηση για τη Γερμανία αφορά ένα σύντομο, σχετικά, χρονικό διάστημα, ανάμεσα στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές του 1970, ο Χατζής απλώνει τη δράση στον ελληνικό χώρο από την Κατοχή και την Αντίσταση μέχρι και περίπου τρεις δεκαετίες μετά. Οι φιλοσοφικές και πολιτικές προεκτάσεις της σκέψης του Χατζή γίνονται διακριτές σε όλο το μήκος της αφήγησης, με τον συγγραφέα να αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως απρόσωπη μονάδα μέσα στα καπιταλιστικά συστήματα.

Ο Χατζής αξιοποιεί σημαντικό μέρος του ιστορικού πλαισίου από τον 20ο αιώνα και εξετάζει τον κόσμο του προλεταριάτου μέσω της έννοιας της ευρείας αποξένωσης. Στο *Διπλό Βιβλίο* προσφέρονται διφορούμενες εικόνες για τους Γερμανούς, οι οποίοι συνδέονται με την πολυπολιτισμικότητα και την ακρίβεια, αλλά και με τη λατρεία για τη νόρμα, την ψυχρότητα και την τυφλή υπακοή στο σύστημα. Οι πολιτικές προεκτάσεις της σκέψης του Χατζή γίνονται διακριτές και κατά τις περιγραφές του συστήματος και του ρόλου του ανθρώπου σε αυτό, με τον συγγραφέα να εμμένει στην αλλοτρίωση που προκαλείται στα καπιταλιστικά συστήματα και να διαμορφώνει για τον κεντρικό χαρακτήρα του το προφίλ του άπατρη. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Παναγιώτης Νούτσος, ο Χατζής πραγματεύεται την ανθρώπινη περιθωριοποίηση και αποξένωση στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, αντιλαμβανόμενος τη Δυτική Γερμανία μέσα από τις έννοιες του καπιταλισμού, της κατανάλωσης και της γραφειοκρατίας.[27]

Το ζήτημα της ταυτότητας των μεταναστών πραγματεύεται και η Αγλαΐα Μπλιούμη στο έργο της *Αποχαιρέτα τη την Στουτγάρδη, Αστυάνακτα,* μέσω μιας μη γραμμικής αφήγησης, η οποία περνά από τη μια δεκαετία στην άλλη. Το κείμενο

[25] Χαρούλα Αποστολίδου, *Μάλο Μόμε*, ό.π. σσ.57-58.

[26] Ό.π., σ.127.

[27] Παναγιώτης Νούτσος, *Δημήτρης Χατζής. Το Διπλό Βιβλίο*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2009, σ. 50 κ.εξ. Για το θέμα βλέπε και Aglaia Blioumi, *Interkulturalität als Dynamik: ein Beitrag zur deutsch-griechischen Migrationsliteratur seit den siebziger Jahren*, Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2001, σ. 124 κ.εξ.

ενέχει έντονα διαπολιτισμικά στοιχεία, ενώ η Μπλιούμη, με βάση μια οικογενειακή ιστορία, εξετάζει το μεταναστευτικό ζήτημα σαν μια συνολική εμπειρία για το ελληνικό στοιχείο, αναφερόμενη στη Μικρασιατική Καταστροφή, στη μετανάστευση στη Δυτική Γερμανία, αλλά και στο σύγχρονο φαινόμενο του brain drain μετά την οικονομική κρίση του 2008. Η συγγραφέας δίνει ιδιαίτερη προσοχή στη ρευστότητα της ταυτότητας του μετανάστη και εστιάζει ειδικά στους μετανάστες δεύτερης γενιάς, εντάσσοντας στο κείμενό της θεματικές που γίνονται εμφανείς σε πλείστα κείμενα της σύγχρονης ευρωπαϊκής μεταναστευτικής λογοτεχνίας, όπως η περιθωριοποίηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός.

Το ζήτημα του δυισμού και της ρευστότητας, όσον αφορά την ταυτότητα των μεταναστών απασχόλησε έντονα την ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία. Έτσι, σχετικές αναφορές βρίσκει κανείς στα περισσότερα από τα κείμενα που συζητήθηκαν. Μεταξύ πολλών, αξίζει να αναφερθεί η ταύτιση της κοινωνίας των μεταναστών με το περιθώριο και η ταυτόχρονη διάκρισή της από την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα, όπως την μεταφέρει ο Σουρούνης στην εργογραφία του, καθώς και ο έντονος ερωτισμός των μεταναστών ή και η προαναφερθείσα συχνή παρουσία τους σε παρακμιακούς χώρους. Αντίστοιχα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές της Αποστολίδου στο χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο των μεταναστών, οι οποίοι εκπλήσσονται με τις ανέσεις του δυτικού κόσμου, αλλά ταυτόχρονα επιλέγουν να κρατήσουν τις ιδιαίτερες πολιτιστικές και θρησκευτικές τους συνήθειες, ακριβώς ως δηλωτικό στοιχείο της ταυτότητάς τους. Ανάλογες αναφορές –περί του χαμηλού πολιτιστικού επιπέδου των μεταναστών, αλλά και της άγνοιας βασικών πλευρών του δυτικού πολιτισμού– βρίσκει κανείς και στο μυθιστόρημα του Νίκα, αναφορές που μάλιστα κάποτε προκαλούν θυμηδία. Άλλωστε, και ο Νίκας εμμένει στον συντηρητισμό της ελληνικής κοινωνίας του ΄60 ως χαρακτηριστικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας, ενώ οι ήρωές του επιλέγουν να μεταφέρουν τις κοινωνικές δομές οργάνωσης, τα έθιμά τους και τη γενικότερη νοοτροπία τους και στον ξένο χώρο- ένα σαφές σχόλιο για την δυσχέρεια ενσωμάτωσης των μεταναστών στο γερμανικό κράτος. Βέβαια, η διαδικασία της παλιννόστησης –που πάντως δεν εξετάζεται συχνά στην υπό συζήτηση λογοτεχνική παραγωγή– αφορά, κατά μια έννοια, και πάλι την έννοια της ταυτότητας. Αυτό γιατί οι ήρωες εμφανίζονται εγκλωβισμένοι ανάμεσα στον οικείο και στον ξένο χώρο, με το ιστορικό πλαίσιο της παλιννόστησης να αποδεικνύεται κατάλληλο αφηγηματικό σκηνικό για την εξέταση του υβριδικού χαρακτήρα της μεταναστευτικής ταυτότητας.

Ολοκληρώνοντας τη συζήτηση για την ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία που εστιάζει στην ελληνική εμπειρία στη Δυτική Γερμανία του ’60, θα σταθώ στους λογοτεχνικούς τύπους των μεταναστών, όπως αυτοί γίνονται διακριτοί στα κείμενα που εξετάστηκαν. Συνήθως, οι Έλληνες συγγραφείς προχωρούν σε συμπονετικές ή ακόμα και μελοδραματικές αφηγήσεις, εμμένοντας σε περιγραφές της σκληρής μοίρας του ελληνισμού. Βέβαια, παρατηρούνται ενδιαφέρουσες εξαιρέσεις, όπως είναι επί παραδείγματι οι χαρακτήρες του Σουρούνη, στην εργογραφία του οποίου αφενός πρωταγωνιστούν εναλλακτικοί τύποι μεταναστών –όπως οι κάθε λογής τυχοδιώκτες, μικροαπατεώνες και γενικότερα φτωχοδιάβολοι– και αφετέρου οι ήρωες αυτοί ούτε εξιδανικεύονται, ούτε ηρωοποιούνται. Αν λοιπόν οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες που συναντά κανείς σε αυτά τα κείμενα συνήθως περνούν από μια σαφή απόπειρα εξιδανίκευσης –ταυτιζόμενοι με τον κοινωνικό αποκλεισμό και την κοινωνική αδικία– εντούτοις,

υπάρχουν πράγματι αφηγήσεις, οι οποίες εξετάζουν τα προβλήματα ταυτότητας και ενσωμάτωσης υπό ευρύτερα πρίσματα. Κοντά στα ανωτέρω, θεωρώ ενδιαφέρουσες και τις περιγραφές του ξένου χώρου, που γίνονται κάποτε σε ευθεία αντιπαραβολή με τον οικείο. Συχνά, οι συγγραφείς διαμορφώνουν δυστοπικούς βρώμικους χώρους εργασίας και διαμονής, έχοντας διπλή στοχοθεσία: από τη μια πλευρά διαμορφώνουν την ψυχοσύνθεση των μεταναστών και κατά μια έννοια εξηγούν τη ρευστότητα της ταυτότητάς τους και από την άλλη σχολιάζουν τα φαινόμενα γκετοποίησης που αντιμετωπίζουν οι περιθωριοποιημένοι μετανάστες. Σε κάθε περίπτωση, το προφίλ των μεταναστών-ηρώων συνοδεύεται συχνά από την έννοια του ονείρου και των συναισθηματικών εξάρσεων, που επανέρχονται συχνά- πυκνά στην αφήγηση, όπως επίσης και από τις κεντρικές έννοιες του νόστου και του επαναπατρισμού, στοιχεία που αποδεικνύονται κεντρικά στη μεταναστευτική λογοτεχνία και διαμορφώνουν σημαντικό μέρος των υβριδικών ταυτοτήτων των μεταναστών σε πολιτιστικό, κοινωνικό και συναισθηματικό, ακόμη, επίπεδο.

Βιβλιογραφία

Αποστολίδου, Χαρούλα. *Μάλο Μόμε. Μικρό κορίτσι*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάρφης, 2003.

Βέικου Μαριαγγέλα & Λαλαγιάννη Βασιλική. Μετανάστευση. *Κοινωνικές και πολιτισμικές εκφάνσεις, θεωρητικά σχήματα, εννοιολογικοί προσδιορισμοί και ορολογία*, Κάλλιππος- Ελληνικά ακαδημαϊκά ηλεκτρονικά συγγράμματα και βοηθήματα, 2015.

Δεληδημητρίου- Τσακμάκη, Ελένη. *Τα δέντρα που δεν ρίζωσαν*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2001.

Eideneier, Νίκη. *Οικεία Ξένη, Έλληνες συγγραφείς – απόδημοι στην καρδιά της Ευρώπης*, Θεσσαλονίκη, Τραμ, 2006.

Καλλίτση, Μαρία. «Η εικόνα του Γερμανού κατακτητή στην ελληνική πεζογραφία» [Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007].

Ματζουράνης, Γιώργος. *Μας λένε Γκασταρμπάιτερ*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1977.

Ματζουράνης, Γιώργος. *Τα παιδιά του Νότου*, Αθήνα, Gutenberg, 1990.

Ματζουράνης, Γιώργος. *Όπου κι αν είμαι, ξένος. Οι ιστορίες των γκασταμπάιτερ*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000.

Marazopoulos, Petros. "European Unity, Modern Greek Identity and Historicization of the Past: The Greek Crisis as perceived in Contemporary Literary texts", *Neograeca Bohemica*, Vol. 22, No 1 (2022) 49-62.

Μάρκαρης, Πέτρος. *Ληξιπρόθεσμα δάνεια*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2010.

Μάρκαρης, Πέτρος. *Περαίωση*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2011.

Μάρκαρης, Πέτρος. *Ψωμί-Παιδεία- Ελευθερία*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2012.

Μάρκαρης, Πέτρος. *Η εποχή της υποκρισίας*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2019.

Μάρκαρης, Πέτρος. *Ο φόνος είναι χρήμα*, Αθήνα, Κείμενα, 2020.

Μπλιούμη, Αγλαΐα. *Αποχαιρέτα την τη Στουτγάρδη*, Αστυάνακτα, Αθήνα, Κέδρος, 2022.

Blioumi, Aglaia. *Interkulturalität als Dynamik: ein Beitrag zur deutsch-griechischen Migrationsliteratur seit den siebziger Jahren*, Tübingen, Stauffenburg Verlag, 2001.

Νίκας, Αλέξανδρος. *Πύλες Εξόδου*, Αθήνα, Μίνωας, 2013.

Νόλλας Δημήτρης. *Τα θολά τζάμια*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997.
Νούτσος, Παναγιώτης. Δημήτρης Χατζής. *Το Διπλό Βιβλίο*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2009.
Schorlau, Wolfgang. *Το Μεγάλο Σχέδιο*, μτφρ. Μαρία Αγγελίδου, Αθήνα, Angelus Novus, 2019.
Σουρούνης, Αντώνης. *Γκας ο Γκάνγκστερ*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006.
Σουρούνης, Αντώνης. *Οι συμπαίκτες* , Αθήνα, Καστανιώτης, 2008.
Σουρούνης, Αντώνης. *Μερόνυχτα Φρανκφούρτης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2008
Streeruwitz, Marlene. *Die Reise einer jungen Anarchistin in Griechenland, Germany*, Fischer Taschenbuch, 2015.
Χατζής, Δημήτρης. *Το διπλό βιβλίο*, Αθήνα, Εξάντας, 1976.

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Συμβολή της εκπαίδευσης που λαμβάνει το άτομο κατά την διάρκεια των σχολικών του χρόνων στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα

Γολεγού Ειρήνη[α], Γουάλλες Μανόλης[β], Πέππας Κώστας[γ]

[α]Υποψήφια Διδάκτωρ, [β] Αναπληρωτής Καθηγητής, [γ] Αναπληρωτής Καθηγητής
Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Παράγοντες όπως παγκοσμιοποίηση, τεχνολογική εξέλιξη, κλιματική αλλαγή, μεταναστευτικές ροές φέρνουν αλλαγές στις οποίες το άτομο θα πρέπει να προσαρμοστεί κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής του ζωής. Προκειμένου να τα καταφέρει θα πρέπει πρώτα να έχει καλλιεργήσει τις δεξιότητες του 21ου αιώνα από τη φοίτησή του στο σχολείο. Η εκπαίδευση που λαμβάνει ένα άτομο καθορίζει σε πολλές περιπτώσεις την επαγγελματική ,και όχι μόνο , εξέλιξή του. Όταν το άτομο έχει κατακτήσει τις δεξιότητες του 21ου αιώνα από τα σχολικά του χρόνια στην ενήλικη ζωή του θα μπορέσει να τις εξελίξει και να τις προσαρμόσει στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Στο άρθρο αυτό, γίνεται προσπάθεια εντοπισμού του τρόπου με τον οποίο είναι δυνατόν να καλλιεργηθούν η δημιουργικότητα, η κριτική σκέψη, η επίλυση προβλημάτων, η δια βίου μάθηση, η ηγετική ικανότητα ,η συνεργασία στο σχολικό περιβάλλον. Εντοπίζονται οι μηχανισμοί ανάπτυξης τους μέσα στη τάξη αλλά και τα θετικά χαρακτηριστικά που αποκτά το άτομο αναπτύσσοντάς τες. Χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να συμβάλουν περαιτέρω στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και στη δημιουργία ενός άρτιου επαγγελματία ο οποίος θα μπορεί να ανταπεξέρχεται σε οποιοδήποτε πρόβλημα και αν συναντήσει.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: δεξιότητες 21ου αιώνα, δημιουργικότητα, κριτική σκέψη, επίλυση προβλημάτων, συνεργασία

doi:

Abstract

Factors such as globalization, technological development, climate change and migratory flows are bringing about changes to which individuals will have to adapt throughout their working lives. In order to be successful, they need to have developed 21st century skills since they left school. The education a person receives often determines his or her professional development, not just his or her personal development. If a person has mastered 21st century skills from school, he or she will be able to develop them in adult life and adapt them to the demands of the environment. This article tries to show how it is possible to cultivate creativity, critical thinking, problem solving, lifelong learning, leadership and cooperation in the school environment. The mechanisms of their development in the classroom are identified, as well as the positive characteristics that the person acquires through their development. Characteristics that can further contribute to the development of his personality and the creation of a perfect professional who will be able to face any problem he may encounter.

© 2024 Library and Information Center, The University of the Peloponnese

Key Words: 21st century skills, creativity, critical thinking, problem solving, lifelong learning, leadership, collaboration

1. Εισαγωγή

Μέσω της εκπαίδευσης το άτομο μπορεί να μάθει πως να μαθαίνει (Oon-Seng, 2023), αλλά και να βελτιώσει τις δεξιότητές του και στην ενήλικη ζωή του σε επαγγελματικό επίπεδο να μαθαίνει πιο γρήγορα και να είναι πιο αποτελεσματικό (Levin, 2015). Με άλλα λόγια εάν το άτομο έχει αποκτήσει βασικές δεξιότητες κατά την βασική του εκπαίδευση στα μαθητικά του χρόνια μπορεί εν συνεχεία να τις εξελίξει με μεγαλύτερη ευκολία (Gonzalez-Perez & Ramirez-Montoya, 2022). Ενώ στο συνεχώς εξελισσόμενο περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση, την κλιματική αλλαγή τις μεταναστευτικές ροές οι στόχοι της εκπαίδευσης πρέπει συνεχώς να προσαρμόζονται. (Warren, 2021). Είναι φανερό πως ο ρόλος της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι σημαντικός για την επαγγελματική εξέλιξη του ατόμου. Ένα πρόγραμμα σπουδών προσανατολισμένο προς την απόκτηση ικανοτήτων που είναι απαραίτητες για την προσαρμογή στην εποχή της Βιομηχανικής επανάστασης 4.0. έχει ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό και την «εκμετάλλευση» των ταλέντων των μαθητών (Gonzalez-Perez & Ramirez-Montoya, 2022). Επίσης, ένα τέτοιο εκπαιδευτικό σύστημα δίνει έμφαση στην δυνατότητα εκ μέρους του μαθητή να εφαρμόσει τη γνώση και όχι στο να την απομνημονεύσει (Valtonen, και συν., 2021).

Η κατάκτηση των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα είναι αυτή που τίθεται στο επίκεντρο των εκπαιδευτικών συστημάτων. Μέσω αυτών οι μαθητές δεν αποκτούν μόνο γνώσεις αλλά και δεξιότητες τις οποίες θα μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν στην επαγγελματική τους ζωή ώστε να ανταπεξέλθουν απέναντι σε οποιοδήποτε νέα κατάσταση ή πρόβλημα (Muamma, 2022; Dishon & Gilead, 2020). Το σχολείο είναι εκείνο που πρώτο μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων οι οποίες μπορούν με τη σειρά τους να οδηγήσουν σε υψηλότερες ακαδημαϊκές επιδόσεις αλλά και σε παραγωγικότερους εργαζομένους (Levin, 2015).

Η κατάκτηση αυτών των δεξιοτήτων οδηγεί το άτομο στο να μπορεί να ανταπεξέλθει και να προσαρμοστεί σε διαφορετικές καταστάσεις, στο να παράγει νέες ιδέες αλλά και να έχει μια ήρεμη επαγγελματική πορεία (Gündüz, 2023). Επομένως, οι δεξιότητες που αποκτώνται κατά τη διάρκεια των μαθητικών χρόνων είναι εκείνες που θα βοηθήσουν το άτομο να επιβιώσει στην ενήλικη ζωή του (Syamsu, Suhendri, Zailani, & Hardivizon, 2022). Για την επιτυχή έκβαση απαιτείται η γεφύρωση του χάσματος μεταξύ της χαραγμένης πολιτικής και την καθημερινότητας στην τάξη (Liebech-Lie & Sjølie, 2020).

Οι συγγραφείς το άρθρου αποδέχονται το κοινό σημείο πλήθους αναφορών που σχετίζονται με τις δεξιότητες το 21ου αιώνα (Doğan & Batdı, 2021; Orhan & Çeviker Ay, 2023; Alsaleh, 2020; Petre, 2020; Elmuti, Minnis, & Abebe, 2005; Ab Ghan, Awang, Ajit, & Rani, 2020; Channing, 2020; Andreu, Sweet, & Carter, 2020), σύμφωνα με τις οποίες οι δεξιότητες αυτές μπορούν να καλλιεργηθούν σε όλα τα άτομα εάν αυτά λάβουν την ανάλογη εκπαίδευση. Αποδεχόμενη το γεγονός πως οι δεξιότητες καλλιεργούνται αλλά και πως το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση από τις πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης στη συνέχεια γίνεται μια συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση ώστε να γίνει σαφής η σύνδεση μεταξύ εκπαιδευτικού συστήματος και κατάκτησης των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα.

Ακριβής και σαφής ορισμός των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα δεν υπάρχει, στο παρόν άρθρο μελετώνται οι εξής:

- Δημιουργικότητα
- Κριτική σκέψη
- Επίλυση προβλημάτων
- Δια βίου μάθηση
- Ηγετική ικανότητα
- Προσαρμοστικότητα
- Συνεργιασία

2. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

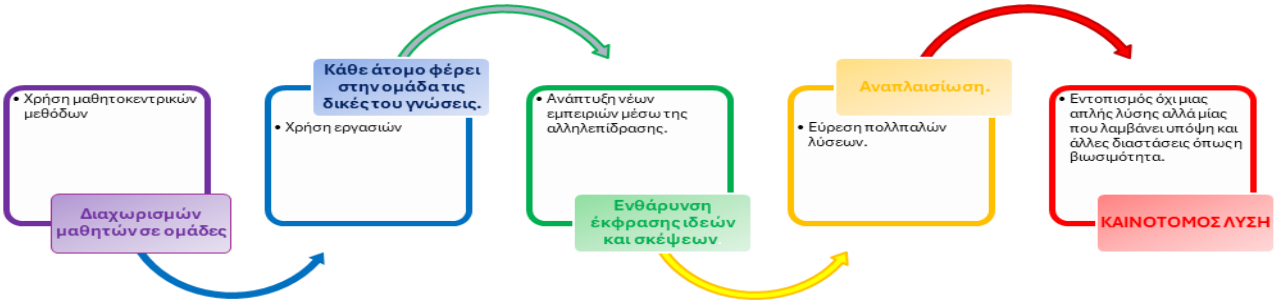
Η δημιουργικότητα που αναμένεται να αναπτύξει ένας μαθητής είναι η λεγόμενη μικρή δημιουργικότητα (c- creativity), δηλαδή εκείνη που παράγει νέες ιδέες αλλά όχι μια σημαίνουσα αλλαγή στο συγκεκριμένο πεδίο. Η δημιουργικότητα που σχετίζεται με την μεγάλου βαθμού δημιουργικότητα που μπορεί να φέρει ιστορικές αλλαγές χαρακτηρίζεται ως μεγάλη δημιουργικότητα (C- Creativity) (Lasky & Yoon, 2020).

Αναγνωρίζοντας της σπουδαιότητα της δημιουργικής σκέψης ο ΟΟΣΑ μέσω του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας και Δημιουργίας (Centre for Educational Research and Innovation, CERI) ηγείται ερευνών σχετικά με το ζήτημα καθώς οι σημερινοί μαθητές πιθανών να κληθούν να υπηρετήσουν επαγγέλματα που σήμερα δεν υπάρχουν. Έτσι θα πρέπει να είναι σε θέση να επιλύουν προβλήματα σε όλο και πιο περίπλοκες συνθήκες (OECD, 2019). Τα οφέλη που αναμένεται να αποκτήσουν από την κατάκτηση της δημιουργικής σκέψης έχουν να κάνουν με την αύξηση της αυτοπεποίθησής τους, την εύρεση αποτελεσματικών λύσεων, την ικανότητα να κερδίζουν το σεβασμό του περίγυρου, είναι καινοτόμοι και κάνουν τη διαφορά (Gafour & Gafour, 2020). Ως εκ τούτου οι μαθητές μπορούν να αποκτήσουν επιμέρους δεξιότητες που μπορούν να τους κάνουν επιτυχημένους επαγγελματίες, σε μια παγκόσμια κοινωνία της οποίας τα επίπεδα ανταγωνιστικότητας συνεχώς αυξάνονται.

Η ανάπτυξη της δημιουργικότητας απαιτεί την χρήση μαθητοκεντρικών μεθόδων, έτσι οι μαθητές σε πολλές περιπτώσεις θα κληθούν να δουλέψουν σε ομάδες. Κάθε μια από αυτές τις ομάδες θα πρέπει να έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ώστε το τελικό παράγωγο να έχει τα επιθυμητά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα οι ομάδα θα πρέπει να έχει την δυνατότητα να προσαρμόζεται, να αξιοποιεί την δημιουργικότητα κάθε ατόμου της ομάδας, να έχει διάθεση συνεργασίας και όχι εγωκεντρισμού. Επίσης, θα πρέπει να έχει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συμβάλουν στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας (ευελιξία, ενσυναίσθηση, σεβασμός, αισιοδοξία, πειραματισμός κ.α.) (Gonzalez-Perez & Ramirez-Montoya, 2022). Έτσι το αποτέλεσμα βασίζεται στην συνεισφορά των μελών όλης της ομάδας και δεν είναι αποτέλεσμα της δουλειάς ενός μόνο ατόμου (Ellerton & Kelly, 2021).

Η ανάπτυξη της δημιουργικότητας των μαθητών μπορεί να βασιστεί στην χρήση εργασιών, την αξιοποίηση προηγούμενων γνώσεων, ανάπτυξη νέων εμπειριών, ενθάρρυνση της δυναμικής σκέψης με τη χρήση σεναρίων και παρουσιάζοντας πολλαπλές λύσης ενός προβλήματος (Kaplan, 2019). Ενώ

τεχνικές όπως η αναπλαισίωση (reframing) μπορούν να ενισχύσουν την εν λόγω δεξιότητα καθώς δίνει τη δυνατότητα εξεταστεί ένα πρόβλημα από άλλη σκοπιά και έτσι να καταλήξουμε σε μια καινοτόμο λύση. Ακόμα και τα παιχνίδια ρόλων (role- play) μπορούν να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση καθώς μπαίνοντας σε ένα ρόλο μπορεί ο καθένας να κάνει σκέψεις που δεν θα τις έκανε υπό άλλες συνθήκες (Gafour & Gafour, 2020). Στον αντίποδα, πρακτικές όπως υποταγή στην εξουσία, επιβολή της ιδέας πως υπάρχει μόνο ένας σωστός τρόπος να ολοκληρωθεί μια εργασία, αυστηρή τήρηση του σχεδίου μαθήματος, μη διασκεδαστικές μεθόδους επίλυσης προβλημάτων, αποθάρρυνση της περιέργειας αποβάλουν κάθε πιθανότητα απόκτησης δημιουργικής σκέψης από τους μαθητές (OECD, 2019).



Σχήμα 1 Σε κάθε κουτί αναφέρεται μια ενέργεια που πραγματοποιείται στην τάξη, στο μικρότερο κουτί αναφέρεται το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής. Η αλληλουχία των βημάτων που απεικονίζονται οδηγεί τον μαθητή στην κατάκτηση της δεξιότητας της δημιουργικότητας η οποία είναι απαραίτητη για την επίλυση ενός προβλήματος και την εύρεση της βέλτιστης λύσης.

Επίσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της εφευρετικότητας (Kaplan, 2019) και συμβάλει στην βελτίωση των σχολικών- ακαδημαϊκών επιδόσεων των μαθητών αλλά και στην γενικότερα στην επαγγελματική τους επιτυχία (Hernández-Torrano & Ibrayeva, 2020). Αλλά και στην ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας, επίλυση προβλημάτων σε προσωπικό και διαπροσωπικό επίπεδο (OECD, 2019). Ενώ η σχεδιαστική σκέψη μπορεί να συμβάλει μέσω των διαφορετικών προοπτικών προσέγγισης που μπορεί να δώσει σε ένα πρόβλημα. Ένα άλλο σύνολο χαρακτηριστικών του χώρου που υποστηρίζει την ανάπτυξη της δημιουργικότητας είναι η δυνατότητα επικοινωνίας των μαθητών και όχι η απομόνωσή τους, η ύπαρξη εργαλείων που μπορούν να συμβάλουν στην επικοινωνία όπως για παράδειγμα ο πίνακας (Li, Schoenfeld, diSessa, & et al., 2019).

3. ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η κριτική σκέψη δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο ενός πεδίου γνώσης (Ellerton & Kelly, 2021), επομένως μπορεί να αναπτυχθεί στα πλαίσια οποιουδήποτε μαθήματος στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Χαρακτηρίζει όμως σε μεγάλο βαθμό την φιλοσοφική σκέψη η οποία εμπεριέχει το ανάλογο πλαίσιο για την κατανόηση της (Ellerton & Kelly, 2021). Βοηθά, επίσης, στην

κατανόηση των συνεπειών των πράξεων μας (Perera, 2022) ,καθώς οποιαδήποτε απόφαση- λύση έχει αντίκτυπο στο περιβάλλον αλλά και στο κοινωνικό σύνολο. Καθώς η κοινωνία γίνεται όλο και πιο περίπλοκη η κριτική σκέψη είναι αυτή που μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να αποκτήσουν την δυνατότητα λήψης αποφάσεων που θα τους οδηγήσουν στην επιτυχία βασιζόμενοι σε αρχές όπως η δημοκρατία, η δικαιοσύνη (Sachdeva & Eggen, 2021), τη φιλανθρωπία (Ellerton & Kelly, 2021) και η βιωσιμότητα. Έχει θεωρηθεί, επίσης, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά ενός ενεργού πολίτη οπότε και θα αποβεί ωφέλιμο για τους μαθητές στην πορεία της ζωής τους (Heystek, 2021).

Στην σύγχρονη εποχή οι μαθητές έχουν εύκολη πρόσβαση σε ένα μεγάλο όγκο πληροφοριών. Αφενός ο όγκος της προσφερόμενης γνώσης είναι μεγάλος και αυξημένης πολυπλοκότητας (Meirbekov, Maslova, & Gallyamova, 2022), αφετέρου αντλείται από πηγές όπως το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης οπότε η αξιοπιστία και η εγκυρότητα μεγάλου μέρους τους αμφισβητείται (Fandiño Parra, Muñoz Barriga, López Díaz, & y Galindo Cuesta, 2021) . Ως εκ τούτου απαιτείται η απόκτηση κριτικής σκέψης εκ μέρους του ατόμου ώστε να μπορεί να διακρίνει εκείνες τις γνώσεις που θα του φανούν χρήσιμες (Meirbekov, Maslova, & Gallyamova, 2022; Fandiño Parra, Muñoz Barriga, López Díaz, & y Galindo Cuesta, 2021) , διακρίνοντας επίσης τις πηγές σε αυτές που χαρακτηρίζονται από αξιοπιστία και εγκυρότητα (Fandiño Parra, Muñoz Barriga, López Díaz, & y Galindo Cuesta, 2021), έτσι ώστε και το αποτέλεσμα της εργασίας του να είναι επιστημονικά ορθό . Παραπλεύρως, βοηθά του μαθητές να καταλήγουν σε μια επιλογή στην προσωπική τους ζωή αφού πρώτα έχουν απαντήσει σε ερωτήματα που είναι σημαντικά για τους ίδιους (Sachdeva & Eggen, 2021).

Αξίζει να σημειωθεί πως η κριτική σκέψη είναι μια από τις δεξιότητες που το άτομο πρέπει να έχει τελειώνοντας τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση καθώς σε πολλές από τις πανεπιστημιακές σχολές η ικανότητα αυτή θεωρείται απαραίτητη για την έναρξη των σπουδών (van der Zanden, Denessen, Cillessen, & Meijer, 2020).



Σχήμα 2 Σε κάθε κουτί αναφέρεται μια ενέργεια που πραγματοποιείται στην τάξη, στο μικρότερο κουτί αναφέρεται το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής. Η αλληλουχία των βημάτων που απεικονίζονται οδηγεί τον μαθητή στην κατάκτηση της δεξιότητας της κριτικής σκέψης η οποία είναι απαραίτητη για την επίλυση ενός προβλήματος και την εύρεση της βέλτιστης λύσης.

4. ΕΠΙΛΥΣΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Κατά τη διαδικασία επίλυσης προβλημάτων οι μαθητές αποκτούν γνώσεις τόσο σχετικά με τη διαδικασία δηλαδή τα βήματα που πρέπει να ακολουθήσουν προκειμένου να φτάσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα όσο και το γιατί τα ακολούθησαν (van Gog, Hoogerheide, & van Harsel, 2020). Η επίλυση ενός προβλήματος απαιτεί την συστηματική παρατήρηση και την δυνατότητα κριτικής σκέψης (Pasigon, 2022) καθώς το άτομο κατά την πορεία προς την επίτευξη του στόχου θα κληθεί να παρατηρήσει τις ιδιαίτερες συνθήκες αλλά και να διακρίνει τις πληροφορίες σε αυτές που θα του είναι χρήσιμες και είναι έγκυρες.

Δεδομένης της πολυπλοκότητας των προβλημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι επαγγελματίες στην καθημερινή τους ζωή κρίνεται σημαντικό οι μαθητές με το τέλος της φοίτησής τους στο σχολείο να είναι σε θέση να ολοκληρώνουν με επιτυχία την επίλυση ενός προβλήματος που τους έχει δοθεί (Pohan, Asmin, & Menanti, 2020). Εξάλλου δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες η ενασχόληση με ένα πρόβλημα εξωθεί το άτομο να χρησιμοποιήσει πολλές διαφορετικές διαστάσεις της σκέψης του (Oon-Seng, 2023). Για την επίτευξη αυτού του σκοπού θα πρέπει οι μαθητές να λύνουν οι ίδιοι το πρόβλημα και όχι να τους δίνεται έτοιμη η λύση (Pohan, Asmin, & Menanti, 2020).

Κατά την διάρκεια της διαδικασίας οι μαθητές μελετούν τα δεδομένα και προκειμένου να καταλήξουν σε αποτέλεσμα θα πρέπει να ακολουθήσουν λογικούς συνειρμούς, με τον τρόπο αυτόν κατακτούν τη μάθηση (Pohan, Asmin, & Menanti, 2020) , την πολύτιμη δεξιότητα επίλυσης προβλημάτων αλλά και τις επιμέρους δεξιότητες που απαιτούνται μέχρι να φτάσουν στο τελικό αποτέλεσμα. Ενώ οι μελέτες συναινούν πώς στα πρώτα προβλήματα με τα οποία οι μαθητές έρχονται σε επαφή στο σχολείο είναι αποδοτικότερο, δηλαδή επιτυγχάνεται μεγαλύτερο ποσοστό επίτευξης του στόχου σε μικρότερο χρονικό διάστημα όταν ξεκινούν με την μελέτη προβλημάτων τα οποία έχουν επεξεργαστεί πλήρως, στη συνέχεια με προβλήματα στα οποία έχει δοθεί μερική λύση και τέλος προβλήματα στα οποία δεν δίνεται καμία βοήθεια (van Gog, Hoogerheide, & van Harsel, 2020).

Με την επίλυση ενός προβλήματος οι δεξιότητες που αποκτούν οι μαθητές είναι πολλαπλές. Για παράδειγμα, παρατηρείται αύξηση του αισθήματος της ατομικής ευθύνης απέναντι στην ομάδα, αίσθημα που σχετίζεται με την ανάπτυξη της ηγετικής ικανότητας (Petre, 2020).

Η δεξιότητα τη επίλυσης προβλημάτων σε επίπεδο σχολείου σχετίζεται άμεσα με το μάθημα των μαθηματικών (Pohan, Asmin, & Menanti, 2020) και της φυσικής (Pasigon, 2022). Κατά την διδασκαλία της φυσικής μέσω προβλημάτων απαιτείται και η χρήση μαθηματικών μοντέλων (Pasigon, 2022). Σε πολλές περιπτώσεις και η πραγματοποίηση πειράματος ή η δημιουργία μηχανικού αναλόγου. Κατά την επίλυση ενός προβλήματος λοιπόν ο μαθητής θα κληθεί να συλλέξει πληροφορίες και επομένως να χρησιμοποιήσει τεχνολογικά μέσα. Θα πρέπει να διακρίνει τις πληροφορίες σε χρήσιμες και μη, επομένως να αναπτύξει την κριτική του σκέψη. Να επιλύσει το πρόβλημα βασισμένος σε βασικές αρχές της φυσικής μέσω της χρήσης μαθηματικών εξισώσεων. Επίσης να κατασκευάσει ένα μηχανικό ανάλογο το οποίο θα επιβεβαιώνει τη δυνατότητα εφαρμογής της προτεινόμενης λύσης.

Ενώ το πρόγραμμα σπουδών παίζει για ακόμα μια φορά σημαντικό ρόλο καθώς θα πρέπει να δίνει την ευελιξία της εφαρμογής μεθόδων όπως η μάθηση βασισμένη σε πρόβλημα μέσω της εφαρμογής διεπιστημονικών μεθόδων (Oon-Seng, 2023). Επιπροσθέτως, θα πρέπει να υπάρχουν διαθέσιμοι οι κατάλληλοι τεχνολογικοί πόροι οι οποίοι απαιτούνται κατά την εφαρμογή της μεθόδου (Oon-Seng, 2023). Για παράδειγμα απαιτούνται συστήματα πληροφοριών ώστε οι μαθητές να συλλέξουν τους κατάλληλους πόρους

Η βιομηχανική επανάσταση επέβαλε την επαγγελματική εξειδίκευση ως προϋπόθεση την εύρεσης γρήγορων λύσεων στα προβλήματα που προκύπτουν. Ο 21ος αιώνας όμως ενισχύει την σύνδεση μεταξύ διαφορετικών πεδίων καθώς τα προβλήματα του πραγματικού κόσμου είναι διεπιστημονικά (Oon-Seng, 2023).



Σχήμα 3 Σε κάθε κουτί αναφέρεται μια ενέργεια που πραγματοποιείται στην τάξη, στο μικρότερο κουτί αναφέρεται το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής. Η αλληλουχία των βημάτων που απεικονίζονται οδηγεί τον μαθητή στην κατάκτηση της δεξιότητας της επίλυσης ενός προβλήματος και την εύρεση της βέλτιστης λύσης.

5. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το σχολείο αποτελεί μια κοινότατα οπότε μέθοδοι που άγουν την συνεργασία θεωρούνται ωφέλιμες (Head, 2003) καθώς συμβάλουν στη συνοχή των μαθητών. Όπως και με τις περισσότερες εκπαιδευτικές διαδικασίες η καλλιέργεια της συνεργασίας γίνεται με ορθότερο τρόπο όταν η εφαρμογή των ανάλογων μεθόδων ξεκινούν από το νηπιαγωγείο (Liebech-Lie & Sjølie, 2020). Φυσικά δεν αρκεί η εφαρμογή τους στην πρώιμη παιδική ηλικία, απαιτείται και η συνέχιση των πρακτικών αυτών αδιάληπτα μέχρι την δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Liebech-Lie & Sjølie, 2020). Σε αυτό το πλαίσιο η ίδια η συνεργασία αποτελεί μια πολύτιμη στρατηγική (Liebech-Lie & Sjølie, 2020) η οποία λειτουργεί προς όφελος των μαθητών. Κατά την εργασία των μαθητών σε ομάδες είναι πολλές οι επιμέρους δεξιότητες που θα κατακτήσουν καθώς η συνεργασία είναι μια πολύπλοκη διαδικασία (Head, 2003).

Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει μετά τον καταιγισμό ιδεών να ταξινομήσουν και να αξιολογήσουν τις ιδέες (Boyraz, 2021). Οι προτάσεις που θα καταθέσει

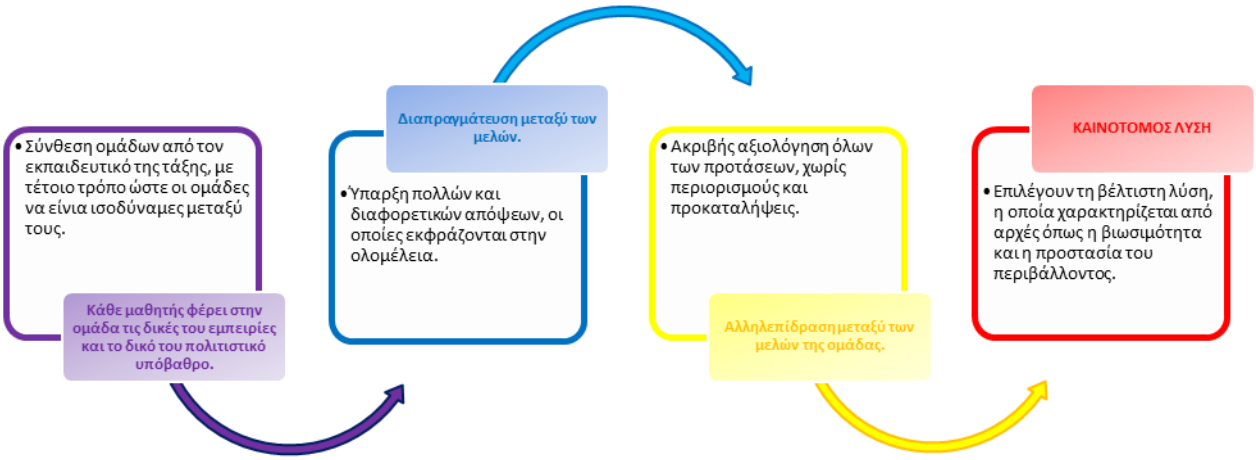
κάθε άτομο στην ολομέλεια επηρεάζονται από τις προγενέστερες εμπειρίες του. Μεταξύ διαφορετικών ατόμων οι απόψεις διαφέρουν και έτσι κατά την πορεία της συνεργασίας θα πρέπει να είναι σε θέση να διαπραγματευτούν και να χρησιμοποιήσουν τις διαπροσωπικές τους σχέσεις (Head, 2003). Η ακριβής και εύστοχη αξιολόγηση είναι εκείνη που θα οδηγήσει την ομάδα στην επίτευξη του στόχου (Boyraz, 2021). Παράλληλα αναπτύσσεται κάθε είδους κοινωνική δεξιότητα αλλά και οι κριτική σκέψη, εφόδια χρήσιμα κατά την επαγγελματική σταδιοδρομία οποιουδήποτε ενεργού πολίτη (Afzal, 2020). Το άτομο γίνεται πιο υπεύθυνο καθώς δεν έχει την ευθύνη μόνο των δικών του πράξεων αλλά και των υπόλοιπων μελών της ομάδας (Afzal, 2020). Η τεχνολογία μπορεί να συμβάλει καθώς μέσω των εφαρμογών της μπορεί να διευκολύνει πολλές από τις λειτουργίες της ομάδας (Szewki, Nussbaum, Rosen, & et al., 2011).

Μέσω της συνεργασίας οι μαθητές αναμένεται να αποκτήσουν όχι μόνο την αντίστοιχη δεξιότητα αλλά και να ενισχύσουν τις γνωστικές και κοινωνικές τους δεξιότητες βελτιώνοντας και τις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις (Afzal, 2020). Θεμελιώδες πλεονέκτημα της συνεργασίας αποτελεί το γεγονός πως ωφελούνται όλα τα μέλη της ομάδας ενώ οι ρόλοι παραμένουν διακριτοί καθώς ο δάσκαλος διδάσκει και ο μαθητής διδάσκεται (Head, 2003). Συμβάλει όχι μόνο στην ενίσχυση της οικίας δεξιότητας αλλά και όλων των υπολοίπων δεξιοτήτων του 21ου αιώνα (Liebech-Lie & Sjølie, 2020). Το όφελος στις περιπτώσεις όπου η περάτωση μιας εργασίας ή η επίλυση ενός προβλήματος απαιτούν συνεργασία μεταξύ των μαθητών είναι διπλό καθώς από την αλληλεπίδραση αποκτούν την ικανότητα της συνεργασίας ενώ από τις διαδικασίες που ακολουθούν για να φτάσουν στο τελικό αποτέλεσμα αποκτούν και τις ανάλογες επιθυμητές γνώσεις οι οποίες αποτελούν και τους επιθυμητούς εκπαιδευτικούς στόχους (Salmons & Wilson, 2019). Με αυτόν τον τρόπο μπορούν να φτάσουν σε αποτελέσματα που χαρακτηρίζονται από καινοτομία, να αναπτύξουν νέες τεχνολογικές εφαρμογές και να καταλήξουν σε νέες πρακτικές οι οποίες είναι βελτιωμένες σε σχέση με αυτές που χρησιμοποιούνταν μέχρι εκείνη τη στιγμή (Salmons & Wilson, 2019).

Στο σημερινό μαθησιακό περιβάλλον, το οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με συνεργατικά δίκτυα οι δεξιότητες επικοινωνίας και συνεργασίας αποκτούν ακόμα μεγαλύτερη σημασία (Ghavifekr, 2020). Σε αυτό το περιβάλλον ο μαθητής θα πρέπει να συνεργαστεί τόσο με τον οικείο εκπαιδευτικό όσο και με τους συμμαθητές του, έτσι γίνεται υπεύθυνος για τις γνώσεις που θα αποκτήσει (Szewki, Nussbaum, Rosen, & et al., 2011). Παράλληλα θα χρειαστεί να αλληλοεπιδράσει και με μαθητές άλλων χωρών με τους οποίους έχει διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο και δεν γνωρίζει τόσο καλά όσο τους συμμαθητές του και τους δικούς του δασκάλους. Είναι φανερό πως μπορεί να προαχθεί η ικανότητα των μαθητών να συνεργάζονται μέσω του διαδικτύου, οπότε και να αποκτούν μια δεξιότητα άκρως χρήσιμη στην επαγγελματική τους ζωή (Salmons & Wilson, 2019). Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους δικτύου αποτελεί το eTwinning, το οποίο ξεκίνησε το 2005 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και υλοποιείται σε διεθνές επίπεδο απευθυνόμενο σε μαθητές από το νηπιαγωγείο μέχρι και 18 ετών (BAŞAR & ADA, 2023).

Δεδομένου ότι οι δεξιότητες που αποκτά το άτομο κατά τη διάρκεια των μαθητικών του χρόνων τον συνοδεύουν σε όλη του τη ζωή και απώτερο σκοπό έχουν να τον βοηθήσουν στην επαγγελματική του εξέλιξη, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν τα πλεονεκτήματα της συνεργασίας σε εργασιακό επίπεδο. Όπως

είναι αναμενόμενο, αυτά είναι πολύπλευρα καθώς βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα του ατόμου μέσα από την ομάδα και αυξάνουν την απόδοσή του μειώνοντας παράλληλα τον φόρτο εργασίας (Head, 2003). Σε μια βιομηχανία βασικό συστατικό στοιχείο είναι η ομάδα και όχι το άτομο, επομένως η συνεργασία είναι απαραίτητη δεξιότητα (Liebech-Lie & Sjølie, 2020).



Σχήμα 4 Σε κάθε κουτί αναφέρεται μια ενέργεια που πραγματοποιείται στην τάξη, στο μικρότερο κουτί αναφέρεται το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής. Η αλληλουχία των βημάτων που απεικονίζονται οδηγεί τον μαθητή στην κατάκτηση της δεξιότητας της συνεργασίας η οποία είναι απαραίτητη για την επίλυση ενός προβλήματος και την εύρεση της βέλτιστης λύσης.

6. ΗΓΕΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Είναι σαφές πως προκειμένου οι μαθητές να μπορέσουν να μπουν στον επαγγελματικό στίβο με αξιώσει θα πρέπει να έχουν αποκτήσει ηγετικές ικανότητες κατά την αποφοίτησή τους από το σχολείο (Petre, 2020).

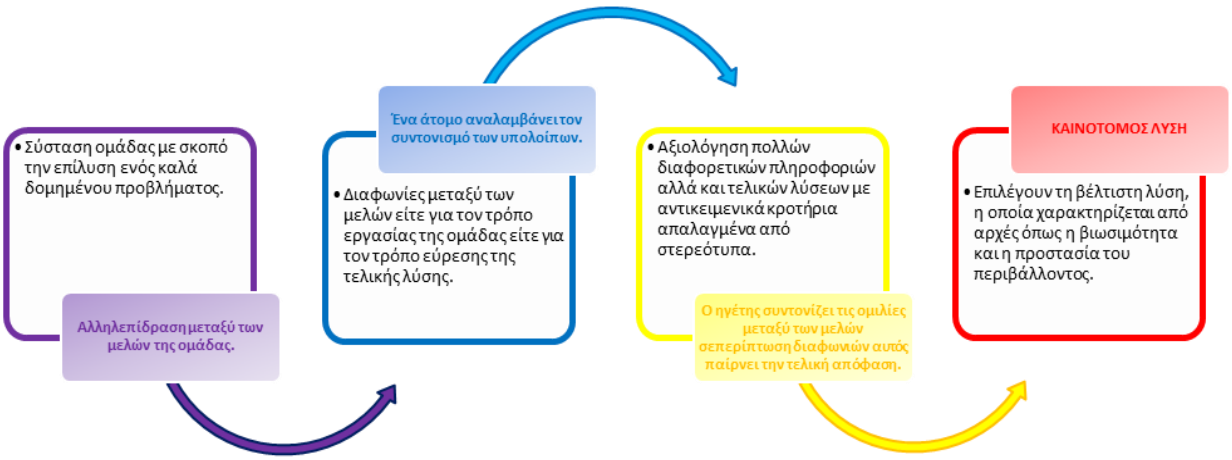
Οι μαθητές μπορούν να αποκτήσουν ηγετικό ρόλο μέσα στην ομάδα στην οποία εργάζονται καθοδηγώντας τους συμμαθητές τους προς τη λύση του προβλήματος (Petre, 2020). Το επιθυμητό αποτέλεσμα ενισχύεται όταν το πρόβλημα αντιστοιχεί με ένα του πραγματικού κόσμου (Channing, 2020). Επομένως, μέθοδοι όπως η μέθοδος βασισμένη στο πρόβλημα και βασισμένη στο project, οι οποίες απαιτούν την σύσταση ομάδας εκ μέρους των μαθητών, δίνουν την δυνατότητα ανάπτυξης της ηγετικής τους ικανότητας. Δεδομένου ότι οι συλλογή εμπειριών μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της ηγετικής ικανότητας (Channing, 2020), η συμμετοχή σε ομαδοσυνεργατικές μεθόδους από την σχολική κιόλας ηλικία μπορούν να συμβάλουν σε μεγάλο βαθμό στην κατάκτηση της επιθυμητής δεξιότητας.

Μια ακόμα στρατηγική που μπορεί να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση είναι η συμμετοχή των μαθητών σε δραστηριότητες της τοπικής κοινωνίας (Ab Ghan, Awang, Ajit, & Rani, 2020). Ένας ηγέτης είναι σε θέση να συμβάλει στην συνεργασία μεταξύ ατόμων αλλά και να οραματιστεί μια εμπνευσμένη λύση ή εφαρμογή την οποία και θα φέρει σε πέρας (Guzmán, Muschard, Gerolamo, Kohl, & Rozenfeld, 2020). Με τον ίδιο τρόπο και ένας

μαθητής με ηγετικές ικανότητες μπορεί να οραματιστεί την συμμετοχή της ομάδας του σε μια πρόκληση (όπως π.χ. ένας διαγωνισμός ρομποτικής) και να επικοινωνήσει την ιδέα του έτσι ώστε η υπόλοιπη ομάδα να τον στηρίξει.
Η συμμετοχή των μαθητών σε εξωσχολικές δραστηριότητες ,όπως για παράδειγμα ομαδικά αθλήματα, συμβάλουν όχι μόνο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών αλλά και στην ηγετικής τους ικανότητας (Ab Ghan, Awang, Ajit, & Rani, 2020).

Όπως σε κάθε δεξιότητα έτσι και σ' αυτή οι μαθητές μπορούν να ευνοηθούν από την πρώιμη συμμετοχή τους σε δραστηριότητες που συμβάλουν στην ανάπτυξη της. Μέσω αυτής οι μαθητές αποκτούν θετική στάση απέναντι στον εαυτό τους, την κοινότητα του σχολείου, την κοινωνία και μετέπειτα του εργασιακού τους περιβάλλοντος (Muamma, 2022).

Η επιτυχής επίτευξη της ηγετικής ικανότητας σε έναν μαθητή αναμένεται να έχει πολλαπλά οφέλη για την κοινωνία. Καθώς μέσω των ηγετικών τους ικανοτήτων γίνονται ένα καλά εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, πιο αποτελεσματικό και παραγωγικό το οποίο μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας (Alieva & Rybakova, 2019).



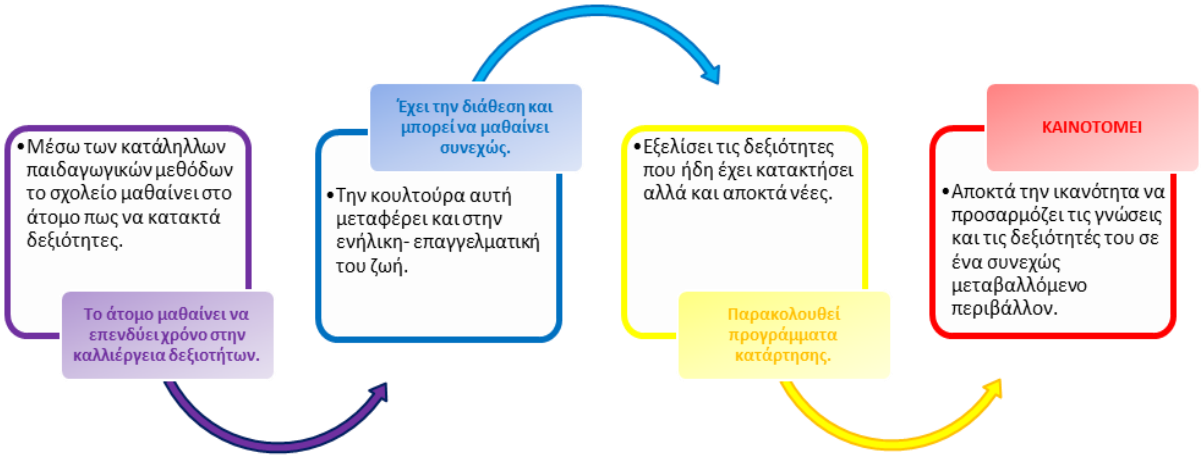
Σχήμα 5 Σε κάθε κουτί αναφέρεται μια ενέργεια που πραγματοποιείται στην τάξη, στο μικρότερο κουτί αναφέρεται το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής. Η αλληλουχία των βημάτων που απεικονίζονται οδηγεί τον μαθητή στην κατάκτηση της δεξιότητας της ηγετικής ικανότητας η οποία είναι απαραίτητη για την επίλυση ενός προβλήματος και την εύρεση της βέλτιστης λύσης.

7. ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το σχολείο πρέπει να συμβάλει ώστε ο μελλοντικός πολίτης και εργαζόμενος να συνεχίσει να εκπαιδεύεται, με δικές του ενέργειες, έχοντας αναγνωρίσει την αξία και την σημαντικότητα της διεργασίας αυτής (Andreu, Sweet, & Carter, 2020). Με αυτόν τον τρόπο δίνουν στους μαθητές τους την ικανότητα να προσαρμόζονται σε νέες συνθήκες σε οποία στιγμή της ζωής τους και αν χρειαστεί (Taranto & Buchanan, 2020). Σχολεία που είναι προσανατολισμένα προς την απόκτηση της Δια Βίου Μάθησης, εξοπλίζουν τους μαθητές τους με πλήθος δεξιοτήτων όπως ο διαχωρισμός των πηγών σε έγκυρες και μη, η επίλυση προβλημάτων, το να μαθαίνουν πως να μαθαίνουν αλλά και να

αναγνωρίζουν τις ανθρώπινες αξίες (Bryce & Withers, 2003). Επομένως το άτομο θα πρέπει να έχει πάρει την απόφαση να επενδύσει χρόνο και χρήματα στη διαδικασία απόκτησης νέων δεξιοτήτων (Loumpourdi, 2021). Για να είναι ανοιχτό ένα άτομο στην ενήλικη ζωή του να μαθαίνει νέες δεξιότητες και γνώσεις θα πρέπει να έχει αποκτήσει την αντίστοιχη κουλτούρα από τα μαθητικά του χρόνια (UNESCO, 2020). Το σχολείο οφείλει να μάθει στους μαθητές πως να μαθαίνουν, έτσι θα είναι σε θέση στην εργασιακή τους πορεία να μπορούν να διαχειριστούν τον τρόπο που θα μάθουν αλλά και να κρίνουν ποιες είναι οι επιπλέον γνώσεις που τους χρειάζονται ανά περίπτωση (UNESCO, 2020; Bryce & Withers, 2003). Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλουν οι μαθητοκετρικές μέθοδοι διδασκαλίας (UNESCO, 2020) και ο εμποτισμός της κουλτούρας του σχολείου με τη δια βίου μάθηση, σε αυτή την περίπτωση η δεξιότητα αυτή δεν εισάγεται ως νέο δεδομένο στην οργάνωση της σχολικής μονάδας αλλά προσαρμόζεται στην ήδη υπάρχουσα (Bryce & Withers, 2003).

Χαρακτηριστικά όπως η προθυμία, η ευελιξία και η περιέργεια κατά την διάρκεια των μαθητικών χρόνων είναι εκείνα που μπορούν να συμβάλουν ώστε ο μαθητής να μετατραπεί σε δια βίου μαθητή (Bryce & Withers, 2003). Η περιέργεια είναι εκείνη που θα τους ωθήσει να αποκτούν συνέχεια καινούρια γνώση, ενώ η ευελιξία θα του δώσει τη δυνατότητα να προσαρμόζουν τις δεξιότητές τους στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας.



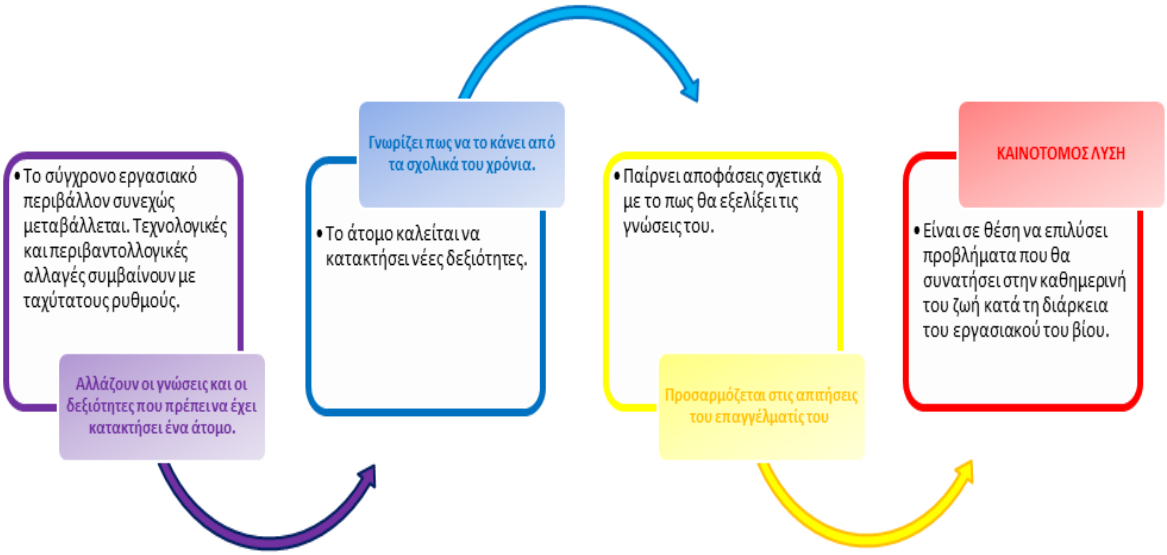
Σχήμα 6 Σε κάθε κουτί αναφέρεται μια ενέργεια που πραγματοποιείται στην τάξη, στο μικρότερο κουτί αναφέρεται το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής. Η αλληλουχία των βημάτων που απεικονίζονται οδηγεί τον μαθητή στην κατάκτηση της δεξιότητας της δια βίου μάθησης η οποία είναι απαραίτητη για την επίλυση ενός προβλήματος και την εύρεση της βέλτιστης λύσης.

8. ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Σε επίπεδο εκπαιδευτικού συστήματος, η επίτευξη του στόχου της προσαρμοστικότητας απαιτεί τον συγκερασμό μεταξύ γνωστικών, διαπροσωπικών και ενδοπροσωπικών δεξιοτήτων καθώς και η επαφή με την επιστήμη, την μηχανική και την τεχνολογία (Levin, 2015). Οι τρεις τελευταίοι τομείς είναι συνεχώς εξελισσόμενοι, οι αλλαγές που έχουν υπάρξει τα τελευταία

χρόνια είναι σημαντικές. Ως εκ τούτου, όταν οι μαθητές έρχονται σε επαφή με αυτούς τους τομείς από τα πρώιμα χρόνια της εκπαίδευσής τους αναγνωρίζουν την ανάγκη του ατόμου να προσαρμοστεί στις συνθήκες που συνεχώς αλλάζουν.

Τα χρόνια φοίτησης των μαθητών στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι εξαιρετικά σημαντικά για το υπόλοιπο της ζωής τους αναφορικά με τις επαγγελματικές επιλογές που θα κάνουν στο αμέσως επόμενο στάδιο. Σε αυτά τα χρόνια, αρχικά πειραματίζονται, έστω και νοητά σχετικά με τις δυνατότητες επιλογής επαγγέλματος που έχουν, στο τέλος παίρνουν τις τελικές τους αποφάσεις (KARACAN–OZDEMIR & YERIN GUNERI, 2017). Όσοι μαθητές κατακτούν την δεξιότητα της προσαρμοστικότητας έχουν και ένα πλήθος άλλων θετικών χαρακτηριστικών όπως το γεγονός ότι αποκτούν περισσότερες πιθανότητες ενεργούς συμμετοχής κατά την διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, έχουν θετική στάση απέναντι στο σχολείο, παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης οπότε και είναι σε μεγαλύτερο βαθμό ικανοποιημένοι από τη ζωή τους (Athan & Thacha, 2022).



Σχήμα 7 Σε κάθε κουτί αναφέρεται μια ενέργεια που πραγματοποιείται στην τάξη, στο μικρότερο κουτί αναφέρεται το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής. Η αλληλουχία των βημάτων που απεικονίζονται οδηγεί τον μαθητή στην κατάκτηση της δεξιότητας της προσαρμοστικότητας η οποία είναι απαραίτητη για την επίλυση ενός προβλήματος και την εύρεση της βέλτιστης λύσης.

9. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Όπως γίνεται φανερό από την μελέτη της ανάλογης βιβλιογραφίας, οι δεξιότητες του 21ου αιώνα συνδέονται με ένα πλήθος άλλων θετικών για το άτομο χαρακτηριστικών. Στο σχήμα 8 διαφαίνεται αυτή η σύνδεση. Κεντρικός στόχος αποτελεί η κατάκτηση των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα οπότε και παραμένει στο κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η κατάκτησή τους συνεπάγεται την κατάκτηση πλήθος άλλων χαρακτηριστικών τα οποία μπορούν να φανούν ωφέλιμα στο άτομο τόσο στην καθημερινή όσο και στην επαγγελματική του ζωή.



Σχήμα 8 Το παραπάνω διάγραμμα αναπαριστά τα επιπλέον θετικά χαρακτηριστικά που αποκτά ένα άτομο όταν ήδη έχει κατακτήσει τις δεξιότητες του 21ου αιώνα. Θέτοντας στο κέντρο του εκπαιδευτικού συστήματος τις δεξιότητες του 21ου αιώνα τα θετικά χαρακτηριστικά που αποκτά το άτομο πολλαπλασιάζονται.

Η επιτυχής κατάκτηση των εκπαιδευτικών στόχων στον 21ο αιώνα απαιτούν την ενασχόληση των μαθητών με παιδαγωγικές μεθόδους και διαδικασίες που θα συμβάλουν στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους από τα πρώιμα σχολικά χρόνια του νηπιαγωγείου (McDonald, 2016), (Liebech-Lie & Sjølie, 2020). Ισχυρές οικονομίες όπως αυτή της Κίνας δίνουν εξέχοντα ρόλο στην απόκτηση δεξιοτήτων από την σχολική ηλικία καθώς όσο πιο νωρίς κατακτηθούν τόσο πιθανότερη είναι η οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας (Quan, 2020).

Είναι φανερό πως όσο μεγαλύτερο είναι το χρονικό διάστημα για το οποίο το άτομο έρχεται σε επαφή με τις δεξιότητες του 21ου αιώνα τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει να τις κατακτήσει. Σε συνδυασμό με το πόσο χρήσιμες θα φανούν οι δεξιότητες αυτές στο άτομο κατά την ενήλικη ζωή του είναι φανερό πως η ένταξή τους στα σύγχρονα προγράμματα σπουδών είναι σημαίνουσας σημασίας. Η κατάκτηση των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα από τους μαθητές οι οποίοι αποτελούν το εργατικό δυναμικό του μέλλοντος αναμένεται να υποστηρίξει την οικονομική ανάπτυξη τη χώρας αλλά και την κοινωνική της συνοχή καθώς οι δεξιότητες συνδυάζονται και με άλλες αξίες όπως η δημοκρατία, η βιωσιμότητα, η προστασία του περιβάλλοντος.

References

BAŞAR, F., & ADA, Ş. (2023). The Relationship between eTwinning Activities and 21st Century Education and Teaching Skills. *International Journal of Social Science and Education Research Studies, 3*(5), 871-877. doi:https://doi.org/10.55677/ijssers/V03I5Y2023-16

KARACAN–OZDEMIR, N., & YERIN GUNERI, O. (2017). The Factors Contribute to Career Adaptability of High-School Students. *Eurasian Journal of Educational Research, 67*, 183-198. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/623568

Ab Ghan, S., Awang, M., Ajit, G., & Rani, M. (2020). Participation in Co-Curriculum Activities and Students' Leadership Skills. *Journal of Southwest Jiaotong University, 55*(4). doi:10.35741/issn.0258-2724.55.4.48

Afzal, A. (2020). Collaboration in Secondary School Classroom. *Pakistan Review of Social Sciences, 1*(1), 79-92.

Alieva, L., & Rybakova, A. (2019). Fostering Leadership Skills of Young People for Inclusion into the Labour Market. *5th International Conference on Social, Economic, and Academic Leadership (ICSEALV 2019).* doi:https://doi.org/10.2991/assehr.k.191221.172

Alsaleh, N. J. (2020). Teaching Critical Thinking Skills: Literature Review. *The Turkish Online Journal of Educational Technology, 19*(1). Retrieved from https://eric.ed.gov/?id=EJ1239945

Andreu, F., Sweet, K., & Carter, D. (2020). Building Leadership Skills through High-impact Experiences. *Journal of Leadership Education, 19*(4). doi:10.12806/V19/I4/A3

Athan, M., & Thacha, W. (2022). Online Programm to Develop Teacherw to Enhance Students' Adaptability Skills. *Education Quarterly Reviews, 5*(5). Retrieved from https://ssrn.com/abstract=4164544

Boyraz, S. (2021). A scale development study for one of the 21st centuryskills: Collaboration at secondary schools. *African Educational Research Journal, 9*(4), 907-913. doi:10.30918/AERJ.94.21.129

Bryce, J., & Withers, G. (2003). *Engaging secondary school students in lifelong learning.* AUSTRALIA: Australian Council for Educational Research Ltd. Retrieved from https://apo.org.au/node/905

Channing, J. (2020). How Can Leadership Be Taught? Implications for Leadership Educators. *International Journal of Educational Leadership Preparation, 15*(11), 134-148. Retrieved from https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1254573.pdf

Dishon, G., & Gilead, T. (2020). Adaptability and its discontentsQ 21st- century skills and the preparation for an unpredictadle futer. *British Journal of Educational Studies*, 1-21. doi:https://doi.org/10.1080/00071005.2020.1829545

Doğan, Y., & Batdı, V. (2021). Revisiting Brainstorming Within an Educational Context: A Meta-Thematic Analysis. *Journal of Learning for Development, 8*(3), 542-556. Retrieved from https://www.sadil.ws/bitstream/handle/123456789/1376/Revisiting%20brainstorming%20within.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Ellerton, P., & Kelly, R. (2021). Creativity and Critical Thinking. *Education in 21st Century*, 7-27. doi:https://doi.org/10.1007/978-3-030-85300-6_2

Elmuti, D., Minnis, W., & Abebe, M. (2005). Does education have a role in developing leadership skills? *Management Decision, 43*(7/8), 1018-1031. doi:DOI 10.1108/00251740510610017

Fandiño Parra, Y., Muñoz Barriga, A., López Díaz, R., & y Galindo Cuesta, J. (2021). Teacher education and critical thinking: Systematizing theoretical perspectives and formative experiences in Latin America. *Revista de Investigación Educativa, 39*(1), 149-167. doi:http://dx.doi.org/10.6018/rie.416271

Gafour, O. W., & Gafour, W. A. (2020). Creative Thinking skills- A Review article. *Journal of Education and e-Learning*. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Walid-Gafour/publication/349003763_Creative_Thinking_skills_-A_Review_article/links/601aa8bf299bficc269e39b1/Creative-Thinking-skills-A-Review-article.pdf

Ghavifekr, S. (2020). COLLABORATIVE LEARNING: A KEY TO ENHANCE STUDENTS' SOCIAL INTERACTION SKILLS. *MALAYSIAN ONLINE JOURNAL OF EDUCATIONAL SCIENCES, 8*(4), 9-21. Retrieved from https://ojie.um.edu.my/index.php/MOJES/article/view/26394/12190

Gonzalez-Perez, L., & Ramirez-Montoya, M. (2022). Components of Education 4.0 in 21st Century Skillw Frameworkw: Systematic Reviw. *Sustainability, 14*(3), 1493. doi:https://doi.org/10.3390/su14031493

Gündüz, A. (2023). The importance of investigating students' lifelong learning levels and perceptions of 21stcentury skills. *International e-Journal of Educational Studies, 7*(15), 788-796. doi:https://doi.org/10.31458/iejes.1346220

Guzmán, V. E., Muschard, B., Gerolamo, M., Kohl, H., & Rozenfeld, H. (2020). Characteristics and Skills of Leadership in the Context of Industry 4.0. *Procedia Manufacturing, 43*, 543-550. doi:https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.02.167.

Head, G. (2003). Effective collaboration: deep collaboration as an essential element of the learning process. *Journal of Educational Enquiry, 4*(2), 47-61. Retrieved from https://ojs.unisa.edu.au/index.php/EDEQ/article/view/523

Hernández-Torrano, D., & Ibrayeva, L. (2020). Creativity and education: A bibliometric mapping of the research literature (1975–2019). *Thinking Skills and Creativity, 35*. doi:https://doi.org/10.1016/j.tsc.2019.100625.

Heystek, S. (2021). *The implementation of problem-based learning to foster pre-service teachers' critical thinking in education for sustainable development.* North-West University. Retrieved from https://repository.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/37545/Heystek_SE.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kaplan, D. (2019). Creativity in Education: Teaching for Creativity Development. *Psychology, 10*(2), 140-147. doi:https://doi.org/10.4236/psych.2019.102012

Lasky, D., & Yoon, S. (2020). A creative classroom for everyone: An introduction to a small 'c' creativity framework. *Thinking Skills and Creativity, 36*. doi:https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100660.

Levin, H. (2015). The Importance of Adaptability for the 21st Century. *Symposium: 21st Century Excellence in Education, Part I., 52*, 136-141. doi:https://doi.org/10.1007/s12115-015-9874-6

Li, Y., Schoenfeld, A., diSessa, A., & et al. (2019). Design and Design Thinking in STEM Education. *Journal for STEM Educ*(2), 93-104. doi:https://doi.org/10.1007/s41979-019-00020-z

Liebech-Lie, B., & Sjølie, E. (2020). Teachers' conceptions and uses of student collaboration in the classroom. *Educational Research*. doi:https://doi.org/10.1080/00131881.2020.1839354

Loumpourdi, M. (2021). A Critical Analysis of the European Reference Framework of Key Competences for Lifelong Learning: The Limitations of the Human Capital Theory. *Scottish Educational Review, 53*(1), 83-104. Retrieved from https://eric.ed.gov/?id=EJ1341474

McDonald, C. V. (2016). STEM Education: A Review of the Contribution of the Disciplines of Science, Technology, Engineering and Mathematics. *Science Education International, 27*(4), pp. 530-569. Retrieved from https://eric.ed.gov/?id=EJ1131146

Meirbekov, A., Maslova, I., & Gallyamova, Z. (2022). Digital education tools for critical thinking development. *Thinking Skills and Creativity, 44*. doi:https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101023.

Muamma, O. (2022). Exploring students' perceptions of leadership skills in higher education: An impact study of the leadership training program. *Gifted Education International, 38*(2), 295-308. doi:https://doi.org/10.1177/02614294211055987

OECD. (2019). Framework for the Assessment of Creative Thinking in PISA 2021:Third Draft. Retrieved from https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA-2021-creative-thinking-framework.pdf

Oon-Seng, T. (2023). *Problem-Based Learning Innovation: Using Problems to Power Learning in the 21st Century.* Cengage Learning. Retrieved from http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/4228/1/Problem-based%20Learning%20Innovation%20Using%20problems%20to%20power%20learning%20in%20the%2021st%20century.pdf

Orhan, A., & Çeviker Ay, Ş. (2023). How to teach critical thinking: an experimental study with three different approaches. *Learning Environ Res, 26*, 199-217. doi:https://doi.org/10.1007/s10984-022-09413-1

Pasigon, C. P. (2022). Attributes Of Students Towards Problem Solving In Physics: A Step Towards Students' Capacity Building. *Journal of Positive School Psycholog, 6*(10), 531-534. doi:https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/13138/8523

Perera, T. (2022). Developing the Critical Thinking Skill of Secondary Science Students in Sri Lanka. *Global Comparative EducationQ Journal of the WCCES, 6*(1), 82-88. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Shyama-Dehideniya/publication/365131557_Technology_Enhanced_STEM_Integrated_Science_Education_to_Develop_Humanistic_Values_and_Goals_Reviewing_the_Literature/links/63663dda37878b3e87850c68/Technology-Enhanced-STEM-Inte

Petre, G.-E. (2020). Developing Students' Leadership Skills Through Cooperative Learning: An Action Research Case Study. *International Forum, 23*(2), 143-162. Retrieved from https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=654125087110030107006007089031031076025033067063006028024026075018102087121107104006025011001016026124055018092067101105112089117023037077029103070018104125117085098095052046113071005001114021029093077086120102

Pohan, A., Asmin, A., & Menanti, A. (2020). The Effect of Problem Based Learning and Learning Motivation of Mathematical Problem Solving Skills of Class 5 Students at SDN 0407 Mondang. *Budapest International Research and Critics in Linguistics and Education, 3*(1). doi:https://doi.org/10.33258/birle.v3i1.850

Quan, G. (2020). *Tracking STEM Education Development in China: National, Regional, and Local Influences.* Springer. doi:https://doi.org/10.1007/978-3-030-39851-4_14

Sachdeva, S., & Eggen, P.-O. (2021). Learners' Critical Thinking About Learning Mathematics. *International Electronic Journal of Mathematics Education, 16*(3). doi:https://doi.org/10.29333/iejme/11003

Salmons, J., & Wilson, L. A. (2019). *Learning to Collaborate, Collaborating to Learn.* New York: Routledge. doi:https://doi.org/10.4324/9781003445708

Syamsu, N., Suhendri, Zailani, & Hardivizon. (2022). Improving Students' Collaboration Thinking Skill Under the Implementation of the Quantum Teaching Model. *International Journal of Instruction, 15*(3), 451-464. Retrieved from https://eric.ed.gov/?id=EJ1355589

Szewki, E., Nussbaum, M., Rosen, T., & et al. (2011). Collaboration within large groups in the classroom. *Computer Supported Learning, 6*, 561-575. doi:https://doi.org/10.1007/s11412-011-9123-y

Taranto, D., & Buchanan, M. T. (2020). Sustaining Lifelong Learning: A Self-Regulated Learning (SRL) Approach. *Discourse and Communication for Sustainable Education, 11*(1), 5-15. doi:https://doi.org/10.2478/dcse-2020-0002

UNESCO. (2020). *Embracing a culture of lifelong learning.* Germany: UNESCO Institute for Lifelong Learnin.

Valtonen, T., Hoang, N., Sointu, E., Näykki, P., Virtanen, A., Pöysä-Tarhonen, J., . . . Kukkonen, J. (2021). How pre-service teachers perceive their 21st-century skills and dispositions: A longitudinal perspective,. *Computers in Human Behavior, 116*. doi:https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106643.

van der Zanden, P., Denessen, E., Cillessen, A., & Meijer, P. (2020). Fostering critical thinking skills in secondary education to prepare students for university: teacher perceptions and practices. *Research in Post-Compulsory Education, 25*(4), 394-419. doi:https://doi.org/10.1080/13596748.2020.1846313

van Gog, T., Hoogerheide, V., & van Harsel, M. (2020). The Role of Mental Effort in Fostering Self-Regulated Learning with Problem-Solving Tasks. *Educ Psychol Rev 32*, 1055-1072. doi:https://doi.org/10.1007/s10648-020-09544-y

Warren, L. L. (2021). The Importance of Teacher Leadership Skills in the Classroom. *Education Journal, 10*(1), 8-15. doi: 10.11648/j.edu.20211001.12

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Η ηγεσία και οι πρακτικές της στην ψηφιακή εποχή: βιβλιογραφική μελέτη για την κατανεμημένη και τη μετασχηματιστική ηγεσία στο σχολικο πλαίσιο

Αντώνιος Κοκκονός[α], Αντώνιος Κ. Τραυλός[β], Παναγιώτα Αντωνοπούλου[β], Μαρία Παυλή Κορρέ[γ]

[α] Υποψήφιος διδάκτορας, Τμήμα Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
[β] Καθηγητής/τρια, Τμήμα Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
[γ] Καθηγήτρια, Τμήμα Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Η παρούσα βιβλιογραφική μελέτη εξετάζει τα μοντέλα της μετασχηματιστικής και της κατανεμημένης ηγεσίας στο πλαίσιο της σύγχρονης ψηφιακής εποχής. Η μετασχηματιστική ηγεσία, που εστιάζει στην έμπνευση και την κινητοποίηση των ακολούθων, αναδεικνύεται ως ένα αποτελεσματικό μοντέλο για την προώθηση της αλλαγής και της καινοτομίας, αλλά μπορεί να αντιμετωπίσει προκλήσεις σε περιβάλλοντα με περιορισμένους πόρους ή αντίσταση στην αλλαγή. Η κατανεμημένη ηγεσία, από την άλλη πλευρά, προωθεί τη συλλογική δράση και τη συμμετοχή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αυτό το μοντέλο ενθαρρύνει τη συνεργασία, την καινοτομία και την προσαρμοστικότητα σε νέα δεδομένα, καθιστώντας το ιδιαίτερα κατάλληλο για τις απαιτήσεις της σύγχρονης ψηφιακής εποχής. Ωστόσο, η εφαρμογή του μπορεί να αντιμετωπίσει προκλήσεις, όπως η ανάγκη για αλλαγή στην κουλτούρα του σχολείου και η παροχή κατάλληλης εκπαίδευσης για την ανάληψη ηγετικών ρόλων από όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας. Τα αποτελέσματα της μελέτης δείχνουν ότι η κατανεμημένη ηγεσία, με την έμφαση στη συνεργασία και τη συμμετοχικότητα, φαίνεται να είναι πιο κατάλληλη για τις σχολικές μονάδες στην ψηφιακή εποχή, ενώ στοιχεία της μετασχηματιστικής ηγεσίας μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά, εμπνέοντας και κινητοποιώντας τα μέλη της σχολικής κοινότητας.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Βιβλιογραφική μελέτη, κατανεμημένη ηγεσία, μετασχηματιστική ηγεσία, ψηφιακή εποχή.

doi:

Abstract

This literature review examines the models of transformational and distributed leadership in the context of the digital age. Transformational leadership, which focuses on inspiring and motivating followers, emerges as an effective model for promoting change and innovation, but may face challenges in environments with limited resources or resistance to change. Distributed leadership, on the other hand, promotes collective action and the participation of all members of the school community in the decision-making process. This model encourages collaboration, innovation, and adaptability to new data, making it particularly suitable for the demands of the digital age. However, its implementation may face challenges, such as the need for a change in school culture and the provision of appropriate training for all members of the school community to take on leadership roles. Overall, the study concludes that distributed leadership, with its emphasis on collaboration and participation, appears to be more suitable for schools in the digital age, while elements of transformational leadership can function complementarily, inspiring and motivating members of the school community.

© 2024 Library and Information Center, The University of the Peloponnese

Keywords: Digital age, distributed leadership, literature review, transformational leadership

1. Εισαγωγή

Η ηγεσία αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, που απαντάται σε όλες τις οργανωμένες ανθρώπινες ομάδες, και έχει μελετηθεί εκτενώς από την επιστημονική κοινότητα σε παγκόσμιο επίπεδο. Το ενδιαφέρον για την ηγεσία έχει αυξηθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς οι οργανισμοί, συμπεριλαμβανομένων των σχολικών μονάδων, καλούνται να προσαρμοστούν σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα και συνεχείς αλλαγές (Antonakis & Day, 2018; Bass & Bass, 2009; Gronn, 2002; Harris & DeFlaminis, 2016). Σε κάθε περίπτωση, παρά το πλήθος των θεωρητικών και ερευνητικών προσεγγίσεων, η ηγεσία παραμένει ένα φαινόμενο που δεν έχει κατανοηθεί επαρκώς, με την έννοια να παρουσιάζει ασάφεια και διαφορές στον τρόπο που ερμηνεύεται, ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο (Bass & Bass, 2009; Leitch et al., 2009; Northouse, 2021; Yukl & Gardner, 2020).

Η ηγεσία στις σχολικές μονάδες έχει συνδεθεί στενά με την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού έργου (Craig, 2021; Eacott, 2018; Gumus et al., 2018; Κοκκονός κ.ά., 2023). Παρά το γεγονός ότι ο διάλογος για τη σχολική ηγεσία έχει παραδοσιακά -και επί μακρόν- εστιαστεί στον/στην διευθυντή/ντρια και σε αυτά που πρέπει να είναι ικανός/ή να κάνει ή στο πώς χρειάζεται να συμπεριφέρεται ή στο πώς θα πρέπει να ενεργεί, καθώς θεωρείται ο/η εκ θέσεως ηγέτης/ιδα του σχολείου, οι σύγχρονες συνθήκες θέτουν υπό αμφισβήτηση αυτήν την παραδοσιακή, ιεραρχική αντίληψη για την ηγεσία. Με την έμφαση που δίδεται πλέον στην άμεση επικοινωνία, στην αλληλεπίδραση, στη συνεργασία και στην κοινωνική δικτύωση αναδεικνύεται η ανάγκη για την υιοθέτηση πιο συμμετοχικών και συνεργατικών μοντέλων ηγεσίας στο σχολικό πλαίσιο. Αυτή η μετατόπιση καθιστά αναγκαία την επανεξέταση των παραδοσιακών αντιλήψεων για την ηγεσία και την αναζήτηση νέων προσεγγίσεων, που θα μπορούν να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της ψηφιακής εποχής και θα προωθούν τη συλλογική δράση και την ενδυνάμωση όλων των μελών της σχολικής κοινότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, με βάση τα αποτελέσματα βιβλιογραφικών αναλύσεων των Gumus et al. (2018) και Harris et al. (2022), η παρούσα βιβλιογραφική μελέτη εστιάζει στα μοντέλα της μετασχηματιστικής και της κατανεμημένης ηγεσίας, που κυριαρχούν στην τρέχουσα εκπαιδευτική έρευνα και αναφέρονται συχνότερα στη σύγχρονη βιβλιογραφία για την ηγεσία στο σχολικό πλαίσιο.

Η μετασχηματιστική ηγεσία, αποτελεί μια προσέγγιση που δίδει έμφαση στον άνθρωπο και αναπτύχθηκε ως απάντηση στις παραδοσιακές αντιλήψεις για την ηγεσία, εστιάζει στην ικανότητα του/της ηγέτη/ιδας να εμπνέει και να κινητοποιεί τους/τις ακολούθους του/της, προκειμένου να αγκαλιάσουν την αλλαγή και την καινοτομία (Bass & Bass, 2009; Burns, 1978). Βασίζεται σε τέσσερα στοιχεία: την ιδεολογική επιρροή (Bass & Riggio, 2006), την εμπνευσμένη παρακίνηση (Gardner, 1990), τη διανοητική ενεργοποίηση (Bass & Avolio, 1993) και το εξατομικευμένο ενδιαφέρον (Avolio & Bass, 2002). Παρόλο που η μετασχηματιστική ηγεσία θεωρείται αποτελεσματική στην προώθηση της αλλαγής και της ανάπτυξης (Leithwood & Jantzi, 2006), η εφαρμογή της μπορεί να αντιμετωπίσει προκλήσεις, ειδικά σε περιβάλλοντα με περιορισμένους πόρους ή όταν εκδηλώνεται αντίσταση στην αλλαγή (Fullan, 2002; Harris,

2009). Επιπλέον, η επιτυχία της μπορεί να εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τις προσωπικές ικανότητες του ηγέτη (Leithwood et al., 2019; Hargreaves, 2014).
Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση της ηγεσίας από μια κατανεμημένη οπτική ανατρέπει την παραδοσιακή αντίληψη για τον/τη διευθυντή/ντρια ως μοναδικό/ή ηγέτη/ιδα, προωθώντας την ιδέα ότι η ηγεσία είναι μια συλλογική διαδικασία, όπου όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας μπορούν να συμμετέχουν ενεργά σε αυτή (Bagwell, 2020; Hoy & Miskel, 2016; Huggins et al., 2017; Spillane, 2006). Το εν λόγω μοντέλο εστιάζει στον τρόπο που οι συντονισμένες δράσεις και αλληλεπιδράσεις εντός του σχολικού πλαισίου οδηγούν στη βελτίωση της διδασκαλίας και της μάθησης (Dimmock, 2011; Diamond & Spillane, 2016; Leithwood et al., 2020). Μελετητές όπως οι Elmore (2000, 2008), Gronn (2000, 2002, 2008), και Spillane (2012) έχουν αναπτύξει εννοιολογικά πλαίσια για την κατανόηση της κατανεμημένης ηγεσίας, τονίζοντας τη σημασία των πολλαπλών πηγών καθοδήγησης, των συλλογικών αλληλεπιδράσεων και της κοινωνικής φύσης της πρακτικής ηγεσίας. Η κατανεμημένη ηγεσία αναδεικνύει την πολυπλοκότητα της σχολικής ηγεσίας και υπογραμμίζει τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ όλων των μελών της σχολικής κοινότητας στην επίτευξη κοινών στόχων (Bredeson, 2013; Halverson & Clifford, 2013).

Στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, οι σχολικές μονάδες καλούνται να προσαρμοστούν σε ένα περιβάλλον συνεχώς μεταβαλλόμενο, με τις ψηφιακές τεχνολογίες να διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία και στη διαμόρφωση των πρακτικών ηγεσίας. Η ανάγκη για ενσωμάτωση των ψηφιακών τεχνολογιών στη διδασκαλία και τη μάθηση, η χρήση ψηφιακών εργαλείων για την επικοινωνία και η ανάπτυξη νέων επαγγελματικών δεξιοτήτων απαιτούν ηγέτες/ιδες, που να μπορούν να κατευθύνουν αυτές τις αλλαγές (Jakubik & Berazhny, 2017; Malakyan, 2020; Shava & Tlou, 2018; Uhl-Bien et al., 2007).

Στόχος της παρούσας βιβλιογραφικής μελέτης είναι να αναλύσει τις εν λόγω μορφές ηγεσίας, τη μετασχηματιστική και την κατανεμημένη, και να διερευνήσει την καταλληλότητά τους για τις σχολικές μονάδες στην ψηφιακή εποχή. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται κριτήρια όπως η καινοτομία, η ευελιξία, η συμμετοχικότητα και η διαχείριση της αλλαγής, προκειμένου να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα και οι προκλήσεις κάθε μοντέλου. Επιπλέον, η παρούσα μελέτη εξετάζει πώς η κατανεμημένη και η μετασχηματιστική ηγεσία προωθούν την καινοτομία και την προσαρμοστικότητα στο σύγχρονο σχολικό πλαίσιο, ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα κάθε προσέγγισης σε σχέση με τις απαιτήσεις της ψηφιακής εποχής και πώς η επιλογή του κατάλληλου μοντέλου ηγεσίας μπορεί να επηρεάσει την αποτελεσματικότητα των σχολικών μονάδων στην ψηφιακή εποχή.

Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, έλαβε χώρα αναζήτηση επιστημονικών δημοσιεύσεων στις βάσεις δεδομένων Web of Science, Scopus και ProQuest One Academic, χρησιμοποιώντας τους όρους αναζήτησης ‘leadership’, ‘digital’ και ‘education*’ για την περίοδο 2002-2024. Η επιλογή αυτής της χρονικής περιόδου οφείλεται στο γεγονός ότι η εν λόγω περίοδος χαρακτηρίζεται από την εκτεταμένη υιοθέτηση και χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής πραγματικότητας, καθώς και από τη συστηματική θεωρητική και εμπειρική μελέτη του φαινομένου της

ηγεσίας τόσο σε επίπεδο σχολείου όσο και σε επίπεδο υπερκείμενων εκπαιδευτικών δομών. Επιπρόσθετα, αναλύθηκαν επιλεγμένες εργασίες από έγκριτα περιοδικά που εστιάζουν στην ηγεσία στην ψηφιακή εποχή, στη μετασχηματιστική ηγεσία και στην κατανεμημένη ηγεσία, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση των ερευνητικών τάσεων και συμπερασμάτων στο υπό εξέταση ζήτημα.

2. Μετασχηματιστική ηγεσία

Η μετασχηματιστική ηγεσία συγκαταλέγεται μεταξύ των πλέον σημαντικών μοντέλων για την ηγεσία και έχει ερευνηθεί εκτενώς σε ποικίλα πεδία, συμπεριλαμβανομένου αυτού της εκπαίδευσης. Η έννοια εισήχθη αρχικά από τον Burns (1978), ο οποίος περιέγραψε τη μετασχηματιστική ηγεσία ως την ικανότητα του/της ηγέτη/ιδας να εμπνέει τους/τις ακολούθους του/της και να δημιουργεί ένα όραμα που ενθαρρύνει την υπέρβαση των ατομικών συμφερόντων και επιδιώξεων για το κοινό καλό. Η θεωρία επεκτάθηκε από τον Bass (1985), ο οποίος επικεντρώθηκε περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο ο/η ηγέτης/ιδα μπορεί να προκαλέσει αλλαγές στη συμπεριφορά και τη νοοτροπία των ατόμων προς όφελος του οργανισμού (Avolio & Bass, 2002; Bass, 1985).

Η μετασχηματιστική ηγεσία βασίζεται σε τέσσερα βασικά στοιχεία (Bass, 1985; Northouse, 2021): α) *την ιδεολογική επιρροή* (idealized influence) όπου ο/η ηγέτης/ιδα λειτουργεί ως πρότυπο, εμπνέοντας εμπιστοσύνη και θαυμασμό μέσω της σταθερότητας, του ήθους και της δέσμευσης σε ηθικές αξίες (Antonakis & House, 2014; Bass & Riggio, 2006), β) *την εμπνευσμένη παρακίνηση* (inspirational motivation), όπου ο/η ηγέτης/ιδα ενθαρρύνει τους/τις ακολούθους του/της να επιτύχουν περισσότερα από αυτά που πιστεύουν ότι μπορούν, δημιουργώντας ένα εμπνευσμένο όραμα, που ενισχύει τη δέσμευση και την αισιοδοξία των ακολούθων (Bass, 1985; Gardner, 1990; Yukl & Gardner, 2020), γ) *τη διανοητική ενεργοποίηση* (intellectual stimulation), όπου ο/η ηγέτης/ιδα προωθεί την καινοτομία και την ελεύθερη σκέψη, ενθαρρύνοντας τους/τις ακολούθους να προσεγγίσουν τα προβλήματα με νέους τρόπους και να αναζητούν νέες λύσεις (Bass & Avolio, 1993; Bolden, 2011; Dinh et al., 2014), και δ) *το εξατομικευμένο ενδιαφέρον* (individualized consideration), όπου ο/η ηγέτης/ιδα ενδιαφέρεται έμπρακτα για τις ατομικές ανάγκες των ακολούθων του/της υποστηρίζοντας με συστηματικό τρόπο την ανάπτυξη των δυνατοτήτων τους (Avolio & Bass, 2002; Bass & Bass, 2009; Northouse, 2021).

Η εφαρμογή της μετασχηματιστικής ηγεσίας στις σχολικές μονάδες έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία τα τελευταία χρόνια, καθώς οι εκπαιδευτικοί οργανισμοί αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις και απαιτήσεις για προσαρμογή στην αλλαγή. Οι εκπαιδευτικοί ηγέτες/ιδες, που υιοθετούν το μετασχηματιστικό μοντέλο ηγεσίας, θεωρούνται πιο ικανοί/ές να προσαρμόζονται σε αυτές τις συνθήκες, ενισχύοντας τη δέσμευση των εκπαιδευτικών και των μαθητών/τριών προς την επίτευξη υψηλών εκπαιδευτικών στόχων (Hitt & Tucker, 2016; Leithwood & Jantzi, 2006). Σύμφωνα με τα συμπεράσματα μελετών, οι διευθυντές/ντριες σχολείων που υιοθετούν την προσέγγιση της μετασχηματιστικής ηγεσίας ενθαρρύνουν την καινοτομία και δημιουργούν κίνητρα για την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών τους (Hallinger, 2003; Leithwood et al., 2019). Επίσης, είναι

πιθανό να υιοθετήσουν στρατηγικές, που προάγουν τη συνεργασία και τη συλλογική ευθύνη στη σχολική μονάδα (Day & Sammons, 2016; Eacott, 2018).

Παρά τα εν λόγω πλεονεκτήματα, η εφαρμογή της μετασχηματιστικής ηγεσίας στις σχολικές μονάδες μπορεί να παρουσιάσει και σημαντικές προκλήσεις. Μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις είναι η απαίτηση για υψηλά επίπεδα δέσμευσης από τον/την ηγέτη/ιδα και τους/τις ακολούθους του/της, κάτι που συχνά είναι δύσκολο να επιτευχθεί σε περιβάλλοντα με περιορισμένους πόρους ή με αντιστάσεις στην αλλαγή (Fullan, 2002; Harris, 2009). Επιπλέον, η υπερβολική έμφαση στην προσωπικότητα του/της ηγέτη/ιδας μπορεί να δημιουργήσει εξάρτηση από το συγκεκριμένο άτομο, γεγονός που ενδέχεται να προκαλέσει προβλήματα σε περίπτωση αλλαγής ηγεσίας στον εκπαιδευτικό οργανισμό (Hargreaves, 2014; Leithwood et al., 2019).

Σε κάθε περίπτωση, η μετασχηματιστική ηγεσία προσφέρει ένα πλαίσιο ηγεσίας, που εστιάζει στη δέσμευση, στην καινοτομία και στην προσωπική ανάπτυξη, γεγονός που την καθιστά ιδιαίτερα κατάλληλη για τις σχολικές μονάδες που επιδιώκουν την αλλαγή και την προσαρμογή σε νέες καταστάσεις. Ωστόσο, όπως έχει παρατηρηθεί, η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται σημαντικά από τη δέσμευση του/της εκ θέσεως ηγέτη/ιδας και τη δυνατότητά του/της να ενθαρρύνει με αποτελεσματικό τρόπο την ευρύτερη συμμετοχή των μελών της σχολικής κοινότητας στις εν λόγω διεργασίες (Avolio et al., 2014; Bass & Bass, 2009; Leithwood & Jantzi, 2006).

3. Κατανεμημένη Ηγεσία

Η κατανεμημένη ηγεσία, όπως την έχουν περιγράψει ο Spillane (2006) και ο Gronn (2002), εισάγει μια θεμελιώδη αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε την ηγεσία, ειδικά στον χώρο της εκπαίδευσης. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις για την ηγεσία, όπου ένας/μία ηγέτης/ιδα «κατευθύνει» και οι υπόλοιποι/ες «ακολουθούν», η κατανεμημένη ηγεσία αναγνωρίζει ότι η ηγεσία είναι μια συλλογική διαδικασία που διαμοιράζεται ανάμεσα σε όλα τα μέλη του εκπαιδευτικού οργανισμού, ανεξαρτήτως της θέσης τους σε αυτόν (Gronn, 2002; Spillane & Diamond, 2007). Οι Spillane και Diamond (2007) υποστηρίζουν ότι η ηγεσία είναι μια δραστηριότητα που αναδύεται από την αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων, εργαλείων και οργανωτικού πλαισίου, προτείνοντας ότι η αποτελεσματικότητα ενός σχολείου εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο κατανέμεται και εφαρμόζεται η ηγεσία σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας του.

Η κατανεμημένη ηγεσία εστιάζει στην πρακτική ηγεσίας που αναδύεται μέσα από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων (ηγετών/ηγέτιδων και ακολούθων) και της εκπαιδευτικής υποδομής (διαθέσιμων δομών και πόρων), αναγνωρίζοντας ότι η ηγεσία δεν είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα ατομικών ικανοτήτων ή ατομικών χαρακτηριστικών (Gronn, 2008; Spillane, 2006). Σε αυτό το πλαίσιο, η ηγεσία εκλαμβάνεται ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, που αναδύεται από την κοινή δράση και τη συνεργασία, υποστηρίζοντας ότι οι ηγετικοί ρόλοι μπορούν να διαμοιραστούν μεταξύ όλων των μελών του εκπαιδευτικού οργανισμού, αντί να περιορίζονται σε ένα ή δύο άτομα, που ως εκ της θέσης τους εκλαμβάνονται ως ηγέτες/ιδες (π.χ., διευθυντής/ντρια ή υποδιευθυντής/ντρια) (Bolden, 2011).

Η κατανεμημένη ηγεσία έχει αναδειχθεί ως ένα από τα πιο αποτελεσματικά μοντέλα ηγεσίας στις σχολικές μονάδες, καθώς ανταποκρίνεται στις ανάγκες για μεγαλύτερη συμμετοχή, συνεργασία και αλληλεπίδραση σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον (Gronn, 2008; Harris & DeFlaminis, 2016). Στην εκπαιδευτική πραγματικότητα, η κατανεμημένη ηγεσία επιτρέπει την ενεργό εμπλοκή όλων των εκπαιδευτικών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, αναπτύσσοντας μια κουλτούρα συνεργασίας και συλλογικής υπευθυνότητας για τις πρακτικές ηγεσίας που υιοθετεί το σχολείο ως εκπαιδευτικός οργανισμός (Spillane, 2006; Timperley, 2005). Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις σχολικές μονάδες, όπου οι προκλήσεις της ψηφιακής εποχής απαιτούν ευελιξία, προσαρμοστικότητα και αξιοποίηση της ειδημοσύνης όλων των μελών της σχολικής κοινότητας.

Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά / ιεραρχικά μοντέλα για την ηγεσία, όπου οι περισσότερες αποφάσεις λαμβάνονται από τους/τις διευθυντές/ντριες και απλώς ανακοινώνονται στα μέλη της σχολικής κοινότητας, η κατανεμημένη ηγεσία προάγει μια πολύ πιο ανοιχτή και δημοκρατική προσέγγιση για τη διαμόρφωση της πρακτικής ηγεσίας και τη λήψη των αποφάσεων (Harris, 2009). Οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονται να αναλάβουν τυπικούς ή άτυπους ηγετικούς ρόλους, συμβάλλοντας όχι μόνο στη διδασκαλία και στην ανάπτυξη του σχολείου, αλλά και στη στρατηγική διαχείριση ζητημάτων, που αφορούν εν γένει τη σχολική μονάδα (Day & Sammons, 2016). Αυτό δημιουργεί μια κουλτούρα, όπου όλοι/ες οι εκπαιδευτικοί αισθάνονται υπεύθυνοι/ες για την επίτευξη των στόχων του σχολείου, γεγονός που ενισχύει το αίσθημα της ενότητας, της αφοσίωσης και της δέσμευσής τους (Bolden, 2011; Harris, 2013).

Σύμφωνα με τους Leithwood et al. (2019), οι σχολικές μονάδες που αποδέχονται και εφαρμόζουν την κατανεμημένη ηγεσία τείνουν να παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα επαγγελματικής ικανοποίησης και δέσμευσης από το προσωπικό τους. Αυτό αποδίδεται στη δυνατότητα των εκπαιδευτικών να συμμετέχουν στις διαδικασίες διαμόρφωσης των πρακτικών ηγεσίας και να αισθάνονται ότι έχουν ενεργό ρόλο στη λήψη αποφάσεων για την πορεία του σχολείου. Η αίσθηση της ισότητας που δημιουργείται από αυτό το μοντέλο ενισχύει την αλληλεπίδραση και την ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών (Spillane & Diamond, 2007; Timperley, 2005).

Παρότι η προσέγγιση της ηγεσίας από μια κατανεμημένη οπτική προσφέρει πολλαπλά οφέλη, η εφαρμογή της στο σχολικό πλαίσιο αντιμετωπίζει και σημαντικές προκλήσεις. Μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις είναι η ανάγκη για αλλαγή στην κουλτούρα του σχολείου, καθώς η προσέγγιση της ηγεσίας από μια κατανεμημένη οπτική προϋποθέτει την ύπαρξη εμπιστοσύνης και ανοιχτής επικοινωνίας μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας (Gronn, 2008; Harris, 2009). Εάν μια σχολική μονάδα χαρακτηρίζεται από ιεραρχικές δομές ή κλίμα ανταγωνισμού, η μετάβαση σε πρακτικές κατανομής της ηγεσίας είναι πιθανό να αποτύχει (Hargreaves, 2014).

Μια άλλη πρόκληση είναι η έλλειψη κατάλληλης επαγγελματικής ανάπτυξης και εκπαίδευσης για τα μέλη της σχολικής κοινότητας, που αναλαμβάνουν ηγετικούς ρόλους. Για την κατανομή της ηγεσίας απαιτείται η καλλιέργεια των κατάλληλων ηγετικών δεξιοτήτων σε όλο το εκπαιδευτικό προσωπικό, και η έλλειψη υποστήριξης σε αυτό το επίπεδο είναι πιθανό να οδηγήσει σε αποτυχία εφαρμογής του εν λόγω μοντέλου ηγεσίας (Harris & Spillane, 2008). Η επιτυχής εφαρμογή της κατανεμημένης ηγεσίας απαιτεί,

επίσης, την παρουσία ισχυρής ηγεσίας εκ μέρους του/της διευθυντή/ντριας, ο/η οποίος/α θα χρειαστεί να υποστηρίξει και να ενισχύσει τις διαδικασίες κατανομής ιδίως των άτυπων ηγετικών ρόλων μεταξύ των μελών της σχολικής του κοινότητας (Spillane & Diamond, 2007; Timperley, 2005).

Επιπλέον, η κατανομή των ηγετικών ρόλων μπορεί να προκαλέσει σύγχυση ή σύγκρουση μεταξύ των μελών του οργανισμού, ειδικά αν δεν υπάρχουν σαφείς κατευθυντήριες γραμμές για τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων και την ευθύνη που αναλαμβάνουν τα μέλη (Bolden, 2011). Η απουσία οργανωμένης καθοδήγησης και συντονισμού μπορεί να οδηγήσει σε ανεπαρκή διαχείριση των άτυπων ηγετικών ρόλων και έλλειψη συνοχής στους εκπαιδευτικούς στόχους (Gronn, 2008).

Στις μέρες μας, η κατανεμημένη ηγεσία εμφανίζεται ως μια ιδιαίτερα σημαντική προσέγγιση για την ηγεσία, δεδομένου ότι ενισχύει την ευελιξία και την προσαρμοστικότητα που απαιτούνται από τις εκπαιδευτικές δομές της σύγχρονης ψηφιακής εποχής (Harris, 2013; Kokkonos & Pavlis Korres, 2021; Manca et al., 2017). Με τη ραγδαία ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών, οι εκπαιδευτικοί καλούνται να υιοθετήσουν νέους τρόπους διδασκαλίας και μάθησης, να ενσωματώσουν νέα τεχνολογικά εργαλεία στην εκπαιδευτική διαδικασία και να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους στο σχολείο (Jakubik & Berazhny, 2017).

Η κατανεμημένη ηγεσία ενισχύει αυτή τη διαδικασία, επιτρέποντας στα σχολεία να διαμορφώσουν ευέλικτες και συνεργατικές ομάδες, που μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της σύγχρονης ψηφιακής εποχής (Shava & Tlou, 2018). Η συλλογική λήψη αποφάσεων και η ανοιχτή επικοινωνία επιτρέπουν τη γρήγορη προσαρμογή των σχολικών μονάδων στις τεχνολογικές εξελίξεις, ενισχύοντας την ικανότητά τους να ενσωματώσουν νέες μορφές διδασκαλίας και μάθησης (Harris, 2013; Weinman, 2015).

Σε κάθε περίπτωση, η κατανεμημένη ηγεσία προσφέρει ένα δυναμικό και συλλογικό μοντέλο για τη σχολική ηγεσία, που είναι ιδιαίτερα ελκυστικό για τις σχολικές μονάδες στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή. Η δυνατότητα κατανομής των ηγετικών ρόλων ενισχύει τη συνεργασία, τη συλλογική υπευθυνότητα και την επαγγελματική ανάπτυξη, καθιστώντας τα σχολεία πιο προσαρμοστικά και ευέλικτα απέναντι στις συνεχείς αλλαγές της νέας ψηφιακής πραγματικότητας. Ωστόσο, η εφαρμογή της απαιτεί την ύπαρξη μιας υποστηρικτικής κουλτούρας συνεργασίας, επαγγελματικής ανάπτυξης και εμπιστοσύνης (Gronn, 2008; Harris, 2013; Spillane & Diamond, 2007).

4. Συγκριτική ανάλυση της κατανεμημένης και της μετασχηματιστικής ηγεσίας στην ψηφιακή εποχή

Η ψηφιακή εποχή, με τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, την παγκοσμιοποίηση και τη συνεχή ροή πληροφοριών, θέτει νέες προκλήσεις και απαιτήσεις για τις σχολικές μονάδες. Σε αυτό το μεταβαλλόμενο περιβάλλον, η επιλογή του κατάλληλου μοντέλου ηγεσίας είναι κρίσιμη για την αποτελεσματική λειτουργία και την προσαρμοστικότητα των σχολείων. Σε αυτή την ενότητα εξετάζονται συγκριτικά τα χαρακτηριστικά και οι δυνατότητες της κατανεμημένης και της μετασχηματιστικής ηγεσίας, αναλύοντας τις προκλήσεις και τις προοπτικές που προσφέρουν για την αντιμετώπιση των απαιτήσεων της σύγχρονης ψηφιακής εποχής στο σχολικό πλαίσιο.

Ανταπόκριση στις απαιτήσεις του 21ου αιώνα: Η σύγχρονη ψηφιακή εποχή απαιτεί από τους/τις μαθητές/τριες να αναπτύξουν ένα ευρύ φάσμα δεξιοτήτων, όπως η κριτική σκέψη, η επίλυση προβλημάτων, η δημιουργικότητα, η συνεργασία και η χρήση ψηφιακών τεχνολογιών. Το μοντέλο της κατανεμημένης ηγεσίας, με την έμφαση στη συνεργασία, την καινοτομία και την αξιοποίηση των διαφορετικών ικανοτήτων που έχει κάθε μέλος της σχολικής κοινότητας, διαμορφώνει ένα περιβάλλον, που ευνοεί την ανάπτυξη αυτών των δεξιοτήτων. Οι μαθητές/τριες ενθαρρύνονται να συμμετέχουν ενεργά στη μαθησιακή διαδικασία, να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και να αναπτύσσουν την κριτική τους σκέψη μέσα από τη συνεργασία. Η Harris (2013) υποστηρίζει ότι η κατανεμημένη ηγεσία επιτρέπει την ανάπτυξη ενός ευέλικτου και προσαρμοστικού σχολικού περιβάλλοντος, όπου οι εκπαιδευτικοί μπορούν να ανταποκριθούν στις συνεχώς μεταβαλλόμενες ανάγκες των μαθητών/τριών και να ενσωματώσουν νέες τεχνολογίες και πρακτικές στη διδασκαλία και τη μάθηση. Επιπλέον, η έρευνα των Leithwood et al. (2009) δείχνει ότι η κατανεμημένη ηγεσία μπορεί να ενισχύσει την αυτονομία και την πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών, προωθώντας την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα.

Αντίθετα, η μετασχηματιστική ηγεσία, αν και μπορεί να εμπνεύσει και να κινητοποιήσει, εστιάζει πρωτίστως στην επιρροή του/της εκ θέσεως ηγέτη/ιδας και δευτερευόντως στην ενεργό συμμετοχή και ανάληψη πρωτοβουλιών από τα υπόλοιπα μέλη της σχολικής κοινότητας. Οι Leithwood et al. (2006) επισημαίνουν ότι η μετασχηματιστική ηγεσία μπορεί να είναι λιγότερο αποτελεσματική στην προώθηση της αυτονομίας και της πρωτοβουλίας των εκπαιδευτικών, στοιχεία που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα. Επιπρόσθετα, η έρευνα των Avolio et al. (2009) υποδεικνύει ότι η αποτελεσματικότητα της μετασχηματιστικής ηγεσίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα χαρίσματα και τις ικανότητες του/της εκ θέσεως ηγέτη/ιδας, γεγονός που μπορεί να αποτελέσει σημαντικό περιορισμό σε ένα περιβάλλον όπου η συνεργασία και η συλλογική ευφυΐα είναι απαραίτητες.

Ενίσχυση της συνεργασίας και της καινοτομίας: Στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, η συνεργασία και η καινοτομία είναι απαραίτητες για την επιτυχή / αποτελεσματική λειτουργία των σχολείων. Η κατανεμημένη ηγεσία ενθαρρύνει τη δημιουργία ενός σχολικού κλίματος που προάγει τη συνεργασία, την αλληλεπίδραση και την ανταλλαγή ιδεών, αποτελώντας γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη καινοτόμων προσεγγίσεων στη διδασκαλία και τη μάθηση. Οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονται να πειραματιστούν με νέες μεθόδους και εργαλεία, αξιοποιώντας τις ψηφιακές τεχνολογίες. Οι Spillane και Diamond (2007) υποστηρίζουν ότι η κατανεμημένη ηγεσία ενισχύει την κουλτούρα της συνεργασίας και της συλλογικής υπευθυνότητας, επιτρέποντας την ανάδειξη και αξιοποίηση των ποικίλων ταλέντων και δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών, δημιουργώντας ένα περιβάλλον όπου η καινοτομία και η δημιουργικότητα αναδεικνύονται. Επιπλέον, η έρευνα των Harris και Spillane (2008) δείχνει ότι η κατανεμημένη ηγεσία μπορεί να οδηγήσει σε βελτίωση της ποιότητας της διδασκαλίας και της μάθησης, καθώς οι εκπαιδευτικοί έχουν την ευκαιρία να μοιραστούν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους και να αναπτύξουν από κοινού καινοτόμες πρακτικές. Η μετασχηματιστική ηγεσία μπορεί, επίσης, να εμπνεύσει την καινοτομία μέσω του κοινού οράματος που προωθεί, αλλά η συγκέντρωση

της λήψης αποφάσεων στον/στην εκ θέσεως ηγέτη/ιδα ενδέχεται να περιορίζει – και μάλιστα σημαντικά– την πρωτοβουλία και την αυτονομία των εκπαιδευτικών, στοιχεία απαραίτητα για την καλλιέργεια ενός κλίματος που προάγει την καινοτομία. Ο Hargreaves (2014) επισημαίνει ότι η υπερβολική εξάρτηση από τον/την εκ θέσεως ηγέτη/ιδα μπορεί να εμποδίσει την ανάπτυξη μιας κουλτούρας συνεργασίας και καινοτομίας. Επιπλέον, η έρευνα των Leithwood et al. (2019) δείχνει ότι η μετασχηματιστική ηγεσία μπορεί να είναι λιγότερο αποτελεσματική στην προώθηση της ομαδικής εργασίας και της συνεργασίας μεταξύ των εκπαιδευτικών, καθώς η έμφαση δίνεται στην ατομική ανάπτυξη και την επίτευξη του οράματος του/της εκ θέσεως ηγέτη/ιδας.

Ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και των μαθητών/τριών: Η κατανεμημένη ηγεσία ενδυναμώνει τους/τις εκπαιδευτικούς, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να συμμετέχουν ενεργά στη λήψη αποφάσεων και να αναλάβουν τυπικούς ή άτυπους ηγετικούς ρόλους πέρα από τα στενά όρια της τάξης στην οποία διδάσκουν. Αυτή η ενδυνάμωση ενισχύει την αυτοπεποίθηση και την επαγγελματική τους ικανοποίηση, συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός θετικού και υποστηρικτικού σχολικού κλίματος. Παράλληλα, η κατανεμημένη ηγεσία ενθαρρύνει τη συμμετοχή των μαθητών/τριών στη σχολική ζωή, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να αναπτύξουν τις ηγετικές τους ικανότητες και να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση του σχολικού περιβάλλοντος. Οι Harris και DeFlaminis (2016) υποστηρίζουν ότι η κατανεμημένη ηγεσία ενισχύει το αίσθημα ευθύνης και τη δέσμευση των εκπαιδευτικών, καθώς τους επιτρέπει να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση του σχολικού περιβάλλοντος και να αναλάβουν τυπικούς ή άτυπους ηγετικούς ρόλους. Επιπλέον, η έρευνα των Bolden (2011) και Timperley (2005) δείχνει ότι η κατανεμημένη ηγεσία μπορεί να ενισχύσει την αυτονομία και την αυτοπεποίθηση των εκπαιδευτικών, καθώς και να βελτιώσει την ποιότητα της διδασκαλίας και της μάθησης.

Σύμφωνα με το παράδειγμα της μετασχηματιστικής ηγεσίας, η ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και των μαθητών/τριών μπορεί να επιτευχθεί μέσω της έμπνευσης και της κινητοποίησης που προσφέρει ο/η εκ θέσεως ηγέτης/ιδα, αλλά η ενεργός συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων και την ανάληψη πρωτοβουλιών φαίνεται ότι είναι αρκετά περιορισμένη συγκριτικά με την κατανεμημένη ηγεσία. Ενώ η μετασχηματιστική ηγεσία μπορεί να ενθαρρύνει την ανάπτυξη των ακολούθων μέσω της καθοδήγησης και της υποστήριξης, ορισμένοι/ες ερευνητές/τριες υποστηρίζουν ότι η έμφαση στην ατομική ανάπτυξη και την επίτευξη του οράματος του/της ηγέτη/ιδας μπορεί να περιορίσει την ανάπτυξη της διαμοιραζόμενης / συλλογικής ευθύνης και της αυτονομίας (Anderson, 2017).

Προσαρμοστικότητα και ευελιξία: Η σύγχρονη ψηφιακή εποχή χαρακτηρίζεται από συνεχείς αλλαγές και απαιτεί από τα σχολεία να είναι ευπροσάρμοστα και ευέλικτα. Η κατανεμημένη ηγεσία, με την έμφαση στη συλλογική δράση και την κατανομή των ευθυνών, επιτρέπει στα σχολεία να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στις νέες προκλήσεις και να υιοθετούν νέες διδακτικές ιδέες και καινοτόμες πρακτικές. Η δυνατότητα λήψης αποφάσεων σε τοπικό επίπεδο και η αξιοποίηση των γνώσεων και των εμπειριών όλων των μελών της σχολικής κοινότητας επιτρέπουν τη γρήγορη προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της εποχής μας και την αποτελεσματική διαχείριση της αλλαγής. Η Harris (2013)

υποστηρίζει ότι η κατανεμημένη ηγεσία επιτρέπει την ανάπτυξη ενός ευέλικτου και προσαρμοστικού σχολικού περιβάλλοντος, όπου οι εκπαιδευτικοί μπορούν να ανταποκριθούν στις συνεχώς μεταβαλλόμενες ανάγκες των μαθητών/τριών και να ενσωματώσουν νέες τεχνολογίες, νέες ιδέες, και νέες πρακτικές στη διδακτική και στη μαθησιακή διαδικασία. Επιπλέον, η έρευνα των Spillane και Healey (2012) δείχνει ότι η κατανεμημένη ηγεσία μπορεί να ενισχύσει την ικανότητα των σχολικών μονάδων να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τις προκλήσεις και να προσαρμόζονται στις αλλαγές.

Αντίθετα, η μετασχηματιστική ηγεσία, με την κεντρική θέση του/της εκ θέσεως ηγέτη/ιδας στη λήψη αποφάσεων, ενδέχεται να δυσχεραίνει την ταχεία προσαρμογή στις αλλαγές, ειδικά σε ένα περιβάλλον όπου οι ψηφιακές τεχνολογίες και οι κοινωνικές ανάγκες εξελίσσονται με εξαιρετικά ταχύ ρυθμό. Η έρευνα των Leithwood et al. (2009) υποδεικνύει ότι η μετασχηματιστική ηγεσία μπορεί να είναι λιγότερο αποτελεσματική σε περιβάλλοντα που απαιτούν γρήγορες και ευέλικτες αποφάσεις, καθώς η διαδικασία λήψης αποφάσεων μπορεί να είναι πιο αργή και συγκεντρωτική.

5. Συμπέρασμα

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε την πολυπλοκότητα της ηγεσίας στο σύγχρονο σχολικό περιβάλλον, εστιάζοντας στη μετασχηματιστική και την κατανεμημένη ηγεσία. Και τα δύο μοντέλα παρουσιάζουν πλεονεκτήματα, όμως η κατανεμημένη ηγεσία φαίνεται να προσφέρει ένα πιο ολοκληρωμένο και προσαρμοστικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της ψηφιακής εποχής.

Η έμφαση της κατανεμημένης ηγεσίας στη συνεργασία, τη συμμετοχικότητα και την αξιοποίηση των ποικίλων ικανοτήτων όλων των μελών της σχολικής κοινότητας ενισχύει την ευελιξία και την προσαρμοστικότητα των σχολείων, επιτρέποντάς τους να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στις ραγδαίες τεχνολογικές και κοινωνικές εξελίξεις. Παράλληλα, ενδυναμώνει όλα τα μέλη, καλλιεργώντας τις δεξιότητες του 21ου αιώνα και δημιουργώντας ένα περιβάλλον που ευνοεί τη μάθηση, την καινοτομία και την ανάπτυξη.

Η μετασχηματιστική ηγεσία, παρότι μπορεί να εμπνεύσει και να κινητοποιήσει, ενδέχεται να περιορίζει την ανάπτυξη πρωτοβουλιών και την αυτονομία, στοιχεία απαραίτητα για την καλλιέργεια ενός δυναμικού και καινοτόμου σχολικού περιβάλλοντος. Η λήψη αποφάσεων ιδίως από τον/την εκ θέσεως ηγέτη/ιδα –που έχει εξέχουσα θέση στη μετασχηματιστική προσέγγιση για την ηγεσία– μπορεί να δυσχεραίνει την ταχεία προσαρμογή στις αλλαγές και να υπονομεύσει την ανάπτυξη μιας κουλτούρας συλλογικής υπευθυνότητας.

Συνοψίζοντας, η κατανεμημένη ηγεσία αναδεικνύεται ως ένα πολλά υποσχόμενο μοντέλο για τις σχολικές μονάδες στην ψηφιακή εποχή, προωθώντας τη συνεργασία, την καινοτομία και την ενεργό συμμετοχή όλων. Ωστόσο, η επιτυχής εφαρμογή της προϋποθέτει τη δημιουργία ενός υποστηρικτικού πλαισίου, που θα ενθαρρύνει την εμπιστοσύνη, την ανοιχτή επικοινωνία και την επαγγελματική ανάπτυξη. Σε αυτό το πλαίσιο, στοιχεία της μετασχηματιστικής ηγεσίας, όπως η εμπνευσμένη παρακίνηση και το κοινό όραμα, μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά, ενισχύοντας την αποτελεσματικότητα της κατανεμημένης ηγεσίας και συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός δυναμικού και ανθεκτικού σχολικού περιβάλλοντος.

6. Βιβλιογραφία

Anderson, M. H. (2017). Distributed leadership: The principal's framework for sharing responsibilities and creating a positive school climate. *International Electronic Journal of Elementary Education, 9*(4), 881–891.

Antonakis, J., & Day, D. V. (2018). Leadership: Past, present, and future. In J. Antonakis & D. V. Day (Eds.), *The nature of leadership* (3rd ed., pp. 3–26). Sage Publications, Inc. https://doi.org/10.4135/9781506395029.n1

Antonakis, J., & House, R. J. (2014). Instrumental leadership: Measurement and extension of transformational–transactional leadership theory. *The Leadership Quarterly, 25*(4), 746–771. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2014.04.005

Avolio, B. J., Sosik, J. J., Kahai, S. S., & Baker, B. (2014). E-leadership: Re-examining transformations in leadership source and transmission. *The Leadership Quarterly, 25*(1), 105–131. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2013.11.003

Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Weber, T. J. (2009). Leadership: Current theories, research, and future directions. *Annual Review of Psychology, 60*, 421–449. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163621

Avolio, B. J., & Bass, B. M. (2002). *Developing potential across a full range of leadership: Cases on transactional and transformational leadership*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Bagwell, J. (2020). Leading through a pandemic: Adaptive leadership and purposeful action. *Journal of School Administration Research and Development, 5*, 30–34.

Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press.

Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership: A response to critiques. In M. M. Chemers & R. Ayman (Eds.), *Leadership theory and research: Perspectives and directions* (pp. 49–80). Academic Press.

Bass, B. M., & Bass, R. (2009). *The Bass handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Simon and Schuster.

Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). *Transformational leadership* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Bolden, R. (2011). Distributed leadership in organizations: A review of theory and research. *International Journal of Management Reviews, 13*(3), 251–269. https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2011.00306.x

Bredeson, P. V. (2013). Distributed instructional leadership in urban high schools: Transforming the work of principals and department chairs through professional development. *Journal of School Leadership, 23*(2), 362–388. https://doi.org/10.1177/105268461302300206

Burns, J. M. (1978). *Leadership*. Harper & Row.

Craig, I. (2021). Whatever happened to educational management? The case for reinstatement. *Management in Education, 35*(1), 52–57. https://doi.org/10.1177/0892020620962813

Day, C., & Sammons, P. (2016). *Successful school leadership*. Education Development Trust & Open University Press.

Diamond, J. B., & Spillane, J. P. (2016). School leadership and management from a distributed perspective. *Management in Education, 30*(4), 147–154. https://doi.org/10.1177/0892020616665938

Dimmock, C. (2011). *Leadership, capacity building and school improvement: Concepts, themes and impact*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203817452

Dinh, J. E., Lord, R. G., Gardner, W. L., Meuser, J. D., Liden, R. C., & Hu, J. (2014). Leadership theory and research in the new millennium: Current theoretical

trends and changing perspectives. *The Leadership Quarterly, 25*(1), 36–62. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2013.11.005

Eacott, S. (2018). *Beyond leadership: A relational approach to organizational theory in education.* Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-6568-2_5

Elmore, R. (2008). Leadership as the practice of improvement. In D. Hopkins, D. Nusche, & B. Pont (Eds.), *Improving school leadership, Vol. 2: Case studies on system leadership* (pp. 37–67). OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264039551-4-en

Elmore, R. F. (2000). Building a new structure for school leadership. *American Educator, 23*(4), 1–9.

Fullan, M. (2002). The change leader. *Educational Leadership, 59*(8), 16–21.

Gardner, J. W. (1990). *On leadership*. The Free Press.

Gronn, P. (2000). Distributed properties: A new architecture for leadership. *Educational Management & Administration, 28*(3), 317–338. https://doi.org/10.1177/0263211X000283006

Gronn, P. (2002). Distributed leadership as a unit of analysis. *The Leadership Quarterly, 13*(4), 423–451. https://doi.org/10.1016/S1048-9843(02)00120-0

Gronn, P. (2008). The future of distributed leadership. *Journal of Educational Administration, 46*(2), 141–158. https://doi.org/10.1108/09578230810863235

Gumus, S., Bellibas, M. S., Esen, M., & Gumus, E. (2018). A systematic review of studies on leadership models in educational research from 1980 to 2014. *Educational Management Administration & Leadership, 46*(1), 25–48. https://doi.org/10.1177/1741143216659296

Hallinger, P. (2003). Leading educational change: Reflections on the practice of instructional and transformational leadership. *Cambridge Journal of Education, 33*(3), 329–352. https://doi.org/10.1080/0305764032000122308

Halverson, R., & Clifford, M. (2013). Distributed instructional leadership in high schools. *Journal of School Leadership, 23*(2), 389–419. https://doi.org/10.1177/105268461302300207

Hargreaves, A. (2014). *The fourth way: The inspiring future for educational change*. Corwin.

Harris, A. (2009). *Distributed leadership: Different perspectives*. Springer.

Harris, A. (2013). Distributed leadership: Friend or foe? *Educational Management Administration & Leadership, 41*(5), 545–554. https://doi.org/10.1177/1741143213497635

Harris, A., & DeFlaminis, J. (2016). Distributed leadership in practice: Evidence, misconceptions and possibilities. *Management in Education, 30*(4), 141–146. https://doi.org/10.1177/089

Harris, A., Jones, M., & Ismail, N. (2022). Distributed leadership: Taking a retrospective and contemporary view of the evidence base. *School Leadership & Management, 42*(5), 438–456. https://doi.org/10.1080/13632434.2022.2109620

Harris, A., & Spillane, J. P. (2008). Distributed leadership through the looking glass. *Management in Education, 22*(1), 31–34. https://doi.org/10.1177/0892020607087535

Hitt, D. H., & Tucker, P. D. (2016). Systematic review of key leader practices found to influence student achievement. *Review of Educational Research, 86*(2), 531–569. https://doi.org/10.3102/0034654315614911

Hoy, W., & Miskel, C. (2016). *Educational administration: Theory, research and practice*. McGraw-Hill.

Huggins, K. S., Klar, H., Hammonds, H., & Buskey, F. (2017). Developing leadership capacity in others: An examination of high school principals' personal capacities for fostering leadership. *International Journal of Education Policy and Leadership, 12*(1), 1–15. https://doi.org/10.22230/ijepl.2017v12n1a667 0

Jakubik, M., & Berazhny, I. (2017). Rethinking leadership and its practices in the digital era. In *Proceedings of the Management International Conference, Monastier Di Treviso, Italy, 24–27 May, 2017* (pp. 471 – 483). https://econpapers.repec.org/bookchap/prpmicp17/471-483.htm

Kokkonos, A., & Pavlis Korres, M. (2021). IT opportunities for teacher training and support: An action research during the COVID-19 pandemic in Greece. In P. Ordonez de Pablos, M. N. Almunawar, K. Chui, & M. Kaliannan (Eds.), *Handbook of research on analyzing IT opportunities for inclusive digital learning* (pp. 192–214). IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-7184-2.ch011

Leitch, C. M., McMullan, C., & Harrison, R. T. (2009). Leadership development in SMEs: An action learning approach. *Action Learning: Research and Practice, 6*(3), 243–263. https://doi.org/10.1080/14767330903299464

Leithwood, K., & Jantzi, D. (2006). Transformational school leadership for large-scale reform: Effects on students, teachers, and their classroom practices. *School Leadership & Management, 26*(2), 201–227. https://doi.org/10.1080/13632430600552015

Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2020). Seven strong claims about successful school leadership revisited. *School Leadership & Management, 40*(1), 5–22. https://doi.org/10.1080/13632434.2019.159607

Leithwood, K., Harris, A., & Strauss, T. (2019). *Leading school turnaround: How successful leaders transform low-performing schools*. Routledge.

Leithwood, K., Mascall, B., & Strauss, T. (Eds.). (2009). *Distributed leadership according to the evidence*. Routledge.

Malakyan, P. (2020). Digital leader-followership for the digital age: A North American perspective. In M. Franco (Ed.), *Digital leadership – A new leadership style for the 21st century*. IntechOpen. https://doi.org/10.5772/intechopen.89820

Manca, S., Grion, V., Armellini, A., & Devecchi, C. (2017). Student voice. Listening to students to improve education through digital technologies. *British Journal of Educational Technology, 48*(5), 1075–1080. https://doi.org/10.1111/bjet. 12568

Northouse, P. G. (2021). *Leadership: Theory and practice*. Sage Publications.

Shava, G. N., & Tlou, F. N. (2018). Distributed leadership in education, contemporary issues in educational leadership. *African Educational Research Journal, 6*(4), 279–287.

Spillane, J. P. (2006). *Distributed leadership*. Jossey-Bass.

Spillane, J. P., & Diamond, J. B. (2007). *Distributed leadership in practice*. Teachers College Press.

Spillane, J. P., & Healey, K. (2012). Conceptualizing school leadership and management from a distributed perspective. *School Leadership & Management, 32*(2), 133–151. https://doi.org/10.1080/13632434.2012.668993

Timperley, H. (2005). Distributed leadership: Developing theory from practice. *Journal of Curriculum Studies, 37*(4), 395–420. https://doi.org/10.1080/00220270 42000286901

Uhl-Bien, M., Marion, R., & McKelvey, B. (2007). Complexity leadership theory: Shifting leadership from the industrial age to the knowledge era. *The Leadership Quarterly, 18*(4), 298–318. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2007. 04.002

Weinman, J. (2015). *Digital disciplines: Attaining market leadership via the cloud, big data, social, mobile, and the internet of things*. Wiley.

Yukl, G. A., & Gardner, W. L. (2020). *Leadership in organizations*. Pearson Education.

Κοκκονός, Α., Τραυλός, Α., Αντωνοπούλου, Π., & Παυλή Κορρέ, Μ. (2023). Η προσέγγιση της ηγεσίας και των πρακτικών της στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, από μια κατανεμημένη οπτική. Στα *Πρακτικά Εργασιών του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας (ΕΕΠΕΚ)* (Β΄ Τόμος, σελ. 103–111). ΕΕΠΕΚ

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Μοντέλο σύγκλησης στη στοχοποίηση: μια σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση για τη μελέτη εγκληματικών-παρεμβατικών συμπεριφορών

Ηλίας Σαριπανίδης[α], Αντώνιος Κ. Τραυλός[β], Παναγιώτα Αντωνοπούλου[β], Αθανάσιος Στρίγκας[β], Δημήτριος Σαριπανίδης[γ], και Κωνσταντίνα Δαμάλα[δ]

[α] Υπ. Διδάκτορας του Τμήματος Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
[β] Καθηγητής/τρια του Τμήματος Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
[γ] Απόφοιτος του Τμήματος Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
[δ] Απόφοιτη του Τμήματος Μαθηματικών, Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Το έγκλημα αποτελεί μια ανθρώπινη συμπεριφορά με δυσάρεστες συνέπειες για τα θύματα. Για τον λόγο αυτό, ο περιορισμός του βρίσκεται διαχρονικά ανάμεσα στις κύριες προτεραιότητες της εκάστοτε κοινωνίας. Εγκληματολογικές θεωρίες και θεωρίες θυματολογίας έχουν κατά καιρούς μελετήσει τον μηχανισμό εκδήλωσής του εγκλήματος, εξάγοντας χρήσιμα συμπεράσματα. Ωστόσο, τόσο ο αμείωτος ρυθμός εγκληματικότητας, όσο και η ολοένα αυξανόμενη εξάπλωσή της σε μικρότερες ηλικιακές ομάδες, είναι μερικά παραδείγματα που αποδεικνύουν την περιορισμένη αποτελεσματικότητα των έως τώρα προγραμμάτων παρέμβασης.

Το μοντέλο Σύγκλισης στη Στοχοποίηση, προερχόμενο από τον χώρο της θυματολογίας, αποτελεί μια σύγχρονη θεωρητική πρόταση, που μοιάζει να μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στη συστηματική μελέτη εγκληματικών – παραβατικών συμπεριφορών. Προσεγγίζοντας το έγκλημα σφαιρικά και απαγκιστρωμένο από προβλήματα προγενέστερων θεωριών, επιχειρεί να διερευνήσει τα χαρακτηριστικά και τις συνθήκες, που οδηγούν ένα άτομο σε θυματοποίηση. Για να το πετύχει αυτό, οργανώνει τους παράγοντες που σχετίζονται με το έγκλημα, σε παράγοντες θύματος και παράγοντες περιβάλλοντος. Στη βάση του μοντέλου, έχει τα τελευταία χρόνια διενεργηθεί πλήθος ερευνών, τόσο σε κλασικά εγκληματολογικά πεδία (π.χ., δολοφονίες, ληστείες, κακοποιήσεις), όσο και σε πιο σύγχρονα (π.χ., εκφοβισμός στο σχολείο, θυματοποίηση στον χώρο εργασίας), αναδεικνύοντας την ευρεία προσαρμοστικότητα του μοντέλου.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις - κλειδιά: έγκλημα, σύγκλιση στη στοχοποίηση, θύτης, θύμα, ικανός προστάτης.

Doi:

Abstract

Crime is a human behavior with unpleasant consequences for the victims. For this reason, copying with it, has always been among the main priorities of any given society. Criminology and victimology theories have periodically studied the mechanism of crime manifestation, deriving useful conclusions. However, the unabated crime rate found in modern society, along with its ever-increasing spread to younger age groups, are some examples that demonstrate the limited effectiveness of intervention programs to date.

The Target Congruence Model, originating from the field of victimology, is a contemporary theoretical proposition that seems capable of significantly contributing to the systematic study of crime. Approaching crime holistically and detached from the problems of earlier theories, it attempts to investigate the characteristics and conditions that lead an individual to victimization. To achieve this, it organizes the factors related to crime into victim factors and environmental factors. In recent years, a multitude of studies from various criminological fields, such as murders, thefts, abuses and bullying, have been conducted on the basis of this model, highlighting both its effectiveness and adaptability.

© 2024 Library and Information Center, The University of the Peloponnese

Key-words: crime, target congruence model, perpetrator, victim, capable guardianship.

1. Θυματολογία και Έγκλημα

Η θυματολογία (victimology) αποτελεί τον εξειδικευμένο εκείνο τομέα της εγκληματολογίας, που μελετά συστηματικά το έγκλημα, προσεγγίζοντάς το από την πλευρά του θύματος (Αρτινοπούλου & Μαγγανάς, 1996). Ωστόσο, ο ακριβής ορισμός του εγκλήματος συνιστά ένα από τα πιο δυσεπίλυτα προβλήματα στις κοινωνικές επιστήμες (Bohm & Haley, 2017). Ένας από τους πρώτους κοινωνιολόγους που ασχολήθηκε με τη μελέτη του εγκλήματος, ο Durkheim, διατύπωσε την άποψη πως το έγκλημα αποτελεί μια «φυσιολογική» και αναμενόμενη συμπεριφορά, άρρηκτα συνδεδεμένη με τη φύση του ανθρώπου, και ανεξάρτητη της εποχής ή της κουλτούρας της κάθε κοινωνίας (Breathnach, 2002). Εγκληματικές - παραβατικές ενέργειες άλλωστε, είναι παρούσες σε λαϊκές ιστορίες και ιστορικά γεγονότα διαφόρων κοινωνιών και διαφορετικών χρονικών περιόδων, που εκτείνονται από την Παλαιά Διαθήκη έως σήμερα. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό πως ο ορισμός του εγκλήματος δεν επιχειρεί να περιγράψει μια στατική κατάσταση, αλλά περισσότερο να θέσει τα όρια των συμπεριφορών εκείνων που μια κοινωνία θεωρεί περιθωριακές. Είναι με άλλα λόγια μια ενέργεια, που τη δεδομένη χρονική στιγμή που διενεργείται χαρακτηρίζεται ως ακραία ανεπιθύμητη, απαγορεύεται ρητά από τους νόμους που διέπουν την κοινωνία, και η εκδήλωσή της επιφέρει ποινές στους δράστες (Henry & Lanier, 2001). Στην Ελλάδα, βάση του τρέχοντος Ποινικού Κώδικα, που τέθηκε σε ισχύ το 1951, ως έγκλημα χαρακτηρίζεται μια πράξη: «άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο» (Π.Κ., 1951).

Τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξης της εγκληματολογίας, το επιστημονικό ενδιαφέρον εστίασε στους θύτες, επιχειρώντας να διερευνήσει τα κίνητρά τους, να περιγράψει τα ατομικά τους χαρακτηριστικά, και να σκιαγραφήσει το προφίλ τους. Στην πραγματικότητα, μέχρι το 1948, και το έργο «The criminal and his victim» του Hans von Henting, δεν παρατηρείται κάποια συστηματική ενασχόληση της επιστημονικής κοινότητας με τα θύματα, τη συμπεριφορά τους ή τον τρόπο με τον οποίο αυτά επιλέγονται. Παρόλα αυτά, το έργο του Henting στάθηκε ικανό για να στρέψει σε κάποιο βαθμό το επιστημονικό ενδιαφέρον προς την πλευρά των θυμάτων. Έτσι, στα χρόνια που ακολούθησαν, πλήθος ερευνητών επιχείρησε να αναδείξει με μεγαλύτερη σαφήνεια τη σύνδεση ανάμεσα στη θυματοποίηση, τα ατομικά χαρακτηριστικά των θυμάτων, και τις συνθήκες υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα το έγκλημα. Μάλιστα, το διευρυμένο επιστημονικό ενδιαφέρον, αλλά και ο τρόπος που ο εκάστοτε ερευνητής αντιλαμβάνονταν τον ρόλο που το ίδιο το θύμα διαδραμάτιζε στη θυματοποίησή του, οδήγησε στην ανάπτυξη εξειδικευμένων θεωριών θυματοποίησης.

Σήμερα, στην κατεύθυνση της θυματολογίας δεν εντοπίζεται μια καθολική θεωρία που να μπορεί να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο το θύμα και το περιβάλλον του, επηρεάζουν την εκδήλωση του εγκλήματος. Στην πραγματικότητα, διάφορες θεωρίες επιχειρούν να διερευνήσουν συγκεκριμένα κάθε φορά χαρακτηριστικά και επιλογές του θύματος, ενώ άλλες δίνουν περισσότερο έμφαση στις συνθήκες υπό τις οποίες εκδηλώνεται το έγκλημα. Αντίθετα, πιο σύγχρονα μοντέλα, όπως το μοντέλο *Σύγκλισης στη Στοχοποίηση* (*Target Congruence Model*), επιχειρούν μια πιο σφαιρική προσέγγιση, διευθετώντας παράλληλα συγκεκριμένες αδυναμίες παλιότερων θεωριών. Μάλιστα η σφαιρικότητα αυτή, αλλά και ο διευρυμένος βαθμός προσαρμοστικότητας των σύγχρονων θεωριών, έχουν επιτρέψει την εφαρμογή

τους σε πλήθος νέων πεδίων. Έτσι πέραν των κλασικών πεδίων εγκληματολογίας (π.χ., δολοφονίες, ληστείες, σεξουαλικές κακοποιήσεις, κ.ά.), οι σύγχρονες θεωρίες θυματολογίας, όπως το *Μοντέλο Σύγκλησης στη Στοχοποίηση*, βρίσκουν εφαρμογή στην ευρύτερη μελέτη παραβατικών συμπεριφορών, όπως για παράδειγμα σε περιπτώσεις εργασιακής θυματοποίησης, ηλεκτρονικής παρακολούθησης, εκφοβισμού που λαμβάνει χώρα στο σχολείο κ.ά.

Ειδικότερα, στη μελέτη του εκφοβισμού στο σχολείο, ενός σύνθετου φαινομένου κατά το οποίο ένας/μια μαθητής/τρια θυματοποιείται συστηματικά και με πρόθεση, από έναν/μια άλλο/η μαθητή/τρια ή ομάδα μαθητών/τριών με περισσότερη σωματική, πνευματική ή κοινωνική δύναμη (Olweus, 1993), το μοντέλο Σύγκλισης στη Στοχοποίηση φαίνεται ικανό να προσφέρει μια νέα οπτική. Το συγκεκριμένο φαινόμενο αναπτύσσεται και εκδηλώνεται εντός του σχολικού περιβάλλοντος, αποτελώντας, σύμφωνα με κάποιους ερευνητές, μια άκομψη και επιθετική προσπάθεια μιας μερίδας μαθητών/τριών, να βελτιώσουν τη θέση τους στην ιεραρχία του κοινωνικού τους συνόλου. Η θυματοποίηση στο σχολείο επηρεάζει ένα μεγάλο ηλικιακό εύρος μαθητών/τριών, αφού υπάρχουν έρευνες που σημειώνουν πως η διαμάχη για κοινωνική επιβολή ξεκινά ήδη από το νηπιαγωγείο και εκτείνεται ως το πανεπιστήμιο (Levine & Tamburrino, 2014). Παράλληλα, η πολυπλοκότητα του φαινομένου γίνεται περισσότερο εμφανής, από το πλήθος διακριτών ρόλων που εμπλέκονται σε αυτό. Ειδικότερα, σχετικές έρευνες έχουν αναδείξει πως σε ένα περιστατικό εκφοβισμού, είναι δυνατό να εντοπιστούν έως και επτά ρόλοι: *θύτης* (bully), *θύμα* (victim), *θύτης – θύμα* (bully - victim), *ενισχυτής του θύτη* (reinforcer of the bully), *βοηθός του θύτη* (assistant of the bully), *υπερασπιστής του θύματος* (defender of the victim) και *παρατηρητής* (outsider) (Salmivalli et al., 1996).

2. Κλασικές Θεωρίες Θυματοποίησης

2.1 Η θεωρία της Προώθησης από το Θύμα

Η πρώτη θεωρία που επιχείρησε να σκιαγραφήσει τον ρόλο που το ίδιο το θύμα διαδραματίζει στη θυματοποίησή του, ήταν η θεωρία *Προώθησης από το Θύμα* (Victim Precipitation Theory). Η εν λόγω θεωρία διατυπώθηκε το 1957, από τον Marvin Wolfgang (1957), και παρόλες τις αντιδράσεις που προκάλεσε, έθεσε τα θεμέλια της σύγχρονης θυματολογίας. Κεντρική ιδέα της θεωρίας αποτέλεσε η θέση του ερευνητή, πως το θύμα είναι αυτό που ενεργώντας πρώτο, πυροδοτεί, συνειδητά ή ασυνείδητα, τον μηχανισμό θυματοποίησής του. Στην κατεύθυνση αυτή, παράμετροι όπως η συμπεριφορά, οι συνήθειες, ο τρόπος ζωής, οι επιλογές ή ακόμα και τα ατομικά χαρακτηριστικά ενός θύματος άρχισαν να διερευνώνται συστηματικά, ως προς τη δυνατότητά τους να προκαλέσουν τον θύτη να επιτεθεί (Timmer & Norman, 1984). Έτσι, συνεχίζοντας κατά μια έννοια την ιδέα του Henting (1948) περί «ένοχου θύματος» (guilty victim), ο Wolfgang (1957) εισήγαγε την έννοια του «προωθητικού θύματος» (victim precipitation), του θύματος δηλαδή που με τις επιλογές και τη συμπεριφορά του, προωθεί ή επισπεύδει τη θυματοποίησή του.

Η θεωρία της *Προώθησης από το Θύμα*, και κατ' επέκταση η ιδέα πως το θύμα διαδραματίζει έναν ακόμα σημαντικότερο ρόλο από τον θύτη στη διενέργεια του εγκλήματος, έδωσε μια νέα οπτική στον τρόπο διερεύνησής του.

Έτσι, πλήθος ερευνητών επιχείρησε να εφαρμόσει τη θεωρία στο πεδίο, μελετώντας εγκληματικά περιστατικά, όπως ληστείες, ανθρωποκτονίες, βιασμούς, κ.α. Σε αυτή τη βάση, σε περιπτώσεις ανθρωποκτονιών, για παράδειγμα, διερευνήθηκε η πιθανότητα το θύμα να χρησιμοποίησε πρώτο σωματική βία ή προσβλητική γλώσσα, οδηγώντας σε κλιμάκωση της κατάστασης. Σε ανάλογη κατεύθυνση, σε περιστατικά ληστειών θεωρήθηκε πιθανό το θύμα να δρα πλημμελώς, κινούμενο σε χώρους αυξημένης επικινδυνότητας και χωρίς να προστατεύει επαρκώς τα υπάρχοντά του (Curtis, 1974).

Η ιδέα αυτή, περί προωθητικού θύματος, διατηρήθηκε ζωντανή τα επόμενα χρόνια, συγκεντρώνοντας γύρω της έντονο επιστημονικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, η δουλειά και οι ακραίες απόψεις του μαθητή του Wolfgang, Amir, προκάλεσαν σοβαρό πλήγμα στη δημοφιλία της θεωρίας. Ο Amir, στηριζόμενος στη θεωρία *Προώθησης από το Θύμα*, μελέτησε περιπτώσεις βιασμών στις Η.Π.Α., διατυπώνοντας τελικά τη θέση πως τα θύματα είναι εκείνα που, δρώντας προκλητικά, ενεργοποιούν τους θύτες (Amir, 1971). Η άποψη αυτή, ότι τα θύματα είναι εκείνα που ουσιαστικά ευθύνονται για τη θυματοποίησή τους, ξεσήκωσε όπως ήταν αναμενόμενο θύελλα αντιδράσεων. Παράλληλα, μείωσε το επιστημονικό ενδιαφέρον γύρω από τη θεωρία και έθεσε πρακτικά τέλος στην ιδέα του προωθητικού θύματος (Meier & Miethe, 1993). Έτσι, από τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι και σήμερα, το σύνολο των θεωριών θυματολογίας αλλά και οι ερευνητές που τις εφαρμόζουν, φροντίζουν να κινούνται προσεχτικά γύρω από τη διερεύνηση του εγκλήματος. Παράγοντες που σχετίζονται με το θύμα, όπως ο τρόπος ζωής του, τα χαρακτηριστικά του, το περιβάλλον και οι συνήθειές του, δεν διερευνώνται πλέον ως παράγοντες συνυπευθυνότητάς του θύματος στο έγκλημα, αλλά κυρίως ως στοιχεία πιθανής παρέμβασης για την αποτροπή του (Peluchette et al., 2015).

Είναι γεγονός πως παρά τις αντιδράσεις που προκάλεσε, η θεωρία της *Προώθησης από το Θύμα*, έδωσε μια νέα οπτική στη μελέτη του εγκλήματος. Παράλληλα, σκιαγράφησε τους κεντρικούς άξονες γύρω από τους οποίους έμελλε να κινηθεί η επιστήμη της θυματολογίας. Οι τρεις αυτοί άξονες περιλαμβάνουν: α) την εγγύτητα και την έκθεσή του θύματος σε έναν *θύτη με κίνητρο* (motivated offender), β) την *ελκυστικότητα του* (target attractiveness), και γ) την έλλειψη ενός *ικανού προστάτη* (capable guardianship) (Meier & Miethe, 1993). Σε αυτή τη βάση, και με κεντρική ιδέα πως τα χαρακτηριστικά, οι συνήθειες και το περιβάλλον του θύματος σχετίζονται άμεσα με τη θυματοποίησή του, διατυπώθηκαν αρκετές αξιόλογες θεωρίες. Ανάμεσά τους, η *Θεωρία της Προβολής του Τρόπου Ζωής* (Lifestyle - Exposure Theory), η *Θεωρία των Δραστηριοτήτων Ρουτίνας* (Routine Activity Theory) και η *Θεωρία του Επικίνδυνου Τόπου* (Deviant Place Theory). Την ίδια στιγμή, πιο εξειδικευμένα μοντέλα, όπως το σχετικά σύγχρονο *Μοντέλο Σύγκλισης στη Στοχοποίηση* (Target Congruence Model), αλλά και συνδυασμοί των παραπάνω θεωριών (π.χ., Lifestyle – Routine Activity Theory), επιχείρησαν να προσεγγίσουν το έγκλημα πιο σφαιρικά, να διορθώσουν τυχόν αδυναμίες προηγούμενων θεωριών και να διευρύνουν τα πεδία εφαρμογής τους (Finkelhor & Asdigian, 1996).

2.2 Οι θεωρίες της Προβολής του Τρόπου Ζωής και των Δραστηριοτήτων Ρουτίνας

Η αναθέρμανση του επιστημονικού ενδιαφέροντος γύρω από τις θεωρίες θυματολογίας, προήρθε ύστερα από τη διατύπωση δυο καινοτόμων για την εποχή θεωριών. Η θεωρία της *Προβολής του Τρόπου Ζωής* (Hindelang et al., 1978) και η θεωρία των *Δραστηριοτήτων Ρουτίνας* (Cohen & Felson, 1979), έθεσαν τη μελέτη του εγκλήματος σε μια πιο συγκεκριμένη βάση. Παράλληλα, επιχείρησαν να συμπεριλάβουν τόσο δημογραφικά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές του θύματος, όσο και περιβαλλοντικούς παράγοντες που ενδέχεται να λειτουργούν προστατευτικά ή να αυξάνουν τον κίνδυνο θυματοποίησης.

Η πρώτη θεωρία, αυτή της *Προβολής του Τρόπου Ζωής*, αναπτύχθηκε με σκοπό να εξηγήσει τις διαφορές στις πιθανότητες θυματοποίησης, που παρατηρούνται ανάμεσα σε διακριτές κοινωνικές ομάδες. Ειδικότερα, οι ερευνητές υποστήριξαν πως κάποια δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, η ηλικία κ.α., είναι δυνατόν να οδηγήσουν το άτομο στην υιοθέτηση ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής, για παράδειγμα χρήση ναρκωτικών ουσιών ή οπλοχρησία. Ο τρόπος αυτός, θα φέρει με τη σειρά του το θύμα πιο κοντά σε επίδοξους θύτες και θα το εκθέσει σε προβληματικές καταστάσεις, αυξάνοντας τον κίνδυνο θυματοποίησής του. Μάλιστα, οι ερευνητές υποστήριξαν πως καθώς ένα άτομο ενδέχεται να ανήκει σε πολλές δημογραφικές ομάδες ταυτόχρονα (π.χ., άντρας, ενήλικος, μη χρήστης ναρκωτικών), ο κίνδυνος που διατρέχει αυξάνεται αθροιστικά.

Από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη της θεωρίας των *Δραστηριοτήτων Ρουτίνας*, επιχείρησε να ερμηνεύσει την αλλαγή των ποσοστών εγκληματικότητας, που παρατηρείται σε έναν δεδομένο τόπο, προϊόντος του χρόνου. Στη βάση της θεωρίας, βρίσκεται η ιδέα πως η εκδήλωση μιας εγκληματικής ενέργειας, απαιτεί την ταυτόχρονη συνύπαρξη του *επίδοξου θύτη*, του *κατάλληλου στόχου*, και της απουσίας ενός *ικανού προστάτη*. Μάλιστα, η ταυτόχρονη παρουσία των τριών αυτών παραγόντων, είναι τόσο ουσιώδης για τη θεωρία, που η απουσία ενός και μόνο από αυτούς είναι ικανή να αποτρέψει την εκδήλωση του εγκλήματος. Έτσι, κατά τη θεωρία των *Δραστηριοτήτων Ρουτίνας*, η μεταβολή στην εγκληματικότητα που παρατηρείται σε έναν τόπο, συνδέεται άμεσα με αλλαγές σε κάποιον/ους από τους τρεις επιμέρους παράγοντες. Στην πραγματικότητα, η ουσιαστική διαφορά από τη θεωρία της *Προβολής του Τρόπου Ζωής*, εδράζεται στην αντίληψη πως οι καθημερινές ρουτίνες του θύματος δεν σχετίζονται άμεσα με τη θυματοποίησή του, αλλά αντίθετα συμβάλλουν έμμεσα, οδηγώντας το θύμα στο λάθος σημείο τη λάθος στιγμή.

Οι παραπάνω θεωρίες μοιράζονται την ίδια εννοιολογική βάση, στην οποία οι πιθανότητες θυματοποίησης εξαρτώνται από τις συνήθειες, τον τρόπο ζωής και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του θύματος (Fox & Bouffard, 2015). Παράλληλα, εξέχοντα ρόλο στο έγκλημα φαίνεται να διαδραματίζει το περιβάλλον του θύματος, αφού έχει τη δυνατότητα να αποτρέψει την εκδήλωσή του. Για τον λόγο αυτό σε αρκετές έρευνες οι δυο αυτές θεωρίες εφαρμόζονται από κοινού, με τον τίτλο θεωρία της *Προβολής του Τρόπου Ζωής και Ρουτίνων* (Lifestyle-Routine Activity Theory), παρά το γεγονός πως καθεμία τους προσεγγίζει τον μηχανισμό εκδήλωσης ενός εγκλήματος με μοναδικό τρόπο (Miethe & Meier, 1994). Ειδικότερα, η θεωρία της *Προβολής του Τρόπου Ζωής*

αντιμετωπίζει τους παράγοντες που σχετίζονται με το έγκλημα, *πιθανολογικά* (probabilistic). Έτσι υποστηρίζει πως τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και ο τρόπος ζωής του θύματος, διαδραματίζουν έναν ρυθμιστικό ρόλο στις πιθανότητες θυματοποίησης ενός ατόμου. Αντίθετα, η θεωρία των *Δραστηριοτήτων Ρουτίνας* υποστηρίζει πως οι παράγοντες που σχετίζονται με το έγκλημα λειτουργούν *ντετερμινιστικά* (deterministic). Έτσι, είτε το θύμα, ο θύτης και η απουσία ενός ικανού προστάτη, συνυπάρχουν στον ίδιο τόπο και χρόνο, οπότε και το έγκλημα πραγματοποιείται, είτε δεν συνυπάρχουν και άρα η εκδήλωσή του αποφεύγεται ολοκληρωτικά (Pratt & Turanovic, 2016).

2.3 Θεωρία του Επικίνδυνου Τόπου

Συνέχεια στις παραπάνω θεωρίες δόθηκε από τη θ*εωρία του Επικίνδυνου Τόπου* (Stark, 1987). Η εν λόγω θεωρία επιχείρησε να εξηγήσει τα σταθερά υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας που παρατηρούνταν σε συγκεκριμένες περιοχές του Σιάτλ, παρά το πέρασμα του χρόνου και την αλλαγή της σύστασης των κοινωνικών ομάδων των κατοίκων. Ωστόσο, αν και το αρχικό πρόβλημα μοιάζει αρκετά με εκείνο που απασχόλησε τη θεωρία των *Δραστηριοτήτων Ρουτίνας*, η θεωρία του *Επικίνδυνου Τόπου* εστιάζει αλλού. Ειδικότερα, σκοπός της εν λόγω προσέγγισης είναι η διερεύνηση της συμβολής του ίδιου του τόπου, ως παράγοντα εκληματογένεσης.

Για να απαντήσει το ερώτημα αυτό ο ερευνητής, διεξήγαγε μια ευρείας κλίμακας ιστορική μελέτη, σε αστυνομικά αρχεία της πολιτείας. Από την έρευνά του, κατέληξε στο συμπέρασμα πως ο τόπος κατέχει κεντρικό ρόλο στο έγκλημα, δημιουργώντας, συντηρώντας, και ρυθμίζοντας τις ευκαιρίες για την εκδήλωση εγκληματικών συμπεριφορών. Ειδικότερα, ο ερευνητής υποστήριξε πως η ευκολία με την οποία εκδηλώνεται το έγκλημα σε έναν τόπο, αναμένεται να προσελκύσει και τον ανάλογο πληθυσμό (παραβατικούς ή νομοταγείς πολίτες), καθορίζοντας ως εκ τούτου την κοινωνική σύσταση της περιοχής. Παράλληλα, κατά τη θεωρία του *Επικίνδυνου Τόπου*, το θύμα φαίνεται να διαδραματίζει έναν δευτερεύοντα ρόλο. Στην ουσία, η συμμετοχή στο έγκλημα είναι έμμεση, αφορώντας κατά κύριο λόγο στη στάση που αυτό διατηρεί έναντι των παραβατικών συμπεριφορών. Η στάση αυτή με τη σειρά της αναμένεται να συμβάλλει στη ρύθμιση του κοινωνικού ελέγχου της περιοχής και στην καλλιέργεια της μικρο-κουλτούρας της, έναντι του εγκλήματος (Stark, 1987).

3. Το Μοντέλο Σύγκλισης στη Στοχοποίηση

Η δημοφιλία που γνώρισαν οι θεωρίες θυματολογίας, αλλά και η ευρεία εφαρμογή τους στο πεδίο, οδήγησαν στην εξαγωγή αξιόλογων συμπερασμάτων, τόσο γύρω από τον ρόλο του θύματος, όσο και γύρω από τη συμβολή περιβαλλοντικών παραγόντων στο έγκλημα. Ωστόσο, την ίδια ώρα έγιναν εμφανείς και μερικές σημαντικές αδυναμίες των θεωριών. Κυριότερες από αυτές ήταν η δυσκολία τους να εξηγήσουν τη θυματοποίηση βρεφών και μικρών παιδιών, η μέτρια προσαρμοστικότητά τους σε διαφορετικά εγκληματολογικά πεδία, και η αδυναμία μελέτης της συμβολής των ατομικών χαρακτηριστικών των θυμάτων (Finkelhor & Asdigian, 1996).

Με σκοπό την αντιμετώπιση των ζητημάτων αυτών, οι Finkelhor και Asdigian (1996) πρότειναν το μοντέλο *Σύγκλισης στη Στοχοποίηση*. Το μοντέλο αυτό, που αποτελεί ένα από τα πλέον σύγχρονα θεωρητικά μοντέλα

θυματολογίας, υποστηρίζει πως το θύμα διαδραματίζει έναν κεντρικό, αλλά μη-ενεργό ρόλο, στο έγκλημα. Ειδικότερα, στη βάση του μοντέλου επικρατεί η άποψη πως πέραν των περιβαλλοντικών παραγόντων, τα δημογραφικά και ατομικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου συνδέονται άμεσα με τις πιθανότητες θυματοποίησής του. Ωστόσο, ο μηχανισμός θυματοποίησης δεν πυροδοτείται υποχρεωτικά μέσα από τον τρόπο ζωής ή τις δραστηριότητες του θύματος. Αντίθετα, κάποια από τα χαρακτηριστικά ή τις ιδιότητες που κατέχει το θύμα, τυχαίνει να συγκλίνουν στα στοιχεία εκείνα που αναζητά ο θύτης. Στη βάση αυτή, και υπό την απουσία προστατευτικών παραγόντων, ο θύτης θα αξιολογήσει την κατάσταση και θα κρίνει αν είναι προς το συμφέρον του να εξαπολύσει την επίθεσή του. Μάλιστα, για να τονίσουν τη διαφοροποίηση του μοντέλου από προηγούμενες θεωρίες, αλλά και για να αρθεί πλήρως η ευθύνη από το θύμα, οι ερευνητές αντικατέστησαν τον όρο του *ελκυστικού θύματος*, με τον πιο ουδέτερο όρο του *συγκλίνοντα στόχου* (target congruence) (Finkelhor & Asdigian, 1996).

Πέρα από τις θεωρητικές διαφοροποιήσεις, το μοντέλο διατηρεί τη βασική δομή που απορρέει από τις θεωρίες της *Προβολής του Τρόπου Ζωής* και των *Δραστηριοτήτων Ρουτίνας*. Έτσι, οι παράγοντες θυματοποίησης οργανώνονται σε τρεις: α) έναν *θύτη με κίνητρο*, β) έναν *συγκλίνοντα στόχο*, και γ) την απουσία ενός *ικανού προστάτη*. Ωστόσο, ο τρόπος που μελετά τους παραπάνω παράγοντες ελαφρώς διαφοροποιείται από τις μητρικές θεωρίες. Ειδικότερα, στον παράγοντα του συγκλίνοντα στόχου περιλαμβάνονται όλα τα ατομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά του θύματος, ενώ οι παράγοντες του *θύτη με κίνητρο* και του *ικανού προστάτη*, διερευνώνται ως μια σειρά περιβαλλοντικών στοιχείων ικανών να επηρεάζουν τις πιθανότητες πραγματοποίησης της επίθεσης.

3.1 Θύτης με Κίνητρο

Ο πρώτος παράγοντας του μοντέλου αφορά στα άτομα εκείνα, που ευρισκόμενα στο ευρύτερο περιβάλλον του θύματος, μπορούν δυνητικά να του επιτεθούν. Ο παράγοντας αυτός τιτλοφορείται ως «*ένας θύτης με κίνητρο*», και μελετά τον τρόπο και τις συνθήκες υπό τις οποίες θύτης και θύμα συγκλίνουν στον ίδιο τόπο, την ίδια στιγμή. Μάλιστα, για την πληρέστερη διερεύνησή των συνθηκών σύγκλισης, ο εν λόγω παράγοντας τμηματοποιείται περαιτέρω, στους υποπαράγοντες της *έκθεσης* (exposure), και της *εγγύτητας* (proximity) του θύματος στο έγκλημα.

Αρχικά, ο υποπαράγοντας της *εγγύτητας*, μπορεί να γίνει αντιληπτός με όρους φυσικής απόστασης. Στην κατεύθυνση αυτή, οι Cohen et al. (1981) ερμηνεύουν την εγγύτητα του θύματος στο έγκλημα, ως τη «φυσική απόσταση ανάμεσα σε έναν τόπο που συγκεντρώνονται πιθανοί στόχοι εγκληματικών ενεργειών, και έναν τόπο που διατηρεί έναν σχετικά μεγάλο αριθμό από επίδοξους θύτες». Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυξημένης εγγύτητας στο έγκλημα, αποτελούν: η διαμονή ενός ατόμου σε κακόφημες γειτονιές μιας πόλης, η φοίτησή του σε σχολεία με υψηλή παραβατικότητα, η παρουσία του σε ένα γήπεδο αντίπαλης ομάδας κ.α.

Στη συνέχεια, ο υποπαράγοντας της *έκθεσης*, σχετίζεται με τον βαθμό στον οποίο οι αδυναμίες του θύματος γίνονται εμφανείς σε επίδοξους θύτες. Έτσι, σε περιπτώσεις διαρρήξεων για παράδειγμα, οι Cohen et al. (1981)

σημειώνουν πως «ένα σπίτι με υψηλό βαθμό έκθεσης σε ληστές, θα ήταν κάποιο σχετικά απομονωμένο, με αρκετά παράθυρα, και χωρίς πόρτες ασφαλείας». Σε ανάλογη κατεύθυνση, οι Hindelang et al. (1978) τονίζουν, πως ένα θύμα με αυξημένη εγγύτητα στον θύτη, θα μπορούσε να είναι κάποιος που περνά αρκετό χρόνο εκτός σπιτιού, φορά ακριβά κοσμήματα και διέρχεται από σκοτεινά σοκάκια τη νύχτα.

Συμπερασματικά, οι έννοιες της *εγγύτητας* και της *έκθεσης* του θύματος στο έγκλημα, συνοψίζονται στην ιδέα πως: ένα άτομο που περνά αρκετό χρόνο σε ένα επικίνδυνο περιβάλλον, ή/και εκθέτει σε μεγάλο βαθμό τις αδυναμίες του σε επίδοξους θύτες, αυξάνει σημαντικά τις πιθανότητες θυματοποίησής του.

3.2 Συγκλίνων Στόχος

Ο δεύτερος παράγοντας του μοντέλου είναι αυτός του *συγκλίνοντα στόχου*. Ο εν λόγω παράγοντας περιγράφει τα χαρακτηριστικά εκείνα του θύματος, που ενδέχεται να το κάνουν πιο ελκυστικό για έναν επίδοξο θύτη. Μάλιστα, με σκοπό τη βαθύτερη κατανόηση του ρόλου που διαδραματίζει το θύμα στο έγκλημα, ο εν λόγω παράγοντας οργανώνεται σε τρεις επιμέρους υποπαράγοντες.

Αρχικά ο πρώτος υποπαράγοντας, που έχει τίτλο *ευαλωτότητα στόχου* (target vulnerability), περιγράφει τον βαθμό που το θύμα παρουσιάζεται ευάλωτο στα μάτια του θύτη. Ειδικότερα, τα ατομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά του θύματος, μελετώνται ως προς τον βαθμό που δίνουν στον θύτη έναν αυξημένο βαθμό βεβαιότητας, πως η επίθεσή του θα είναι επιτυχημένη. Βέβαια, στη βάση της εκάστοτε μελέτης, ο κάθε υποπαράγοντας παραμετροποιείται ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής του μοντέλου. Έτσι, για παράδειγμα, ο υποπαράγοντας της ηλικίας των θυμάτων θα μπορούσε να εξηγήσει τον λόγο που τα ηλικιωμένα ζευγάρια γίνονται ευκολότερα στόχοι διαρρήξεων. Σε ανάλογη κατεύθυνση, σε περιπτώσεις ληστειών, το φύλο ή η σωματική διάπλαση, θα μπορούσαν επίσης να καθορίζουν το πόσο ευάλωτο μοιάζει το θύμα, και κατ' επέκταση να αιτιολογούν τον λόγο που αυτό επιλέγεται.

Στη συνέχεια, ο δεύτερος υποπαράγοντας με τίτλο *αποδοτικότητα στόχου* (target gratifiability), περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία του θύματος, που ταυτιζόμενα με τις επιθυμίες του θύτη, τον εξιτάρουν σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιτεθεί. Ειδικότερα, ο συγκεκριμένος υποπαράγοντας περιγράφει όλες εκείνες τις ιδιότητες, τα χαρακτηριστικά, και τις ικανότητες του θύματος, τα οποία ο θύτης επιδιώκει μέσα από την επίθεσή του να αποκτήσει ή να μεταχειριστεί. Έτσι, για παράδειγμα, σε περιπτώσεις σεξουαλικών επιθέσεων, εκείνο που επιθυμεί ο θύτης να μεταχειριστεί είναι το φύλο του θύματος. Σε ανάλογη κατεύθυνση, σε περιπτώσεις ληστειών, είναι τα ίδια τα κλοπιμαία εκείνα που «συγκλίνουν» με την επιθυμία του θύτη, με την επίθεση να έρχεται ως αποτέλεσμα της σύγκλισης αυτής.

Τέλος, ο τρίτος υποπαράγοντας, που τιτλοφορείται ως *ανταγωνιστικότητα στόχου* (target antagonism), αναφέρεται στα στοιχεία εκείνα του θύματος τα οποία ο θύτης αντιμετωπίζει με ζήλια, θυμό ή μίσος. Έτσι, ατομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά, ιδιότητες, και ικανότητες του θύματος, δύναται να ξυπνήσουν ανταγωνιστικά ένστικτα στον θύτη. Το γεγονός αυτό αναμένεται με τη σειρά του, να επιφέρει την άμεση επίθεση του θύτη, ο οποίος θα επιδιώξει είτε να επιβεβαιώσει την κυριαρχία της κοινωνικής του ομάδας, είτε να ικανοποιήσει το

αίσθημα ζήλειας που νιώθει. Παραδείγματα τέτοιων επιθέσεων, αποτελούν οι επιθέσεις με ρατσιστικά κίνητρα, στη βάση φυλετικών, σεξιστικών ή θρησκευτικών διαφορών. Παράλληλα, σε περιπτώσεις εργασιακού εκφοβισμού, ο εν λόγω υποπαράγοντας φαίνεται να μπορεί να παρέχει εξηγήσεις, στηριζόμενος στην ανταγωνιστικότητα ή τη ζήλια που αναπτύσσεται ανάμεσα στους εργαζόμενους.

3.3 Ικανός προστάτης

Ο τρίτος και τελευταίος θεμελιώδης παράγοντας του μοντέλου, με τίτλο *ικανός προστάτης,* αναφέρεται στην ύπαρξη στοιχείων στο περιβάλλον του θύματος, που θα μπορούσαν να αποτρέψουν τη θυματοποίησή του. Ωστόσο, το ευρύ φάσμα των στοιχείων αυτών, αλλά και η ανάγκη για βαθύτερη διερεύνησή τους, οδήγησε τους ερευνητές στην περαιτέρω διάκριση του εν λόγω παράγοντα. Έτσι, τα στοιχεία που ενδέχεται να μπορούν να προστατεύσουν ένα άτομο από το να γίνει στόχος επιθετικών ενεργειών οργανώνονται περεταίρω, σε *κοινωνικά* (social), και *φυσικά* (physical) (Meier & Miethe, 1993).

Αναλυτικότερα, τα *κοινωνικά* στοιχεία περιγράφουν την αποτρεπτική ικανότητα που έχουν τα άτομα του κοινωνικού περιβάλλοντος του θύματος. Με άλλα λόγια, ο κοινωνικός προστάτης αναφέρεται σε όλα εκείνα τα φυσικά πρόσωπα που μπορούν εν δυνάμει να αποτρέψουν την εκδήλωση μιας επιθετικής ενέργειας σε βάρος του θύματος. Έτσι, ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής του μοντέλου, τα άτομα αυτά θα μπορούσε να περιλαμβάνουν μέλη της οικογένειας του θύματος, άτομα από το φιλικό του περιβάλλον, τους γείτονές του, τους δασκάλους του, την αστυνομία κ.ά. Αντίστοιχα, τα *φυσικά* στοιχεία περιγράφουν όλα εκείνα τα μέτρα ή τις ενέργειες που θα μπορούσαν να είχαν ληφθεί προληπτικά, είτε από το ίδιο το θύμα είτε από την πολιτεία, με σκοπό την προστασία του θύματος. Περιλαμβάνουν, δηλαδή, τα μη φυσικά πρόσωπα, που θα μπορούσαν να αυξήσουν το ρίσκο ή τον βαθμό δυσκολίας μιας επίθεσης, λειτουργώντας εν τέλει αποτρεπτικά. Έτσι, σε περιπτώσεις ληστειών, το θύμα θα μπορούσε να είχε τοποθετήσει προληπτικά συναγερμό ή πόρτες ασφαλείας στον χώρο του. Σε ανάλογη κατεύθυνση, σε περιστατικά κλοπής χρημάτων στον χώρο του σχολείου, ο μαθητής/τρια θα μπορούσε να είχε λειτουργήσει προληπτικά, παίρνοντας το πορτοφόλι μαζί του στο διάλειμμα, αντί να το αφήνει στην τάξη του.

4. Πλεονεκτήματα του Μοντέλου

Το μοντέλο *Σύγκλισης στη Στοχοποίηση* φαίνεται να παρέχει μια σύγχρονη και σφαιρική προσέγγιση του εγκλήματος, ενώ παράλληλα μοιάζει να παρεμβαίνει ουσιαστικά σε αρκετές από τις αδυναμίες προγενέστερων θεωριών θυματολογίας. Σημαντικότερο ίσως πλεονέκτημα του μοντέλου, αποτελεί το γεγονός πως επικεντρώνει την προσοχή του στην ίδια την ενέργεια της θυματοποίησης. Έτσι, η σχέση ανάμεσα στο θύμα και τον δράστη βρίσκεται στο επίκεντρο της μελέτης. Επιπρόσθετα, ισχυρό πλεονέκτημα αποτελεί η διαθεωρητική του φύση, αφού συνδυάζει στοιχεία από παλαιότερες, επιτυχημένες θεωρίες. Ειδικότερα, το μοντέλο διατηρεί τη βασική οργανωτική δομή των θυματολογικών θεωριών, προσεγγίζοντας τη θυματοποίηση ως τη διάδραση ανάμεσα στα χαρακτηριστικά του θύματος (δημογραφικά και

ατομικά), τις επιθυμίες του θύτη, και την παρουσία αποτρεπτικών παραγόντων. Την ίδια ώρα, το μοντέλο διαφοροποιείται από την πλειονότητα αυτών ως προς τον τρόπο που αντιλαμβάνεται το έγκλημα. Έτσι, αντί να αναζητά μοτίβα συμπεριφορών ή συνήθειες του θύματος, που θα το οδηγήσουν ντερερμινιστικά στη θυματοποίηση, διερευνά πιθανολογικά τους εκάστοτε παράγοντες ρίσκου. Υπό την οπτική αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως το μοντέλο *Σύγκλισης στη Στοχοποίηση*, μοιάζει να προσεγγίζει τη θυματοποίηση ως μια συνάρτηση, περιγράφοντας τις πιθανότητες της επίθεσης, λαμβάνοντας υπ' όψη τα οφέλη και το ρίσκο που ενέχει η πράξη για τον θύτη. Έτσι, το μοντέλο φαίνεται να λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς τη *Γενική Θεωρία του Εγκλήματος* «General Theory of Crime» (Beccaria, 1986; Becker, 1968), μια από τις πλέον σημαντικές θεωρίες στον χώρο της εγκληματολογίας, εξετάζοντας με ανάλογο σκεπτικό το έγκλημα, αλλά προσεγγίζοντάς το από την οπτική του θύματος.

Ένα άλλο σημαντικό πλεονέκτημα του μοντέλου *Σύγκλισης στη Στοχοποίηση* είναι η πρακτικές εφαρμογές που παρέχει στην πρόληψη της θυματοποίησης. Ο τρόπος με τον οποίο είναι οργανωμένα τα χαρακτηριστικά του θύματος (ανταγωνιστικότητα, ευαλωτότητα, αποδοτικότητα) δίνουν στους ερευνητές τη δυνατότητα να παρέχουν συγκεκριμένες οδηγίες για τη μείωση της ελκυστικότητας του στόχου στα μάτια του θύτη. Παράλληλα, η κατηγοριοποίηση των περιβαλλοντικών παραγόντων (θύτης με κίνητρο, ικανός προστάτης) δίνει σαφείς κατευθυντήριες γραμμές που διευκολύνουν τον σχεδιασμό προγραμμάτων παρέμβασης. Για παράδειγμα, παρεμβάσεις που δύναται να μειώσουν την έκθεση του θύματος σε επίδοξους θύτες, αλλά και να αυξήσουν τον βαθμό δυσκολίας της τέλεσης ενός εγκλήματος, αναμένεται να λειτουργήσουν αποτρεπτικά, μειώνοντας τις πιθανότητες εκδήλωσης μιας εγκληματικής ενέργειας.

Τα παραπάνω πλεονεκτήματα, σε συνδυασμό με την προσαρμοστικότητα του μοντέλου σε ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών εγκληματικών πεδίων, έχουν αυξήσει τις ερευνητικές προσδοκίες γύρω από αυτό. Παράλληλα, η αδυναμία περιορισμού της εγκληματικότητας (Van Dijk et al., 2022), αλλά και η άνθισή της σε άλλα πεδία (π.χ., διαδίκτυο) και πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (π.χ., εφήβους) (Nalla et al., 2020), έχουν αυξήσει το επιστημονικό ενδιαφέρον γύρω από το μοντέλο. Έτσι, πρόσφατες έρευνες, από διάφορα εγκληματολογικά πεδία, έχουν επιχειρήσει να εφαρμόσουν το μοντέλο, σε μια προσπάθεια να δώσουν εξηγήσεις στον τρόπο με τον οποίο επιλέγονται τα θύματα καθώς και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκδηλώνεται μια παραβατική συμπεριφορά.

Ένας σημαντικός αριθμός πρόσφατων ερευνών έχει εφαρμόσει το μοντέλο *Σύγκλισης στη Στοχοποίηση* για να μελετήσει τη θυματοποίηση νεαρών ενηλίκων, εφήβων και παιδιών. Για παράδειγμα οι Fishel et al. (2023) μελέτησαν τη διαδικτυακή θυματοποίηση (cyber victimization) και την παρακολούθηση κάποιου στο διαδίκτυο (cyber stalking), σε νεαρούς ενήλικές. Άλλες συναφείς έρευνες, περιλαμβάνουν τη διερεύνηση της σωματικής κακοποίησης (physical abuse) (π.χ., Cho & Harper, 2023), της θυματοποίησης στον χώρο του σχολείου (school victimization) (π.χ., Cho & Park, 2023), και της σεξουαλικής κακοποίησης (sexual abuse) (π.χ., Wojcik, 2023).

Στη βάση του μοντέλου έχει διενεργηθεί και μια σειρά ερευνών σε ενήλικες. Για παράδειγμα, οι Sween et al. (2017) εφάρμοσαν το μοντέλο για να μελετήσουν περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας (domestic violence), ενώ

αρκετές έρευνες έχουν εστιάσει στη μελέτη εμπορίας ανθρώπων (human trafficking) (π.χ., Kulig, 2018). Στην κατεύθυνση της θυματοποίησης στον χώρο εργασίας (workplace victimization), οι Zavala (2020) εξέτασαν τη θυματοποίηση αστυνομικών από συναδέλφους τους, ενώ οι SooHyun και Wilcox (2018) διερεύνησαν τις συνθήκες κατά τις οποίες οι εκπαιδευτικοί γίνονται στόχοι επιθέσεων από τους/τις μαθητές/τριες στο σχολείο. Τέλος, ιδιαίτερη εφαρμογή φαίνεται να βρίσκει το μοντέλο σε περιπτώσεις θυματοποίησης συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, όπως για παράδειγμα μελών της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας (π.χ., Zavala & Guadalupe-Diaz, 2019), εθνοτικών μειονοτήτων (π.χ., Choi et al., 2020) κ.ά.

Συνοψίζοντας, το μοντέλο *Σύγκλισης στη Στοχοποίηση* αποτελεί μια σύγχρονη και πολυδιάστατη προσέγγιση στην προσπάθεια κατανόησης του μηχανισμού της θυματοποίησης. Την ίδια ώρα, παρέχει τους κεντρικούς άξονες σχεδιασμού των ενεργειών για την πρόληψη του εγκλήματος, ενώ η ευελιξία και η διαθεωρητική του προσέγγιση, το καθιστούν ιδιαίτερα εφαρμόσιμο σε πλήθος διαφορετικών πεδίων και καταστάσεων. Τα πλεονεκτήματά του αυτά έχουν αυξήσει το επιστημονικό ενδιαφέρον γύρω από το μοντέλο, ενώ τα δεδομένα πρόσφατων ερευνών αποδεικνύουν τη χρησιμότητά του κατά τον σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής.

Βιβλιογραφία

Amir, M. (1971). *Patterns in forcible rape*. Chicago: University of Chicago Press.

Αρτινοπούλου, Β., Μαγγανάς, Δ. Α. (1996). *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Beccaria, C. (1986). *An essay on crimes and punishments*. Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company, Inc. (Original work published 1764)

Becker, G. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, *78*, 169-217. https://doi.org/10.1086/259394

Bohm, R. M., & Haley, K. N. (2017). *Introduction to criminal justice* (9th ed.). McGraw-Hill Education.

Breathnach, S. (2002). *Emile Durkheim on Crime and Punishment (An Exegesis)*. Universal-Publishers.

Cho, S., & Harper, S. B. (2023). Child abuse and individual traits related to developmental trajectories of bullying victimization: an integrated, multitheoretical approach. *Journal of Adolescence*, *95*(7), 1388-1408. https://doi.org/10.1002/jad.12212

Cho, S., & Park, I. (2023). Understanding subtypes of bullying victims using target congruence and lifestyle-routine activities theories: A latent class analysis. *The Journal of Early Adolescence*, *43*(4), 418-454. https://doi.org/10.1177/02724316221105566

Choi, J., Kruis, N., & Lee, J. (2020). Applying target congruence theory to victimization risk of students from multicultural backgrounds: A comparison of South Korean, North Korean, and other multicultural family adolescents. *Children and Youth Services Review*, *118*, 105392. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105392

Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, *44*(4), 588–608. https://doi.org/10.2307/2094589

Cohen, L. E., Kluegel, J. R., & Land, K. C. (1981). Social inequality and predatory criminal victimization: An exposition and test of a formal theory. *American Sociological Review*, *46*(5), 505-524. https://doi.org/10.2307/2094935

Curtis, L. A. (1974). Victim precipitation and violent crime. *Social Problems*, *21*, 594-605. https://doi.org/10.2307/799995

Finkelhor, D., & Asdigian, N. L. (1996). Risk factors for youth victimization: Beyond a lifestyles/routine activities theory approach. *Violence and Victims*, *11*, 3-20. https://doi.org/10.1891/0886-6708.11.1.3

Fissel, E. R., Fisher, B. S., & Wilcox, P. (2023). Testing the target congruence approach: Do vulnerability, gratifiability, and antagonism explain cyberstalking victimization among young adults?. *Criminal Justice and Behavior*, *50*(9), 1380-1404. https://doi.org/10.1177/00938548231180636

Fox, K. A., & Bouffard, L. A. (2015). Violent victimization vulnerability: Testing a conceptual model of personality, social, and community factors. *Deviant Behavior*, *36*(11), 910-934. https://doi.org/10.1080/01639625.2014.977201

Garofalo, J. (1987). Reassessing the lifestyle model of criminal victimization. In M. Gottfredson & T. Hirschi (Eds.), *Positive criminology* (pp. 23-42). Newbury Park, CA: Sage. (Original work published 1911).

Henry, S., & Lanier, M. (Eds.). (2001). *What is crime?: Controversies over the nature of crime and what to do about it*. Rowman & Littlefield.

Henting, H. (1948). *The criminal and his victim*. New Haven: Yale University Press.

Hindelang, M. J., Gottfredson, M. R., & Garofalo, J. (1978). *Victims of personal crime: An empirical foundation for a theory of personal victimization*. Cambridge, MA: Ballinger.

Kulig, T. C. (2018). *Understanding the nature of human trafficking: A content analysis approach* (Doctoral dissertation, University of Cincinnati).

Levine, E., & Tamburrino, M. (2014). Bullying among young children: Strategies for prevention. *Early childhood education journal*, *42*, 271-278. https://doi.org/10.1007/s10643-013-0600-y

Lombroso, C., Gibsonand, M., Rafter, N. H., & Seymour, M. (2006). *Criminal Man*. Duke University Press. (Original work published 1876).

Meier, R. F., & Miethe, T. D. (1993). Understanding theories of criminal victimization. *Crime and Justice: A Review of Research*, *17*, 459-499. https://doi.org/10.1086/449218

Miethe, T. D., & Meier, R. F. (1994). *Crime and its social context: Toward an integrated theory of offenders, victims, and situations*. Suny Press.

Nalla, M. K., Howard, G. J., & Newman, G. R. (2020). Global development and crime. In H. Pontell (Ed.), *Oxford research encyclopedia of criminology and criminal justice*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.577

Olweus, D. (1993). "Bullies on the playground: the role of victimization," in *Children on Playgrounds: Research Perspectives and Applications*, ed. C. H. Hart, (Albany, NY: State University of New York Press), 85–128.

Peluchette, J. V., Karl, K., Wood, C., & Williams, J. (2015). Cyberbullying victimization: Do victims' personality and risky social network behaviors contribute to the problem?. *Computers in Human Behavior*, *52*, 424-435. https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.06.028

Ποινικός Κώδικας (Π. Κ.). (1951). *Ποινικός Κώδικας*. Ανακτήθηκε` από:
https://web.archive.org/web/20190606111117/https://www.poinikoskodikas.gr/#pk14

Pratt, T. C., & Turanovic, J. J. (2016). Lifestyle and routine activity theories revisited: The importance of "risk" to the study of victimization. *Victims & Offenders*, *11*(3), 335-354. https://doi.org/10.1080/15564886.2015.1057351

Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status

within the group. Aggressive Behavior: *Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, *22*(1), 1-15. https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-T

SooHyun, O., & Wilcox, P. (2018). Routine activity theory, target congruence, and school context: A multilevel analysis of teacher victimization. *Victims and Offenders*, *13*(3), 349-372. https://doi.org/10.1080/15564886.2017.1329174

Stark, R. (1987). Deviant places: A theory of the ecology of crime. *Criminology*, *25*(4), 893-910. https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1987.tb00824.x

Sween, M., & Reyns, B. W. (2017). An empirical test of target congruence theory on intimate partner violence. *Deviant Behavior*, *38*(1), 61-73. https://doi.org/10.1080/01639625.2016.1191914

Timmer, D. A., & Norman, W. H. (1984). The ideology of victim precipitation. *Criminal Justice Review*, *9*(2), 63-68. https://doi.org/10.1177/073401688400900209

Van Dijk, J., Nieuwbeerta, P., & Joudo Larsen, J. (2022). Correction to: Global crime patterns: An analysis of survey data from 166 countries around the world, 2006–2019. *Journal of Quantitative Criminology*, *38*. https://doi.org/10.1007/s10940-022-09553-w

Wojcik, M. L. (2023). *Expanding and Refining Target Congruence Theory: A Qualitative Directed Content Analysis of Child Sexual Abuse Victims' Narratives and Investigative Records* (Doctoral dissertation, University of Cincinnati).

Wolfgang, M. E. (1957). Victim precipitated criminal homicide. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, *48*(1), 1-11.

Zavala, E. (2020). When the cop is the victim: A test of target congruence theory on intimate partner violence victimization experienced by police officers. *Journal of Interpersonal Violence*, *35*(17-18), 3622-3642. https://doi.org/10.1177/0886260517709801

Zavala, E., & Guadalupe-Diaz, X. (2019). Testing target congruence theory on emotional abuse victimization experienced by heterosexual and LGBQ college students. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, *28*(9), 1069-1090. https://doi.org/10.1080/10926771.2018.1430641

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Η μονοφωνηματική ταυτότητα των προστριβόμενων στο ιδίωμα των Δαρνακοχωρίων του νομού Σερρών

Αποστολοπούλου Σοφία
Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Περίληψη
Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η εξέταση της φωνολογικής ταυτότητας των προστριβόμενων συμφώνων [ts, dz, tʃ, dʒ] του ιδιώματος της περιοχής των Δαρνακοχωρίων του νομού Σερρών. Η γενικότερη μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετήθηκε και εφαρμόστηκε στο συγκεκριμένο άρθρο είναι η συγχρονική. Έπειτα από τα σχετικά εισαγωγικά στοιχεία (π.χ. καθορισμός του αντικειμένου, γενικότερη μεθοδολογική προσέγγιση, ιδιωματικό γλωσσικό υλικό, πληροφορητές κ.λπ.) εξετάζεται εάν τα προαναφερθέντα σύμφωνα λειτουργούν –στα πλαίσια του φωνολογικού συστήματος του ιδιώματος– ως απλά φωνήματα (δηλ. ως ενιαία φωνήματα ή μονοφωνήματα) ή ως ακολουθίες δύο φωνημάτων. Τέλος, εκτίθενται οι παρατηρήσεις-συμπεράσματα που προέκυψαν από την εξέταση των προστριβόμενων συμφώνων στο πλαίσιο του φωνολογικού σύστηματος του ιδιώματος.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Νεοελληνική Διαλεκτολογία, νομός Σερρών, ιδίωμα Δαρνακοχωρίων, προστριβόμενα του Δαρνάκικου ιδιώματος
Doi:

Abstract
In this article we examine the phonological identity of the affricate consonants [ts, dz, tʃ, dʒ] of the dialect of Tharnakochoria in Serres. The general approach which is adopted and followed in this article for the description and examination of the affricate consonants is synchronic. After the introductory information (e.g., aim of the article, general methodological approach, dialectal material, informants etc.) we examine if the above-mentioned consonants function as simple phonemes or as sequences of two phonemes. In the end, we present the conclusions resulting from the exanimation of the affricate consonants in the dialect's phonologicl system.

© 2024 Library and Information Center, The University of the Peloponnese

Key-words: Modern Greek Dialectology, prefecture of Serres, dialect of Tharnakochoria, affricate consonants in the dialect of Tharnakochoria

1. Εισαγωγή

1.1. Καθορισμός του αντικειμένου και γενικότερη μεθοδολογική προσέγγιση

Η παρούσα εργασία κινείται στα ευρύτερα πλαίσια του επιστημονικού πεδίου της Γλωσσολογίας και ειδικότερα στον χώρο της Διαλεκτολογίας. Ασχολείται με την οριζόντια ή γεωγραφική διαφοροποίηση της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και στόχος της είναι η εξέταση της φωνολογικής ταυτότητας των προστριβόμενων συμφώνων [ts, dz, tʃ, dʒ] του ιδιώματος της περιοχής των Δαρνακοχωρίων του νομού Σερρών.

Γενικότερα, η προσέγγιση που υιοθετείται και ακολουθείται στο πλαίσιο της εργασίας για την περιγραφή και την επεξεργασία του ιδιωματικού γλωσσικού υλικού είναι η συγχρονική. Η συγχρονική θεώρηση αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως σύστημα, δηλαδή ως ένα σύνολο στοιχείων που επιτελούν συγκεκριμένες λειτουργίες και διαπλέκονται σε δίκτυο σχέσεων. Τα γλωσσικά στοιχεία μελετώνται στις σχέσεις τους με τα άλλα στοιχεία που συνυπάρχουν στο ίδιο γλωσσικό σύστημα σε μια δεδομένη χρονική περίοδο˙ αντιμετωπίζονται δηλαδή ως έτοιμες, διαμορφωμένες καταστάσεις –και όχι ως προς την προέλευση και τις μεταβολές, τις διαδοχικές μορφές τις οποίες έλαβαν και τη χρονική τους διαδοχή, τα χρονικά στάδια από τα οποία διήλθαν έως ότου λάβουν την τελική τους μορφή (διαχρονική θεώρηση)– και εξετάζονται ως προς τις σχέσεις τους με τα άλλα χρονικώς συνυπάρχοντα στοιχεία του αυτού συστήματος. Επομένως, ο ιδιωματικός λόγος προσεγγίζεται ως προς τις σχέσεις που υφίστανται μεταξύ των γλωσσικών του στοιχείων κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα που καλύπτει το διαθέσιμο υλικό (1961-2014).

1.2. Το υλικό και οι πληροφορητές

Το γλωσσικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε ως βάση για αυτήν την εργασία καλύπτει συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (1961-2014) και αποτελείται πρωτίστως από μαγνητοφωνημένο προφορικό, καθημερινό λόγο από φυσικούς ομιλητές του ιδιώματος (άντρες και γυναίκες), γηγενείς, μόνιμους κατοίκους των Δαρνακοχωρίων, ηλικίας κυρίως από 65-92 χρόνων, για τη συλλογή του οποίου χρησιμοποιήθηκε η δειγματοληψία ευκολίας (convenience sampling)[1], αλλά και ήδη υπάρχον μαγνητοφωνημένο και ψηφιακό υλικό. Επικουρικά, πρόσθετο υλικό αντλήθηκε και από γραπτές πηγές (π.χ. χειρόγραφα του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, γλωσσάρια, δημοσιευμένα κείμενα μικρής έκτασης, άρθρα, διαδικτυακά δεδομένα).

1.3. Τα Δαρνακοχώρια και η προέλευση της λέξης Νταρνάκας ή Δαρνάκας

Η λέξη Νταρνακοχώρια ή Δαρνακοχώρια προέρχεται από το όνομα των κατοίκων αυτών των χωριών, οι οποίοι είναι γνωστοί ως Νταρνάκες (Δαρνάκες) ή Νταρνάκηδες (Δαρνάκηδες).

Στην ομάδα των Δαρνακοχωρίων συμπεριλαμβάνονται κατά τον Σαμσάρη (1971, σσ. 12-13), καθηγητή της Ρωμαϊκής Ιστορίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου, τα χωριά Οινούσα (Δερβέσιανη), Νέο Σούλι (Σουμπάσκιοϊ),

[1] Για τα είδη της δειγματοληψίας βλ. Μικρός (2009, σσ. 206-222).

Πεντάπολη (Σαρμουσακλί), Χρυσός (Τοπόλιανη), Άγιο Πνεύμα (Βεζνίκο), Τούμπα και Εμμ. Παππάς (Δοβίστα), ενώ από τον Γκισδαβίδη (1986) αναφέρεται πως έχει την αίσθηση ότι με αυτό το όνομα αποκαλούσαν *«τους ανατολικώς της πόλεως χωρικούς, ως φερ' ειπείν τους χωρικούς Δοβίστας, Τοπολιάνης, Τούμπας, Σουμπάσκιοϊ και άλλους»*, αλλά ότι περιόριζαν τον χαρακτηρισμό αυτό *«εις τους χωρικούς του Ροδολείβους, Κιούπκιοϊ, Ζίχνης και εν γένει της δυτικής πλευράς του Παγγαίου κατοικούντας»* (σ. 20). Σύμφωνα με τον Παπακυριάκο (1997) το όνομα *«Νταρνάκης»* υπήρξε *«σημείο αντιλεγόμενο»* από διαφόρους συγγραφείς, μερικοί το επεκτείνουν σε όλα τα ανατολικά των Σερρών και δυτικά του Παγγαίου χωριά *«με τους γηγενείς κατοίκους»* και συμπεριλαμβάνουν στα Δαρνακοχώρια μέχρι και τα χωριά Πρώτη και Ροδολείβος (σ. 34).Επίσης, ο Γουδεντζίκης (2000) σημειώνει ότι παλαιότερα στα Δαρνακοχώρια περιλαμβάνονταν και τα χωριά έως το Ροδολίβος ενώ παράλληλα προσθέτει ότι *«ακόμη όμως και σήμερα»* μερικοί κάτοικοι των χωριών αυτών δηλώνουν πως είναι Δαρνάκες και ότι αυτό ισχύει για τους κατοίκους των χωριών Δαφνούδι και Ροδολίβος (σ. 1). Στη σύγχρονη εποχή, η χρήση της λέξης Δαρνακοχώρια παραπέμπει στα εξής πέντε χωριά, το Άγιο Πνεύμα, το Νέο Σούλι, την Πεντάπολη, το Χρυσό και το χωριό Εμμανουήλ Παππάς.



Εικ. 1. *Τμήμα χάρτη του ν. Σερρών όπου περιλαμβάνεται η περιοχή των Δαρνακοχωρίων*

Ως προς την ετυμολόγηση της λέξης Νταρνάκας/ης ή Δαρνάκας/ης πρέπει να σημειωθεί εκ των προτέρων ότι δεν έχει διατυπωθεί μία οριστική, πλήρως ικανοποιητική και ευρύτατα αποδεκτή άποψη, παρά το γεγονός ότι έως τώρα έχουν υπάρξει διάφορες δημοσιεύσεις στον τοπικό κυρίως τύπο και

αρκετά άτομα έχουν ασχοληθεί –ως επί το πλείστον ερασιτεχνικά– με το συγκεκριμένο ζήτημα.

Είναι αλήθεια ότι έχουν γραφεί και εκφραστεί διάφορες ετυμολογικές εκδοχές, απόψεις και ερμηνείες, από τις οποίες άλλες δείχνουν να διαθέτουν μια βαρύτητα, να στηρίζονται σε κάποια σχετικά ικανοποιητική ετυμολογική βάση και τεκμηρίωση –και γι' αυτό ίσως καθίστανται αποδεκτές από τα περισσότερα άτομα που έχουν κατά καιρούς ασχοληθεί με το θέμα– ενώ άλλες δίνουν την εντύπωση ή είναι προφανές ότι βασίζονται σε εικασίες, πιθανότητες, πληροφορίες και στοιχεία που διατηρήθηκαν και μεταφέρθηκαν μέσω της προφορικής παράδοσης ή ίσως –κάποιες από αυτές– αποτελούν ακόμη και αποκυήματα γόνιμης φαντασίας και ως εκ τούτου δεν διαθέτουν ούτε στο ελάχιστο το βάρος επιστημονικής θεμελίωσης και τεκμηρίωσης.

Η άποψη η οποία τυγχάνει μεγαλύτερης αποδοχής και είναι δυνατόν αλλά και αναμενόμενο να θεωρηθεί και να χαρακτηριστεί ως η επικρατέστερη –χωρίς ασφαλώς να είναι απολύτως βέβαιο ότι είναι και η ορθότερη– είναι αυτή σύμφωνα με την οποία η λέξη Νταρνάκας ή Δαρνάκας προήλθε από τη συχνή χρήση των λέξεων *δάρι/η*[2] και *νάκα* ή *δουνάκα / εδωνάκα / δωνάκας*. Επίσης, η γνώμη του Ταχινοζλή[3] (όπ. αναφ. στον Μελισσά, 2006) ότι η λέξη Δαρνάκας προήλθε από την τουρκική λέξη darnak «άτομο με πολύ περιορισμένες νοητικές ικανότητες, άξεστος, αγροίκος» επιτρέπει μια άνετη ετυμολόγηση, εφόσον δεν υπάρχουν προσκόμματα από πλευράς περίπλοκων ή ασυνήθιστων φωνολογικών φαινομένων και μεταβολών για την ερμηνεία της˙ επιπρόσθετα, το γεγονός ότι η συγκεκριμένη λέξη χρησιμοποιείται και σήμερα στον νομό, για να δηλώσει τον άξεστο και τον αγροίκο[4] προσφέρει μια ικανοποιητική βάση για την αποδοχή της συγκεκριμένης θέσης[5].

1.4. Η διαλεκτική θέση του ιδιώματος

Η πιο γνωστή και ευρύτερα απόδεκτή[6] στη Νεοελληνική Διαλεκτολογία ταξινόμηση των ιδιωμάτων είναι αυτή που προτάθηκε από τον Χατζιδάκι (Hatzidakis, 1892, σ. 342˙ Χατζιδάκις, 1905, σσ. 250-251, 1907, σ. 115) στα τέλη του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με αυτόν τα ιδιώματα της Νέας Ελληνικής διαχώριζονται σε *βόρεια* και *νότια* με μια νοητή γραμμή, τον 38ο παράλληλο, που περνά από τον Κορινθιακό κόλπο, από τα όρια Αττικής και Βοιωτίας, μεταξύ Χίου και Σάμου και καταλήγει στην Ιωνία. Βάση για τον διαχωρισμό των ιδιωμάτων σε βόρεια και νότια αποτελεί η εξέλιξη των άτονων μεσαίων και κλειστών φωνηέντων. Στα

[2] Ο Ανδριώτης (1953) αναφέρει τη λέξη *δάρι* στα επιρρήματα και γράφει σχετικά: «***δάρι*** *εδάρε, τώρα*» (σ. 107).

[3] Τη θέση αυτή υποστήριξε σε ανακοίνωσή του με τίτλο *Περί των ονομάτων των Σερραίων (19ος αιώνας-1913): Το επώνυμο Νταρνάκας* στο Β΄ Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο που έγινε στις Σέρρες (6-9 Απριλίου 2006) με θέμα *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή*.

[4] Σχετικά με τη χρήση της λέξης Δαρνάκας με υποτιμητική και μειωτική σημασία βλ. και ό,τι σημειώνει ο Τόμπουλος (1982, σ. 117).

[5] Είναι αλήθεια όμως ότι η άποψη αυτή προσκρούει στην αίσθηση και στην εικόνα που έχουν οι Δαρνακοχωρίτες για τον εαυτό τους και την εκλαμβάνουν ως μειωτική, προσβλητική και υβριστική για αυτούς.

[6] Βλ. Browning (2008, σσ. 157-159)˙ Μηνάς (2004, σσ. 37-8)˙ Τζιτζιλής (2016, σσ. 433-434)˙ Τριανταφυλλίδης (1993 [1938], σσ. 66-68) αναφορικά με τη διάκριση των ιδιωμάτων της ηπειρωτικής Ελλάδας.

βόρεια ιδιώματα τα άτονα /ο/ και /e/ πραγματώνονται ως [u] και [i] αντίστοιχα (στένωση/κώφωση/συστολή/ανύψωση (raising)) και τα άτονα /i/ και /u/ κατά κανόνα αποβάλλονται (βόρειος φωνηεντισμός[7]). Στα νότια ιδιώματα το φωνηεντικό σύστημα σε άτονη θέση παραμένει ανέπαφο και αλώβητο (νότιος φωνηεντισμός), στα σύμφωνά τους όμως παρατηρούνται συχνά τροπές και αποβολές.

Το γλωσσικό ιδίωμα των Δαρνακοχωρίων του Νομού Σερρών εμφανίζει βόρειο φωνηεντισμό και ανήκει στην ομάδα των βορείων ιδιωμάτων[8] της Νέας Ελληνικής.

2.Τα προστριβόμενα του ιδιώματος

2.1.Οι προστριβόμενοι φθόγγοι[9] του ιδιώματος

Το γλωσσικό ιδίωμα των Δαρνακοχωρίων περιλαμβάνει 37 συνολικά φθόγγους (5 φωνηεντικούς (a, e, o, i, u), 1 ημίφωνο, το [j][10], και 31 συμφωνικούς

---

[7] Ο Κοντοσόπουλος (2006) σημειώνει σχετικά με τον βόρειο φωνηεντισμό ότι δεν είναι γνωστό ούτε εύκολο να προσδιοριστεί πότε αυτός αποκρυσταλλώθηκε στον χώρο όπου επικρατεί˙ δείγματά του πάντως απαντώνται ήδη από τον 12ο αιώνα. Επίσης, παρατηρεί ότι το φαινόμενο «*της στενώσεως του ο σε τονισμένη και άτονη θέσι είναι γνωστό από επιγραφικά κείμενα της αρχαίας θεσσαλικής διαλέκτου, π.χ. Πετθαλοῦν καὶ τοῦν ἄλλουν Ἑλλάνουν = Θεσσαλών και των άλλων Ελλήνων*» (σ. 95). Ο Μηνάς (2004) αναφέρει ότι:

Ο HATZIDAKIS, ό.π., 348 χρονολογεί το βόρειο φωνηεντισμό στον 16ο αι., ο DIETERICH, ό.π., 18-19, με βάση τα Ρουμαίω (πριν από το 146 π.Χ., Θεσσαλία), Ιάκουβος (5ος/6ος μ.Χ. αι., Θεσσαλία), ανυψιός, Βελισαρίου (535 μ.Χ., Θεσσαλονίκη) δικαιολογημένα πιστεύει ότι αρχίζουν πριν από τον 16ο αιώνα. (σ. 35, υποσημ. 33).

[8] Τα βόρεια ιδιώματα, η πολυπληθέστερη ελληνική διαλεκτική ομάδα, τα οποία ως γνωστόν μιλιούνται βόρεια του Ισθμού της Κορίνθου, διακρίνονται από τους Τζιτζιλή και Μαργαρίτη-Ρόγκα (2016) σε δύο ομάδες, τη νοτιοδυτική (Στερεά Ελλάδα, Ήπειρος και τμήμα της νότιας Θεσσαλίας) και τη βορειοανατολική (περιλαμβάνει όλες τις υπόλοιπες περιοχές, δηλαδή τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και τη Θράκη). Η βορειοανατολική ομάδα χωρίζεται περαιτέρω σε δύο υποομάδες, στα ιδιώματα ανατολικά της Θεσσαλονίκης και στα ιδιώματα δυτικά της Θεσσαλονίκης. Η διάκριση αυτή γίνεται βάσει των ακόλουθων κριτηρίων: α) την εξέλιξη του συμπλέγματος /rθ/ (π.χ. *ήρτα* [írta] στην περιοχή ανατολικά της Θεσσαλονίκης, *ήρθα* [írθa] δυτικά της Θεσσαλονίκης) β) την ονομαστική πληθυντικού των ονομάτων σε *-άρης* (sic) –από τα αναφερόμενα όμως στη συνέχεια προκύπτει ότι μάλλον πρόκειται για τυπογραφικό λάθος και κανονικά γίνεται λόγος για τα ονόματα σε *-ύρης* -/iris/– (π.χ. *νοικουκυροί* [nikucirí] και κατ' αναλογία *τσουμπανοί* [tsubanί] ανατολικά της Θεσσαλονίκης, αλλά κατάληξη *-αίοι*, π.χ. *νοικουκυραίοι* [nikuciréi], *τσουμπαναραίοι* [tʃubanaréi] στις περιοχές δυτικά της Θεσσαλονίκης)˙ βλ. σχετικά Ελευθεριάδου, Ζούνη, Μπούκα & Σάγγου (2016, σ. 477).

[9] Για τη φωνητική απόδοση των λέξεων του ιδιώματος χρησιμοποιείται το σύστημα καταγραφής του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου της International Phonetic Association (βλ. *Handbook of the International Phonetic Association* (1999), βλ. επίσης αναθεωρημένη εκδοχή 1993 του IPA στον Πετρούνια (2002, σ. 616) και αναθεωρημένη εκδοχή 2005 στον Μποτίνη (2011, σ. 26). Οι φωνητικά καταγεγραμμένες λέξεις εμφανίζονται μέσα σε τετράγωνες αγκύλες ([]), ενώ οι φωνολογικά καταγεγραμμένες μέσα σε πλάγιες γραμμές/μπάρες (//). Προκειμένου για τη δήλωση του κύριου ή πρωτεύοντος λεξικού τόνου (primary stress) γίνεται χρήση του συμβόλου της οξείας (΄) επί του τονιζόμενου φωνήεντος (π.χ. [pámi] «πάμε») και όχι αυτού του άνω κάθετου τόνου, δηλ. του (') –ή κατ' άλλη διατύπωση της ακίδας (Nespor, 1999, σ. 45)– του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου, το οποίο τίθεται προ της τονούμενης συλλαβής (π.χ. ['pami] «πάμε»). Η υιοθέτηση της συγκεκριμένης τροποποίησης κρίθηκε απαραίτητη εξ αιτίας των δυσχερειών αναγνώρισης των ορίων των συλλαβών στις διαλεκτικές μορφές της Νέας Ελληνικής και πρόσθετα για λόγους διευκόλυνσης της ανάγνωσης.

[10] Από το απομαγνητοφωνημένο ηχητικό υλικό, που είναι σαφώς αρκετά νεότερο –και συνεπώς έχει δεχθεί περισσότερο την επίδραση της κυρίαρχης Νεοελληνικής Κοινής– και από τα γραπτά

(p, b, m, f, v, t, d, θ, ð, n, l, r, s, z, ts, dz, ʃ, ʒ, tʃ, dʒ, c, ɟ, ɲ, ʎ, ç, j, k, g, ł, x, ɣ). Μεταξύ των συμφωνικών φθόγγων στο ιδίωμα απαντούν οι εξής 4 προστριβόμενοι[11], των οποίων η φωνητική περιγραφή δίνεται στη συνέχεια:
[ts][12]: προστριβόμενο, φατνιακό, άηχο σύμφωνο (π.χ. [katsáɣnu] «σαγόνι[13], κάτω γνάθος», [tsacízu] «σπάζω»)
[dz]: προστριβόμενο, φατνιακό, ηχηρό σύμφωνο (π.χ.[padzár] «πατζάρι», [dzádza] «ακαταστασία»
[tʃ]: προστριβόμενο, φατνοουρανικό, άηχο σύμφωνο (π.χ. [kátʃano] «βουκέντρα (αιτ. εν.)», [tʃikát] «εκεί κάτω»)
[dʒ]: προστριβόμενο, φατνοουρανικό, ηχηρό σύμφωνο (π.χ. [dʒámi] «τζάμι», [dʒevrés] «τσεβρές, κεντημένο πουκάμισο, μεγάλο άσπρο μαντήλι για προστασία από τον ήλιο»)

Εξετάζοντας τα προστριβόμενα της Κοινής Νέας Ελληνικής, ο Μποτίνης (2011) αναφέρει ότι η παραγωγή τους *«κατά σχετική απλούστευση»* (σσ. 87, 252) συνιστά παραγωγή της ακολουθίας στιγμιαίου (κλειστού) και τριβόμενου, καθώς –κατά την παραγωγή της ομιλίας– προκύπτουν ως συνδυασμός στιγμιαίου (κλειστού) και τριβόμενου και γενικότερα έχουν την ακουστική δομή του συνδυασμού στιγμιαίων (κλειστών) και τριβόμενων (για περισσότερες λεπτομέρειες και σχετικά φασματογραφήματα βλ. Μποτίνης (2011, σσ. 252-253)), τονίζει όμως ότι η φθογγική παραγωγή των προστριβόμενων συμφώνων έχει μικρότερη διάρκεια από την αντίστοιχη παραγωγή των στιγμιαίων (κλειστών) και τριβόμενων συμφώνων σε διάφορα φωνητικά περιβάλλοντα (για τη διάρκεια των στιγμιαίων (κλειστών) [t, d], των τριβόμενων [s, z] και των προστριβόμενων [ts, dz] σε χιλιοστά του δευτερολέπτου (χ/δ) βλ. Μποτίνης (2011, σσ. 234, 248, 252). Εφόσον εμφανίζουν μικρότερη διάρκεια σε σχέση με την αντίστοιχη διάρκεια τόσο των στιγμιαίων (κλειστών) όσο και των

κείμενα από τα οποία δεν είναι εκ των πραγμάτων δυνατόν λόγω της έντυπης μορφής τους να εξαχθούν σχετικά συμπεράσματα προκύπτει ότι –σε μικρό αριθμό περιπτώσεων–απαντά στο Δαρνάκικο ιδίωμα το πρόσθιο (ουρανικό) μη στρογγυλό ημίφωνο [i̯] (π.χ. [ɣabri̯átku] «γαμπριάτικο», [kupri̯á] «κοπριά»)˙ πρόκειται για κλειστό, πρόσθιο, μη στρογγυλό φθόγγο ο οποίος προκύπτει ως αποτέλεσμα της βράχυνσης του /i/ πριν από άλλο φωνήεν, πιο συγκεκριμένα σε περιβάλλον Σ(ύμφωνο)-/r/-/i/-Φ(ωνήεν) και σε ταχύ ρυθμό ομιλίας, πβ. Πετρούνιας (2002², σ. 375). Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου άρθρου, για τη φωνητική απόδοση του πρόσθιου (ουρανικού) μη στρογγυλού ημιφώνου, χρησιμοποιείται το σύμβολο [i̯], υιοθετώντας τη σχετική επιλογή που ακολουθείται στον έκτο τόμο του *Ιστορικού λεξικού της Νέας Ελληνικής* (2016) της Ακαδημίας Αθηνών, ενώ ειδικοί επιστήμονες όπως είναι οι Baltazani & Topintzi (2010)˙ Ladefoged (2007, σσ. 242, 282)˙ Μποτίνης (2011, σ. 85)˙ Nespor (1999, σσ. 41-42, 45) χρησιμοποιούν το [j].

[11] Για τη δυνατότητα θεώρησης και ερμηνείας όλων των προστριβόμενων (φατνιακών και φατνοουρανικών) ως δύο διαφορετικών συμφώνων ή ως τμημάτων ενός ενιαίου συμφώνου βλ. ενδεικτικά Μποτίνης (2011, σσ. 32, 87, 89 Πίνακας 4.3, 99, 115, 120, 126, 252)˙ Nespor (1999, σσ. 41, 45 Πίνακας 2, 46 σχήμα 4, 48 σχήμα 6)˙ Πετρούνιας (2002, σ. 312-313) και και για τον σχετικό προβληματισμό ως προς την ταξινόμηση και τη διακριτική τους λειτουργία βλ. Μποτίνης (2011, σ. 126).

[12] Σχετικά με τη μεταγραφή των προστριβόμενων ως συνδυασμού κλειστών (στιγμιαίων) και τριβόμενων, δηλ. [ts, dz, tʃ] και [dʒ], τους δυνατούς τρόπους συμβολισμού τους ως ενιαίων συμφώνων με ενωτική καμπύλη/ενωτικό (tie bar) υπεράνω (π.χ. [t͡s, t͡ʃ] κ.λπ.) ή γράφοντας το τριβόμενο ως εκθέτη (π.χ. [tˢ, dᶻ] κ.λπ.) βλ. Μποτίνης (2011, σ, 120)˙ Πετρούνιας (2002, σσ. 312-313). Στο συγκεκριμένο άρθρο δεν γίνεται χρήση του διακριτικού ενοποίησης (ενωτικού), καθώς η ενοποιημένη γραπτή απόδοσή τους συνιστά λεπτομέρεια (βλ. Μποτίνης (2011, σ. 120).

[13] Για την ορθογραφία της λέξης βλ. Μπαμπινιώτης (2002, σ. 1561).

τριβόμενων ως αυτόνομων φωνητικών κατηγοριών ο Μποτίνης (2011) θεωρεί ότι η εν λόγω χρονική δομή των προστριβόμενων αποτελεί *«βασική ένδειξη»* (σ. 252) ταξινόμησής τους ως μιας φωνητικής κατηγορίας παρά ως ακολουθίας στιγμιαίων (κλειστών) και τριβόμενων. Επίσης, η φωνητική παραγωγή και συγκεκριμένα η μειωμένη διάρκεια των προστριβόμενων συνιστά κατ' αυτόν (Μποτίνης, 2011) *«βασικό επιχείρημα»* (σ. 126) προκειμένου να ταξινομηθούν ως φωνητική κατηγορία, ως προστριβόμενα δηλαδή σύμφωνα με διπλή διάκριση ηχηρότητας (άηχα, ηχηρά), και όχι ως ακολουθία φωνητικών κατηγοριών.

Στο συγκεκριμένο άρθρο τα φατνιακά προστριβόμενα [ts, dz] θεωρούνται ενιαία σύμφωνα[14] και κατά συνέπεια ιδιαίτερη φωνητική κατηγορία του φωνητικού συστήματος του Δαρνάκικου ιδιώματος, καθώς, όσο μπορεί βέβαια να γίνει αντιληπτό από το απομαγνητοφωνημένο υλικό και την απλή προσέγγισή του μέσω της αίσθησης της ακοής και της προσεκτικής ακρόασης, διότι δεν υπήρχε η δυνατότητα και τα απαραίτητα χρονικά περιθώρια για υπολογιστική επεξεργασία και ανάλυση της ιδιωματικής γλωσσικής παραγωγής με τη χρήση ειδικού λογισμικού, δεν φαίνεται να υφίσταται διαφοροποίηση και παρέκκλιση από τα αναφερόμενα και ισχύοντα για τα προστριβόμενα της Κοινής Νέας Ελληνικής κατά τον Μποτίνη (2011).

2.2. Φωνολογική προσέγγιση των προστριβόμενων του ιδιώματος

2.2.1. Μεθοδολογία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί (βλ. 1.1.), η επιχειρούμενη φωνολογική προσέγγιση των προστριβόμενων του ιδιώματος είναι συγχρονική, με την έννοια που έδωσε στον όρο αυτό ο Ελβετός γλωσσολόγος F. De Saussure στο έργο του *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας* (Saussure, 1979, σσ. 136-138), και ακολουθεί τα διδάγματα του ευρωπαϊκού δομισμού και ειδικότερα της Λειτουργικής Φωνολογίας του Martinet (1976, σσ. 69, 71).

Για την εξακρίβωση της φωνολογικής ταυτότητας των προστριβόμενων εφαρμόζεται το κριτήριο της εναλλαγής, δηλαδή της υποκατάστασης (substitution) ενός φθόγγου μιας λέξης με έναν άλλον του ίδιου ιδιώματος, ώστε να σχηματίζεται μία άλλη λέξη του ιδιώματος και συνεπώς να προκύπτει μεταβολή σημασίας.

2.2.2.Το φώνημα /ts/[15]

Η φωνολογική ανεξαρτησία αυτού που προς το παρόν θεωρείται ως ένα μοναδικό φώνημα /ts/προκύπτει από τις εναλλαγές που ακολουθούν:

/ts/ ~ /t/: /tséta/ «παλιοπαρέα» ~ /téta/ «θεία»
/pats(i)ás/ «κεφάλι» ~ /patás/ «πατάς»
/its/ «καθόλου, τίποτα» ~ /(k)it/ «ό,τι έπρεπε, ίσα - ίσα»

/ts/ ~ /s/: /tsóli/ «χοντρός μουσαμάς για προστασία από τη βροχή» ~ /s(i)óli/ «φλιτζάνι»

[14] Τα φατνοουρανικά προστριβόμενα, τα οποία δεν απαντούν στη Νεοελληνική Κοινή, για λόγους ενιαίας αντιμετώπισης των προστριβόμενων του ιδιώματος θεωρούνται και αυτά ενιαία σύμφωνα.

[15] Για τη φωνολογική ερμηνεία των /ts, dz/ και τη μονοφωνητική τους ταυτότητα βλ. κατωτέρω 2.2.4.

/kótsi/ «αστράγαλος, κριάρι» ~ /kósi/ «τρέξιμο, ταχύτητα»

/ts/ ~ /n/: /tséta/ «παλιοπαρέα» ~ /néta/ «γνήσια, καθαρά, ειλικρινή, σκέτα»
/ɣlítsa/ «γλίστρημα, γλίστρα» ~ /ɣlína/ «χοιρινό λίπος»

/ts/ ~ /r/: /tsé(t)a/ «παλιοπαρέα» ~ /ré(x)a/ «φλέμα»
/vátsina/ «βατόμουρα» ~ /várina/ «κουράστηκα, γέρασα»

Το φώνημα /ts/ πραγματώνεται φωνητικά ως προστριβόμενο, φατνιακό, άηχο σύμφωνο, αντίστοιχο του [ts] της Νεοελληνικής Κοινής. Πριν από το πρόσθιο /i/[16], τα οπίσθια φωνήεντα /o/ και /u/ ή το ανοιχτό /a/ αλλά και στο τέλος λέξεων μετά την αποβολή άτονου τελικού /i/, το φώνημα /ts/ μπορεί να πραγματώνεται ως φατνοουρανικό [tʃ][17]˙ η εμφάνισή του όμως εξαρτάται από το φωνητικό περιβάλλον και δεν έχει διαφοροποιητική αξία. Όπως και στην περίπτωση εμφάνισης άλλων φθόγγων με ουρανικό χαρακτήρα, η παρουσία του [tʃ] πριν από φωνήεν –εκτός του /i/– ερμηνεύεται φωνολογικά ως /ts/ + /i/ + /Φ/(περίπτωση αποφωνηεντοποίησης[18] ή συμφωνοποίησης (συνίζησης)).

Παραδείγματα: /altsiákis/ [altʃács] «φοβιτσιάρης, λιγόψυχος», /étsi/ [étʃ(i)] «έτσι», /zavaléntsius/ [zavaléntʃus] «κουτοπόνηρος», /kótsio/ [kótʃu] και [kótʃo] «Κώτσο (αιτ. και κλητ.)», /patsiavúra/ [patʃavúra] «πατσιαβούρα», /seryútsi/ [seryútʃi] «καταβρεχτήρι, ποτιστήρι», /tsiakpínis/ [tʃakpíɲs] «άτακτος, αλήτης», /tsiápes/ [tʃápes] «τσάπες», /tsiardáki/ [tʃardác] «ανοιχτό σαλόνι», /ekikáto/ [tʃikát] «εκεί κάτω», /tsiuváliasma/ [tʃuvάʎazma] «τσουβάλιασμα», /tsiurápia/ [tʃurápça] «τσουράπια, κάλτσες».

2.2.3.Το φώνημα /dz/

Η φωνολογική ταυτότητα του /dz/,το οποίο προσωρινά αντιμετωπίζεται ως ένα ενιαίο φώνημα, καταδεικνύεται από τις επόμενες εναλλαγές:

/dz/ ~ /d/: /dzá(dz)a/ «ακαταστασία» ~ /dá(r)a/ «απόβαρο»
/(p)adzári/ «πατζάρι» ~ /(k)adári/ «καντάρι, ζυγαριά»

/dz/ ~ /z/: /dzá(dz)a/ «ακαταστασία» ~ /zá(r)a/ «πτυχή, τσαλάκωμα»
/padzári/ «πατζάρι» ~ /pazári/ «αγορά»

[16] Στο διαθέσιμο –τουλάχιστον– υλικό δεν εντοπίστηκε παράδειγμα με [tʃ] πριν το πρόσθιο φωνήεν /e/.

[17] Ο δεδομένος φθόγγος απαντά και σε άλλα βορειοελλαδικά ιδιώματα˙ βλ. ενδεικτικά Κατσάνης & Ντίνας (2004, σ. 436)˙ Τζιτζιλής (2016, σ. 446)˙ Τσολάκη (2009, σσ. 50, 69-70).

[18] Για την κατονομασία του συγκεκριμένου φαινόμενου προτιμήθηκαν οι όροι *αποφωνηεντοποίηση* ή *συμφωνοποίηση* έναντι του παραδοσιακά χρησιμοποιούμενου όρου *συνίζηση*, καθώς αυτό που συμβαίνει σε συγχρονικό επίπεδο δεν είναι πλέον η δημιουργία ημιφώνου, όπως αναφέρεται συνήθως στον ορισμό της συνίζησης βλ. σχετικά Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2005, σ. 1042)˙ Μπαμπινιώτης (1985, σσ. 156, 2002, σ. 1707), αλλά η απώλεια φωνήεντος, του /i/ (*αποφωνηεντοποίηση*), και παράλληλα η μεταβολή (ουρανικοποίηση / ουράνωση) του προηγούμενου συμφώνου, εφόσον αυτό είναι ένα από τα /k, g, x, ɣ, n, l, s, z, ts, dz/ ή η εξέλιξη του /i/ σε ουρανικό σύμφωνο, το οποίο δεν προϋπήρχε (*συμφωνοποίηση*), στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το σύμφωνο που προηγείται είναι κάποιο από τα υπόλοιπα (/p/, /t/ κ.λπ.).

/dz/ ~ /ts/: /dziá(b)a/ «δωρεάν, άδικα» ~ /tsiá(p)a/ «τσάπα»
/padzá(r)i/ «πατζάρι» ~ /patsá(ð)i/ «αγκάθι»

/dz/ ~ /n/: /kodz(i)á/ «κοτζάμ» ~ /koná(ki)/ «σπίτι, τσιφλίκι, χώρος συγκέντρωσης»

/dz/ ~ /r/: /kodziá/ «κοτζάμ» ~ /koriá/ «η κόρα του ψωμιού»

/dz/ ~ /l/: /kodziá/ «κοτζάμ» ~ /koliá/ «οπίσθια, καπούλια ζώου»

/dz/ ~ /k/: /kodz(i)á/ «κοτζάμ» ~ /koká(ri)/ «κοκκάρι, κρεμμυδάκιαγιαφύτεμα»

Το φώνημα /dz/ πραγματώνεται φωνητικά ως προστριβόμενο, φατνιακό, ηχηρό σύμφωνο, αντίστοιχο του [dz] της Κοινής Νέας Ελληνικής. Πριν από τα πρόσθια φωνήεντα –προπάντων το /i/– και το ανοιχτό /a/ μπορεί να πραγματώνεται ως φατνοουρανικό [dʒ][19]˙ η εμφάνισή του όμως εξαρτάται από το φωνητικό περιβάλλον και δεν έχει διαφοροποιητική αξία. Όπως και στην περίπτωση του [tʃ], η παρουσία του [dʒ]πριν από φωνήεν –εκτός των πρόσθιων– ερμηνεύεται φωνολογικά ως /dz/ + /i/ + /Φ/ (περίπτωση αποφωνηεντοποίησης ή συμφωνοποίησης (συνίζησης)).

Παραδείγματα:/aladziás/ [aladʒás] «είδος υφάσματος, αλατζάς», /adziamís/ [adʒamís] «ατζαμής, αδέξιος», /ɣlidziáris/ [ɣʎidʒárs] «βρόμικος[20], αυτός που τα ρούχα του γυαλίζουν από την απλυσιά», /téndzeris/ [déndʒirs] «τέτζερης», /odziákes/ [udʒáces] «τζάκι», /sidzími/ [ʃidʒím] «λεπτό αλλά ανθεκτικό σκοινί», /dziámi/ [dʒámi] «τζάμι», /dziába/ [dʒába] «δωρεάν, άδικα», /dzevrés/ [dʒevrés] «κεντημένο πουκάμισο, μεγάλο άσπρο μαντήλι για προστασία από τον ήλιο».

2.2.4. Φωνολογική ερμηνεία των προστριβόμενων συμφώνων

Τα προστριβόμενα ή προστριβή σύμφωνα χαρακτηρίζονται από σύνθετη άρθρωση, η οποία συνήθως αρχίζει με τέλειο φραγμό, με κλειστό δηλαδή φθόγγο, και καταλήγει σε τριβή, σε τριβόμενο (διαρκή) φθόγγο. Στο Δαρνάκικο ιδίωμα, όπως άλλωστε και στην Κοινή Νέα Ελληνική, τα προστριβόμενα εκκινούν με ένα κλειστό οδοντικό σύμφωνο ([t, d]) και καταλήγουν σε ένα τριβόμενο φατνιακό (συριστικό) σύμφωνο ([s, z]). Η προφορά των αρθρώσεων αυτών είναι [ts], [dz][21].

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των προστριβόμενων (σύνθετες αρθρώσεις) προκαλεί –γενικά σε όσες γλώσσες απαντούν αυτά– δυσχέρειες ως προς τον προσδιορισμό και την κατάταξή τους. Ειδικότερα, το πρόβλημα που ανακύπτει για τη φωνολογική τους ερμηνεία είναι το εάν αυτά μπορούν να θεωρηθούν ως διαδοχή/ακολουθία δύο διαφορετικών φωνημάτων (δηλαδή ως /t/ + /s/, /d/ +

[19] Για τον συγκεκριμένο φατνοουρανικό φθόγγο βλ. Κατσάνης & Ντίνας (2004, σ. 436)˙ Τζιτζιλής (2016, σ. 446)˙ Τσολάκη (2009, σσ. 50, 69-70).

[20] Για την ορθογραφική απόδοση της λέξης βλ. Μπαμπινιώτης (2002, σσ. 388-389).

[21] Στο ιδίωμα, όπως ήδη αναφέρθηκε, απαντούν και τα φατνοουρανικά προστριβόμενα [tʃ] και [dʒ] –το δεύτερο σπανιότερα– τα οποία όμως δεν έχουν διαφοροποιητική αξία αλλά αποτελούν αλλόφωνα των /ts/, /dz/ αντιστοίχως˙ κατά συνέπεια δεν θα γίνει λόγος για αυτά στη συνέχεια.

/z/) ή ως ενιαία φωνήματα[22] (δηλαδή ως /ts/, /dz/).

Η μονοφωνηματική ή διφωνηματική ερμηνεία των προστριβόμενων συμφώνων στηρίζεται στο κριτήριο της εναλλαγής˙ εάν καθένα από τα σύμφωνα-μέλη μιας σύνθετης άρθρωσης μπορεί να αντικατασταθεί στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον, η σύνθετη άρθρωση δεν έχει μονοφωνηματική αξία, τα σύμφωνά της δεν συνεμφανίζονται υποχρεωτικά στο ίδιο περιβάλλον. Άρα, βάσει εναλλαγών (π.χ. /ts(i)á(p)a/ «τσάπα» ~ /tá(p)a/ «βούλωμα, καπάκι» ~ /sá(r)a/ «το πρώτο γάλα μετά τη γέννα», /tsúr(lus)/ «απόστημα, σπυρί με πύον» ~ /túr(na)/ «είδος ψαριού, (μτφ.) κουτός άνθρωπος» ~ /súr(va)/ «κάλαντα που ψάλλονται ανήμερα την Πρωτοχρονιά», /tsó(l)i/ «χοντρός μουσαμάς για προστασία από τη βροχή» ~ /sói/ «σόι» ~ /tói/ «ζώο, αλλά και γύπας», /(ɣ)lítsa/ «γλίστρημα, γλίστρα» ~ /(v)líta/ «βλίτα[23], (μτφ.) ανόητα άτομα» ~ /lísa/ «αλμύρα, μανία, εκνευρισμός, ορμή, ασθένεια των σκύλων», /pats(i)ás/ «κεφάλι» ~ /patás/ «πατάς» ~ /pas(i)ás/ «πασάς»), /its/ «καθόλου, τίποτα» ~ /(k)it/ «ό,τι έπρεπε, ίσα - ίσα» ~ /(p)is/ «(να) πεις») προκύπτει ότι το προστριβόμενο [ts] λειτουργεί ως δύο φωνήματα στο ιδίωμα των Δαρνακοχωρίων.

Επί τη βάσει και πάλι της διαδικασίας της εναλλαγής (π.χ. /dzá(dz)a/ «ακαταστασία» ~ /dá(r)a/ «απόβαρο» ~ /zá(r)a/ «πτυχή, τσαλάκωμα», /dz(i)a(b)á(is)/ «ζωέμπορος» ~ /da(v)á(s)/ «ρηχή κατσαρόλα» ~ /za(v)á/ «ανάποδα, στραβά», /(p)adzári/ «πατζάρι» ~ /(k)adári/ «καντάρι, ζυγαριά» ~ /(p)azári/ «αγορά») συνάγεται ότι και το προστριβόμενο [dz] έχει διφωνηματική λειτουργία.

Από δεδομένα όμως που αντλούνται από το ίδιο το ιδίωμα και ειδικότερα από το φωνολογικό σύστημα, τη λειτουργία και τα στοιχεία του, δηλαδή τα φωνήματα (π.χ. το γεγονός ότι τα προστριβόμενα, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια, δεν διαφοροποιούνται ως προς τη «συμπεριφορά» τους από τα υπόλοιπα συμφωνικά φωνήματα), προκύπτει ότι είναι δυνατόν να αιτιολογηθεί η μονοφωνηματική ταυτότητα των /ts/ και /dz/. Η υιοθέτηση αυτής της ερμηνείας των προστριβόμενων, ως πραγματώσεων δηλαδή ενιαίων φωνημάτων, φαίνεται πως συνιστά επιλογή που συνάδει με το φωνολογικό σύστημα του ιδιώματος και θεωρείται ότι το αντιπροσωπεύει με περισσότερο ικανοποιητικό τρόπο.

Ελάχιστα ή και μη ελάχιστα/μη ιδανικά ζεύγη της μορφής /tsiá(p)a/ «τσάπα» ~ /dziá(b)a/ «δωρεάν, άδικα», /patsá(ð)i/ «αγκάθι» ~ /padzá(r)i/ «πατζάρι», /(p)atsiá(s)/ «κεφάλι» ~ /(b)adziá(ki)/ «μηρός, μπούτι», /tsia(t)ál(i)/ «διχαλωτό κλαδί» ~ /dzia(m)ál(as)/ «βαθύς και απότομος γκρεμός» που αποκαλύπτουν σημασιολογική διαφοροποίηση των λέξεων που περιλαμβάνουν

[22] Σχετικά με την προσπάθεια των φωνολόγων της Σχολής της Πράγας να καθορίσουν μία μέθοδο για την επίλυση του προβλήματος της φωνολογικής ερμηνείας των προστριβόμενων, τη βασική αρχή του Troubetzkoy για τη μονοφωνηματική ερμηνεία των σύνθετων αρθρώσεων γενικά, την αμφισβήτηση και τροποποίηση των θεωρητικών κατευθύνσεών του από τον Martinet, ο οποίος εισηγείται και επικαλείται τη μέθοδο της εναλλαγής σύμφωνα με την οποία η διάσπαση των προστριβόμενων συνεπάγεται αρχικά τη διφωνηματική τους λειτουργία δίχως όμως να αποκλείονται ή να απορρίπτονται άλλα κριτήρια, τα οποία είναι δυνατόν να αποδειχθούν ισχυρότερα για την αποδοχή μονοφωνηματικής ερμηνείας βλ. Χατζησαββίδης (1985, σ. 58).

[23] Για την ορθογραφία της λέξης βλ. Μπαμπινιώτης (2002, σ. 372).

τα /ts, dz/, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση ζευγών που εμφανίζουν σύμφωνα με μονοφωνηματικό χαρακτήρα (π.χ. /pós/ «πώς;» ~ /fos/ «φως», /θéksimo/ «το φύτεμα του καπνού» ~ /ðéksimo/ «υποδοχή», /kubés/ «θόλος, τρούλος» ~ /kufés/ «κουφές», /téka/ «στάσου» ~ /ðéka/ «δέκα» κ.ά.), συνιστούν βασικό επιχείρημα υπέρ της μονοφωνηματικής τους ταυτότητας[24], καθώς συνεπάγονται την ύπαρξη διακριτικού/διαφοροποιητικού ρόλου, ρόλου φωνήματος δηλαδή, στα προστριβόμενα και –κατά συνέπεια– τη δυνατότητα αναγνώρισής τους ως ιδιαίτερης φωνολογικής κατηγορίας.

Επίσης, οι σύνθετες αρθρώσεις [ts, dz] απαντούν στις περισσότερες δυνατές θέσεις (συνηθέστερα σε αρχική και εσωτερική, σπανιότερα σε τελική π.χ. /tsákno/ «κομμάτι ξύλου που χρησιμοποιείται για προσάναμμα», /dzádza/ «ακαταστασία», /vátsina/ «βατόμουρα», /sidzími/ «λεπτό αλλά ανθεκτικό σκοινί», /nerádzi/ «νεράτζι», /its/ «καθόλου, τίποτε» κ.ά.) στα πλαίσια της λέξης, όπως ισχύει και για τα άλλα μονοφωνηματικά σύμφωνα του ιδιώματος (π.χ. για το /m/: /mása/ «σοφράς, φαγητό», /éma/ «αίμα», /bárim/ «επιτέλους, τουλάχιστον», για το /k/: /káta/ «γάτα», /ðéka/ «δέκα», /demék/ [dimék] «τάχα», για το /t/: /tátas/ «πατέρας», /káta/ «γάτα», /berekiát/ [biricát] «ευτυχώς», για το /r/: /rakí/ «ρακί», /sára/ «το πρώτο γάλα μετά τη γέννα», /déver/ «άνω-κάτω», για το /n/: /ne/ «ναι», /éna/ «ένα», /tin/ «την», για το /s/: /síta/ «ψιλό κόσκινο», /kaséla/ «σκαλιστό σεντούκι», /álas/ «αλάτι», για το /ð/: /ðári/ «τώρα», /kaðí/ «ξύλινο βυτίο για μεταφορά νερού», για το /z/: /zésta/ «ζέστη», /bitízu/ «τελειώνω», για το /l/: /lális/ «θείος», /daúli/ «μεγάλο τύμπανο» κ.ά.). Το γεγονός αυτό θεωρείται ως πρόσθετο στοιχείο που επισφραγίζει τη μονοφωνηματική αντιμετώπιση των προστριβόμενων[25].

Ο ενιαίος χαρακτήρας των προστριβόμενων (μονοφωνήματα) φαίνεται ότι ενισχύεται και από τη δομή των συμφωνικών συμπλεγμάτων. Τα /ts, dz/ μπορούν να συνδυάζονται –όπως και τα λοιπά μονοφωνηματικά σύμφωνα του ιδιώματος– με άλλα σύμφωνα και να συγκροτούν δισυμφωνικά πρωτίστως συμπλέγματα, όπου τα προστριβόμενα κατέχουν τη θέση τόσο του πρώτου όσο και του δεύτερου μέλους του συμπλέγματος (π.χ. /mútska/ «μύτη, μούρη», /móltsa/ «σκόρος»[26], /gártsios/ «κλαψιάρης», /níftsi/ «νίψου», /gubdzéli/ «το περίβλημα που περικλείει το βαμβάκι, όταν είναι ακόμη πάνω στο φυτό», /báldza/ «κουνιάδα», /mandzána/ «μελιτζάνα»), πράγμα το οποίο επίσης ισχύει και για τα άλλα (μονοφωνηματικά) σύμφωνα, καθώς και τρισυμφωνικά συμπλέγματα (π.χ. /denktsís/ [dinktʃís] «αυτός που φτιάχνει δέματα καπνού»).

Επιχείρημα υπέρ της μονοφωνηματικής θεώρησης των προστριβόμενων αποτελεί το γεγονός ότι εμφανίζουν τη δυνατότητα αναδίπλωσης, μπορούν δηλαδή να επαναλαμβάνονται σε δύο συλλαβές της ίδιας λέξης (π.χ. /tsitsí/ «κρέας», /tsítsiðos/ «ολόγυμνος», /tsitsiniázo/ «κοκκινίζω πολύ», /tsitsinúða/ «νυφίτσα», /tsútsa/ «πιπίλα», /tsiartsiáfi/ «παπλωματοθήκη», /dzádza/ «ακαταστασία», /dzadzalás/ «κουρελής», /dzadzaliáris/ «κακοντυμένος, ασουλούπωτος», /dzádzalo/ «άχρηστο και χωρίς αξία αντικείμενο, κουρέλι», /dziudziúkla/ «μεγάλη φλόγα», /dziudziúklári/ «το μικρό παιδί», /dziudziukúðia/ «σουτζουκάκια» κ.ά.), πράγμα το οποίο χαρακτηρίζει και λέξεις που περιλαμβάνουν μονοφωνηματικά σύμφωνα (π.χ. /babalízo/ «κάνω τον

[24] Βλ. και Μποτίνης (2011², σ. 126).
[25] Βλ. και Χατζησαββίδης (1985, σ. 62).
[26] Για την ορθογραφία της λέξης βλ. Μπαμπινιώτης (2002, σ. 1612).

υποβολέα», /bubúta/ «φωτιά», /gaganúðia/ «αυλάκια, βαθουλώματα», /gugúxka/ «δεκαοχτούρα», /ðiðimárika/ «δίδυμα», /ziáziako/ «ο καταρράκτης των ματιών», /kakárisma/ «κακάρισμα», /kakaróno/ «αργοπεθαίνω, σβήνω», /kikiríki/ «ακαθάριστο φιστίκι», /kukuloðéti/ «μικρή μαύρη εσάρπα», /mamalíga/ «πηχτός χυλός από καλαμποκάλευρο και λίπος», /mumúts/ «φάντασμα, σκιάχτρο», /papaliúfka/ «άγονο χωράφι», /tátas/ «πατέρας», /xaxanútas/ «αυτός που γελάει δυνατά» κ.ά).

Τέλος, η θεώρηση των [ts, dz] –στο πλαίσιο του συγκεκριμένου τουλάχιστον άρθρου–ως ενιαίων συμφώνων και, κατά συνέπεια, ως ιδιαίτερης κατηγορίας του φωνητικού συστήματος του Δαρνάκικου ιδιώματος (βλ. 2.1. τα αναφερόμενα για την παραγωγή και τη χρονική τους δομή), συνεπάγεται και επιβάλλει κατά κάποιον τρόπο ή τουλάχιστον επιτρέπει την αποδοχή τους και ως ενιαιών φωνημάτων (μονοφωνηματικών συμφώνων) σε φωνολογικό επίπεδο[27], καθώς το αντίθετο θα συνιστούσε ασυμμετρία, ανακολουθία και ασυνέπεια ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης της κοινής τους συμπεριφοράς, του γεγονότος δηλαδή ότι εμφανίζουν ενιαίο χαρακτήρα τόσο σε φωνητικό (ενιαίοι συμφωνικοί φθόγγοι) όσο και σε φωνολογικό επίπεδο (ενιαία συμφωνικά φωνήματα).

2. Συμπέρασμα

Έπειτα από όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως (βλ. 2.1. και κυρίως 2.2.4.) μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα φατνιακά προστριβόμενα [ts,dz]λειτουργούν στα πλαίσια του φωνολογικού συστήματος του ιδιώματος ως ενιαία φωνήματα (μονοφωνήματα), δηλαδή ως /ts/ και/dz/ αντίστοιχα και όχι ως ακολουθίες φωνημάτων, (δηλαδή ως /t/ + /s/, /d/ + /z/, ενώ τα φατνοουρανικά προστριβόμενα [tʃ] και [dʒ]αποτελούν αλλόφωνα των /ts/ και/dz/ αντιστοίχως.

Βιβλιογραφία

Ακαδημία Αθηνών Κέντρον Ερεύνης Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-ΙΛΝΕ. (2016). *Ιστορικόν λεξικόν της Νέας Ελληνικής* (τ. 1-6). Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Ανδριώτης, Ν. (1953). Οι αρχαϊσμοί του σημερινού γλωσσικού ιδιώματος της Μακεδονίας. *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 101-108.

Baltazani, M. & Topintzi, N. (2010). The phonology and phonetics of glides in North-Western Greek dialects. Στο A. Ralli, B. Joseph, M. Janse & A. Karasimos (Επιμ.), *Proceedings of the Fourth International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Chios 11-14 June 2009* (σσ. 54-68). Patras: University of Patras Press.

Browning, R. (2008). *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα* (6η εκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.

Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας* (Π. Σακελλαρίου, μτφρ.). Gutenberg.

[27] Το γεγονός αυτό βέβαια δεν συνεπάγεται ότι αγνοείται ή παραγνωρίζεται η δυνατότητα φθόγγοι των γλωσσών γενικά να τυγχάνουν διαφορετικής αντιμετώπισης και θεώρησης κατά τη φωνητική και φωνολογική τους προσέγγιση.

Γκισδαβίδης, Α. (1986). Τα Νταρνακοχώρια. Επιχειρήματα σλαύων και ξένων συγγραφέων περί της Ελληνικότητος της Μακεδονίας. *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο, 12,* 19-22.

Γουδεντζίκης, Π. (2000). *Η ονομασία Δαρνάκας.* Σέρρες.

Ελευθεριάδου, Κ., Ζούνη, Μ., Μπούκα, Ε., & Σάγγου, Α. (2016). Σκιαγραφώντας το προφίλ των γλωσσικών ιδιωμάτων της ορεινής Χαλκιδικής. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 36,* 475-486.

Handbook of the International Phonetic Association: a guide to the use of the International Phonetic Alphabet. (1999). Cambridge University Press.

Hatzidakis, G. (1892). *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig

Καραντζή, Χ. (2012). Καταγραφές προφορικού διαλεκτικού λόγου: Προβλήματα και προκλήσεις. Στο Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (Επιμ.), *Selected papers of the 10th ICGL* (σσ. 839-844). Komotini: Democritus University of Thrace.

Κατσάνης, Ν. & Ντίνας, Κ. (2004). Τα γλωσσικά ιδιώματα της περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών. Στο Ν. Καλογερόπουλος (Επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά.·Ο χώρος και οι άνθρωποι* (σσ. 433-437). Θεσσαλονίκη: University Studio Press. Ανακτήθηκε 18-11-2018 από http://users.uowm.gr/kdinas/syllogikoitomoi7/.

Κλαίρης, Χ., & Μπαμπινιώτης, Γ. (2005). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κοντοσόπουλος, Ν. (2006). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Κρύσταλ, Ν. (2003). *Λεξικό Γλωσσολογίας και Φωνητικής.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Ladefoged, P. (2007). *Εισαγωγή στη Φωνητική* (Μ. Μπαλτατζάνη, μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. (1985). *Φωνολογική ανάλυση του σιατιστινού ιδιώματος.* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μελισσάς, Α. (2006). *(Ντ)Δαρνάκες - (Ντ)Δαρνακοχώρια.* Ανακτήθηκε 10/11/2011 από http://www.darnakas.gr/darnakasmelisas.htm.

Μηνάς, Κ. (2004). *Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Μικρός, Γ. (2009). *Η ποσοτική ανάλυση της κοινωνιογλωσσολογικής ποικιλίας. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1985). *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας – με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία.* Αθήνα.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Μπατζάκας, Γ. (2012). Μια πρώτη προσέγγιση του ιδιώματος του Ιάσμου Κομοτηνής. Στο Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (Επιμ.), *Selected papers of the 10th ICGL* (σσ. 973-982). Komotini: Democritus University of Thrace.

Μποτίνης, Α. (2011). *Φωνητική της Ελληνικής* (2η εκδ.). Αθήνα: International Society of Experimental Linguistics Editions.

Martinet, A. (1987). *Στοιχεία Γενικής Γλωσσολογίας* (2η εκδ.). (Α. Χαραλαμπόπουλος, μεταφρ.). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Ντάγκας, Ν. (2012). *Το ιδίωμα της Σαρακήνας Βεντζίων (Γρεβενών): φωνητική - φωνολογία.* (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.

Ντίνας, Κ. (1986). *Το Κουτσοβλάχικο Ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική Ανάλυση.* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.

Nespor, M. (1999). *Φωνολογία*. (Προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα Α. Ράλλη & M. Nespor). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Newton, B. (1972). *The Generative Interpretationof Dialect. A study of Modern Greek Phonology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Παπαδόπουλος, Α. (1926). *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.

Παπακυριάκος, Κ. (1997). *Η κοινότητα του Αγίου Πνεύματος Σερρών & προσφορά και ιστορική ταυτότητα της Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη.

Πετρούνιας, Ε. (2002). *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική ("Αντιπαραθετική") Ανάλυση. Τόμος Α΄. Φωνητική και εισαγωγή στη Φωνολογία. Μέρος Α΄: Θεωρία* (2η εκδ.). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη.

Σαμσάρης, Δ. (1971). *Η κοινότης του Αγίου Πνεύματος Σερρών επί Τουρκοκρατίας. Ιστορία - Τοπογραφία - Κοινοτικός Βίος - Γλωσσικά και Ιστορικά Μνημεία - Ανέκδοτα έγγραφα*. Θεσσαλονίκη.

Συμεωνίδης, Χ. (1977). Παρατηρήσεις στα κύρια χαρακτηριστικά των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων. Στο *Α΄ Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου: Ήπειρος-Μακεδονία-Θράκη, 28-30 Απριλίου 1976* (σσ. 63-71). Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.

Saussure, F. de (1979). *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας* (Φ. Αποστολόπουλος, μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Τζιτζιλής, Χ. (2016). Η διαμόρφωση της κοινής νεοελληνικής Ι: το διαλεκτικό υπόβαθρο. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 36*, 425-450.

Τζιτζιλής, Χ., & Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. (2016). Τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα. Στο Χ. Τζιτζιλής (Επιμ.), *Νεοελληνικές διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Τόμπουλος, Κ. (1982). «Δάρδανες» και «Δαρνάκηδες» και παραφιλολογία. *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο, 8,* 116-118.

Τριανταφυλλίδης, Μ. (1993 [1938]). Νεοελληνική Γραμματική. Ιστορική Εισαγωγή. Στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη* (τ. 1-3). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [΄Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Τσολάκη, Μ. (2009). *Μορφολογία του ιδιώματος της Σαμοθράκης. Ονοματικό και ρηματικό κλιτικό σύστημα*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.

Χατζιδάκις, Γ. (1905-1907). *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* (τ. 1-2). Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.

Χατζησαββίδης, Σ. (1985). *Φωνολογική Ανάλυση της Ποντιακής Διαλέκτου: Ιδίωμα της Ματσούκας*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.

Πέλοπας / Pelopas
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL- THE UNIVERSITY OF PELOPONNESE

Δολώνειες εκφάνσεις στην επική εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου

Παναγιώτης Ασημόπουλος

Λέκτορας Ελληνικής Φιλολογίας στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων
Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Η αξιοζήλευτη σε ψυχοπνευματικό επίπεδο φυσιογνωμία του Μεγάλου Αλέξανδρου εκλαμβάνεται ως η αγαστή συνισταμένη της διανοητικής του σύζευξης με το φωτισμένο Αριστοτέλη και της βιωματικής μετενσάρκωσης των απαράμιλλων μηνυμάτων της θρυλικής Ιλιάδας. Συγκεκριμένα ο ακραιφνής θαυμασμός του για το μοναδικό Πηλείδη πυροδοτεί την άσβεστη φιλοδοξία του και εξοβελίζει κάθε ανασχετική συνθήκη, ενώ περιθωριοποιεί αισθητά την αντιηρωική μορφή του Δόλωνα: η διεισδυτική ματιά του Μακεδόνα στρατηλάτη στο πολυδιάστατο μωσαϊκό της τακτικής κατασκοπείας αντανακλάται στην ατελέσφορη προσπάθεια του άτυχου Τρωαδίτη (Ραψωδία Κ, «Δολώνεια»)· εντυπωσιακή συγκυρία είναι το αναμφίλεκτο γεγονός ότι η θριαμβευτική εκστρατεία η οποία κατέληξε στην κοσμοϊστορική κατάλυση της Περσικής Αυτοκρατορίας εκκίνησε από το Γρανικό ποταμό, κοντά στη γενέτειρα του αδέξιου κατασκόπου. Τους έντεκα δολώνειους «Επιγόνους» οι οποίοι δραστηριοποιούνται δυναμικά στη δεκατριών ετών αήττητη πορεία του Αλεξάνδρου και καταλυτικά συνεισφέρουν στη νομοτελειακή μυθοποίησή του επιχειρεί να σκιαγραφήσει η παρούσα εργασία.

© 2024 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις–κλειδιά: Δόλωνας, Μέγας Αλέξανδρος, κατασκοπεία

Doi:

Abstract

At psycho-spiritual level the enviable physiognomy of Alexander the Great is perceived as the auspicious component of his intellectual connection with enlightened Aristotle and the experiential reincarnation of the unparalleled messages of the legendary Iliad. In fact, his extreme admiration for unique Peleides ignites his unquenchable ambition and erases every inhibiting condition, while noticeably marginalizing the anti-heroic figure of Dolon: the insightful look of the Macedonian commander into the multi-dimensional mosaic of tactical espionage is reflected in the unsuccessful attempt of the unfortunate Trojan (Rhapsody X, "Doloneia"); an impressive coincidence seems to be the undisputed fact that the triumphant expedition which resulted in the world-historical overthrow of the Persian Empire started from the Granicus River, near the birthplace of the clumsy spy. The present work attempts to outline the eleven Dolonean "Epigoni" who are dynamically active in the thirteen-year invincible course of Alexander and catalytically contribute to his deterministic mythologizing.

© 2024 Library and Information Center, The University of the Peloponnese

Key-words: Dolon, Alexander the Great, espionage

1. Αλέξανδρος και κατασκοπεία στη μετακλασική ιστοριογραφία

Ο αδόκητος θάνατος του Αλέξανδρου και οι ανυπέρβλητες στρατιωτικές του επιτυχίες πυροδοτούν ζωηρό συγγραφικό ενδιαφέρον. Αξιόλογοι μελετητές τολμούν να πραγματευτούν τη θρυλική του προσωπικότητα. Τιθασεύουν το εύλογο δέος τους ή αναιρούν την ενδεχόμενη διάθεση να απομυθοποιήσουν την ιστορική του μορφή.

Όμως εξαιρετικά συρρικνωμένο χαρακτηρίζεται το πληροφοριακό τους υλικό περί των κατασκοπευτικών μηχανισμών και των αντικατασκοπευτικών δράσεων οι οποίες πλαισιώνουν σταθερά την εκστρατευτική διαδρομή του Μακεδόνα βασιλιά. Επιπρόσθετα η αναγκαία ανάλυση της θεσμικής οργάνωσης και των διοικητικών διαδικασιών οι οποίες εξασφαλίζουν την αποτελεσματική λειτουργία της Υπηρεσίας Πληροφοριών εκλείπει ή προσεγγίζεται ακροθιγώς σε διάσπαρτες πηγές[1].

Την εκπεφρασμένη ανησυχία του Richmond (1998: 4) για το ότι «the historians of Alexander's plunge into the unknown leave us in the dark about his intelligence preparations» αποδέχονται διακεκριμένοι μελετητές (Roisman, Worthington 2010: 186). Έστω και εν μέρει επιχειρούν να την αντικρούσουν αξιόλογοι εκπρόσωποι της αρχαιοελληνικής και λατινικής γραμματείας[2]:

ο **Διόδωρος ο Σικελιώτης** (80 π.Χ. – 20 π.Χ.) στη σαραντάτομή του *Βιβλιοθήκη Ἱστορική* καταγράφει την παγκόσμια ιστορία από τις απαρχές της ανθρώπινης παρουσίας έως και το 59 π.Χ. Από τα δεκαπέντε σωθέντα βιβλία, το δέκατο έβδομο παραθέτει ουσιώδεις παρατηρήσεις για τη συστηματική συλλογή πληροφοριών και τον άμεσο παροπλισμό των δυνητικών ή υπαρκτών εχθρών του Αλέξανδρου·

ο **Φλάβιος Αρριανός** (Lucius Flavius Arrianus, 95 μ.Χ. – 175 μ.Χ.) από τη Νικομήδεια εκφράζει τον πηγαίο του θαυμασμό για την πολιτική υπόσταση και τη στρατιωτική προσωπικότητα του Αλέξανδρου. Με πρότυπο τον Ξενοφώντα και σύμφωνα με τις βιωματικές μαρτυρίες του Αριστόβουλου και του Πτολεμαίου του Λάγου συντάσσει την *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις*. Στο αναπόσπαστο συμπλήρωμά της, την *Ἰνδική* ο Νέαρχος, ο Μεγασθένης και ο Ερατοσθένης δρώντας ως αυθεντικοί κοινωνοί των διαδραματιζόμενων γεγονότων δίνουν πολύτιμες πληροφορίες[3]. Η αντικειμενική ματιά του ελληνόφωνου δημιουργού εξοβελίζει τις τυπικές υπερβολές οι οποίες διέπουν τις μυθικές αφηγήσεις της εποχής[4], αν και περιγράφει τις πανθομολογουμένως ευφάνταστες κατασκοπευτικές πρωτοβουλίες του Έλληνα στρατηγού·

ο **Κόιντος Κούρτιος Ρούφος** (Quintus Curtius Rufus, 1ος αιώνας μ.Χ.) συγγράφει στα Λατινικά ίσως την πληρέστερη βιογραφία του Αλέξανδρου (*Historiae Alexandri Magni*). Από τα δέκα βιβλία έχουν χαθεί τα δύο πρώτα, ενώ τα διατηρημένα χωρία των υπόλοιπων οκτώ παρουσιάζουν αξιοσημείωτες ελλείψεις. Παρά την αποδεδειγμένη ανεπάρκειά του σε στρατιωτικά ζητήματα,

[1] Borza 1977: 296.

[2] Περί των 42 πηγών σχετικά με τη ζωή και το έργο του Αλέξανδρου: Jacoby 1926-1930: σημ. 117-153.

[3] Κατά το Bosworth (1988: 16) το εξ ολοκλήρου διατηρημένο πόνημα του Αρριανού εκλαμβάνεται ως η πιο εχέγγυα ιστορική πηγή.

[4] Lesky 1983: 1159.

την εξόφθαλμη λογοκλοπή και τις κραυγαλέες γεωγραφικές αβλεψίες ο αντικαθεστωτικός ιστορικός φωτίζει μοναδικά τη συλλογή, την επεξεργασία και την ανάλυση πληροφοριών οι οποίες συνδιαμορφώνουν τα στρατιωτικά σχέδια του Μακεδόνα.

Στις βιβλιογραφικές πηγές με αδιευκρίνιστη συμβολή στην ασφαλή έρευνα των εξεταζόμενων θεμάτων υπάγονται:

ο **Πλούταρχος ο Χαιρωνεύς** (45 μ.Χ. – 120 μ.Χ.) στην ιστορικοβιογραφική του πραγματεία *Βίος Ἀλεξάνδρου* προβαίνει στη γλαφυρή αποτύπωση των παιδικών και νεανικών χρόνων του στρατιωτικού προτύπου και πολιτισμικού του ήρωα. Χωρίς φειδώ υμνεί την εξελικτική του πορεία ως σπάνιας στρατηγικής υπόστασης κατά την επεκτατική του εκστρατεία στην Ανατολή. Παράλληλα, στους δύο επιδεικτικούς λόγους *Περί τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς* αντικρούει την κατά του Αλέξανδρου δριμύτατη επίθεση στωικών και περιπατητικών στοχαστών[5]: προβάλλοντας τη σπάνια ψυχοπνευματική του ιδιοσυστασία και το φιλοσοφικό του υπόβαθρο αναδεικνύει τον πανελλήνιας διάστασης και παγκόσμιας αίγλης ηγέτη·

ο **Ευμένης ο Καρδιανός**[6] (362 π.Χ. – 316 π.Χ.) διατέλεσε στρατηγός και Διοικητής του Σώματος Στρατιωτικών Γραμματέων στο Επιτελείο του κορυφαίου μονάρχη. Ήταν υπεύθυνος για την τακτή ενημέρωση των *Βασιλικῶν Ἐφημερίδων*[7], του επίσημου ημερολογίου της μακεδονικής αυλής·

ο **Χάρης ο Μυτιληναίος**[8] ήταν τελετάρχης (*εἰσαγγελεὺς*) στην αυλή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Συνέθεσε το δεκάτομο έργο *Τὰ κατ' Ἀλέξανδρον* το οποίο διανθίζει με ανέκδοτες ιστορίες[9] από την καθημερινή διαβίωση της βασιλικής οικογένειας, ενώ περιγράφει ενδιαφέρουσες τελετές, όπως ήταν η εντυπωσιακή εισαγωγή του περσικού εθίμου της «προσκυνήσεως»[10]·

ο **Καλλισθένης ο Ολύνθιος**[11] (370 π.Χ. – 327 π.Χ.), ανιψιός και μαθητής του Αριστοτέλη ακολουθεί τον Αλέξανδρο ως εντεταλμένος ιστορικός της αυλής. Όμως έπεσε σε δυσμένεια, καθώς δεν προσκύνησε το βασιλιά και πέθανε στη φυλακή.

Σε δέκα βιβλία συνέταξε τα *Ἑλληνικά*, όπου καλύπτει την περίοδο από την Ανταλκίδειο ειρήνη (387 / 386 π.Χ.) μέχρι και την αρχή του Γ΄ Ιερού Πολέμου (357 / 356 π.Χ.). Το έργο του χαρακτηρίζεται από ακραιφνές φιλοθηβαϊκό πνεύμα.

Στις ατελείς λόγω θανάτου *Ἀλεξάνδρου πράξεις* πραγματεύεται τα ιστορικά γεγονότα από τη δυναμική διάβαση του Αλέξανδρου στην Ασία ως την αποφασιστική μάχη στα Άρβηλα (ή Γαυγάμηλα) το 331 π.Χ.. Αν και φανερά εγκωμιάζει το βασιλιά, το έργο του χαρακτηρίζεται από την εσκεμμένη παραποίηση της αντικειμενικής αλήθειας. Προτιμά με τραγικό ύφος να δραματοποιεί την περιγραφόμενη εκστρατεία, ενώ πλούσιες σε γεωγραφικά, εθνογραφικά, βοτανολογικά και ζωολογικά στοιχεία θεωρούνται οι παραστατικές του παρεκβάσεις·

[5] Tarn 1939: 56.
[6] FGrHist. 117.
[7] Pearson 1954-1955: 432.
[8] FGrHist. 125.
[9] Маринович 1982: 26.
[10] Hammond, Scullard 1970: 227.
[11] FGrHist. 124.

ο **Αναξιμένης ο Λαμψακηνός**[12] (380 π.Χ. – 320 π.Χ.) διατηρεί άριστες σχέσεις με τον Αλέξανδρο και τον συνοδεύει στη νικηφόρο εκστρατεία του. Συγγράφει το έργο *Τὰ περὶ Ἀλέξανδρον* το οποίο σώζεται σε ελάχιστα αποσπάσματα και δημοσιεύθηκε μετά το θάνατο του βασιλιά[13]·

ο **Ονησίκριτος ο Αιγινεύς ή Αστυπαλαιεύς**[14] (360 π.Χ. – 290 π.Χ.), ο μαθητής του κυνικού φιλοσόφου Διογένη εμπνέεται από την ξενοφώντεια *Κύρου παιδεία* και συγγράφει το ήδη από την αρχαιότητα αμφίλεκτης[15] εγκυρότητας *Πῶς Ἀλέξανδρος ἤχθη*. Παράλληλα με τους ιδιότυπους φιλοσοφικούς του στοχασμούς αφηγείται την ιστορική πορεία του Αλέξανδρου από τη γέννηση ως τον αιφνίδιο θάνατό του·

ο **Νέαρχος ο Κρης**[16] (360 π.Χ. – 312 π.Χ.), ο επιδέξιος ναύαρχος του Αλέξανδρου περιγράφει λεπτομερώς την πορεία του στόλου από τον ποταμό Ινδό ως τον Περσικό Κόλπο. Στο έργο *Παράπλους τῆς Ἰνδικῆς* με εξαιρετική επιστημοσύνη εστιάζει στο εδαφικό ανάγλυφο, στη χλωρίδα και στην πανίδα των χωρών που παραπλέει[17]·

ο **Κλείταρχος ο Αλεξανδρεύς**[18] (4ος αιώνας π.Χ.) συνθέτει το δωδεκάτομο *Αἱ περὶ Αλεξάνδρου ἱστορίαι* το οποίο δημοσιεύθηκε το 315 π.Χ. Στα μόλις τριάντα έξι σωθέντα αποσπάσματα δίνει πληροφορίες για τη ζωή του βασιλιά από την ενθρόνιση ως το θάνατό του. Στις εθνογραφικές επισημάνσεις και στις γεωγραφικές περιγραφές της Περσίας και της Ινδίας στηρίζεται στους Ηρόδοτο, Θουκυδίδη και Θεόπομπο. Σε γενικές γραμμές η αξιοπιστία του κρίνεται ως ελεγχόμενη, δεδομένου ότι το ιστορικό του μυθιστόρημα βρίθει ρητορικών σχημάτων, ενώ διανθίζεται με υπερβολικά ψεύδη·

ο **Πτολεμαίος ο Λάγου**[19], ο βασιλιάς της Αιγύπτου (305 π.Χ.) είναι αυτόπτης μάρτυρας της επιτυχούς πορείας του Μακεδόνα στρατιωτικού. Στο αξιόλογο πόνημά του προσδίδει έμφαση στην ακριβή προπαρασκευή και στη λεπτομερή διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων. Μολονότι οι βιογραφικές παράμετροι δεν τον ενδιαφέρουν ιδιαιτέρως, σε μεγάλο βαθμό δημιουργεί τη θαυμαστή εικόνα του Αλέξανδρου ως στρατηγικού προτύπου·

ο **Έφιππος ο Ολύνθιος**[20] (4ος αιώνας π.Χ.) κληροδοτεί το αποσπασματικά σωθέν *Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Ἡφαιστίωνος τελευτῆς / ταφῆς / μεταλλαγῆς*. Καυτηριάζει την πολυτελή διαβίωση και την άκρατη οινοποσία του κάποτε υποδειγματικά εγκρατούς βασιλιά[21]·

---

[12] FGrHist. 72.

[13] Ο Παυσανίας αμφισβητεί έντονα την πατρότητα: **Παυσ. 6.18.6:** «οὐ μὴν οὐδὲ εἰπεῖν τις αὐτοσχεδίως Ἀναξιμένους πρότερός ἐστιν εὑρηκώς: τὰ ἔπη δὲ τὰ ἐς Ἀλέξανδρον οὔ μοι πιστά ἐστιν Ἀναξιμένην τὸν ποιήσαντα εἶναι».

[14] FGrHist. 134.

[15] **Στράβ. 15.1.28:** «ὡς εἴρηκεν Ὀνησίκριτος, ὃν οὐκ Ἀλεξάνδρου μᾶλλον ἢ τῶν παραδόξων ἀρχικυβερνήτην προσείποι τις ἄν».

[16] FGrHist. 133.

[17] Stoneman 1997: 3-4.

[18] FGrHist. 137.

[19] FGrHist. 138.

[20] FGrHist. 126.

[21] Οι περιπατητικοί ασκούν δριμεία κριτική στον Αλέξανδρο, καθώς, αν και έλαβε μοναδική ελληνική εκπαίδευση από τον Αριστοτέλη, οι εδραζόμενες στην τύχη στρατιωτικές του επιτυχίες τον μετέτρεψαν σε αυταρχικό Ανατολίτη τύραννο. Πρβλ.: Hattendorff 2013: 22-23· Шофман 1976: 17.

ο **Δούρις ο Σάμιος**[22] (340 π.Χ. – 260 π.Χ.) στα τριάντα τρία αποσπάσματα από το είκοσι τριών τόμων έργο του *Ἱστορίαι* ή *Μακεδονικά* ή *Ἑλληνικά* καλύπτει την περίοδο από τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) ως το θάνατο του Λυσίμαχου (281 π.Χ.)·

ο **Μαρσύας ο Πελλαίος**[23] (356 π.Χ. – 294 π.Χ.) στα δεκάτομα *Μακεδονικά* καταγράφει τα συμβάντα από την ίδρυση του μακεδονικού βασιλείου μέχρι την επιστροφή του Μακεδόνα ηγεμόνα στη Συρία μετά από την κατάκτηση της Αιγύπτου και την ίδρυση της θρυλικής Αλεξάνδρειας (331 π.Χ.)·

ο **Μεγασθένης ο Ίων** (350 π.Χ. – 290 π.Χ.) στο τετράτομο εθνογραφικό έργο *Ἰνδικά* παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για τη γεωγραφία της Ινδίας, τη χλωρίδα και την πανίδα της, τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων·

ο **Ιουστίνος Μάρκος Ιουνιανός** (Marcus Iunianus Iustinus, 2ος αιώνας μ.Χ.) είναι ο συγγραφέας της *Epitoma Historiarum Philippicarum* (Ἐπιτομή Φιλιππικῶν Ἱστοριῶν). Στην πραγματικότητα παρουσιάζει μια συνεπτυγμένη εκδοχή του σαράντα τεσσάρων τόμων *Historiae Philippicae* (Φιλιππικαί Ἱστορίαι), έργου του Γναίου Πομπήιου Τρόγου. Σε δύο βιβλία με αμερόληπτη διάθεση επισημαίνει θετικές αποχρώσεις και αρνητικές πτυχές της προσωπικότητας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Προφανώς η ευρεία προσθήκη μυθικών αφηγήσεων ή οι ανεκδοτολογικού τύπου παρεκβάσεις σε συνδυασμό με την επιφανειακή προσέγγιση κομβικών συμβάντων (η σύντομη πολιορκία της Τύρου· η επίμονη καταδίωξη και η περιπετειώδης σύλληψη του σατράπη της Βακτριανής, Βήσσου· η κατά του Ινδού βασιλιά Πώρου νικηφόρος εκστρατεία) πλήττουν καίρια την αξιοπιστία του ιστορικού.

2. Έμψυχοι φορείς συλλογής στρατιωτικών πληροφοριών

Ο επιτυχής σχεδιασμός της ανεπανάληπτης ως προς τις γεωγραφικές συντεταγμένες εκστρατείας του Αλεξάνδρου, αλλά και τα ασύγκριτα αποτελέσματά της στον πολιτικό, στρατιωτικό και πολιτιστικό τομέα προϋποθέτουν: την εμπεριστατωμένη γνώση της πορείας[24], την απαραίτητη

[22] FGrHist. 76.

[23] FGrHist. 135-136.

[24] Την εποχή της μακεδονικής πορείας το υφιστάμενο οδικό δίκτυο στην Ανατολία ήταν σε εμβρυικό στάδιο. Η περιβόητη Βασιλική Οδός, μήκους 13.500 σταδίων η οποία ένωνε τα Σούσα (νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας) με τις Σάρδεις διέθετε 111 σταθμούς με τη μεταξύ τους απόσταση να κυμαίνεται από τα 12 ως τα 17 μίλια:

Ἡρόδ. 5.52-53: «ἔχει γὰρ ἀμφὶ τῇ ὁδῷ ταύτῃ ὧδε· σταθμοί τε πανταχῇ εἰσι βασιλήιοι καὶ καταλύσιες κάλλισται, διὰ οἰκεομένης τε ἡ ὁδὸς ἅπασα καὶ ἀσφαλέος. διὰ μέν γε Λυδίης καὶ Φρυγίης σταθμοὶ τείνοντες εἴκοσι εἰσί, παρασάγγαι δὲ τέσσερες καὶ ἐνενήκοντα καὶ ἥμισυ. ἐκδέκεται δὲ ἐκ τῆς Φρυγίης ὁ Ἅλυς ποταμός, ἐπ᾽ ᾧ πύλαι τε ἔπεισι, τὰς διεξελάσαι πᾶσα ἀνάγκη καὶ οὕτω διεκπερᾶν τὸν ποταμόν, καὶ φυλακτήριον μέγα ἐπ᾽ αὐτῷ. διαβάντι δὲ ἐς τὴν Καππαδοκίην καὶ ταύτῃ πορευομένῳ μέχρι οὔρων τῶν Κιλικίων σταθμοὶ δυῶν δέοντες εἰσὶ τριήκοντα, παρασάγγαι δὲ τέσσερες καὶ ἑκατόν. ἐπὶ δὲ τοῖσι τούτων οὔροισι διξάς τε πύλας διεξελᾷς καὶ διξὰ φυλακτήρια παραμείψεαι. ταῦτα δὲ διεξελάσαντι καὶ διὰ τῆς Κιλικίης ὁδὸν ποιευμένῳ τρεῖς εἰσι σταθμοί, παρασάγγαι δὲ πεντεκαίδεκα καὶ ἥμισυ. οὖρος δὲ Κιλικίης καὶ τῆς Ἀρμενίης ἐστὶ ποταμὸς νηυσιπέρητος, τῷ οὔνομα Εὐφρήτης. ἐν δὲ τῇ Ἀρμενίῃ σταθμοὶ μὲν εἰσὶ καταγωγέων πεντεκαίδεκα, παρασάγγαι δὲ ἓξ καὶ πεντήκοντα καὶ ἥμισυ, καὶ φυλακτήριον ἐν αὐτοῖσι. ἐκ δὲ ταύτης τῆς Ἀρμενίης ἐς βάλλοντι ἐς τὴν Ματιηνὴν γῆν σταθμοί εἰσι τέσσερες καὶ τριήκοντα, παρασάγγαι δὲ ἑπτὰ καὶ τριήκοντα καὶ ἑκατόν. ποταμοὶ δὲ νηυσιπέρητοι τέσσερες διὰ ταύτης ῥέουσι, τοὺς πᾶσα ἀνάγκη διαπορθμεῦσαι ἐστί, πρῶτος μὲν Τίγρης, μετὰ δὲ δεύτερός τε καὶ τρίτος ὠυτὸς ὀνομαζόμενος, οὐκ ὠυτὸς ἐὼν ποταμὸς οὐδὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ῥέων· ὁ μὲν γὰρ

ύπαρξη επαρκών πόρων και τον πλήρη ανεφοδιασμό[25] του στρατιωτικού (βασικού και επικουρικού) σώματος, τις κλιματολογικές συνθήκες.

Κατά την πολυετή σύγκρουσή του (336 π.Χ. – 323 π.Χ.) με τους πανίσχυρους Πέρσες[26] ο Μέγας Αλέξανδρος δεν επαναπαύεται στην αναντίρρητη υπεροχή των μακεδονικών ενόπλων δυνάμεων[27]. Εκτός από τις ρηξικέλευθες μεθόδους στη διεξαγωγή μαχών και στον καινοτόμο οπλισμό, συνειδητοποιεί την κομβικής αξίας συλλογή πληροφοριών[28] τόσο από επίλεκτα σε διατεταγμένη υπηρεσία στελέχη όσο και από κάθε δυνατή πηγή:

2.1 Αἰχμάλωτοι

Η συστηματική σύλληψη αντίπαλων πολιτών και εν ενεργεία στρατιωτικών, και η κατά αυστηρά κριτήρια ομαδοποίησή τους αποκτούν χαρακτήρα τακτής πρακτικής από τον Αλέξανδρο[29].

πρότερον αὐτῶν καταλεχθεὶς ἐξ Ἀρμενίων ῥέει, ὁ δ᾽ ὕστερον ἐκ Ματιηνῶν· ὁ δὲ τέταρτος τῶν ποταμῶν οὔνομα ἔχει Γύνδης, τὸν Κῦρος διέλαβε κοτὲ ἐς διώρυχας ἑξήκοντα καὶ τριηκοσίας. ἐκ δὲ ταύτης ἐς τὴν Κισσίην χώρην μεταβαίνοντι ἕνδεκα σταθμοί, παρασάγγαι δὲ δύο καὶ τεσσεράκοντα καὶ ἥμισυ ἐστὶ ἐπὶ ποταμὸν Χοάσπην, ἐόντα καὶ τοῦτον νηυσιπέρητον· ἐπ᾽ ᾧ Σοῦσα πόλις πεπόλισται. οὗτοι οἱ πάντες σταθμοί εἰσι ἕνδεκα καὶ ἑκατόν. καταγωγαὶ μέν νυν σταθμῶν τοσαῦταί εἰσὶ ἐκ Σαρδίων ἐς Σοῦσα ἀναβαίνοντι. εἰ δὲ ὀρθῶς μεμέτρηται ἡ ὁδὸς ἡ βασιληίη τοῖσι παρασάγγῃσι καὶ ὁ παρασάγγης δύναται τριήκοντα στάδια, ὥσπερ οὗτός γε δύναται ταῦτα, ἐκ Σαρδίων στάδια ἐστὶ ἐς τὰ βασιλήια τὰ Μεμνόνια καλεόμενα πεντακόσια καὶ τρισχίλια καὶ μύρια, παρασαγγέων ἐόντων πεντήκοντα καὶ τετρακοσίων. πεντήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν στάδια ἐπ᾽ ἡμέρῃ ἑκάστῃ διεξιοῦσι ἀναισιμοῦνται ἡμέραι ἀπαρτὶ ἐνενήκοντα». Πρβλ.: Fox 1974: 103· Hagen 1978: 278-281· Starr 1963: 162-169.

[25] Αν αναλογιστούμε πως τα πραγματικά αποθέματα εδώδιμων υλικών και πόσιμου νερού των Μακεδόνων διαρκούν μόλις τέσσερις ημέρες, συνειδητοποιούμε πως μόνο ένας άρτιος σχεδιασμός θα συνεισέφερε στην ακώλυτη διέλευση αφιλόξενων περιοχών. Επιπρόσθετα η διά χερσαίων διαύλων συλλογή προμηθειών ήταν εφικτή σε ακτίνα 60 έως 80 μιλίων από ένα σταθερό στρατόπεδο, ενώ, όταν οι στρατιώτες πορεύονταν, το βεληνεκές μειωνόταν στα 15 έως 17 μίλια. Πάντως είναι άγνωστο πώς το φθινόπωρο του 331 π.Χ., μόλις μέσα σε επτά μέρες οι άνδρες του Αλέξανδρου διέσχισαν την έρημο του Σινά, όπου αφενός η ακαλλιέργητη γη δεν παρέχει καρπούς, αφετέρου τα διάσπαρτα φρέατα είναι μάλλον αποξηραμένα. Πρβλ.: Elgood 1924: 267· Engels 1978: 27, 38, 56· Hogarth 1915: 464· Murray 1953: 142-143.

[26] Χωρίς την αγαστή συνεκτίμηση επίκαιρων στοιχείων και την πραγματιστική τους εναρμόνιση στις ευμετάβλητες εξελίξεις του διεθνούς περιβάλλοντος, ο Αλέξανδρος θα ήταν αφελής και επικίνδυνος, εάν επιχειρούσε να συγκρουστεί με την περσική αυτοκρατορία. Μα ο οξυδερκής ηγέτης ήταν πλήρως ενημερωμένος για την παρακμιακή τροχιά της βαρβαρικής υπερδύναμης και για την αυξημένων πιθανοτήτων κατάρρευσή της σε περίπτωση αιφνίδιας επίθεσης. Πρβλ.: Gilpin 1981: 209-210.

[27] Creveld 1989: 15-16.

[28] Borza 1977: 295-303· Green 1974: 405.

[29] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.15.4**: «ἀφίκετο δ᾽ ἐν τούτῳ παρ᾽ Ἀλέξανδρον καὶ Φαρασμάνης ὁ Χορασμίων βασιλεὺς ξὺν ἱππεῦσι χιλίοις καὶ πεντακοσίοις. ἔφασκεν δὲ ὁ Φαρασμάνης ὅμορος οἰκεῖν τῷ τε Κόλχων γένει καὶ ταῖς γυναιξὶ ταῖς Ἀμαζόσι, καὶ εἰ θέλοι Ἀλέξανδρος ἐπὶ Κόλχους τε καὶ Ἀμαζόνας ἐλάσας καταστρέψασθαι τὰ ἐπὶ τὸν πόντον τὸν Εὔξεινον ταύτῃ καθήκοντα γένη, ὁδῶν τε ἡγεμὼν ἔσεσθαι ἐπηγγέλλετο καὶ τὰ ἐπιτήδεια τῇ στρατιᾷ παρασκευάσειν»·

Curt. 3.13.1-5: «Qui cum processisset et Darei satrapam opperiri se conperisset, veritus, ne paucitas suorum sperneretur, accersere maiorem manum statuit. Sed forte in exploratores ab eo praemissos incidit natione Mardus, qui ad Parmeniona perductus litteras ad Alexandrum a praefecto Damasci missas tradit ei nec dubitare eum, quin omnem regiam supellectilem cum pecunia traderet, adiecit. Parmenio adservari eo iusso litteras aperit, in quis erat scriptum, ut mature Alexander aliquem ex ducibus suis mitteret cum manu exigua, cui traderet, quaecumque rex penes ipsum reliquisset: itaque Mardum datis comitibus ad proditorem

Η διττή τους αξιοποίηση ως έμπιστων οδηγών ή πληροφοριοδοτών[30] διαδέχεται την απολύτως αναμενόμενη ανάκριση: ανιχνευτές του Δαρείου Γ΄ αιχμαλωτίζονται από άνδρες του Αλέξανδρου και τον ενημερώνουν πως ο Πέρσης ηγέτης βρίσκεται στον ποταμό Τίγρη. Προσθέτουν πως ο ισχυρός δυνάστης είναι αποφασισμένος να αναχαιτίσει την πορεία του Μακεδόνα, καθώς ηγείται μεγαλύτερης στρατιάς από αυτής την οποία είχε στην Κιλικία[31]. Παραμένει ασαφές το αν εκτελούν εντεταλμένη υπηρεσία παραπλάνησης ή πράγματι διαθέτουν παρωχημένες πληροφορίες[32]. Πάντως ο Αλέξανδρος ανάμεσα στους ανυποψίαστους Πέρσες αιχμαλώτους προσθέτει το δίγλωσσο Λαομέδοντα, προκειμένου να διασταυρώσει την αντικειμενική αλήθεια των μαρτυριών τους[33].

Η παράλληλη χρήση οδηγών λειτουργεί ως ασφαλές κριτήριο για την αξιοπιστία των πληροφοριών[34], καθώς η κρίσιμη φερεγγυότητά τους

---

remittit. Ille e manibus custodientium lapsus Damascum ante lucem intrat. Turbaverat ea res Parmenionis animum insidias timentis et ignotum iter sine duce non audebat ingredi. Felicitati tamen regis qui confisus agrestes, qui duces itineris essent, excipi iussit. Quibus celeriter repertis quarto die ad urbem pervenit iam metuente praefecto, ne sibi fides habita non esset. Igitur quasi parum munimentis oppidi fidens ante solis ortum pecuniam regiam, gazam Persae vocant, cum pretiosissimis rerum efferri iubet, fugam simulans, re vera, ut praedam hosti offerret»·

Curt. 6.2.9: «Postero autem die praecepit Hephaestioni, ut omnes captivos in regiam iuberet adduci. Ibi singulorum nobilitate spectata secrevit a vulgo, quorum eminebat genus. Mille hi fuerunt: inter quos repertus est Oxathres, Darei frater, non illius fortuna, quam indole animi sui clarior»·

Curt. 8.10.1-2: «Igitur Alexandro finis Indiae ingresso gentium suarum reguli occurrerunt imperata facturi, illum tertium Iove genitum ad ipsos pervenisse memorantes: Patrem Liberum atque Herculem fama cognitos esse, ipsum coram adesse cernique. Rex benigne exceptos sequi iussit, isdem itinerum ducibus usurus. Ceterum cum amplius nemo occurreret, Hephaestionem et Perdiccan cum copiarum parte praemisit ad subigendos, qui aversarentur imperium, iussitque ad flumen Indum procedere et navigia facere, quis in ulteriora transportari posset exercitus».

[30] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.30.6-7:** «καὶ Νεάρχῳ μὲν τοὺς Ἀγριᾶνας τοὺς ψιλοὺς ἄγειν ἔδωκεν, Ἀντιόχῳ δὲ τήν τε αὐτοῦ χιλιαρχίαν καὶ δύο ἐπὶ ταύτῃ ἄλλας. ἐστέλλοντο δὲ τά τε χωρία κατοψόμενοι καὶ εἴ πού τινας τῶν βαρβάρων ξυλλαβεῖν ἐς ἔλεγχον τῶν κατὰ τὴν χώραν, τῶν τε ἄλλων καὶ μάλιστα δὴ τὰ ἀμφὶ τοὺς ἐλέφαντας ἔμελεν αὐτῷ μαθεῖν. Αὐτὸς δὲ ὡς ἐπὶ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν ἤδη ἦγε, καὶ ἡ στρατιὰ αὐτῷ ὡδοποίει τὸ πρόσω ἰοῦσα ἄπορα ἄλλως ὄντα τὰ ταύτῃ χωρία. ἐνταῦθα ξυλλαμβάνει ὀλίγους τῶν βαρβάρων, καὶ παρὰ τούτων ἔμαθεν, ὅτι οἱ μὲν ἐν τῇ χώρᾳ Ἰνδοὶ παρὰ Ἀβισάρῃ ἀποπεφευγότες εἶεν, τοὺς δὲ ἐλέφαντας ὅτι αὐτοῦ κατέλιπον νέμεσθαι πρὸς τῷ ποταμῷ τῷ Ἰνδῷ· καὶ τούτους ἡγήσασθαί οἱ τὴν ὁδὸν ἐκέλευσεν ὡς ἐπὶ τοὺς ἐλέφαντας»· Πρβλ.: Engels 1980: 332, σημ. 31.

[31] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.7.4-5:** «ἁλόντες δέ τινες κατὰ τὴν ὁδὸν τῶν ἀπὸ τοῦ Δαρείου στρατεύματος κατασκοπῆς ἕνεκα ἀπεσκεδασμένων ἐξήγγειλαν, ὅτι Δαρεῖος ἐπὶ τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ κάθηται ἐγνωκὼς εἴργειν Ἀλέξανδρον, εἰ διαβαίνοι· καὶ εἶναι αὐτῷ στρατιὰν πολὺ μείζονα ἢ ξὺν ᾗ ἐν Κιλικίᾳ ἐμάχετο. ταῦτα ἀκούσας Ἀλέξανδρος ᾔει σπουδῇ ὡς ἐπὶ τὸν Τίγρητα. ὡς δὲ ἀφίκετο, οὔτε αὐτὸν Δαρεῖον καταλαμβάνει οὔτε τὴν φυλακήν, ἥντινα ἀπολελοίπει Δαρεῖος, ἀλλὰ διαβαίνει τὸν πόρον, χαλεπῶς μὲν δι᾽ ὀξύτητα τοῦ ῥοῦ, οὐδενὸς δὲ εἴργοντος».

[32] Engels 1980: 337.

[33] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.6.6:** «τελευτήσαντος δὲ Φιλίππου κατελθόντας ἀπὸ τῆς φυγῆς ὅσοι δι᾽ αὐτὸν ἔφευγον Πτολεμαῖον μὲν σωματοφύλακα κατέστησεν, Ἅρπαλον δὲ ἐπὶ τῶν χρημάτων, ὅτι αὐτῷ τὸ σῶμα ἐς τὰ πολέμια ἀχρεῖον ἦν, Ἐριγύϊον δὲ ἱππάρχην τῶν ξυμμάχων, Λαομέδοντα δὲ τὸν τούτου ἀδελφόν, ὅτι δίγλωσσος ἦν ἐς τὰ βαρβαρικὰ γράμματα, ἐπὶ τοῖς αἰχμαλώτοις βαρβάροις, Νέαρχον δὲ σατραπεύειν Λυκίας καὶ τῆς ἐχομένης Λυκίας χώρας ἔστε ἐπὶ τὸν Ταῦρον τὸ ὄρος».

[34] Ο βαθμός της εγκυρότητας σχετίζεται άμεσα και από τα εχθρικά ή φιλικά συναισθήματά τους προς τη γεωγραφική περιοχή, επικείμενο στόχο του Αλέξανδρου:

επαληθεύεται ή αναιρείται βάσει της απλής αντιπαραβολής των εμπλεκόμενων φορέων[35].

Ἀρρ. *Ἀν.* 3.17.2: «καὶ τούτους ἀποπέμπει Ἀλέξανδρος, ἥκειν κελεύσας ἐπὶ τὰ στενά, ὧν κρατοῦντες ἐπὶ σφίσιν ἐδόκουν τὴν πάροδον εἶναι τὴν ἐς Πέρσας, ἵνα καὶ παρ᾽ αὐτοῦ λάβοιεν ‹τὰ› τεταγμένα. αὐτὸς δὲ ἀναλαβὼν τοὺς σωματοφύλακας τοὺς βασιλικοὺς καὶ τοὺς ὑπασπιστὰς καὶ τῆς ἄλλης στρατιᾶς ἐς ὀκτακισχιλίους τῆς νυκτὸς ᾔει ἄλλην ἢ τὴν φανερὰν ἡγησαμένων αὐτῷ τῶν Σουσίων»·

Curt. 4.7.8: «Haec Aegyptii vero maiora iactabant. Sed ingens cupido animum stimulabat adeundi Iovem, quem generis sui auctorem haud contentus mortali fastigio aut credebat esse aut credi volebat»·

Curt. 5.4.4-9: «Captivos ergo, quos nuper exceperat, vocari iubet: inter quos erat quidam Graecae Persicaeque linguae peritus, qui frustra eum in Persidem montium dorso exercitum ducere adfirmat: silvestres esse calles, vix singulis pervios: omnia contegi frondibus inplexosque arborum ramos silvas committere. Namque Persis ab altero latere perpetuis montium iugis clauditur. Hoc dorsum, quod in longitudinem MDC, in latitudinem CLXX stadia procurrit, a Caucaso monte ad rubrum mare pertinet, quaque defecit mons, aliud munimentum, fretum, obiectum est. Planities deinde sub radicibus montium spatiosa procumbit, fertilis terra multisque vicis atque urbibus frequens. Araxes amnis per hos campos multorum aquas torrentium evolvit in Medum: Medus [ad mare] ad meridiem versus, minor amnis eo, quem accepit, evehitur: gignendaeque herbae non alius est aptior, quidquid adluit, floribus vestiens. Platani quoque et populi contegunt ripas, ita ut procul visentibus continuata videantur montibus nemora riparum. Quippe obumbratus amnis presso in solum alveo delabitur, inminentque colles, ipsi quoque frondibus laeti, radices eorum humore subeunte. Regio non alia tota Asia salubrior habetur: temperat caelum hinc perpetuum iugum opacum et umbrosum, quod aestus levat, illinc mare adiunctum, quod modico tepore terras fovet»· Πρβλ.: Riepl 1913: 468.

[35] **Ἀρρ. *Ἀν.* 1.25.9:** «Ταῦτά τε οὖν καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Πέρσου ξυνθεὶς πέμπει ὡς Παρμενίωνα Ἀμφοτερὸν τὸν Ἀλεξάνδρου μὲν παῖδα, ἀδελφὸν δὲ Κρατεροῦ. καὶ ξυμπέμπει αὐτῷ τῶν Περγαίων τινὰς τὴν ὁδὸν ἡγησομένους. καὶ ὁ Ἀμφοτερὸς στολὴν ἐνδὺς ἐπιχώριον, καὶ ὡς μὴ γνώριμος εἶναι κατὰ τὴν ὁδόν, λανθάνει ἀφικόμενος παρὰ Παρμενίωνα»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 3.3.4: «ὕδωρ δὲ ἐξ οὐρανοῦ πολὺ Ἀλεξάνδρῳ ἐγένετο, καὶ τοῦτο ἐς τὸ θεῖον ἀνηνέχθη. ἀνηνέχθη δὲ ἐς τὸ θεῖον καὶ τόδε· ἄνεμος νότος ἐπὰν πνεύσῃ ἐν ἐκείνῳ τῷ χώρῳ, τῆς ψάμμου ἐπιφορεῖ κατὰ τῆς ὁδοῦ ἐπὶ μέγα, καὶ ἀφανίζεται τῆς ὁδοῦ τὰ σημεῖα οὐδὲ ἔστιν εἰδέναι ἵνα χρὴ πορεύεσθαι καθάπερ ἐν πελάγει τῇ ψάμμῳ, ὅτι σημεῖα οὐκ ἔστι κατὰ τὴν ὁδὸν οὔτε που ὄρος οὔτε δένδρον οὔτε γήλοφοι βέβαιοι ἀνεστηκότες, οἵτισιν οἱ ὁδῖται τεκμαίροιντο ἂν τὴν πορείαν, καθάπερ οἱ ναῦται τοῖς ἄστροις· ἀλλὰ ἐπλανᾶτο γὰρ ἡ στρατιὰ Ἀλεξάνδρῳ καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς ὁδοῦ ἀμφίβολοι ἦσαν»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 4.29.1: «Καὶ ἐν τούτῳ ἦκον παρ᾽ αὐτὸν τῶν προσχώρων τινές, σφᾶς τε αὐτοὺς ἐνδιδόντες καὶ ἡγήσεσθαι φάσκοντες ἐς τῆς πέτρας τὸ ἐπιμαχώτατον, ὅθεν οὐ χαλεπὸν αὐτῷ ἔσεσθαι ἑλεῖν τὸ χωρίον. καὶ ξὺν τούτοις πέμπει Πτολεμαῖον τὸν Λάγου τὸν σωματοφύλακα τούς τε Ἀγριᾶνας ἄγοντα καὶ τοὺς ψιλοὺς τοὺς ἄλλους καὶ τῶν ὑπασπιστῶν ἐπιλέκτους, προστάξας, ἐπειδὰν καταλάβῃ τὸ χωρίον, κατέχειν μὲν αὐτὸ ἰσχυρᾷ φυλακῇ, οἳ δὲ σημαίνειν ὅτι ἔχεται»·

Διόδ. Σικ. 17.55.3: «ὁ δ᾽ Ἀλέξανδρος παραγενόμενος πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ Τίγρεως ποταμοῦ καὶ τὸν πόρον ὑπό τινων ἐγχωρίων μαθὼν διεβίβασε τὴν δύναμιν οὐ μόνον ἐπιπόνως, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἐπικινδύνως»·

Διόδ. Σικ. 17.68.3-4: « ὁ δ᾽ Ἀλέξανδρος τῇ δεινότητι τοῦ πάθους ἀδυνατῶν βοηθεῖν καὶ θεωρῶν μηδένα τῶν πολεμίων μήτε τεθνηκότα μήτε ὅλως τετρωμένον, τῶν δὲ ἰδίων ἀπολωλότας μὲν πολλούς, κατατετρωμένους δὲ σχεδὸν ἅπαντας τοὺς προσβάλλοντας ἀνεκαλέσατο τῇ σάλπιγγι τοὺς στρατιώτας ἀπὸ τῆς μάχης. ἀναχωρήσας δὲ ἀπὸ τῶν παρόδων σταδίους τριακοσίους κατεστρατοπέδευσε καὶ παρὰ τῶν ἐγχωρίων ἐπυνθάνετο μή τις ἑτέρα ἐστὶ διεκβολή. πάντων δ᾽ ἀποφαινομένων δίοδον μὲν μηδεμίαν ἄλλην ὑπάρχειν, περίοδον δὲ εἶναι πολλῶν ἡμερῶν αἰσχρὸν εἶναι νομίσας ἀτάφους ἀπολιπεῖν τοὺς τετελευτηκότας καὶ τὴν αἴτησιν τῶν νεκρῶν οὖσαν ὁρῶν ἀσχήμονα καὶ περιέχουσαν ἥττης ὁμολόγησιν προσέταξεν ἀναγαγεῖν ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους»·

Curt. 5.3.5-6: «Sed periti locorum Alexandrum docent, occultum iter esse per calles et aversum ab urbe: si paucos misisset leviter armatos, super capita hostium evasuros. Cum consilium

Μα και η εσκεμμένη σύλληψη συγγενικών προσώπων των υποψήφιων οδηγών δρα ως σημαντικός μοχλός συναισθηματικής τους πίεσης, αφού πλέον υποχρεούνται να εκτελέσουν άριστα τις ανατεθείσες αποστολές[36].

2.2 Αὐτόμολοι

Παρά τα αντικατασκοπευτικά μέτρα του Δαρείου[37] οι ραγδαία εξαπλούμενες

---

placuisset, iidem itinerum fuerunt duces. M et D mercede conducti et Agriani fere M Tauroni praefecto dati ac post solis occasum iter ingredi iussi»·

Curt. 5.4.20: «Tandem venere in iugum. A dextra iter ad ipsum Ariobarzanen erat. Hic Philotam et Coenon cum Amynta et Polyperconte, expeditam habentes manum, relinquit, monitos, ut, quia et eques pediti iret mixtus et quam pinguissimum esset solum et pabuli fertile, sensim procederent: duces erant itineris de captivis dati».

[36] **Curt. 7.2.18:** «Duo Arabes, quorum interim coniuges ac liberi vinculum fidei obsides apud regem erant, dati comites. Per deserta etiam ob siccitatem loca camelis undecimo die, quo destinaverant, perveniunt»·

Curt. 8.11.3-4: «Inopem consilii Alexandrum, quia undique praeceps et abrupta rupes erat, senior quidam peritus locorum cum duobus filiis adiit, si pretium operae esset, aditum se monstraturum esse promittens. LXXX talenta constituit daturum Alexander et altero ex iuvenibus obside retento ipsum ad exequenda, quae obtulerat, dimisit».

[37] **Ἀρρ. *Ἀν.* 2.6.1:** «Ἔτι δὲ ἐν Μαλλῷ ὄντι αὐτῷ ἀγγέλλεται Δαρεῖον ἐν Σώχοις ξὺν τῇ πάσῃ δυνάμει στρατοπεδεύειν. ὁ δὲ χῶρος οὗτός ἐστι μὲν τῆς Ἀσσυρίας γῆς, ἀπέχει δὲ τῶν πυλῶν τῶν Ἀσσυρίων ἐς δύο μάλιστα σταθμούς. ἔνθα δὴ ξυναγαγὼν τοὺς ἑταίρους φράζει αὐτοῖς τὰ ἐξηγγελμένα ὑπὲρ Δαρείου τε καὶ τῆς στρατιᾶς τῆς Δαρείου. οἱ δὲ αὐτόθεν ὡς εἶχεν ἄγειν ἐκέλευον»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 3.19.4: «ἔνθα ἔμαθεν οὐκ οὖσαν ἀξιόμαχον δύναμιν Δαρείῳ οὐδὲ Καδουσίους ἢ Σκύθας αὐτῷ συμμάχους ἥκοντας, ἀλλ᾽ ὅτι φεύγειν ἐγνωκὼς εἴη Δαρεῖος· ὁ δὲ ἔτι μᾶλλον ἦγε σπουδῇ. ὡς δὲ ἀπεῖχεν Ἐκβατάνων ὅσον τριῶν ἡμερῶν ὁδόν, ἐνταῦθα ἀπήντα αὐτῷ Βισθάνης ὁ Ὤχου παῖς τοῦ πρὸ Δαρείου βασιλεύσαντος Περσῶν»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 3.21.4-5: «καὶ τοὺς μὲν πολεμίους οὐ κατέλαβε, Δαρείου δὲ πέρι ἐπύθετο αὐτὸν μὲν συνειλημμένον ἄγεσθαι ἐφ᾽ ἁρμαμάξης, Βήσσῳ δὲ ἀντὶ Δαρείου εἶναι τὸ κράτος καὶ ἡγεμόνα ὠνομάσθαι Βῆσσον πρός τε τῶν Βακτρίων ἱππέων καὶ τῶν ἄλλων ὅσοι βάρβαροι ξυνέφευγον Δαρείῳ, πλὴν Ἀρταβάζου καὶ τῶν Ἀρταβάζου παίδων καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν μισθοφόρων· τούτους δὲ πιστοὺς εἶναι Δαρείῳ, καὶ εἴργειν μὲν τὰ γιγνόμενα οὐ δυνατοὺς εἶναι, ἐκτραπέντας δὲ ἔξω τῆς λεωφόρου ὁδοῦ ὡς ἐπὶ τὰ ὄρη ἰέναι κατὰ σφᾶς, οὐ μετέχοντας τοῖς ἀμφὶ Βῆσσον τοῦ ἔργου. γνώμην δὲ πεποιῆσθαι τοὺς ξυλλαβόντας Δαρεῖον, εἰ μὲν διώκοντα σφᾶς Ἀλέξανδρον πυνθάνοιντο, παραδοῦναι Δαρεῖον Ἀλεξάνδρῳ καὶ σφίσι τι ἀγαθὸν εὑρίσκεσθαι· εἰ δὲ τὸ ἔμπαλιν ἐπανεληλυθότα μάθοιεν, τοὺς δὲ στρατιάν τε ξυλλέγειν ὅσην πλείστην δύναιντο καὶ διασώζειν ἐς τὸ κοινὸν τὴν ἀρχήν. Βῆσσον δὲ ἐν τῷ παρόντι ἐξηγεῖσθαι κατ᾽ οἰκειότητά τε τὴν Δαρείου καὶ ὅτι ἐν τῇ αὐτοῦ σατραπείᾳ τὸ ἔργον ἐγίγνετο»·

Διόδ. Σικ. 17.31.6: «ἀσμένως δὲ τοῦ βασιλέως ὑπακούσαντος διὰ τὸ λέγεσθαι Δαρεῖον μετὰ τῆς δυνάμεως ἐκ Βαβυλῶνος ὡρμηκέναι ὁ μὲν ἰατρὸς δοὺς φάρμακον πιεῖν καὶ συνεργὸν λαβὼν τὴν φύσιν τοῦ κάμνοντος καὶ τὴν τύχην εὐθὺς ἀπήλλαξε τῆς νόσου τὸν Ἀλέξανδρον. οὗτος μὲν οὖν παραδόξως ἐκφυγὼν τὸν κίνδυνον καὶ τὸν ἰατρὸν τιμήσας μεγαλοπρεπῶς κατέταξεν αὐτὸν εἰς τοὺς εὐνουστάτους τῶν φίλων»·

Διόδ. Σικ. 17.32.2: «πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων εὐλόγων συνδραμόντων πρὸς ταύτην τὴν διαβολὴν συλληφθεὶς καὶ δεθεὶς εἰς φυλακὴν παρεδόθη, ὡς τευξόμενος δικαστηρίου. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος πυθόμενος τὸν Δαρεῖον ὀλίγων ἡμερῶν ὁδὸν ἀπέχειν Παρμενίωνα μὲν μετὰ τῆς δυνάμεως ἀπέστειλεν προκαταληψόμενον τὰς παρόδους καὶ τὰς ὀνομαζομένας Ἑ Πύλας: οὗτος δ᾽ ἐπιβαλὼν τοῖς τόποις καὶ τοὺς προκατειληφότας τὰς δυσχωρίας βαρβάρους βιασάμενος κύριος ἐγένετο τῶν παρόδων»·

Curt. 3.1.10: «Ceterum Dareo imminens, quem nondum Euphraten superasse cognoverat, undique omnes copias contrahit, totis viribus tanti belli discrimen aditurus»·

Curt. 3.5.6: «Instare Dareum, victorem, antequam vidisset hostem. Sibi easdem terras, quas victoria peragrassent, repetendas: omnia aut ipsos aut hostes populatos: per vastas solitudines, etiamsi nemo insequi velit, euntes fame atque inopia debellari posse»·

φήμες για την ασυγκράτητη προέλαση των Μακεδόνων στρατιωτών προσφέρουν ανεξέλεγκτη ροή πληροφοριών για τις περσικές δυνάμεις.

Αναπόφευκτα, το αρνητικό κλίμα οξύνθηκε μετά από τις διαδοχικές ήττες των Περσών. Την άνοιξη και το καλοκαίρι του 330 π.Χ. η εξευτελιστική καταδίωξη του Δαρείου[38] από τον Αλέξανδρο στη Μηδία και στην Κωμισηνή προκαλεί μαζική λιποταξία[39].

Μα, εκτός από το καταρρακωμένο ηθικό των Περσών λιποτακτών, βαρύνουσα σημασία αποκτά η ευρεία αποδοχή του Αλέξανδρου ως ανίκητου στρατηγού[40]. Παράλληλα, η επιεικής συμπεριφορά προς τους πρώην εχθρούς του αξιοποιείται με εποικοδομητικό πρόσημο: η έμμεση παραδοχή της ανωτερότητάς του εκμηδενίζει την απειλητική δυσαρέσκεια του καταπονημένου μακεδονικού στρατεύματος, ενώ καταστέλλει ενδεχόμενες τάσεις εσωτερικών ταραχών.

Η εθελούσια προσχώρηση, όπως και η πλασματική μεταπήδηση μαχητών στην ανταγωνιστική παράταξη συνδέεται με την παροχή αληθών ή ψευδών

Curt. 3.5.10: «Animi autem aegritudo corpus urguebat, quippe Dareum quinto die in Cilicia fore nuntiabatur. Vinctum ergo se tradi et tantam victoriam eripi sibi ex manibus obscuraque et ignobili morte in tabernaculuo extingui se querebatur»·

Curt. 4.9.11: «Alexandro qui numerum copiarum eius, quantum procul coniectari poterat, aestimabant vix fecerunt fidem tot milibus caesis maiores copias esse reparatas»·

Curt. 5.13.1-3: «Alexander audito, Dareum movisse ab Ecbatanis, omisso itinere, quod petebat in Mediam, fugientem insequi pergit strenue. Tabas, oppidum est in Paraetacene ultima, pervenit: ibi transfugae nuntiant praecipitem fuga Bactra petere Dareum. Certiora deinde cognoscit ex Bagistane Babylonio: non equidem vinctum regem, sed in periculo esse aut mortis aut vinculorum adfirmabat»·

Curt. 5.13.7: «Ibi Melon, Darei interpres, excipitur: corpore aeger non potuerat agmen adsequi et deprehensus celeritate regis transfugam se esse simulabat. Ex hoc acta cognoscit. Sed fatigatis necessaria quies erat»·

Curt. 5.13.11: «CCC stadia processerant, cum occurrit Brochubelus, Mazaei filius, Syriae quondam praetor. Is quoque transfuga nuntiabat: 'Bessum haud amplius quam CC stadia abesse. Exercitum, utpote qui nihil praecaveret, inconpositum inordinatumque procedere. Hyrcaniam videri petituros. Si festinaret sequi palantes, superventurum. Dareum adhuc vivere'»·

Just. *Epit*. 11.8.1: «Haec illi agenti nuntiatur Darium cum ingenti exercitu adventare».

[38] Ανάλογα στοιχεία για το ελληνικό στρατόπεδο ο Δαρείος Γ΄ αντλεί από λιποτάκτες:

Ἀρρ. *Ἀν*. 1.25.3: «Δαρεῖος, ἐπειδὴ Ἀμύντας αὐτομολήσας παρ᾽ αὐτὸν λόγους τέ τινας καὶ γράμματα παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τούτου ἐκόμισε, καταπέμπει ἐπὶ θάλασσαν Σισίνην, ἄνδρα Πέρσην τῶν ἀμφ᾽ αὐτὸν πιστῶν, πρόφασιν μὲν παρὰ Ἀτιζύην τὸν Φρυγίας σατράπην, τῇ δὲ ἀληθείᾳ τῷ Ἀλεξάνδρῳ τούτῳ συνεσόμενον καὶ πίστεις δώσοντα, εἰ ἀποκτείνειε βασιλέα Ἀλέξανδρον, αὐτὸν βασιλέα καταστήσειν Μακεδονίας καὶ χρυσίου τάλαντα πρὸς τῇ βασιλείᾳ ἐπιδώσειν χίλια».

[39] **Ἀρρ. *Ἀν*. 3.25.3:** «Ἐν τούτῳ δὲ ἀφικνοῦνται παρ᾽ αὐτὸν Περσῶν τινες, οἳ ἤγγελλον Βῆσσον τήν τε τιάραν ὀρθὴν ἔχειν καὶ τὴν Περσικὴν στολὴν φοροῦντα Ἀρτοξέρξην τε καλεῖσθαι ἀντὶ Βήσσου καὶ βασιλέα φάσκειν εἶναι τῆς Ἀσίας· ἔχειν τε ἀμφ᾽ αὐτὸν Περσῶν τε τοὺς ἐς Βάκτρα διαφυγόντας καὶ αὐτῶν Βακτριανῶν πολλούς· προσδοκᾶσθαι δὲ ἥξειν αὐτῷ καὶ Σκύθας ξυμμάχους».

[40] **Curt. 4.4.2:** «Ceterum tam discedere irritum, quam morari pudebat, famam quoque, qua plura quam armis everterat, ratus leviorem fore, si Tyrum quasi testem, se posse vinci, reliquisset. Igitur ne quid inexpertum omitteret, plures naves admoveri iubet delectosque militum inponi».

πληροφοριών. Η επαλήθευσή τους συνεπάγεται πλουσιοπάροχη ανταμοιβή[41], ενώ, όταν αποδεικνύεται η φερεγγυότητά τους, απελευθερώνονται[42] και αξιοποιούνται εν εξαρτήσει προς την προγενέστερη κοινωνική τους θέση: αν ανήκαν σε υψηλά κοινωνικά κλιμάκια[43], καθίστανται σύμβουλοι των νέων τους

[41] **Διόδ. Σικ. 17.83.8:** «ὁ δὲ τὸν κίνδυνον ἐκφυγὼν νυκτὸς ἔφυγε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον. τῇ δὲ τούτου σωτηρίᾳ καὶ ταῖς δοθησομέναις ὑπ᾽ Ἀλεξάνδρου δωρεαῖς προκληθέντες οἱ μέγιστοι τῶν ἡγεμόνων συνεφρόνησαν καὶ συλλαβόντες τὸν Βῆσσον ἀπήγαγον πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον».

[42] **Ὀνάσ. 10.15:** «Τῶν δὲ αὐτομόλων εἴ τινες ἢ καιρὸν ἀφικνοῦνται μηνύσοντες ἢ ὥραν ἐπιθέσεως, ἢ ὁδὸν ἐπαγγέλλονται καθηγήσασθαι καὶ διὰ σκοπῶν ἀοράτων τοῖς πολεμίοις ἄξειν, δήσας αὐτοὺς ἀγέτω, τοῦτο ποιῶν σφισι φανερόν, ὡς, ἐὰν μὲν ἀληθεύσωσι καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ νίκῃ πάντα ποιήσωσι τοῦ στρατεύματος, λύσει τέ σφας καὶ δωρεὰς δώσει καταξίους, ἐὰν δ᾽ ἐξαπατήσωσι καὶ ψεύσωνται τοῖς σφετέροις ἐγχειρίσαι βουλόμενοι τὸ στράτευμα, παῤ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ὄντες ἐν δεσμοῖς ὑπὸ τῶν κινδυνευόντων κατασφαγήσονται: πίστις γὰρ αὐτομόλου τι μηνύοντος αὕτη βεβαιοτάτη, τὸ μὴ αὐτὸν εἶναι τῆς αὐτοῦ ψυχῆς κύριον, ἀλλὰ τοὺς ὁδηγουμένους».

[43] Παραδείγματα αυτόμολων ευγενών και αξιωματικών:

(1) *Ἀμύντας* ~ **Curt. 3.11.18:** «At Graeci, qui in Darei partibus steterant, Amynta duce, praetor hic Alexandri fuerat, tunc transfuga, abrupti a ceteris haud sane fugientibus similes evaserant»·

(2) *Βαγιστάνης καὶ Ἀντίβηλος* ~ **Ἀρρ. Ἀν. 3.21.1:** «Καὶ ἐν τούτῳ ἀφικνεῖται παρ᾽ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Δαρείου στρατοπέδου Βαγιστάνης Βαβυλώνιος ἀνὴρ τῶν γνωρίμων καὶ ξὺν τούτῳ Ἀντίβηλος τῶν Μαζαίου παίδων. οὗτοι ἀπήγγειλαν ὅτι Ναβαρζάνης τε, χιλιάρχης τῶν ξὺν Δαρείῳ φευγόντων ἱππέων, καὶ Βῆσσος ὁ Βακτρίων σατράπης καὶ Βαρσαέντης ὁ Ἀραχωτῶν καὶ Δραγγῶν σατράπης ξυνειληφότες εἶεν Δαρεῖον»·

(3) *Πολέμων* ~ **Ἀρρ. Ἀν. 3.27.2-3:** «καὶ ἐδόκει πιστοτέρα ἡ ἐπιβουλὴ ἐς τὸ πλῆθος, ὅτι Πολέμων, εἷς τῶν ἀδελφῶν τῶν Ἀμύντου, ξυλληφθέντος Φιλώτα ἔφυγεν ἐς τοὺς πολεμίους. ἀλλ᾽ Ἀμύντας γε ξὺν τοῖς ἀδελφοῖς ὑπομείνας τὴν δίκην καὶ ἀπολογησάμενος ἐν Μακεδόσι καρτερῶς ἀφίεται τῆς αἰτίας· καὶ εὐθὺς ὡς ἀπέφυγεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἠξίωσεν ἐφεθῆναί οἱ ἐλθεῖν παρὰ τὸν ἀδελφὸν καὶ ἐπαναγαγεῖν αὐτὸν παρ᾽ Ἀλέξανδρον· καὶ οἱ Μακεδόνες ξυγχωροῦσιν. ὁ δὲ ἀπελθὼν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ τὸν Πολέμωνα ἐπανήγαγε· καὶ ταύτῃ πολὺ ἔτι μᾶλλον ἢ πρόσθεν ἔξω αἰτίας ἐφάνη Ἀμύντας. ἀλλὰ ὀλίγον γὰρ ὕστερον κώμην τινὰ πολιορκῶν τοξευθεὶς ἐκ τῆς πληγῆς ἐτελεύτησεν, ὥστε οὐδὲν πλέον αὐτῷ γίγνεται τὴν κρίσιν ἀποφυγόντι ὅτι μὴ ἀγαθῷ νομιζομένῳ ἀποθανεῖν»·

Διόδ. Σικ. 18.45.3: «τροπῆς δὲ παντελοῦς γενομένης Ἄτταλος μὲν καὶ Δόκιμος καὶ Πολέμων καὶ πολλοὶ τῶν ἀξιολόγων ἡγεμόνων ἐζωγρήθησαν, Ἀλκέτας δὲ μετὰ τῶν ἰδίων ὑπασπιστῶν καὶ παίδων ἔφυγε μετὰ τῶν Πισιδῶν τῶν συστρατευομένων εἰς πόλιν Πισιδικὴν ὄνομα Τερμησσόν»·

Διόδ. Σικ. 19.16.1: «ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις Ἄτταλος καὶ Πολέμων καὶ Δόκιμος, ἔτι δὲ Ἀντίπατρος καὶ Φιλώτας, οἱ μετὰ τῆς Ἀλκέτου δυνάμεως ἀλόντες ἡγεμόνες, ἐφυλάττοντο μὲν ἔν τινι φρουρίῳ καθ᾽ ὑπερβολὴν ὀχυρῷ, ἀκούσαντες δὲ τοὺς περὶ τὸν Ἀντίγονον εἰς τὰς ἄνω σατραπείας ποιεῖσθαι τὴν πορείαν, νομίζοντες εὔθετον ἔχειν καιρόν, ἔπεισάν τινας τῶν τηρούντων αὐτοὺς λῦσαι, κυριεύσαντες δὲ ὅπλων ἐπέθεντο τῇ φυλακῇ περὶ μέσας νύκτας. αὐτοὶ μὲν οὖν ὀκτὼ τὸν ἀριθμὸν ὄντες, τηρούμενοι δὲ ὑπὸ στρατιωτῶν τετρακοσίων, διαφέροντες δὲ ταῖς τόλμαις καὶ ταῖς εὐχειρίαις διὰ τὴν μετ᾽ Ἀλεξάνδρου στρατείαν Ξενοπείθη μὲν τὸν φρούραρχον συναρπάσαντες ὑπὲρ τὸ τεῖχος ἔρριψαν, σταδιαῖον ἐχούσης τῆς πέτρας ὕψος, τῶν δ᾽ ἄλλων τοὺς μὲν κατασφάξαντες, τοὺς δὲ ἐκβαλόντες ἐνεπύρισαν τὰς οἰκίας»·

Curt. 7.1.9: «Nulli erat dubium, quin trepidatio conscientiae indicium esset, non memoriae vitium. Itaque ex his, qui proximi adstiterant, obluctantem adhuc oblivioni lanceis confoderunt».

(4) *Ὀρσίνης καὶ Μιθρακένης* ~ **Curt. 5.13.9:** «Haec agentem Alexandrum adeunt Orsilos et Mithracenes: Bessi parricidium exosi transfugerant nuntiabantque stadia D abesse Persas, ipsos brevius iter monstraturos»·

(5) *Ἀντίγονος* ~ **Διόδ. Σικ. 18.23.3:** «ὀρεγόμενος γὰρ βασιλείας ἔσπευδε τὴν Κλεοπάτραν γῆμαι, νομίζων διὰ ταύτης προτρέψεσθαι τοὺς Μακεδόνας συγκατάσκευάζειν αὐτῷ τὴν τῶν ὅλων ἐξουσίαν. οὕπω δὲ βουλόμενος ἀποκαλύψασθαι πρὸς τὴν ἐπιβολὴν κατὰ μὲν τὸ παρὸν ἦγε τὴν Νίκαιαν, ὅπως μὴ τὸν Ἀντίπατρον ἀλλότριον ἔχῃ ταῖς ἰδίαις ἐπιβολαῖς: μετὰ δὲ ταῦτα Ἀντιγόνου τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ κατανοήσαντος καὶ φιλίαν ἔχοντος πρὸς Ἀντίπατρον, ἔτι δὲ ὄντος τοῦ ἀνδρὸς τούτου πρακτικωτάτου τῶν ἡγεμόνων ἔκρινεν αὐτὸν ἐκποδῶν ποιήσασθαι. ἐπιβαλὼν οὖν αὐτῷ διαβολὰς ψευδεῖς καὶ κατηγορίας ἀδίκους φανερὸς ἦν ἀναιρήσων αὐτόν ὁ δ᾽ Ἀντίγονος

προστατών[44]. Κάποτε, ακόμα και οι ταπεινής προέλευσης κατέχουν σημαντικές θέσεις ευθύνης: ο Αλέξανδρος απασχολεί Ινδό άριστο γνώστη της περιοχής, ώστε να ειδοποιήσει τον Πτολεμαίο να επιτεθεί[45]· ο σατράπης των Παροπαμισάδων Σισίκοττος ή Σισίκοστος ακολουθεί τον Αλέξανδρο και διορίζεται διοικητής της φρουράς[46].

Δεν αποκλείεται οι αυτόμολοι να ανακτηθούν από την πλευρά την οποία είχαν εγκαταλείψει: ο Αμύντας επαναφέρει τον αδερφό του, τον Πολέμωνα ο οποίος από φόβο προς τον Αλέξανδρο είχε προσεταιριστεί τον εχθρό.

2.3 Γεωγράφοι

Ποικίλα δεδομένα και χρηστικές λεπτομέρειες για τα φυσικά χαρακτηριστικά των υπό κατάκτηση τοποθεσιών προσφέρουν έμπειροι μελετητές.

Στη συνοδεία του Μακεδόνα στρατηλάτη υπάγεται ομάδα ειδικών τοπογράφων, γνωστών ως «*βηματιστῶν*». Η συμβολή τους στη συλλογή πληροφοριών έγκειται στο ότι ενώ ανιχνεύουν τα κατάλληλα για στρατοπέδευση μέρη και βαδίζουν με σταθερό μέγεθος βήματος, χαρτογραφούν τις περιοχές από τις οποίες διέρχεται η στρατιά.[47]

2.4 Ἐγχώριοι

Όσοι επί μονίμου βάσης διαμένουν σε σταθερό τόπο αποτελούν συνήθη πηγή

συνέσει καὶ τόλμῃ διαφέρων φανερῶς μὲν ἀπεφαίνετο βούλεσθαι περὶ τῶν ἐγκαλουμένων ἀπολογήσασθαι, λάθρᾳ δὲ παρασκευασάμενος τὰ πρὸς τὸν δρασμὸν ἔλαθε μετὰ τῶν ἰδίων φίλων καὶ τοῦ υἱοῦ Δημητρίου νυκτὸς εἰσβὰς εἰς τὰς Ἀττικὰς ναῦς. ἐν δὲ ταύταις κομισθεὶς εἰς τὴν Εὐρώπην προῆγε συμμίξων Ἀντιπάτρῳ»·

(6) *Κεραίας* ~ **Πολύβ. 5.70.10:** «κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον Κεραίας, εἷς τῶν: ὑπὸ Πτολεμαῖον ταττομένων ὑπάρχων, ἀπέστη πρὸς αὐτόν: ᾧ χρησάμενος μεγαλοπρεπῶς πολλοὺς ἐμετεώρισε τῶν παρὰ τοῖς ἐναντίοις ἡγεμόνων».

[44] Οι λιποτάκτες και οι προδότες θεωρούνται καταραμένοι από τους λαούς τους:

Ξεν. *Ἑλλ.* 7.3.10: «εἰ μὲν τοίνυν ἐμοὶ μὲν πολέμιος ἦν, ὑμῖν δὲ φίλος, κἀγὼ ὁμολογῶ μὴ καλῶς ἄν μοι ἔχειν παρ᾽ ὑμῖν τοῦτον ἀποκτεῖναι: ὁ δὲ ὑμᾶς προδιδοὺς τί ἐμοὶ πολεμιώτερος ἦν ἢ ὑμῖν; ἀλλὰ νὴ Δία, εἴποι ἄν τις, ἑκὼν ἦλθε. κᾆτα εἰ μὲν ἀπεχόμενον τῆς ἡμετέρας πόλεως ἀπέκτεινέ τις αὐτόν, ἐπαίνου ἂν ἐτύγχανε: νῦν δὲ ὅτι πάλιν ἦλθεν ἄλλα πρὸ τοῖς πρόσθεν κακὰ ποιήσων, οὐ δικαίως φησί τις αὐτὸν τεθνάναι; ποῦ ἔχων Ἕλλησι σπονδὰς ἀποδεῖξαι ἢ προδόταις ἢ παλιναυτομόλοις ἢ τυράννοις;».

[45] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.29.4:** «Ἀλέξανδρος δὲ τῶν Ἰνδῶν τινα τῶν αὐτομόλων πιστόν τε ἄλλως καὶ τῶν χωρίων δαήμονα ἐπιλεξάμενος πέμπει παρὰ Πτολεμαῖον τῆς νυκτὸς, γράμματα φέροντα τὸν Ἰνδόν, ἵνα ἐνεγέγραπτο, ἐπειδὰν αὐτὸς προσβάλλῃ τῇ πέτρᾳ, τὸν δὲ ἐπιέναι τοῖς βαρβάροις κατὰ τὸ ὄρος μηδὲ ἀγαπᾶν ἐν φυλακῇ ἔχοντα τὸ χωρίον, ὡς ἀμφοτέρωθεν βαλλομένους τοὺς Ἰνδοὺς ἀμφιβόλους γίγνεσθαι».

[46] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.30.4:** «καὶ οὗτοι ἐπὶ τοὺς ἀποχωροῦντας τῶν βαρβάρων τραπόμενοι ἀπὸ ξυνθήματος, πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἐν τῇ φυγῇ ἀπέκτειναν, οἱ δὲ καὶ πεφοβημένως ἀποχωροῦντες κατὰ τῶν κρημνῶν ῥίψαντες σφᾶς ἀπέθανον. εἴχετό τε Ἀλεξάνδρῳ ἡ πέτρα ἡ τῷ Ἡρακλεῖ ἄπορος γενομένη καὶ ἔθυεν ἐπ᾽ αὐτῇ Ἀλέξανδρος καὶ κατεσκεύασε φρούριον, παραδοὺς Σισικόττῳ ἐπιμελεῖσθαι τῆς φρουρᾶς, ὃς ἐξ Ἰνδῶν μὲν πάλαι ἠὐτομολήκει ἐς Βάκτρα παρὰ Βῆσσον, Ἀλεξάνδρου δὲ κατασχόντος τὴν χώραν τὴν Βακτρίαν ξυνεστράτευέ τε αὐτῷ καὶ πιστὸς ἐς τὰ μάλιστα ἐφαίνετο»·

Curt. 8.11.25: «Ducibus itineris, quo subire iusserat leviter armatos, etsi promissis minora praestiterant, pretium cum fide redditum est, petrae regionisque ei adiunctae Sisocosto tutela permissa».

[47] Το ανάθημα του Κρητός Φιλωνίδη στην Ολυμπία αναφέρει τον αναθέτη ως «βηματιστή» και «ημεροδρόμο»: Tod 1948: Vol. II, no. 188· Πρβλ.: Berve 1973: 51-52.

πληροφόρησης. Οι ενδεχόμενοι ενδοιασμοί άδολων, καθημερινών πολιτών, αλλά και η σθεναρή τους αντίσταση κάμπτονται με υπεσχημένες παροχές ή επαπειλούμενους κολασμούς.

Τα συγκεκριμένα πρόσωπα λόγω του μη υψηλού δείκτη κατασκοπικής τους εγρήγορσης λειτουργούν αυθόρμητα και δεν κατανοούν την ακούσια σύμπραξή τους με τον εν δυνάμει εχθρό της πατρίδας τους: κατά την επιστροφή του από την Ινδία ο Αλέξανδρος στέλνει σώμα επιλέκτων, προκειμένου να εντοπίσουν πόσο μακριά βρίσκεται ο ωκεανός. Στη διενεργηθείσα ανάκριση των γηγενών οι πράκτορές του ενημερώνονται πως την τρίτη ημέρα του ταξιδιού τους οι Μακεδόνες θα φτάσουν στο πικρό νερό. Έτσι συνειδητοποιούν πως το «πικρό νερό» (aqua amara) είναι στην ουσία αλμυρό νερό και ότι οι απομονωμένοι πληθυσμοί δεν έχουν επίγνωση πως ο ωκεανός είναι στην πραγματικότητα πολύ κοντά τους[48].

Κάποτε τοπικοί αξιωματούχοι παρουσιάζονται αυτοβούλως στον Αλέξανδρο, αν και δεν αποκλείεται η μέσω κηρύκων επίσημη πρόσκλησή τους[49].

Από το χειμώνα του 327 π.Χ. ως την άνοιξη του 326 π.Χ. ο Αλέξανδρος πολιορκεί την εξαιρετικά οχυρωμένη τοποθεσία της Αόρνου Πέτρας. Ανταμείβει πλουσιοπάροχα το γηγενή για τις ακριβείς του πληροφορίες[50].

---

[48] **Curt. 9.9.6:** «Qui interrogati, quam procul abessent mari, responderunt nullum ipsos mare ne fama quidem accepisse: ceterum tertio die perveniri posse ad aquam amaram, quae corrumperet dulcem. Intellectum est mare destinari ab ignaris naturae eius».

[49] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.22.6:** «ἀφικόμενος δὲ ἐς Νίκαιαν πόλιν καὶ τῇ Ἀθηνᾷ θύσας προὐχώρει ὡς ἐπὶ τὸν Κωφῆνα, προπέμψας κήρυκα ὡς Ταξίλην τε καὶ τοὺς ἐπὶ τάδε τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, κελεύσας ἀπαντᾶν ὅπως ἂν ἑκάστοις προχωρῇ. καὶ Ταξίλης τε καὶ οἱ ἄλλοι ὕπαρχοι ἀπήντων, δῶρα τὰ μέγιστα παρ᾽ Ἰνδοῖς νομιζόμενα κομίζοντες, καὶ τοὺς ἐλέφαντας δώσειν ἔφασκον τοὺς παρὰ σφίσιν ὄντας, ἀριθμὸν ἐς πέντε καὶ εἴκοσιν»·

Curt. 8.13.2: «Porum quoque nominis sui fama ratus ad deditionem posse conpelli, misit ad eum Cleocharen, qui denuntiaret ei, ut stipendium penderet et in primo suorum finium aditu occurreret regi. Porus alterum ex his facturum sese respondit, ut intranti regnum suum praesto esset, sed armatus».

[50] **Διόδ. Σικ. 17.68.4-6:** «ἀναχωρήσας δὲ ἀπὸ τῶν παρόδων σταδίους τριακοσίους κατεστρατοπέδευσε καὶ παρὰ τῶν ἐγχωρίων ἐπυνθάνετο μή τις ἑτέρα ἐστὶ διεκβολή. πάντων δ᾽ ἀποφαινομένων δίοδον μὲν μηδεμίαν ἄλλην ὑπάρχειν, περίοδον δὲ εἶναι πολλῶν ἡμερῶν αἰσχρὸν εἶναι νομίσας ἀτάφους ἀπολιπεῖν τοὺς τετελευτηκότας καὶ τὴν αἴτησιν τῶν νεκρῶν οὖσαν ὁρῶν ἀσχήμονα καὶ περιέχουσαν ἥττης ὁμολόγησιν προσέταξεν ἀναγαγεῖν ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. ἐν δὲ τούτοις ἦκεν ὑπαγόμενος ἀνὴρ δίγλωττος, εἰδὼς τὴν Περσικὴν διάλεκτον: οὗτος δὲ ἑαυτὸν ἀπεφαίνετο Λύκιον μὲν εἶναι τὸ γένος, αἰχμάλωτον δὲ γενόμενον ποιμαίνειν κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὀρεινὴν ἔτη πλείω: δι᾽ ἣν αἰτίαν ἔμπειρον γενέσθαι τῆς χώρας καὶ δύνασθαι τὴν δύναμιν ἀγαγεῖν διὰ τῆς καταδένδρου καὶ κατόπιν ποιῆσαι τῶν τηρούντων τὰς παρόδους. ὁ δὲ βασιλεὺς μεγάλαις δωρεαῖς τιμήσειν ἐπαγγειλάμενος τὸν ἄνδρα τούτου καθηγουμένου διῆλθεν ἐπιπόνως τὴν ὀρεινὴν νυκτὸς πολλὴν μὲν πατήσας χιόνα, πᾶσαν δὲ κρημνώδη χώραν περάσας, χαράδραις βαθείαις καὶ πολλαῖς φάραγξι διειλημμένην»·

Διόδ. Σικ. 17.85.4-5: «τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου κατασκεψαμένου τὴν δυσχωρίαν καὶ τὴν ἐκ βίας ἅλωσιν ἀπογνόντος ἦκέν τις πρὸς αὐτὸν πρεσβύτης μετὰ δυεῖν υἱῶν. οὗτος δ᾽ ὢν πένης παντελῶς καὶ πολὺν χρόνον ἐντεθραμμένος τοῖς τόποις κατῴκει μὲν ἔν τινι σπηλαίῳ τρεῖς στιβάδας ἔχοντι κατὰ τὴν πέτραν ἐντετμημένας, ἐν αἷς ὁ γέρων μετὰ τῶν υἱῶν ἐναυλιζόμενος ἐμπειρίαν περιεπεποίητο τῶν τόπων. οὗτος οὖν προσελθὼν τῷ βασιλεῖ καὶ τὰ περὶ ἑαυτὸν δηλώσας ἐπηγγείλατο καθηγήσεσθαι διὰ τῆς δυσχωρίας καὶ ποιήσειν αὐτὸν ὑπερδέξιον γενέσθαι τῶν κατειλημμένων τὴν πέτραν βαρβάρων»·

Curt. 5.7.12: «Postero die Lycio, itineris, quo Persidem intraverat, duci, XXX talenta dono dedit. Hinc in regionem Mediae transiit, ubi supplementum novorum e Cilicia militum occurrit. Peditum erant V milia, equites mille: utrisque Platon Atheniensis praeerat. His copiis auctus Dareum persequi statuit».

Ωστόσο σε εμπόλεμες καταστάσεις και ειδικά στις ρευστές συνθήκες οι οποίες επικρατούν στη μέσω εχθρικής ζώνης πορεία οι πρωταγωνιστές εύλογα δεν είναι απαλλαγμένοι από επισφαλείς εξελίξεις και δυσάρεστες εκπλήξεις.

Ο Αλέξανδρος διακυβεύει τη σωματική του ακεραιότητα, όταν εμπιστεύεται φυλακισμένο Λύκιο ως οδηγό του[51].

Άλλοτε δέχεται με επιφύλαξη ως οδηγούς τους Σούσιους, αν και διαβαίνει πέρασμα των φιλικά προσκείμενων Ουξίων[52].

Επιπρόσθετα το χειμώνα του 330 π.Χ. τα μακεδονικά στρατεύματα βιώνουν τη μηδαμινή διάθεση των Ιρανών για παροχή πληροφοριών, καθώς οι ξένοι εισβολείς καταλύουν την ανεξαρτησία τους.

Παραδόξως οι γυναίκες σημειώνονται με θετικό πρόσημο, όταν αναλαμβάνουν τον παραδοσιακό ρόλο των εθελοντριών πληροφοριοδοτών. Αναβαθμίζονται αισθητά, όταν οι επωφελούμενοι πάτρονές τους ανησυχούν για εξυφαινόμενες συνωμοσίες[53]: ο Φιλώτας εκφράζει στην ερωμένη του, την

---

[51] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.18.4:** «τῶν δὲ αἰχμαλώτων φρασάντων ἄλλην ὁδὸν περιάξειν αὐτόν, ὡς εἴσω παρελθεῖν τῶν πυλῶν, ἐπεὶ τραχεῖαν τὴν ὁδὸν καὶ στενὴν ἐπύθετο, Κρατερὸν μὲν αὐτοῦ καταλείπει ἐπὶ στρατοπέδου τήν τε αὐτοῦ τάξιν ἔχοντα καὶ τὴν Μελεάγρου καὶ τῶν τοξοτῶν ὀλίγους καὶ τῶν ἱππέων ἐς πεντακοσίους»·

Πλούτ. *Ἀλέξ.* 37.1-2: «Τῆς δὲ Περσίδος οὔσης διὰ τραχύτητα δυσεμβόλου καὶ φυλαττομένης ὑπὸ τῶν γενναιοτάτων Περσῶν (Δαρεῖος μὲν γὰρ ἐπεφεύγει), γίγνεταί τινος περιόδου κύκλον ἐχούσης οὐ πολὺν ἡγεμὼν αὐτῷ δίγλωσσος ἄνθρωπος, ἐκ πατρὸς Λυκίου, μητρὸς δὲ Περσίδος γεγονώς· ὅ φασιν ἔτι παιδὸς ὄντος Ἀλεξάνδρου τὴν Πυθίαν προειπεῖν, ὡς Λύκιος ἔσται καθηγεμὼν Ἀλεξάνδρῳ τῆς ἐπὶ Πέρσας πορείας. Φόνον μὲν οὖν ἐνταῦθα πολὺν τῶν ἁλισκομένων γενέσθαι συνέπεσε· γράφει γὰρ αὐτός, ὡς νομίζων αὐτῷ τοῦτο λυσιτελεῖν, ἐκέλευεν ἀποσφάττεσθαι τοὺς ἀνθρώπους· νομίσματος δ’ εὑρεῖν πλῆθος ὅσον ἐν Σούσοις, τὴν δ’ ἄλλην κατασκευὴν καὶ τὸν πλοῦτον ἐκκομισθῆναί φασι μυρίοις ὀρικοῖς ζεύγεσι καὶ πεντακισχιλίαις καμήλοις»·

Πολύαιν. *Στρατ.* 4.3.27: «Ἀλέξανδρος ἐν Ἀρβήλοις Δαρεῖον ἐνίκησεν. Φρασαόρτης, Δαρείου συγγενὴς, πολλὴν χεῖρα Περσικὴν ἔχων ἐφύλασσε τὰς Σουσίδας πύλας· αἱ δὲ ἄρα εἰσὶν ὄρη στενὰ καὶ ὑψηλά. τούτοις προσβάλλοντας τοὺς Μακεδόνας εὐκόλως ἀπεκρούοντο οἱ βάρβαροι σφενδόναις, βέλη, πέτρους ἀφιέντες· ὥστε ἀνακαλέσας αὐτοὺς Ἀλέξανδρος ἀπὸ τριάκοντα σταδίων χάρακα ἐβάλλετο· ἦν δὲ λόγιον Ἀπόλλωνος, ὡς ἄρα ξένος λύκος ἡγεμὼν αὐτῷ τῆς ὁδοῦ τῆς κατὰ Περσῶν γένοιτο. πρόσεισι δὴ τῷ Ἀλεξάνδρῳ βουκόλος θηρείαν ἔχων στολὴν, ὁμολογῶν ὅτι Λύκιος ἦν, καὶ ὡς κύκλῳ τῶν ὀρῶν ἀτραπὸς εἴη τῷ συνηρεφεῖ τῆς ὕλης ἀποκεκρυμμένη, αὐτῷ δὲ μόνῳ γιγνώσκοιτο διὰ τὴν νομὴν τῶν βοῶν. ἀναμνησθεὶς Ἀλέξανδρος τοῦ μαντείου πιστεύει τῷ βουκόλῳ. τὴν μὲν δὴ πᾶσαν στρατιὰν ἐκέλευσεν ἐν στρατοπέδῳ μένειν καὶ πολλὰ πυρὰ ἀνακαίειν, ἐφελκομένους τὴν τῶν Περσῶν ὄψιν. Φιλώτᾳ δὲ καὶ Ἡφαιστίωνι παράγγελμα δοὺς ἀπόρρητον, ὁπόταν κατὰ κορυφῆς τῶν ὀρῶν ἴδωσι τοὺς Μακεδόνας ἐκφανέντας, αὐτοὺς κάτωθεν προσβάλλειν, αὐτὸς τοὺς ὑπασπιστὰς ἄγων καὶ μίαν ὁπλιτῶν φάλαγγα καὶ τὸ Σκυθικὸν τοξικὸν ὅσον ἦν διὰ τῆς ἀτραποῦ τῆς λεπτῆς ὀγδοήκοντα στάδια προελθὼν ηὐλίσατο πυκαζόμενος ὕλῃ δασυτάτῃ. μέσης δὲ νυκτὸς περιελθὼν ἐπέστη τοῖς πολεμίοις καθεύδουσιν· ἀρχομένης δὲ ἡμέρας αἱ σάλπιγγες ἐσήμαινον ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρῶν· Ἡφαιστίων δὲ καὶ Φιλώτας τοὺς ἐκ τοῦ χάρακος Μακεδόνας προσῆγον. οἱ Πέρσαι μέσοι τῶν ἄνωθεν πολεμίων καὶ τῶν κάτωθεν ἀποληφθέντες οἱ μὲν ἐκτείνοντο, οἱ δὲ κατεκρημνίζοντο, οἱ δὲ ἐζωγρεύοντο»·

Curt. 5.4.19: «Nox quoque et ignota regio ac dux, incertum an satis fidus, multiplicabant metum: si custodes fefellisset, quasi feras bestias ipsos posse deprehendi. Ex unius captivi vel fide vel anima pendere et regis salutem et suam».

[52] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.17.2:** «καὶ τούτους ἀποπέμπει Ἀλέξανδρος, ἥκειν κελεύσας ἐπὶ τὰ στενά, ὧν κρατοῦντες ἐπὶ σφίσιν ἐδόκουν τὴν πάροδον εἶναι τὴν ἐς Πέρσας, ἵνα καὶ παρ᾽ αὐτοῦ λάβοιεν τὰ τεταγμένα. αὐτὸς δὲ ἀναλαβὼν τοὺς σωματοφύλακας τοὺς βασιλικοὺς καὶ τοὺς ὑπασπιστὰς καὶ τῆς ἄλλης στρατιᾶς ἐς ὀκτακισχιλίους τῆς νυκτὸς ᾔει ἄλλην ἢ τὴν φανερὰν ἡγησαμένων αὐτῷ τῶν Σουσίων».

[53] Ο Αλέξανδρος επιβάλλει αυστηρή λογοκρισία της αλληλογραφίας:

Αντιγόνη[54] παράπονα για την υπεροψία του Αλεξάνδρου. Λόγω της μη εχεμύθειάς της η δυσαρέσκεια του Φιλώτα φτάνει στα αυτιά του Κρατερού. Εκείνος, καθώς μισεί το Φιλώτα, οδηγεί την Αντιγόνη στον Αλέξανδρο. Ο Μακεδόνας βασιλιάς[55] την προστάζει να τον κρατά διαρκώς ενήμερο για ό, τι της εκμυστηρεύεται ο Φιλώτας[56].

2.5 Ἐξόριστοι

Επίλεκτοι αξιωματούχοι και άτομα της υψηλής περσικής κοινωνίας λόγω της αντιεξουσιαστικής τους δράσης και της εκπεφρασμένης τους δυσαρέσκειας για τον Πέρση μονάρχη Αρταξέρξη Γ΄τον Ώχο στοχοποιήθηκαν και εκδιώχτηκαν.

Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται ο Αρτάβαζος Β΄, ο Σισίνης, ο Μενάπης και ο Μέμνων ο Ρόδιος. Το 352 π.Χ. βρήκαν φιλόξενο καταφύγιο στη μακεδονική αυλή χάρη στην άμεση διαμεσολάβηση του σατράπη της Αιγύπτου[57].

Πλούτ. *Ἀλέξ.* 55.7: «ὕστερον δὲ γράφων πρὸς Ἀντίπατρον καὶ τὸν Καλλισθένην συνεπαιτιασάμενος, ‘οἱ μὲν παῖδες’ φησὶν ‘ὑπὸ τῶν Μακεδόνων κατελεύσθησαν, τὸν δὲ σοφιστὴν ἐγὼ κολάσω καὶ τοὺς ἐκπέμψαντας αὐτὸν καὶ τοὺς ὑποδεχομένους ταῖς πόλεσι τοὺς ἐμοὶ ἐπιβουλεύοντας,’ ἄντικρυς ἔν γε τούτοις ἀποκαλυπτόμενος πρὸς Ἀριστοτέλην»· Engels 1980: 336. Χρησιμοποιεί την καταστολή των υποτιθέμενων συνωμοσιών ως μέσο ενίσχυσης της εξουσίας του: «systematically exploited the tensions at his court, using conspiracies, both genuine and fictitious, to suppress opposition» (Bosworth, Baynham 2000: 18).

[54] Κατάγεται από την Πέλλα ή την Πύδνα (Berve 1926: σημ. 86).

Πρβλ.: **Πλούτ. *Ἀλέξ.* 48.3:** «ὅτε γὰρ τὰ περὶ Δαμασκὸν ἑάλω χρήματα Δαρείου νικηθέντος ἐν Κιλικίᾳ, πολλῶν σωμάτων κομισθέντων εἰς τὸ στρατόπεδον εὑρέθη γύναιον ἐν τοῖς αἰχμαλώτοις, τῷ μὲν γένει Πυδναῖον, εὐπρεπὲς δὲ τὴν ὄψιν ἐκαλεῖτο δὲ Ἀντιγόνη»·

Πλούτ. *Περί Ἀλεξ. τύχ.* 339e: «Ἀντιγόνα γὰρ ἦν Πελλαῖον γύναιον ἐν τοῖς περὶ Δαμασκὸν αἰχμαλώτοις, ἡλώκει δ᾽ ὑπ᾽ Αὐτοφραδάτου πρότερον εἰς Σαμοθρᾴκην διαπλεύσασα, τὴν δ᾽ ὄψιν ἦν ἱκανή, καὶ τὸν Φιλώταν ἀψάμενον αὐτῆς εἶχε μάλα».

[55] Ο ίδιος ο Αλέξανδρος επινοεί την υπόθεση μηχανορραφίας κατά του Φιλώτα, καθώς θέλει να απαλλαγεί από αυτόν. Ο Badian (1960: 337) υπογραμμίζει: «it was he [Craterus] who had initiated the plan to spy on Philotas through the services of his mistress». Πρβλ.: Heckel 1977: 9-21.

[56] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.26.1-3:** «Ἐνταῦθα καὶ τὴν Φιλώτα ἐπιβουλὴν τοῦ Παρμενίωνος ἔμαθεν Ἀλέξανδρος, καὶ λέγει Πτολεμαῖος καὶ Ἀριστόβουλος, ὅτι προσηγγελμένη ‹μὲν ἦν› ἤδη οἱ καὶ πρότερον ἐν Αἰγύπτῳ, οὐ μέντοι πιστή γε ἐφάνη τῆς τε φιλίας τῆς πάλαι ἕνεκα καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ ἐς Παρμενίωνά τε τὸν πατέρα τὸν Φιλώτα τιμῆς καὶ ἐς αὐτὸν Φιλώταν πίστεως. Πτολεμαῖος δὲ ὁ Λάγου λέγει εἰσαχθῆναι εἰς Μακεδόνας Φιλώταν καὶ κατηγορῆσαι μὲν αὐτοῦ ἰσχυρῶς Ἀλέξανδρον, ἀπολογήσασθαι δὲ αὐτὸν Φιλώταν. καὶ τοὺς ἐπιμηνυτὰς τοῦ ἔργου παρελθόντας ἐξελέγξαι Φιλώταν τε καὶ τοὺς ἀμφ᾽ αὐτὸν ἄλλοις τε ἐλέγχοις οὐκ ἀφανέσι καὶ μάλιστα δὴ ὅτι αὐτὸς Φιλώτας πεπύσθαι μὲν ἐπιβουλήν τινα Ἀλεξάνδρῳ παρασκευαζομένην συνέφη, ἐξηλέγχετο δὲ κατασιωπήσας ταύτην πρὸς Ἀλέξανδρον, καίτοι δὶς ἐπὶ τὴν σκηνὴν ὁσημέραι τὴν Ἀλεξάνδρου φοιτῶν. καὶ Φιλώταν μὲν κατακοντισθῆναι πρὸς τῶν Μακεδόνων καὶ ὅσοι ἄλλοι μετέσχον αὐτῷ τῆς ἐπιβουλῆς ἐπὶ Παρμενίωνα δὲ σταλῆναι Πολυδάμαντα, ἕνα τῶν ἑταίρων, γράμματα φέροντα παρ᾽ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τοὺς ἐν Μηδίᾳ, Κλέανδρόν τε καὶ Σιτάλκην καὶ Μεν[ν]ίδαν· οὗτοι γὰρ ἐπὶ τῆς στρατιᾶς, ἧς Παρμενίων ἦρχε, τεταγμένοι ἦσαν»·

Πλούτ. *Ἀλέξ.* 48.5-49.2: «ταῦτα τῆς γυναικὸς ἐκφερούσης πρός τινα τῶν συνήθων, ἐκείνου δέ, ὡς εἰκός, πρός ἕτερον, περιῆλθεν εἰς Κρατερὸν ὁ λόγος καὶ λαβὼν τὸ γύναιον εἰσήγαγε κρύφα πρὸς Ἀλέξανδρον. ἀκούσας δὲ ἐκεῖνος ἐκέλευσε φοιτᾶν εἰς ταὐτὸ τῷ Φιλώτᾳ, καὶ πᾶν, ὅ τι ἂν ἐκπύθηται τούτου, πρὸς αὐτόν ἀπαγγέλλειν βαδίζουσαν. ὁ μὲν οὖν Φιλώτας ἐπιβουλευόμενος οὕτως ἠγνόει, καὶ συνῆν τῇ Ἀντιγόνῃ πολλὰ καὶ πρὸς ὀργὴν καὶ μεγαλαυχίαν ῥήματα καὶ λόγους κατὰ τοῦ βασιλέως ἀνεπιτηδείους προϊέμενος. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος, καίπερ καρτερᾶς ἐνδείξεως κατὰ τοῦ Φιλώτου προσπεσούσης, ἐκαρτέρησε σιωπῇ καί κατέσχεν, εἴτε θαρρῶν τῇ Παρμενίωνος εὐνοίᾳ πρὸς αὐτόν, εἴτε δεδιὼς τὴν δόξαν αὐτῶν καὶ τὴν δύναμιν».

[57] **Διόδ. Σικ. 16.52.3:** «ὁ δὲ Μέντωρ ἔχων οἰκειότητα πρὸς Ἀρτάβαζον καὶ Μέμνονα τοὺς διαπεπολεμηκότας μὲν πρὸς Πέρσας ἐν τοῖς ἐπάνω χρόνοις, τότε δὲ πεφευγότας ἐκ τῆς Ἀσίας

Σχεδόν σίγουρα οι αυθόρμητες μαρτυρίες των εξορίστων θεωρούνται αξιόπιστες, διότι αφενός ένιωθαν την ηθική υποχρέωση να ευχαριστήσουν έμπρακτα τους «καλοσυνάτους» σωτήρες τους, αφετέρου η έντονη πικρία τους προς την πολιτική ηγεσία της πατρίδας έκαμπτε κάθε διάθεση προστασίας της.

Έτσι ο φιλόδοξος Φίλιππος ιδανικά αξιοποιεί τις αληθείς πληροφορίες για να οργανώσει την επίθεσή του κατά της Περσίας[58].

2.6 Ἱστορικοί

Μοναδικής χρησιμότητας πληροφοριακό υλικό για την πολιτικοστρατιωτική διάρθρωση της Περσικής αυτοκρατορίας πριν ακόμα την ανάληψη πολεμικής δράσης ο Αλέξανδρος αντλεί από αξιόλογους εκπροσώπους της ιστορικής επιστήμης[59].

Ο Ξενοφώντας ο Αθηναίος με τα *Ἑλληνικά* έχει λεπτομερώς προδιαγράψει τη συμπτώσιμη πορεία του στα Κούναξα[60] και στην Κιλικία[61].

καὶ διατρίβοντας παρὰ Φιλίππῳ, δεηθεὶς τοῦ βασιλέως ἔπεισεν αὐτὸν ἀπολῦσαι τοὺς ἄνδρας τῶν ἐγκλημάτων. εὐθὺς δὲ καὶ μετεπέμψατο πρὸς ἑαυτὸν ἀμφοτέρους μεθ᾽ ὅλης τῆς συγγενείας»·

Curt. 3.7.11: «Erat in exercitu regis Sisenes Perses. Quondam a praetore Aegypti missus ad Philippum donisque et omni honore cultus exilium patria sede mutaverat: secutus deinde in Asiam Alexandrum inter fideles socios habebatur»·

Curt. 6.5.1-2: «Iamque ultima Hyrcaniae intraverat, cum Artabazus, quem Dareo fidissimum fuisse supra diximus, cum propinquis Darei ac suis liberis modicaque Graecorum militum manu occurrit. Dextram venienti obtulit rex: quippe et hospes Philippi fuerat, cum Ocho regnante exularet, et hospitii pignora in regem suum ad ultimum fides conservata vincebat».

[58] Ellis 1976: 227.

[59] Ο Φαρνάβαζος τοποθετεί φρουρά στα Κύθηρα, αφού έχοντας σχετικό μελετήσει ηροδότειο χωρίο ξέρει την ευπάθεια της Λακωνίας:

Ἡρόδ. 7. 235: «ὁ δ᾽ ἀμείβετο ‘ὦ βασιλεῦ, εἰ μὲν δὴ συμβουλεύεαί μοι προθύμως, δίκαιόν με σοί ἐστι φράζειν τὸ ἄριστον· εἰ τῆς ναυτικῆς στρατιῆς νέας τριηκοσίας ἀποστείλειας ἐπὶ τὴν Λάκαιναν χώρην. ἔστι δὲ ἐπ᾽ αὐτῇ νῆσος ἐπικειμένη τῇ οὔνομα ἐστὶ Κύθηρα, τὴν Χίλων ἀνὴρ παρ᾽ ἡμῖν σοφώτατος γενόμενος κέρδος μέζον ἂν ἔφη εἶναι Σπαρτιήτῃσι κατὰ τῆς θαλάσσης καταδεδυκέναι μᾶλλον ἢ ὑπερέχειν, αἰεί τι προσδοκῶν ἀπ᾽ αὐτῆς τοιοῦτο ἔσεσθαι οἷόν τοι ἐγὼ ἐξηγέομαι, οὔτι τὸν σὸν στόλον προειδώς, ἀλλὰ πάντα ὁμοίως φοβεόμενος ἀνδρῶν στόλον. ἐκ ταύτης τῆς νήσου ὁρμώμενοι φοβεόντων τοὺς Λακεδαιμονίους. παροίκου δὲ πολέμου σφι ἐόντος οἰκηίου, οὐδὲν δεινοὶ ἔσονταί τοι μὴ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἁλισκομένης ὑπὸ τοῦ πεζοῦ βοηθέωσι ταύτῃ. καταδουλωθείσης δὲ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἀσθενὲς ἤδη τὸ Λακωνικὸν μοῦνον λείπεται. ἢν δὲ ταῦτα μὴ ποιέῃς, τάδε τοι προσδόκα ἔσεσθαι. ἔστι τῆς Πελοποννήσου ἰσθμὸς στεινός· ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ πάντων Πελοποννησίων συνομοσάντων ἐπὶ σοὶ μάχας ἰσχυροτέρας ἄλλας τῶν γενομενέων προσδέκεο ἔσεσθαί τοι. ἐκεῖνο δὲ ποιήσαντι ἀμαχητὶ ὅ τε ἰσθμὸς οὗτος καὶ αἱ πόλιες προσχωρήσουσι’»·

Ξεν. *Ἑλλ.* 4.8.8: «ἐπεὶ δὲ οἱ ἔχοντες τὴν πόλιν τῶν Κυθηρίων φοβηθέντες μὴ κατὰ κράτος ἁλοῖεν ἐξέλιπον τὰ τείχη, ἐκείνους μὲν ὑποσπόνδους ἀφῆκεν εἰς τὴν Λακωνικήν, αὐτὸς δ᾽ ἐπισκευάσας τὸ τῶν Κυθηρίων τεῖχος φρουρούς τε καὶ Νικόφημον Ἀθηναῖον ἁρμοστὴν ἐν τοῖς Κυθήροις κατέλιπε. ταῦτα δὲ ποιήσας καὶ εἰς Ἰσθμὸν τῆς Κορινθίας καταπλεύσας, καὶ παρακελευσάμενος τοῖς συμμάχοις προθύμως τε πολεμεῖν καὶ ἄνδρας πιστοὺς φαίνεσθαι βασιλεῖ, καταλιπὼν αὐτοῖς χρήματα ὅσα εἶχεν, ᾤχετο ἐπ᾽ οἴκου ἀποπλέων»· Πρβλ.: Lewis 1977: 144, σημ. 56-57.

[60] **Ἀρρ. *Ἀν.* 2.7.8-9:** «λέγεται δὲ καὶ Ξενοφῶντος καὶ τῶν ἅμα Ξενοφῶντι μυρίων ἐς μνήμην ἐλθεῖν, ὡς οὐδέν τι οὔτε κατὰ πλῆθος οὔτε κατὰ τὴν ἄλλην ἀξίωσιν σφίσιν ἐπεοικότες, οὐδὲ ἱππέων αὐτοῖς παρόντων Θεσσαλῶν, οὐδὲ Βοιωτῶν ἢ Πελοποννησίων, οὐδὲ Μακεδόνων ἢ Θρᾳκῶν, οὐδὲ ὅση ἄλλη σφίσιν ἵππος ξυντέτακται, οὐδὲ τοξοτῶν ἢ σφενδονητῶν, ὅτι μὴ Κρητῶν ἢ Ῥοδίων ὀλίγων, καὶ τούτων ἐν τῷ κινδύνῳ ὑπὸ Ξενοφῶντος αὐτοσχεδιασθέντων, οἱ δὲ βασιλέα τε ξὺν πάσῃ τῇ δυνάμει πρὸς Βαβυλῶνι αὐτῇ ἐτρέψαντο καὶ ἔθνη ὅσα κατιόντων ἐς τὸν Εὔξεινον πόντον καθ᾽ ὁδόν σφισιν ἐπεγένετο νικῶντες ἐπῆλθον· ὅσα τε ἄλλα ἐν τῷ τοιῷδε πρὸ τῶν κινδύνων ἐς παράκλησιν ἀνδράσιν ἀγαθοῖς ἐξ ἀγαθοῦ ἡγεμόνος παραινεῖσθαι εἰκός. οἱ δὲ ἄλλος ἄλλοθεν δεξιούμενοί τε τὸν βασιλέα καὶ τῷ λόγῳ ἐπαίροντες ἄγειν ἤδη ἐκέλευον».

[61] Engels 1978: 49.

Αξιομνημόνευτος είναι ο Κτησίας ο Κνίδιος[62]. Συγγράφει τα *Περσικά* σε είκοσι τρία βιβλία: περιγράφονται σημαντικά γεγονότα από την εποχή των Ασσυρίων, της Μηδικής και της Περσικής αυτοκρατορίας ως το έκτο έτος της εξουσίας του βασιλιά Αρταξέρξη Β΄ (398 π.Χ.). Παράλληλα γεωγραφικά χαρακτηριστικά και εθνογραφικά στοιχεία προσφέρουν στο Μακεδόνα στρατηγό τα τρία βιβλία από το έργο *Περιήγησις* (ή *Περίοδος*) *Γῆς*.

Στις αξιόπιστες πηγές συγκαταλέγονται: ο Διονύσιος ο Μιλήσιος[63] ο οποίος παρουσιάζει *Τὰ μετὰ Δαρεῖον*, ένα αμιγώς ιστορικό έργο σε πέντε βιβλία, αλλά και ο πολυγραφότατος λογογράφος και σύγχρονος του Ηροδότου, ο Ελλάνικος ο Λέσβιος[64]: πραγματεύεται θέματα μυθολογίας, τοπικής ιστορίας και γεωγραφίας (*Αἰγυπτιακά, Κυπριακά, Λυδιακά, Περσικά, Σκυθικά, Αἰολικά, Ἀργολικά, Περί Ἀρκαδίας, Βοιωτιακά, Θετταλικά*).

Επιπρόσθετα ο Χάρων ο Λαμψακηνός[65] προβαίνει σε ενδελεχή έρευνα των ασιατικών λαών (*Αἰθιοπικά, Περσικά, Ἑλληνικά, Περὶ Λαμψάκου, Λιβυκά, Κρητικά, Περίπλους ἐκτὸς τῶν Ἡρακλέους στηλῶν*).

Ενεργό συμμετοχή στις εκστρατείες του Αλέξανδρου είχε ο μηχανικός και αρχιτέκτονας [66] Αριστόβουλος ο Κασσανδρεύς[67]. Η αφήγησή του διέπεται από υψηλή αξιοπιστία και υποδειγματική μεθοδικότητα. Αν και άρχισε τη συγγραφή σε γεροντική ηλικία (84 ετών), καταγράφει σχολαστικά τις αποστάσεις, τα χρηματικά ποσά, τις ημέρες και τους μήνες των γεγονότων[68]. Παρέχει πλούσιο υλικό σε μεταγενέστερους ιστοριογράφους[69].

Για τις λειτουργικές δομές του περσικού κράτους ο Αλέξανδρος βασίζεται στον Ηρακλείδη τον Κυμαίο[70]. Στα πέντε βιβλία τα οποία απαρτίζουν τα *Περσικά* καταγράφει αξιόπιστες λεπτομέρειες για τις πρακτικές των Περσών αυλικών. Ομοίως ο Δείνων ο Κολοφώνιος[71] στα *Περσικά* διαφωτίζει το Μακεδόνα ηγέτη για την ιστορία του περσικού έθνους.

Παραπλέοντας τις ακτές του Ινδικού ο Σκύλαξ ο Καρυανδεύς[72] συγκεντρώνει τις αφηγηματικές του παρατηρήσεις στο έργο *Περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης* οι οποίες δε μένουν ανεκμετάλλευτες από το λεπτολόγο βασιλιά.

Τέλος ο Αλέξανδρος επηρεάζεται θετικά από τον Έφορο τον Κυμαίο[73] ο οποίος συνθέτει την πρώτη παγκόσμια ιστορία σε είκοσι εννέα τόμους. Αρχίζει από τον Ιερό Πόλεμο και τη δράση των Ηρακλειδών για να καταλήξει στην κατάληψη της Περίνθου από το Φίλιππο (340 π.Χ.).

2.7 Μάντεις

Ο βαθμός θεοσέβειας του Μεγάλου Αλεξάνδρου παρά τη δεσπόζουσα στην

[62] *FGrHist*. 688, F 53, F 1, F 55-59.
[63] *FGrHist.* 687.
[64] *FGrHist*. 687a.
[65] *FGrHist.* 687b.
[66] Berve 1926: 433, σημ. 121· Pearson 1952: 71-75· Pédech 1984: 331-405.
[67] *FGrHist.* 139.
[68] Маринович 1982: 30.
[69] Stoneman 2011: 2.
[70] *FGrHist.* 689.
[71] *FGrHist.* 690.
[72] *FGrHist.* 709, F. 3-7.
[73] *FGr Hist*. 70.

κλασική αρχαιότητα δοξασία περί θεϊκής του καταγωγής[74] είναι αναμφίβολα ανεξακρίβωτος. Βέβαια, η βάναυση συμπεριφορά του προς την Πυθία[75] μαρτυρά προφανή ύβρη και προκλητικά περιφρονητική στάση.

Ωστόσο κάποτε εκδηλώνει αξιοπερίεργη εμπιστοσύνη προς τους εκλεκτούς ενσαρκωτές της μαντικής τέχνης. Πρώτον περιβάλλει με πλήρη εμπιστοσύνη το μάντη Αρίστανδρο ο οποίος αδιαμφισβήτητα του ασκεί σημαντική επιρροή[76]. Δεύτερον προσλαμβάνει Αιγυπτίους μάντεις, καθώς φημίζονται για την τρομερή τους δεξιότητα να διαλευκαίνουν τα θεόσταλτα σημάδια[77].

---

[74] Ο Πλούταρχος υπαινίσσεται πως η εν λόγω λαϊκή αντίληψη είναι παντελώς εσφαλμένη, καθώς εξυπηρετεί πολιτική σκοπιμότητα:
Πλούτ. *Ἀλέξ.* 28.1: «Καθόλου δὲ πρὸς μὲν τοὺς βαρβάρους σοβαρὸς ἦν καὶ σφόδρα πεπεισμένῳ περὶ τῆς ἐκ θεοῦ γενέσεως καὶ τεκνώσεως ὅμοιος, τοῖς δ' Ἕλλησι μετρίως καὶ ὑποφειδομένως ἑαυτὸν ἐξεθείαζε· πλὴν περὶ Σάμου γράφων Ἀθηναίοις 'ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν' φησὶν 'ὑμῖν ἐλευθέραν πόλιν ἔδωκα καὶ ἔνδοξον· ἔχετε δ' αὐτὴν λαβόντες παρὰ τοῦ τότε κυρίου καὶ πατρὸς ἐμοῦ προσαγορευομένου,' λέγων τὸν Φίλιππον»· Πρβλ.: Tarn 1952: 350-351.
[75] Κάποτε ο Αλέξανδρος επισκέφτηκε το μαντείο των Δελφών. Όμως ήταν αποφράδες μέρες, ήτοι περίοδος κατά την οποία η Πυθία δε χρησμοδοτούσε. Ο βασιλιάς ασκώντας σωματική βία στην ιέρεια του Απόλλωνα την έσυρε μες στο ναό. Η ανήμπορη να αντιδράσει γυναίκα ψέλλισε: «ἀνίκητος εἶ ὦ παῖ». Ακούγοντας τα αυθόρμητα λόγια της ο Αλέξανδρος είπε πως δε χρειάζεται άλλο χρησμό, διότι έλαβε ό, τι ήθελε:
Διόδ. Σικ. 17.93.4: «ὁ δ' Ἀλέξανδρος, καίπερ ὁρῶν δυσεπίτευκτον τὴν ἐπὶ τοὺς Γανδαρίδας στρατείαν οὖσαν, ὅμως οὐκ ἀφίστατο τῆς φιλοτιμίας, ἀλλὰ πιστεύων ταῖς τῶν Μακεδόνων ἀρεταῖς καὶ τοῖς χρησμοῖς ἐλπίδας εἶχε κρατήσειν τῶν βαρβάρων: τὴν μὲν γὰρ Πυθίαν ἀνίκητον αὐτὸν ὠνομακέναι, τὸν δ' Ἄμμωνα συγκεχωρηκέναι τὴν ἁπάσης τῆς γῆς ἐξουσίαν»·
Πλούτ. *Ἀλέξ.* 14.4: «βουλόμενος δὲ τῷ θεῷ χρήσασθαι περὶ τῆς στρατείας ἦλθεν εἰς Δελφούς: καὶ κατὰ τύχην ἡμερῶν ἀποφράδων οὐσῶν, ἐν αἷς οὐ νενόμισται θεμιστεύειν, πρῶτον μὲν ἔπεμπε παρακαλῶν τὴν πρόμαντιν. ὡς δὲ ἀρνουμένης καὶ προϊσχομένης τὸν νόμον αὐτὸς ἀναβὰς βίᾳ πρὸς τὸν ναὸν εἵλκεν αὐτήν, ἡ δὲ ὥσπερ ἐξηττημένη τῆς σπουδῆς εἶπεν 'ἀνίκητος εἶ, ὦ παῖ,' τοῦτο ἀκούσας Ἀλέξανδρος οὐκέτι ἔφη χρῄζειν ἑτέρου μαντεύματος, ἀλλ' ἔχειν ὃν ἐβούλετο παρ' αὐτῆς χρησμόν».
[76] **Ἀρρ. *Ἀν.* 1.11.1-2:** «Ταῦτα δὲ διαπραξάμενος ἐπανῆλθεν εἰς Μακεδονίαν· καὶ τῷ τε Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ τὴν θυσίαν τὴν ἀπ' Ἀρχελάου ἔτι καθεστῶσαν ἔθυσε καὶ τὸν ἀγῶνα ἐν Αἰγαῖς διέθηκε τὰ Ὀλύμπια· οἱ δὲ καὶ ταῖς Μούσαις λέγουσιν ὅτι ἀγῶνα ἐποίησε. καὶ ἐν τούτῳ ἀγγέλλεται τὸ Ὀρφέως τοῦ Οἰάγρου τοῦ Θρᾳκὸς ἄγαλμα τὸ ἐν Πιερίδι ἱδρῶσαι ξυνεχῶς· καὶ ἄλλοι ἄλλα ἐπεθείαζον τῶν μάντεων, Ἀρίστανδρος δέ, ἀνὴρ Τελμισσεύς, μάντις, θαρρεῖν ἐκέλευσεν Ἀλέξανδρον· δηλοῦσθαι γὰρ, ὅτι ποιηταῖς ἐπῶν τε καὶ μελῶν καὶ ὅσοι ἀμφὶ ᾠδὴν ἔχουσι πολὺς πόνος ἔσται ποιεῖν τε καὶ ᾄδειν Ἀλέξανδρον καὶ τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα»·
Ἀρρ. *Ἀν.* 1.25.6-8: «καί τι καὶ θεῖον ἐφόβει αὐτούς. ἔτι γὰρ πολιορκοῦντος αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου Ἁλικαρνασσὸν ἀναπαύεσθαι μὲν ἐν μεσημβρίᾳ, χελιδόνα δὲ περιπέτεσθαι ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς τρύζουσαν μεγάλα καὶ τῆς εὐνῆς ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ ἐπικαθίζειν, θορυβωδέστερον ἢ κατὰ τὸ εἰωθὸς ᾄδουσαν· τὸν δὲ ὑπὸ καμάτου ἐγερθῆναι μὲν ἀδυνάτως ἔχειν ἐκ τοῦ ὕπνου, ἐνοχλούμενον δὲ πρὸς τῆς φωνῆς τῇ χειρὶ οὐ βαρέως ἀποσοβῆσαι τὴν χελιδόνα· τὴν δὲ τοσούτου ἄρα δεῆσαι ἀποφυγεῖν πληγεῖσαν, ὥστε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου καθημένην μὴ πρόσθεν ἀνεῖναι πρὶν παντελῶς ἐξεγερθῆναι Ἀλέξανδρον. καὶ Ἀλέξανδρος οὐ φαῦλον ποιησάμενος τὸ τῆς χελιδόνος ἀνεκοίνωσεν Ἀριστάνδρῳ τῷ Τελμισσεῖ, μάντει· Ἀρίστανδρον δὲ ἐπιβουλὴν μὲν ἔκ του τῶν φίλων σημαίνεσθαι αὐτῷ εἰπεῖν, σημαίνεσθαι δὲ καί, ὅτι καταφανὴς ἔσται. τὴν γὰρ χελιδόνα σύντροφόν τε εἶναι ὄρνιθα καὶ εὔνουν ἀνθρώποις καὶ λάλον μᾶλλον ἢ ἄλλην ὄρνιθα»·
Πλούτ. *Ἀλέξ.* 14.5: « ἐπεὶ δὲ ὥρμησε πρὸς τὴν στρατείαν, ἄλλα τε δοκεῖ σημεῖα παρὰ τοῦ δαιμονίου γενέσθαι, καὶ τὸ περὶ Λείβηθρα τοῦ Ὀρφέως ξόανον ἱδρῶτα ἦν δὲ κυπαρίττινον ἱδρῶτα ποχὺν ὑπὸ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἀφῆκε. φοβουμένων δὲ πάντων τὸ σημεῖον, Ἀρίστανδρος ἐκέλευε θαρρεῖν, ὡς ἀοιδίμους καὶ περιβοήτους κατεργασόμενον πράξεις, αἳ πολὺν ἱδρῶτα καὶ πόνον ὑμνοῦσι ποιηταῖς καὶ μουσικοῖς παρέξουσι»· Πρβλ.: Flower 2008: 178-181· Heckel 2006: 45-46
[77] **Curt. 4.10.4:** «Iam prope seditionem res erat, cum ad omnia interritus duces principesque

Ταυτόχρονα ως εύστροφος ηγέτης, με ισχυρή αυτοπεποίθηση και άριστη γνώση της ψυχοσύνθεσης των αντρών του συνδυάζει ιδανικά την κατά το δοκούν ερμηνεία των οιωνών άλλοτε επιδοκιμάζοντας και άλλοτε υποτιμώντας τους μάντεις:

αφενός επιπλήττει τον Αρίστανδρο από την Τελμησσό[78] λόγω του ότι δεν τον ενημερώνει πρώτο για θεϊκά σημάδια, αλλά προτιμά το στρατηγό Ερίγυιο[79]· αφετέρου αδιαφορεί για τις επίμονες συστάσεις του προαναφερθέντος μάντη να μην επιτεθεί στους είρωνες Σκύθες, καθώς τα προμηνύματα υποδεικνύουν δυσμενείς προοπτικές[80].

Ταυτόχρονα διακηρύσσει ότι οι Χαλδαίοι μάντεις χειραγωγούν την αλάνθαστη θέληση των θεών, ώστε να υπερκεράσει τις εσωτερικές διαφωνίες και να επιτευχθεί η τρανή του φιλοδοξία να κατακτήσει τη Βαβυλώνα.

Μάλιστα απορρίπτει την ορθολογικά αιτιολογημένη πρόταση του Παρμενίωνα να εμπλακεί σε ναυμαχία με τον τη δεδομένη στιγμή ευάλωτο περσικό στόλο. Με την αυθαίρετη προσέγγισή του στις θείες ενδείξεις κρίνει πως δεν είναι η κατάλληλη στιγμή[81].

---

militum frequentes adesse praetorio iubet Aegyptosque vates, quos caeli ac siderum peritissimos esse credebat, quid sentirent, expromere iubet»·

Curt. 5.1.22: «Magi deinde suo more carmen canentes, post hos Chaldaei Babyloniorumque non vates modo, sed etiam artifices cum fidibus sui generis ibant: laudes hi regum canere soliti, Chaldaei siderum motus et statas vices temporum ostendere».

[78] Οι Γαλεώτες: FHG 190F47 [Φίλιστος], όπως και οι Τελμησσείς θεωρούνται εξαιρετικοί στην ερμηνεία των οιωνών:

Ἀρρ. Ἀν. 2.3.3: «καί ποτε ἀροῦντος αὐτοῦ ἐπιστῆναι ἐπὶ τὸν ζυγὸν ἀετὸν καὶ ἐπιμεῖναι ἔστε ἐπὶ βουλυτὸν καθήμενον· τὸν δὲ ἐκπλαγέντα τῇ ὄψει ἰέναι κοινώσοντα ὑπὲρ τοῦ θείου παρὰ τοὺς Τελμισσέας τοὺς μάντεις· εἶναι γὰρ τοὺς Τελμισσέας σοφοὺς τὰ θεῖα ἐξηγεῖσθαι καί σφισιν ἀπὸ γένους δεδόσθαι αὐτοῖς καὶ γυναιξὶν καὶ παισὶ τὴν μαντείαν»·

Ἡρόδ. 1.78.2-3: «αὐτίκα δὲ ἔπεμπε θεοπρόπους ἐς τῶν ἐξηγητέων Τελμησσέων. ἀπικομένοισι δὲ τοῖσι θεοπρόποισι καὶ μαθοῦσι πρὸς Τελμησσέων τὸ θέλει σημαίνειν τὸ τέρας, οὐκ ἐξεγένετο Κροίσῳ ἀπαγγεῖλαι· πρὶν γὰρ ἢ ὀπίσω σφέας ἀναπλῶσαι ἐς τὰς Σάρδις ἦλω ὁ Κροῖσος. Τελμησσέες μέντοι τάδε ἔγνωσαν, στρατὸν ἀλλόθροον προσδόκιμον εἶναι Κροίσῳ ἐπὶ τὴν χώρην, ἀπικόμενον δὲ τοῦτον καταστρέψεσθαι τοὺς ἐπιχωρίους, λέγοντες ὅφιν εἶναι γῆς παῖδα, ἵππον δὲ πολέμιόν τε καὶ ἐπήλυδα. Τελμησσέες μέν νυν ταῦτα ὑπεκρίναντο Κροίσῳ ἤδη ἡλωκότι, οὐδὲν κω εἰδότες τῶν ἦν περὶ Σάρδις τε καὶ αὐτὸν Κροῖσον».

[79] **Curt. 7.7.24:** «Qui ut venit, intuens eum, 'Non rex', inquit, 'sed privatus sacrificium ut faceres mandavi: quid eo portenderetur, cur apud alium quam apud me professus es? Erigyius arcana mea et secreta te prodente cognovit: quem certum mehercule habeo extorum interprete uti metu suo».

[80] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.4.2-3:** «ἀλλ᾽ ἐκτοξεύοντες ἐς τὸν ποταμὸν ἐωρῶντο οὐ πλατὺν ταύτῃ ὄντα, καί τινα καὶ πρὸς ὕβριν τοῦ Ἀλεξάνδρου βαρβαρικῶς ἐθρασύναντο, ὡς οὐκ ἂν τολμήσαντα Ἀλέξανδρον ἅψασθαι Σκυθῶν ἢ μαθόντα ἂν ὅτι περ τὸ διάφορον Σκύθαις τε καὶ τοῖς Ἀσιανοῖς βαρβάροις, ὑπὸ τούτων παροξυνόμενος ἐπενόει διαβαίνειν ἐπ᾽ αὐτοὺς καὶ τὰς διφθέρας παρεσκεύαζεν ἐπὶ τῷ πόρῳ. θυομένῳ δὲ ἐπὶ τῇ διαβάσει τὰ ἱερὰ οὐκ ἐγίγνετο· ὁ δὲ βαρέως μὲν ἔφερεν οὐ γιγνομένων, ὅμως δὲ ἐκαρτέρει καὶ ἔμενεν. ὡς δὲ οὐκ ἀνίεσαν οἱ Σκύθαι, αὖθις ἐπὶ τῇ διαβάσει ἐθύετο, καὶ αὖ ἐς κίνδυνον αὐτῷ σημαίνεσθαι Ἀρίστανδρος ὁ μάντις ἔφραζεν· ὁ δὲ κρεῖσσον ἔφη ἐς ἔσχατον κινδύνου ἐλθεῖν ἢ κατεστραμμένον ξύμπασαν ὀλίγου δεῖν τὴν Ἀσίαν γέλωτα εἶναι Σκύθαις, καθάπερ Δαρεῖος ὁ Ξέρξου πατὴρ πάλαι ἐγένετο. Ἀρίστανδρος δὲ οὐκ ἔφη παρὰ τὰ ἐκ τοῦ θείου σημαινόμενα ἄλλα ἀποδείξεσθαι, ὅτι ἄλλα ἐθέλει ἀκοῦσαι Ἀλέξανδρος».

[81] **Ἀρρ. *Ἀν.* 1.18.6-9:** «Παρμενίων μὲν δὴ καὶ ὡς παρῄνει Ἀλεξάνδρῳ ναυμαχεῖν, τά τε ἄλλα κρατήσειν τῷ ναυτικῷ τοὺς Ἕλληνας ἐπελπίζων καί τι καὶ θεῖον ἀνέπειθεν αὐτόν, ὅτι ἀετὸς ὤφθη καθήμενος ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ κατὰ πρύμναν τῶν Ἀλεξάνδρου νεῶν. καὶ γὰρ δὴ νικήσαντας μὲν μεγάλα ὠφεληθήσεσθαι ἐς τὰ ὅλα, νικηθεῖσι δὲ οὐ παρὰ μέγα ἔσεσθαι τὸ πταῖσμα· καὶ ὡς γὰρ θαλασσοκρατεῖν τοὺς Πέρσας. καὶ αὐτὸς δὲ ἔφη ἐπιβῆναι ἐθέλειν τῶν νεῶν καὶ τοῦ κινδύνου μετέχειν. Ἀλέξανδρος δὲ τῇ τε γνώμῃ ἁμαρτάνειν ἔφη Παρμενίωνα καὶ τοῦ σημείου τῇ οὐ κατὰ τὸ

2.8 Μισθοφόροι ή Μισθωτοί

Εμπειροπόλεμοι άνδρες πολλάκις διακινδυνεύουν τη ζωή τους, καθώς έναντι αδράς αμοιβής προσφέρουν τις επαγγελματικές τους υπηρεσίες σε ισχυρούς ηγέτες και πλούσιους βασιλείς.

Είναι απολύτως σαφές πως τα εν λόγω παραδόπιστα άτομα δε διακρίνονται για το συναισθηματικό τους δέσιμο και την παντοτινή τους αφοσίωση. Καθώς μοναδικό τους μέλημα είναι η κατακόρυφη αύξηση των ετήσιων εσόδων τους, δε διστάζουν να αλλάζουν συνεχώς εργοδότες. Κάποτε εξασφαλίζουν την ευνοϊκή τους στάση με την ενδελεχή παροχή απόρρητων στοιχείων για τους προγενέστερους εντολείς τους.

Ο Αλέξανδρος γίνεται αποδέκτης πολύτιμων πληροφοριών για τους Πέρσες από Έλληνες στρατιώτες οι οποίοι ακολούθησαν το Σπαρτιάτη βασιλιαά Αγησίλαο Β΄ και πολέμησαν στην Ανατολία. Τους μιμούνται Αθηναίοι και Θηβαίοι μαχητές οι οποίοι τάχθηκαν στο πλευρό του εξεγερθέντα σατράπη της Λυδίας Αρτάβαζου κατά του Αρταξέρξη Γ΄ του Ώχου[82].

Σωτήριες υπηρεσίες δέχεται και από το Βίωνα, Έλληνα μισθοφόρο στο περσικό στράτευμα. Πριν από τη μάχη στα Γαυγάμηλα προειδοποιεί το Μακεδόνα ηγέτη πως στο πεδίο της μάχης οι Πέρσες έχουν εμφυτεύσει τριβόλους (σιδερένια αντικείμενα με τρεις αιχμές), ώστε να δυσχεράνουν την κίνηση του ελληνικού ιππικού[83].

2.9 Πρεσβευταί καί Πρόξενοι

Οι επίσημοι εκπρόσωποι του μακεδονικού κράτους ταυτόχρονα με την τακτή εκπλήρωση των προβλεπόμενων διπλωματικών τους καθηκόντων μυστικά συλλέγουν στρατιωτικές πληροφορίες[84] για τις φιλικά ή εχθρικά προσκείμενες

εἰκὸς ξυμβλήσει· ὀλίγαις τε γὰρ ναυσὶ πρὸς πολλῷ πλείους ξὺν οὐδενὶ λογισμῷ ναυμαχήσειν καὶ οὐ μεμελετηκότι τῷ σφῶν ναυτικῷ ‹πρὸς› προησκημένον τὸ τῶν Κυπρίων τε καὶ Φοινίκων· τήν τε ἐμπειρίαν τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν τόλμαν ἐν ἀβεβαίῳ χωρίῳ οὐκ ἐθέλειν παραδοῦναι τοῖς βαρβάροις· καὶ ἡττηθεῖσι τῇ ναυμαχίᾳ οὐ μικρὰν τὴν βλάβην ἔσεσθαι ἐς τοῦ πολέμου τὴν πρώτην δόξαν, τά τε ἄλλα καὶ τοὺς Ἕλληνας νεωτεριεῖν πρὸς τοῦ ναυτικοῦ πταίσματος τὴν ἐξαγγελίαν ἐπαρθέντας. ταῦτα μὲν τῷ λογισμῷ ξυντιθεὶς οὐκ ἐν καιρῷ ἀπέφαινε ναυμαχεῖν· τὸ θεῖον δὲ αὐτὸς ἄλλῃ ἐξηγεῖσθαι· εἶναι μὲν γὰρ πρὸς αὐτοῦ τὸν ἀετόν, ἀλλ᾽ ὅτι ἐπὶ γῇ καθήμενος ἐφαίνετο, δοκεῖν οἱ μᾶλλόν τι σημαίνειν, ὅτι ἐκ γῆς κρατήσει τοῦ Περσῶν ναυτικοῦ».

[82] Olmstead 1970: 417-432.

[83] **Curt. 4.13.36:** «Nondum ad iactum teli pervenerant, cum Bion quidam transfuga, quanto maximo cursu potuerat, ad regem pervenit nuntians, murices ferreos in terram defodisse Dareum, qua hostem equites emissurum esse credebat, notatumque certo signo locum, ut fraus evitari a suis posset».

[84] Την Ελληνιστική περίοδο οι πρέσβεις προβαίνουν σε λεπτομερείς περιγραφές στρατιωτικών δυνάμεων:

Ἀρρ. *Ἀν.* 2.14.2: «ἐδήλου δὲ ἡ ἐπιστολή, ὅτι Φιλίππῳ τε πρὸς Ἀρτοξέρξην φιλία καὶ ξυμμαχία ἐγένετο καὶ, ἐπειδὴ Ἀρσῆς ὁ υἱὸς Ἀρτοξέρξου ἐβασίλευσεν, ὅτι Φίλιππος ἀδικίας πρῶτος ἐς βασιλέα Ἀρσῆν ἦρξεν οὐδὲν ἄχαρι ἐκ Περσῶν παθών. ἐξ οὗ δὲ αὐτὸς βασιλεύει Περσῶν, οὔτε πέμψαι τινὰ Ἀλέξανδρον παρ᾽ αὐτὸν ἐς βεβαίωσιν τῆς πάλαι οὔσης φιλίας τε καὶ ξυμμαχίας, διαβῆναί τε ξὺν στρατιᾷ ἐς τὴν Ἀσίαν καὶ πολλὰ κακὰ ἐργάσασθαι Πέρσας»·

Πλούτ. *Φλαμ.* 17.4: «πρὸς δὲ τοὺς Ἀχαιούς τῶν παρά Ἀντιόχου πρέσβεων πλῆθος τι τῆς βασιλικῆς στρατιᾶς καταλεγόντων καὶ καταριθμουμένων πολλὰς προσηγορίας, ὁ Τίτος ἔφη δειπνοῦντος αὐτοῦ παρά τῷ ξένῳ καὶ μεμφομένου τὸ πλῆθος τῶν κρεῶν καὶ θαυμάζοντος πόθεν οὕτω ποικίλης ἀγορᾶς εὐπόρησεν, εἰπεῖν τὸν ξένον, ὡς ὕεια πάντα ἐστί τῇ σκευασίᾳ, διαφέροντα καὶ τοῖς ἡδύσμασι»·

χώρες υποδοχής.

Ο πρέσβης του Αλέξανδρου στους Αβίους και στους Σκύθες της Ευρώπης στέλνει εταίρους στην πατρίδα του δήθεν για εθιμοτυπική επίσκεψη. Συγκεντρώνει λεπτομερή στοιχεία για τη φύση της Σκυθίας, τη στρατιωτική δύναμη, τα όπλα και τα έθιμα των σκληροτράχηλων αυτοχθόνων. Όταν ο Μακεδόνας βασιλιάς λαμβάνει τη σχετική ενημέρωση, ανασκευάζει άρδην την πρότερη απόφασή του να συγκρουστεί με τον τρομερό σκυθικό λαό[85].

Οι διαπιστευμένοι φορείς του μακεδονικού κράτους σε περιοχές της Ασίας χάρη στις θεσμικές τους επαφές με υψηλούς αξιωματούχους όμορων χωρών προοικονομούν επικείμενη στρατιωτική επέμβαση[86]. Ταυτόχρονα κατορθώνουν

Πολύβ. 21.26.1-4: «ὅτι παραγενομένων πρὸς τὸν στρατηγὸν τῶν Ῥωμαίων ἐξ ἠπείρου πρεσβευτῶν, ἐκοινολογεῖτο τούτοις περὶ τῆς ἐπὶ τοὺς Αἰτωλοὺς στρατείας. τῶν δὲ πρεσβευτῶν στρατεύειν ἐπὶ τὴν Ἀμβρακίαν συμβουλευόντων· συνέβαινε γὰρ τότε πολιτεύεσθαι τοὺς Ἀμβρακιώτας μετὰ τῶν Αἰτωλῶν καὶ φερόντων ἀπολογισμοὺς διότι καὶ πρὸς τὸ μάχεσθαι τοῖς στρατοπέδοις, ἐὰν εἰς τοῦτο βούλωνται συγκαταβαίνειν Αἰτωλοί, καλλίστους εἶναι τόπους συμβαίνει περὶ τὴν προειρημένην πόλιν, κἂν ἀποδειλιῶσιν, εὐφυῶς αὐτὴν κεῖσθαι πρὸς πολιορκίαν: καὶ γὰρ ἀφθόνους ἔχειν τὴν χώραν τὰς χορηγίας πρὸς τὰς τῶν ἔργων παρασκευάς, καὶ τὸν Ἄρατθον ποταμὸν ῥέοντα παρὰ τὴν πόλιν συνεργήσειν πρός τε τὰς τοῦ στρατοπέδου χρείας, ἅτε θέρους ὄντος καὶ πρὸς τὴν τῶν ἔργων ἀσφάλειαν: δοξάντων δὲ τῶν πρεσβευτῶν καλῶς συμβουλεύειν, ἀναζεύξας ὁ στρατηγὸς ἦγε διὰ τῆς Ἠπείρου τὸν στρατὸν ἐπὶ τὴν Ἀμβρακίαν»· Πρβλ.: Starr 1974: 22.

[85] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.15.1**: «Παρ᾽ Ἀλέξανδρον δὲ ἦκεν καὶ αὖθις Σκυθῶν τῶν ἐκ τῆς Εὐρώπης πρεσβεία ξὺν τοῖς πρέσβεσιν οἷς αὐτὸς ἐς Σκύθας ἔστειλεν. ὁ μὲν δὴ τότε βασιλεὺς τῶν Σκυθῶν ὅτε οὗτοι ὑπὸ Ἀλεξάνδρου ἐπέμποντο τετελευτηκὼς ἐτύγχανεν, ἀδελφὸς δὲ ἐκείνου ἐβασίλευεν»·

Curt. 7.6.11: «Legati deinde Abiorum Scytharum superveniunt, liberi, ex quo decesserat Cyrus, tum imperata facturi. Iustissimos barbarorum constabat: armis abstinebant, nisi lacessiti: libertatis modico et aequali usu principibus humiliores pares fecerant».

[86] **Ἀρρ. *Ἀν.* 4.1.2:** «καὶ τούτοις ξυμπέμπει Ἀλέξανδρος τῶν ἑταίρων, πρόφασιν μὲν κατὰ πρεσβείαν φιλίαν ξυνθησομένους, ὁ δὲ νοῦς τῆς πομπῆς ἐς κατασκοπήν τι μᾶλλον ἔφερε φύσεώς τε τῆς χώρας τῆς Σκυθικῆς καὶ πλήθους αὐτῶν καὶ νομαίων καὶ ὁπλίσεως, ἥντινα ἔχοντες στέλλονται ἐς τὰς μάχας»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 5.25.1: «Τὰ δὲ δὴ πέραν τοῦ Ὑφάσιος εὐδαίμονά τε τὴν χώραν εἶναι ἐξηγγέλλετο καὶ ἀνθρώπους ἀγαθοὺς μὲν γῆς ἐργάτας, γενναίους δὲ τὰ πολέμια καὶ ἐς τὰ ἴδια δὲ σφῶν ἐν κόσμῳ πολιτεύοντας (πρὸς γὰρ τῶν ἀρίστων ἄρχεσθαι τοὺς πολλούς, τοὺς δὲ οὐδὲν ἔξω τοῦ ἐπιεικοῦς ἐξηγεῖσθαι), πλῆθός τε ἐλεφάντων εἶναι τοῖς ταύτῃ ἀνθρώποις πολύ τι ὑπὲρ τοὺς ἄλλους Ἰνδοὺς, καὶ μεγέθει μεγίστους καὶ ἀνδρείᾳ»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 6.1.5: «ἐπεὶ μέντοι ἀτρεκέστερον ἐξήλεγξε τὰ ἀμφὶ τῷ ποταμῷ τῷ Ἰνδῷ, οὕτω δὴ μαθεῖν παρὰ τῶν ἐπιχωρίων τὸν μὲν Ὑδάσπην τῷ Ἀκεσίνῃ, τὸν Ἀκεσίνην δὲ τῷ Ἰνδῷ τό τε ὕδωρ ξυμβάλλοντας καὶ τῷ ὀνόματι ξυγχωροῦντας, τὸν Ἰνδὸν δὲ ἐκδιδόντα ἤδη ἐς τὴν μεγάλην θάλασσαν, δίστομον τὸν Ἰνδὸν ὄντα, οὐδέν τι αὐτῷ προσῆκον τῆς γῆς τῆς Αἰγυπτίας· τηνικαῦτα δὲ τῆς ἐπιστολῆς τῆς πρὸς τὴν μητέρα τοῦτο τὸ ἀμφὶ τῷ Νείλῳ γραφὲν ἀφελεῖν»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 6.4.5: «καὶ ἦν μὲν προεξηγγελμένα ταῦτα Ἀλεξάνδρῳ ἐκ τῶν ἐγχωρίων καὶ ‹ἐξ› Ἀλεξάνδρου τῇ στρατιᾷ· ὅμως δὲ ἐπειδὴ ἐπέλαζεν αὐτῷ ταῖς ξυμβολαῖς ὁ στρατός, ἐς τοσόνδε ὁ ἀπὸ τοῦ ῥοῦ κτύπος κατεῖχεν, ὥστε ἐπέστησαν τὰς εἰρεσίας οἱ ναῦται, οὐκ ἐκ παραγγέλματος, ἀλλὰ τῶν τε κελευστῶν ὑπὸ θαύματος ἐκσιωπησάντων καὶ αὐτοὶ μετέωροι πρὸς τὸν κτύπον γενόμενοι»·

Διόδ. Σικ. 17.93.2: «ἀκούσας δὲ τοῦ Φηγέως περὶ τῆς πέραν τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ χώρας ὅτι δώδεκα μὲν ἡμερῶν ἔχει δίοδον ἔρημον, μετὰ δὲ ταύτην εἶναι ποταμὸν τὸν ὀνομαζόμενον Γάγγην, τὸ μὲν πλάτος τριάκοντα καὶ δυεῖν σταδίων, τὸ δὲ βάθος μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἰνδικήν, πέραν δὲ τούτου κατοικεῖν τό τε τῶν Ταβραισίων καὶ Γανδαριδῶν ἔθνος, τούτων δὲ βασιλεύειν Ξανδράμην, ἔχοντα δισμυρίους μὲν ἱππεῖς, πεζῶν δὲ εἴκοσι μυριάδας, ἅρματα δὲ δισχίλια, ἐλέφαντας δὲ πολεμικῶς κεκοσμημένους τετρακισχιλίους, ἀπιστήσας δὲ τοῖς λεγομένοις προσεκαλέσατο τὸν Πῶρον καὶ περὶ τῶν προσαγγελλομένων τἀκριβὲς διεπυνθάνετο»·

Στράβ. 2.1.6: «Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τοῦ Πατροκλέους πίστις ἐκ πολλῶν μαρτυριῶν σύγκειται, τῶν βασιλέων τῶν πεπιστευκότων αὐτῶι τηλικαύτην ἀρχήν, τῶν ἐπακολουθησάντων αὐτῶι, τῶν

και εξασφαλίζουν τη φιλική συμπεριφορά ή στην έσχατη περίπτωση την ουδέτερη στάση των γηγενών ηγετών.

Σύμφωνα με την παρατεθείσα από τον Πλούταρχο[87] χαριτωμένη ιστορία η τακτική εκμαίευσης στρατηγικών δεδομένων κατά τη διάρκεια διακρατικών επαφών υιοθετείται από το νεαρό Αλέξανδρο: με αξιέπαινο θάρρος υποβάλλει στους Πέρσες απεσταλμένους ερωτήσεις για τη διάρκεια και τη φύση του ταξιδιού, την πολεμική τέχνη του βασιλιά τους, τη γενναιότητα των στρατιωτών και το σύστημα εξουσίας της περσικής αυτοκρατορίας.

2.10 Πρόδρομοι ή Σαρισσοφόροι

Το σπινθηροβόλο πνεύμα και η αστείρευτη διάθεση του Αλέξανδρου να αφήσει αναλλοίωτο το στίγμα του στη στρατηγική επιστήμη μετουσιώνονται στην καινοτόμο σύσταση του σώματος των έφιππων ανιχνευτών, γνωστών ως *προδρόμων*[88].

Κατά κύριο λόγο τέτοιες αποστολές αναλαμβάνουν 900 έμπειροι Μακεδόνες[89]. Πάντως ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι καθήκοντα προδρόμων[90] ανατίθενται σε Παίονες και σε Θράκες πελταστές οι οποίοι

ἀντιδοξούντων, ὧν αὐτὸς ὁ Ἵππαρχος κατονομάζει· οἱ γὰρ κατ᾽ ἐκείνων ἔλεγχοι πίστεις τῶν ὑπὸ τούτου λεγομένων εἰσίν. οὐδὲ τοῦτο δὲ ἀπίθανον τοῦ Πατροκλέους, ὅτι φησὶ τοὺς Ἀλεξάνδρωι συστρατεύσαντας ἐπιδρομάδην ἱστορῆσαι ἕκαστα, αὐτὸν δὲ Ἀλέξανδρον ἀκριβῶσαι, ἀναγραψάντων τὴν ὅλην χώραν τῶν ἐμπειροτάτων αὐτῶι· τὴν δ᾽ ἀναγραφὴν αὐτῶι δοθῆναί φησιν ὕστερον ὑπὸ Ξενοκλέους τοῦ γαζοφύλακος»·

Curt. 8.12.12-13: «Quaerenti Alexandro, plures agricultores haberet an milites, cum duobus regibus bellanti sibi maiore militum quam agrestium manu opus esse respondit. Abisares et Porus erant, sed in Poro eminebat auctoritas. Uterque ultra Hydaspen amnem regebat et belli fortunam, quisquis arma inferret, experiri decreverat»·

Curt. 9.2.2-7: «Percontatus igitur Phegea, quae noscenda erant, XII dierum ultra flumen per vastas solitudines iter esse cognoscit: excipere deinde Gangen, maximum totius Indiae fluminum: ulteriorem ripam colere gentes Gangaridas et Prasios eorumque regem esse Aggrammen, XX milibus equitum ducentisque peditum obsidentem vias. Ad hoc quadrigarum II milia trahere et, praecipuum terrorem, elephantos, quos III milium numerum explere dicebat. Incredibilia regi omnia videbantur. Igitur Porum, nam cum eo erat, percontatur, an vera essent, quae dicerentur. Ille vires quidem gentis et regni haud falso iactari adfirmat: ceterum, qui regnaret, non modo ignobilem esse, sed etiam ultimae sortis, quippe patrem eius, tonsorem vix diurno quaestu propulsantem famem, propter habitum haud indecorum cordi fuisse reginae. Ab ea in propiorem eius, qui tum regnasset, amicitiae locum admotum interfecto eo per insidias sub specie tutelae liberum eius invasisse regnum necatisque pueris hunc, qui nunc regnat, generasse, invisum vilemque popularibus, magis paternae fortunae quam suae memorem».

[87] **Πλούτ. *Ἀλέξ.* 5.1:** «Τοὺς δὲ παρὰ τοῦ Περσῶν βασιλέως πρέσβεις ἥκοντας ἀποδημοῦντος Φιλίππου ξενίζων καὶ γενόμενος συνήθης, οὕτως ἐχειρώσατο τῇ φιλοφροσύνῃ καὶ τῷ μηδὲν ἐρώτημα παιδικὸν ἐρωτῆσαι μηδὲ μικρόν, ἀλλ᾽ ὁδῶν τε μήκη καὶ πορείας τῆς ἄνω τρόπον ἐκπυνθάνεσθαι, καὶ περὶ αὐτοῦ βασιλέως ὁποῖος εἴη πρὸς τοὺς πολέμους, καὶ τίς ἡ Περσῶν ἀλκὴ καὶ δύναμις, ὥστε θαυμάζειν ἐκείνους καὶ τὴν λεγομένην Φιλίππου δεινότητα μηδὲν ἡγεῖσθαι πρὸς τὴν τοῦ παιδὸς ὁρμὴν καὶ μεγαλοπραγμοσύνην».

[88] Οι περισσότεροι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι ο θεσμός των προδρόμων πρωτοεμφανίστηκε στο μακεδονικό στρατό (Brunt 1963: 27-28) ή έχει θρακική προέλευση (Sekunda 2010: 454). Άλλοι τους παραλληλίζουν με το αθηναϊκό σώμα το οποίο συγκροτούν οι θήτες (Gaebel 2004: 1978).

[89] Heckel 1992: 320· Worley 1994: 215.

[90] **Διόδ. Σικ. 17.17.4:** «Ὀδρύσαι δὲ καὶ Τριβαλλοὶ καὶ Ἰλλυριοὶ συνηκολούθουν ἑπτακισχίλιοι, τοξοτῶν δὲ καὶ τῶν Ἀγριάνων καλουμένων χίλιοι, ὥστε τοὺς ἅπαντας εἶναι πεζοὺς τρισμυρίους καὶ δισχιλίους. ἱππεῖς δ᾽ ὑπῆρχον Μακεδόνες μὲν χίλιοι καὶ ὀκτακόσιοι, Φιλώτου τοῦ

ελέγχουν τα μονοπάτια γύρω από τις Περσικές Πύλες[91].

Κινούμενοι μπροστά από την κύρια εκστρατευτική δύναμη διαρκώς αναζητούν τοποθεσίες κατάλληλες ή για την προσωρινή εγκατάσταση ή την ασφαλή πορεία των μαχητών[92]. Στις βασικές τους αρμοδιότητες συγκαταλέγονται η αυστηρή ανάκριση του τοπικού πληθυσμού σχετικά με τις καιρικές συνθήκες, τις εχθρικές κινήσεις, τις πηγές ανεφοδιασμού των πολεμίων[93]. Με προσωπική αυτοψία επικυρώνουν την ορθότητα των αναφορών τις οποίες λαμβάνουν από τους γηγενείς οδηγούς[94].

Παράλληλα μαζί με εκλεκτούς ιππείς και πιστούς εταίρους αποτελούν την κινητή συνοδεία[95] του Μακεδόνα ηγεμόνα. Πάντως ο Αρριανός εκτιμά τη δύναμή τους σε τέσσερις ίλες, ήτοι 800-1200 στρατιώτες[96], ενώ διασαφηνίζει ότι μαζί με τους σκοπούς συνοδεύουν την εμπροσθοφυλακή του μακεδονικού στρατού.

Εκτός από τη δυναμική τους παρουσία ως επιδέξιων ανιχνευτών[97] οι πρόδρομοι συμμετέχουν ενεργά και σε ένοπλες συρράξεις:

στη νικηφόρο μάχη στο Γρανικό ποταμό υπό την ηγεσία του Αμύντα πρώτοι οι πρόδρομοι επιτίθενται στους αιφνιδιασμένους Πέρσες[98].

Παρμενίωνος ἡγουμένου, Θετταλοὶ δὲ χίλιοι καὶ ὀκτακόσιοι, ὧν ἡγεῖτο Κάλλας ὁ Ἀρπάλου, τῶν δ᾽ ἄλλων Ἑλλήνων οἱ πάντες ἑξακόσιοι, ὧν ἡγεῖτο Ἐρίγυιος, Θρᾷκες δὲ πρόδρομοι καὶ Παίονες ἐννακόσιοι, Κάσανδρον ἔχοντες ἡγεμόνα, ὥστε τοὺς σύμπαντας ὑπάρχειν ἱππεῖς τετρακισχιλίους καὶ πεντακοσίους. οἱ μὲν οὖν μετ᾽ Ἀλεξάνδρου διαβάντες εἰς τὴν Ἀσίαν τοσοῦτοι τὸ πλῆθος ἦσαν»· Πρβλ.: Маринович 2010: 239.

[91] **Curt. 3.4.13:** «Thracas tamen leviter armatos praecedere iusserat scrutarique calles, ne occultus hostis in subeuntes erumperet. Sagittariorum quoque manus occupaverat iugum: intentos arcus habebant moniti, non iter ipsos inire, sed proelium».

[92] Berve 1926: 129-135.

[93] Payne 1993: 283.

[94] **Curt. 6.4.14:** «Nec dubitavit Alexander fidem, quo Persae modo accipiebant, dare, inviolatum, si venisset, fore. Quadrato tum agmine et composito ibat, speculatores subinde praemittens, qui explorarent loca».

[95] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.8.1:** «Ἀναλαβὼν οὖν τήν τε βασιλικὴν ἴλην καὶ τῶν ἑταίρων μίαν καὶ τῶν προδρόμων τοὺς Παίονας ἤλαυνε σπουδῇ, τὴν δὲ ἄλλην στρατιὰν βάδην ἔπεσθαι ἐκέλευσεν· οἱ δὲ τῶν Περσῶν ἱππεῖς κατιδόντες τοὺς ἀμφ᾽ Ἀλέξανδρον ὀξέως ἐπάγοντας ἔφευγον ἀνὰ κράτος. καὶ Ἀλέξανδρος διώκων ἐνέκειτο»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 3.18.2: «αὐτὸς δὲ τούς τε Μακεδόνας τοὺς πεζοὺς ἀναλαβὼν καὶ τὴν ἵππον τὴν ἑταιρικὴν καὶ τοὺς προδρόμους ἱππέας καὶ τοὺς Ἀγριᾶνας καὶ τοὺς τοξότας ᾔει σπουδῇ τὴν διὰ τῶν ὀρῶν. ὡς δὲ ἐπὶ τὰς πύλας τὰς Περσίδας ἀφίκετο, καταλαμβάνει αὐτοῦ Ἀριοβαρζάνην τὸν Περσῶν σατράπην πεζοὺς μὲν ἐς τετρακισμυρίους ἔχοντα, ἱππέας δὲ ἐς ἑπτακοσίους, διατετειχικότα τὰς πύλας καὶ αὐτοῦ πρὸς τῷ τείχει ἐστρατοπεδευκότα, ὡς εἴργειν τῆς παρόδου Ἀλέξανδρον»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 3.20.1: «Αὐτὸς δὲ ἀναλαβὼν τήν τε ἵππον τῶν ἑταίρων καὶ τοὺς προδρόμους καὶ τοὺς μισθοφόρους ἱππέας, ὧν Ἐριγύϊος ἡγεῖτο, καὶ τὴν φάλαγγα τὴν Μακεδονικὴν ἔξω τῶν ἐπὶ τοῖς χρήμασι ταχθέντων καὶ τοὺς τοξότας καὶ τοὺς Ἀγριᾶνας ἤλαυνεν ὡς ἐπὶ Δαρεῖον. καὶ αὐτῷ κατὰ τὴν ὁδὸν σπουδῇ γιγνομένην τῶν τε στρατιωτῶν πολλοὶ κάμνοντες ὑπελείποντο καὶ ἵπποι ἀπέθνησκο»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 3.21.2: « ταῦτα ἀκούσας Ἀλέξανδρος ἔτι μᾶλλον ἦγε σπουδῇ, τοὺς ἑταίρους μόνους ἔχων ἀμφ᾽ αὑτὸν καὶ τοὺς προδρόμους ἱππέας καὶ τῶν πεζῶν τοὺς εὐρωστοτάτους τε καὶ κουφοτάτους ἐπιλεξάμενος, οὐδὲ τοὺς ἀμφὶ Κοῖνον προσμείνας ἐκ τῆς προνομῆς ἐπανελθεῖν. τοῖς δὲ ὑπολειπομένοις ἐπιστήσας Κρατερὸν προστάττει ‹ἕπεσθαι› μὴ μακρὰς ὁδοὺς ἄγοντα».

[96] Για το πλήθος των «προδρόμων»: Rzepka 2008: 49-52.

[97] Gaebel 2004: 178-179.

[98] **Ἀρρ. *Ἀν.* 1.14.6:** «Ἀλέξανδρος δὲ ἀναπηδήσας ἐπὶ τὸν ἵππον καὶ τοῖς ἀμφ᾽ αὐτὸν ἐγκελευσάμενος ἕπεσθαί τε καὶ ἄνδρας ἀγαθοὺς γίγνεσθαι, τοὺς μὲν προδρόμους ἱππέας καὶ μὴν

στα Γαυγάμηλα με την καθοδήγηση του Αρέτη παρατάσσονται στη δεξιά πτέρυγα[99]. Με επιτυχία αποκρούουν τους Σκύθες ιππείς[100], ενώ ο ίδιος ο επικεφαλής τους φονεύει τον αντίπαλο διοικητή[101].

Την αναγνωριστική τους δεινότητα επικροτεί ο ίδιος ο Αλέξανδρος. Πριν από τη μάχη στην Ισσό[102] τούς αξιοποιεί, προκειμένου να προσδιορίσει την ακριβή θέση του Δαρείου Γ΄ [103].

Ακυρώνοντας την καθιερωμένη στην κλασική περίοδο αριθμητική διάταξη των ομάδων αναγνώρισης ο Μέγας Αλέξανδρος πρωτοτυπεί. Στο γενικότερο πλαίσιο των στρατηγικών του ελιγμών εφαρμόζει συνδυαστικά τις δύο εκδοχές (ολιγομελείς και πολυμελείς αποστολές).

Έτσι κατά μήκος των ακτών του Αιγαίου οι σκοποί συγκροτούν από μία ίλη ιππικού[104] ως τέσσερις ίλες προδρόμων.

καὶ τοὺς Παίονας προεμβαλεῖν ἐς τὸν ποταμὸν ἔχοντα Ἀμύνταν τὸν Ἀρραβαίου ἔταξε καὶ τῶν πεζῶν μίαν τάξιν, καὶ πρὸ τούτων τὴν Σωκράτους ἴλην Πτολεμαῖον τὸν Φιλίππου ἄγοντα, ἣ δὴ καὶ ἐτύγχανε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἱππικοῦ παντὸς ἔχουσαν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ».

[99] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.12.3:** «προετάχθησαν δὲ τῶν τε Ἀγριάνων καὶ τῶν τοξοτῶν οἵ τε πρόδρομοι ἱππεῖς καὶ οἱ Παίονες, ὧν Ἀρέτης καὶ Ἀρίστων ἡγοῦντο. ξυμπάντων δὲ προτεταγμένοι ἦσαν οἱ μισθοφόροι ἱππεῖς, ὧν Μενίδας ἦρχε. τῆς δὲ βασιλικῆς ἴλης καὶ τῶν ἄλλων ἑταίρων προτεταγμένοι ἦσαν τῶν τε Ἀγριάνων καὶ τῶν τοξοτῶν οἱ ἡμίσεες, καὶ οἱ Βαλάκρου ἀκοντισταί· οὗτοι κατὰ ‹τὰ› ἅρματα τὰ δρεπανηφόρα ἐτετάχατο».

[100] Ashley 2004: 32.

[101] Sidnell 2006: 355.

[102] **Ἀρρ. *Ἀν.* 2.9.2:** «προέταξε δὲ τῶν μὲν ἱππέων κατὰ τὸ δεξιὸν τοὺς προδρόμους, ὧν ἡγεῖτο Πρωτόμαχος, καὶ τοὺς Παίονας, ὧν ἡγεῖτο Ἀρίστων, τῶν δὲ πεζῶν τοὺς τοξότας, ὧν ἦρχεν Ἀντίοχος· τοὺς δὲ Ἀγριᾶνας, ὧν ἦρχεν Ἄτταλος, καὶ τῶν ἱππέων τινὰς καὶ τῶν τοξοτῶν ἐς ἐπικαμπὴν πρὸς τὸ ὄρος τὸ κατὰ νώτου ἔταξεν, ὥστε κατὰ τὸ δεξιὸν αὐτῷ τὴν φάλαγγα ἐς δύο κέρατα διέχουσαν τετάχθαι, τὸ μὲν ὡς πρὸς Δαρεῖόν τε καὶ τοὺς πέραν τοῦ ποταμοῦ τοὺς πάντας Πέρσας, τὸ δὲ ὡς πρὸς τοὺς ἐπὶ τῷ ὄρει κατὰ νώτου σφῶν τεταγμένους».

[103] Ο Delbrück (1975: 206) αμφισβητεί έντονα την κριτική του Koepp για την πλημμελή κατασκοπευτική μέριμνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου: «There he [Koepp] underestimates the difficulty of conducting a reconnaissance 2 days march away, over mountain passes, in enemy country Such uncertainties and surprises are inevitable in war and very frequent, and they do not necessarily indicate any laxness».

[104] Στην αρχαιοελληνική πολεμική δράση το ιππικό κατά κύριο λόγο προπορεύεται:

Θουκ. 6.63.3: «καὶ ἱππῆς προσελαύνοντες αἰεὶ κατάσκοποι τῶν Συρακοσίων πρὸς τὸ στράτευμα τῶν Ἀθηναίων ἐφύβριζον ἄλλα τε καὶ εἰ ξυνοικήσοντες σφίσιν αὐτοὶ μᾶλλον ἥκοιεν ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ ἢ Λεοντίνους ἐς τὴν οἰκείαν κατοικιοῦντες»·

Ξεν. *Κύρ. Ἀνάβ.* 6.3.22: «Τιμασίων δὲ καὶ οἱ ἱππεῖς ἔχοντες τοὺς ἡγεμόνας καὶ προελαύνοντες ἐλάνθανον αὐτοὺς ἐπὶ τῷ λόφῳ γενόμενοι ἔνθα ἐπολιορκοῦντο οἱ Ἕλληνες»·

Ξεν. *Κύρ. Ἀνάβ.* 7.3.41: «ἐπεὶ δ᾽ ἡμέρα ἦν, ὁ Σεύθης παρήλαυνεν εἰς τὸ πρόσθεν καὶ ἐπῄνεσε τὸν Ἑλληνικὸν νόμον. πολλάκις γὰρ ἔφη νύκτωρ αὐτὸς καὶ σὺν ὀλίγοις πορευόμενος ἀποσπασθῆναι σὺν τοῖς ἵπποις ἀπὸ τῶν πεζῶν»·

Ξεν. *Λακ. Πολ.* 13.6: «ἐπειδάν γε μὴν ἡγῆται βασιλεύς, ἢν μὲν μηδεὶς ἐναντίος φαίνηται, οὐδεὶς αὐτοῦ πρόσθεν πορεύεται, πλὴν Σκιρῖται καὶ οἱ προερευνώμενοι ἱππεῖς· ἢν δέ ποτε μάχην οἴωνται ἔσεσθαι, λαβὼν τὸ ἄγημα τῆς πρώτης μόρας ὁ βασιλεὺς ἄγει στρέψας ἐπὶ δόρυ, ἔστ᾽ ἂν γένηται ἐν μέσῳ δυοῖν μόραιν καὶ δυοῖν πολεμάρχοιν»·

Ὀνάσ. 6.7: «Προπεμπέτω δὲ ἱππεῖς τοὺς διερευνησομένους τὰς ὁδούς, καὶ μάλισθ᾽, ὅτ᾽ ἂν ὑλώδεις καὶ περικεκλασμένας λόφοις ἐρημίας διεξίῃ: πολλάκις γὰρ ἐνέδραι πολεμίων ὑποκαθέζονται, καὶ λαθοῦσαι μὲν ἔστιν ὅτε τὰ ὅλα συνέτριψαν τῶν ἐναντίων πράγματα, μὴ λαθοῦσαι δὲ διὰ μικρᾶς φροντίδος φρόνησιν μεγάλην ἐμαρτύρησαν τῷ πολεμίῳ στρατηγῷ»·

Σε φάση αναγνωρίσεως και σε ρόλο εμπροσθοφυλακής ιππείς του Αγησιλάου και του Τισσαφέρνη ενεπλάκησαν σε αψιμαχία:

Ξεν. *Ἑλλ.* 3.4.12-13: «ὁ δὲ Τισσαφέρνης, καὶ ὅτι ἱππικὸν οὐκ εἶχεν ὁ Ἀγησίλαος, ἡ δὲ Καρία ἄφιππος ἦν, καὶ ὅτι ἡγεῖτο αὐτὸν ὀργίζεσθαι αὐτῷ διὰ τὴν ἀπάτην, τῷ ὄντι νομίσας ἐπὶ τὸν αὐτοῦ

Ακόμα πριν από τη σύγκρουση στο Γρανικό ποταμό (334 π.Χ.) σαρισσοφόροι και πεντακόσιοι ψιλοί ενημερώνουν για τις εγγύς κινούμενες περσικές δυνάμεις.

Πριν από τη μάχη στα Γαυγάμηλα (331 π.Χ.) οι πρόδρομοι μέσω ιππέων αρχικά αναφέρουν μόνο την παρουσία Περσών. Ακολούθως με εξαιρετική ακρίβεια δηλώνουν τον πραγματικό τους αριθμό: ακόμα και οι «όχι περισσότερο από χίλιοι» Πέρσες θεωρούνται αναγνωριστική δύναμη[105].

Μα και οι εχθρικές δυνάμεις αντιγράφουν τη θαυμαστή κατοπτευτική πρακτική του Αλέξανδρου: ο Ινδός βασιλιάς Πώρος στέλνει το γιο του με εξήντα άρματα εναντίον των Μακεδόνων οι οποίοι διασχίζουν τον Υδάσπη, ώστε να διασαλεύσει την πορεία τους. Μια τέτοια δύναμη είναι μεγάλη για αναγνώριση, αλλά και μικρή για να δώσει μάχη[106].

Βέβαια, καθόλου δε μας ξενίζει το ότι ο Μακεδόνας βασιλιάς πριν

οἶκον εἰς Καρίαν αὐτὸν ὁρμήσειν, τὸ μὲν πεζὸν ἅπαν διεβίβασεν ἐκεῖσε, τὸ δ' ἱππικὸν εἰς τὸ Μαιάνδρου πεδίον περιῆγε, νομίζων ἱκανὸς εἶναι καταπατῆσαι τῇ ἵππῳ τοὺς Ἕλληνας, πρὶν εἰς τὰ δύσιππα ἀφικέσθαι. ὁ δ' Ἀγησίλαος ἀντὶ τοῦ ἐπὶ Καρίαν ἰέναι εὐθὺς τἀναντία ἀποστρέψας ἐπὶ Φρυγίας ἐπορεύετο, καὶ τάς τ' ἐν τῇ πορείᾳ πόλεις κατεστρέφετο καὶ ἐμβαλὼν ἀπροσδοκήτοις παμπλήθη χρήματα ἐλάμβανε. καὶ τὸν μὲν ἄλλον χρόνον ἀσφαλῶς διεπορεύετο· οὐ πόρρω δ' ὄντος Δασκυλείου, προϊόντος αὐτοῦ οἱ ἱππεῖς ἤλαυνον ἐπὶ λόφον τινά, ὡς προΐδοιεν τί τἄμπροσθεν εἴη. κατὰ τύχην δέ τινα καὶ οἱ τοῦ Φαρναβάζου ἱππεῖς οἱ περὶ Ῥαθίνην καὶ Βαγαῖον τὸν νόθον ἀδελφόν, ὄντες παρόμοιοι τοῖς Ἕλλησι τὸν ἀριθμόν, πεμφθέντες ὑπὸ Φαρναβάζου ἤλαυνον καὶ οὗτοι ἐπὶ τὸν αὐτὸν τοῦτον λόφον. ἰδόντες δὲ ἀλλήλους οὐδὲ τέτταρα πλέθρα ἀπέχοντας, τὸ μὲν πρῶτον ἔστησαν ἀμφότεροι, οἱ μὲν Ἕλληνες ἱππεῖς ὥσπερ φάλαγξ ἐπὶ τεττάρων παρατεταγμένοι, οἱ δὲ βάρβαροι τοὺς πρώτους οὐ πλέον ἢ εἰς δώδεκα ποιήσαντες, τὸ βάθος δ' ἐπὶ πολλῶν. ἔπειτα μέντοι πρόσθεν ὥρμησαν οἱ βάρβαροι».

[105] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.7.6-7:** «Ἐνταῦθα ἀναπαύει τὸν στρατόν· καὶ τῆς σελήνης τὸ πολὺ ἐκλιπὲς ἐγένετο· καὶ Ἀλέξανδρος ἔθυε τῇ τε σελήνῃ καὶ τῷ ἡλίῳ καὶ τῇ γῇ, ὅτων τὸ ἔργον τοῦτο λόγος εἶναι κατέχει. καὶ ἐδόκει Ἀριστάνδρῳ πρὸς Μακεδόνων καὶ Ἀλεξάνδρου εἶναι τῆς σελήνης τὸ πάθημα καὶ ἐκείνου τοῦ μηνὸς ἔσεσθαι ἡ μάχη, καὶ ἐκ τῶν ἱερῶν νίκην σημαίνεσθαι Ἀλεξάνδρῳ. ἄρας δὲ ἀπὸ τοῦ Τίγρητος ᾔει διὰ τῆς Ἀσσυρίας χώρας, ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἔχων τὰ Γορδυηνῶν ὄρη, ἐν δεξιᾷ δὲ αὐτὸν τὸν Τίγρητα. τετάρτῃ δὲ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς διαβάσεως οἱ πρόδρομοι αὐτῷ ἐξαγγέλλουσιν, ὅτι ἱππεῖς οὗτοι πολέμιοι ἀνὰ τὸ πεδίον φαίνονται, ὅσοι δέ, οὐκ ἔχειν εἰκάσαι. ξυντάξας οὖν τὴν στρατιὰν προὐχώρει ὡς ἐς μάχην· καὶ ἄλλοι αὖ τῶν προδρόμων προσελάσαντες ἀκριβέστερον οὗτοι κατιδόντες ἔφασκον δοκεῖν εἶναί σφισιν οὐ πλείους ἢ χιλίους τοὺς ἱππέας».

Οι Πέρσες μνημονεύονται ως «κατάσκοποι» στο χωρίο **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.9.1:** «ταῦτα ὡς ἐξηγγέλθη Ἀλεξάνδρῳ πρὸς τῶν κατασκόπων τῶν Περσῶν ὅσοι ἑάλωσαν, ἔμεινεν αὐτοῦ ἵνα ἐξηγγέλθη ἡμέρας τέσσαρας· καὶ τήν τε στρατιὰν ἐκ τῆς ὁδοῦ ἀνέπαυσε, τὸ δὲ στρατόπεδον τάφρῳ τε καὶ χάρακι ἐτείχισεν, ἔγνω γὰρ τὰ μὲν σκευοφόρα ἀπολείπειν καὶ ὅσοι τῶν στρατιωτῶν ἀπόμαχοι ἦσαν, αὐτὸς δὲ ξὺν τοῖς μαχίμοις οὐδὲν ἄλλο ὅτι μὴ ὅπλα φέρουσιν ἰέναι ἐς τὸν ἀγῶνα».

[106] **Ἀρρ. *Ἀν.* 5.14.5-6:** «ἐκπεμφθῆναι μὲν γὰρ τὸν παῖδα ὑπὸ τοῦ Πώρου λέγει καὶ οὗτος, ἀλλ᾽ οὐχ ἑξήκοντα μόνα ἅρματα ἄγοντα. οὐδὲ γὰρ εἰκὸς Πῶρον ἀκούσαντα ἐκ τῶν σκοπῶν, ὅτι δὴ ἡ αὐτὸς Ἀλέξανδρος διαβέβηκεν τοῦ Ὑδάσπου τὸν πόρον ἢ μέρος γέ τι τῆς στρατιᾶς, ξὺν ἑξήκοντα ἅρμασι μόνοις ἐκπέμψαι τὸν αὐτοῦ παῖδα· ἃ δὴ ὡς μὲν ἐπὶ κατασκοπὴν ἐκπεμπόμενα πολλά τε καὶ οὐκ εὔζωνα ἐς τὴν ἀποχώρησιν ἦν, ὡς δὲ εἰς τὸ εἴρξαί τε τοὺς οὔπω πεπερακότας τῶν πολεμίων καὶ τοῖς ἤδη ἐκβεβηκόσιν ἐπιθέσθαι οὐδαμῇ ἀξιόμαχα. ἀλλὰ δισχιλίους γὰρ λέγει ἱππέας ἄγοντα ἀφικέσθαι τοῦ Πώρου τὸν παῖδα, ἅρματα δὲ ἑκατὸν καὶ εἴκοσι· φθάσαι δὲ περάσαντα Ἀλέξανδρον καὶ τὸν ἐκ τῆς νήσου τὸν τελευταῖον πόρον»·

Την άποψη του ιστορικού συμμερίζονται οι Simonyan, Grishin (1990: 93): «Under no circumstances should a large number of men be chosen to conduct a [reconnaissance] raid unless there is a special need for this. The more personnel in the party (subunit) allocated to a raid, the more quickly it may be detected by the enemy and the more difficulty it will have in achieving covertness of action».

εμπιστευτεί τη διοίκηση της υπηρεσίας πληροφοριών σε επίλεκτους άνδρες[107] οδηγεί ο ίδιος λίγους οπλίτες ή συνοδεύει αναγνωριστικό σώμα[108].

---

[107] Ελλείψει έμπειρων οδηγών ο Αλέξανδρος προστάζει τον ικανό Θόαντα να ηγηθεί ομάδας και να διεισδύσει στην κατά μήκος της ακτής ενδοχώρα, ώστε να καταγράψει τις εκεί συνθήκες. Βρήκε σε πλήρη απομόνωση λιγοστούς ημιάγριους ψαράδες οι οποίοι διέμεναν σε καλύβες:
Ἀρρ. Ἀν. 6.23.2-3: «ἀλλὰ ἦν γὰρ ἔρημα παντάπασιν τὰ πρὸς τῇ θαλάσσῃ τῆς Γαδρωσῶν γῆς, ὁ δὲ Θόαντα τὸν Μανδροδώρου καταπέμπει ἐπὶ θάλασσαν ξὺν ὀλίγοις ἱππεῦσιν, κατασκεψόμενον εἴ πού τις ὅρμος ὢν τυγχάνει ταύτῃ ἢ ὕδωρ οὐ πόρρω ἀπὸ θαλάσσης ἤ τι ἄλλο τῶν ἐπιτηδείων. καὶ οὗτος ἐπανελθὼν ἀπήγγειλεν ἁλιέας τινὰς καταλαβεῖν ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ἐν καλύβαις πνιγηραῖς· πεποιῆσθαι δὲ τὰς καλύβας ξυνθέντας τὰς κόγχας· στέγην δὲ εἶναι αὐταῖς τὰς ἀκάνθας τῶν ἰχθύων· καὶ τούτους τοὺς ἁλιέας ὕδατι ὀλίγῳ διαχρῆσθαι χαλεπῶς διαμωμένους τὸν κάχληκα, καὶ οὐδὲ τούτῳ πάντῃ γλυκεῖ τῷ ὕδατι»·
Curt. 9.10.8: «Hinc pervenit ad maritimos Indos. Desertam vastamque regionem late tenent ac ne cum finitimis quidem ullo commercii iure miscentur».
Παράλληλα το Νοέμβριο του 325 π.Χ. ο στόλος του Νεάρχου παραπλέει την ημιέρημο λωρίδα της Μακρανίας, όπου κατοικούν οι Ιχθυοφάγοι: τρέφονται με ωμά ψάρια, δεν έχουν κοινωνικές επαφές και εμπορικές σχέσεις με τους γειτονικούς λαούς:
Ἀρρ. *Ἰνδ.* 29.7-16: «ἐνθένδε ἄραντες τήν τε νύκτα καὶ τὴν ἡμέρην οὐδέν τι ἐλινύοντες ἔπλωον, ἀλλὰ διελθόντες γὰρ σταδίους χιλίους τε καὶ ἑκατὸν ἐξέπλωσαν τὸ ἔθνος τῶν Ἰχθυοφάγων, πολλὰ κακὰ ταύτῃ παθόντες ἀπορίῃ τῶν ἀναγκαίων. ὁρμίζονται δὲ οὐ πρὸς τῇ γῇ, ῥηχίη γὰρ ἦν ἐπὶ πολλὸν ἀνέχουσα, ἀλλὰ μετέωροι ἐπ᾽ ἀγκυρέων: μῆκος τοῦ παραπλόου τῶν Ἰχθυοφάγων τῆς χώρης στάδιοι ὀλίγῳ πλεῦνες ἢ μύριοι. οὗτοι οἱ Ἰχθυοφάγοι σιτέονται, κατ᾽ ὅ τι περ καὶ κληίζονται, ἰχθύας, ὀλίγοι μὲν αὐτῶν ἁλιεύοντες τοὺς ἰχθύας, ὀλίγοισι γὰρ καὶ πλοῖα ἐπὶ τῷδε πεποίηται καὶ τέχνη ἐξεύρηται ἐπί τῇ θήρῃ τῶν ἰχθύων, τὸπολλὸν δὲ ἡ ἀνάπωτις αὐτοῖσι παρέχει. οἳ δὲ καὶ δίκτυα ἐπὶ τῷδε πεποίηνται, μέγαθος καὶ ἐς δύο σταδίους τὰ πολλὰ αὐτῶν. πλέκουσι δὲ αὐτὰ ἐκ τοῦ φλοιοῦ τῶν φοινίκων, στρέφοντες τὸν φλοιὸν ὥσπερ λίνον. ἐπεὰν δὲ ἡ θάλασσα ὑπονοστήσῃ, ἵνα μὲν ξηρὴ ἡ γῆ ὑπολείπεται, ἐρήμη τὸ πολλόν ἐστιν ἰχθύων: ἔνθα δὲ βαθέα ἐστίν, ὑπολείπεταί τι τοῦ ὕδατος καὶ ἐν τῷδε κάρτα πολλοὶ ἰχθύες: οἱ μὲν πολλοὶ σμικροὶ αὐτῶν, οἳ δὲ καὶ μέζονες. τούτοισι περιβάλλοντες τὰ δίκτυα αἱρέουσι. σιτέονται δὲ ὠμοὺς μέν, ὅκως ἀνειρύουσιν ἐκ τοῦ ὕδατος, τοὺς ἁπαλωτάτους αὐτῶν: τοὺς δὲ μέζονάς τε καὶ σκληροτέρους ὑπὸ ἡλίῳ αὐαίνοντες, εὖτ᾽ ἂν ἀπαυανθῶσι, καταλεῦντες ἄλευρα ἀπ᾽ αὐτῶν ποιέονται καὶ ἄρτους: οἳ δὲ μάζας ἐκ τούτων τῶν ἀλεύρων πέσσουσι. καὶ τὰ βοσκήματα αὐτοῖσι τοὺς ἰχθύας ξηροὺς σιτέεται: ἡ γὰρ χώρη ἐρήμη λειμώνων οὐδὲ ποίην φέρει. θηρεύουσι δὲ καὶ καράβους πολλαχῆ καὶ ὄστρεα καὶ κογχύλια. ἅλες δὲ αὐτόματοι γίνονται ἐν τῇ χώρῃ, ἀπὸ τούτων ἔλαιον ποιέουσιν. οἳ μὲν δὴ αὐτῶν ἐρήμους τόπους οἰκέουσιν ἄδενδρόν τε τὴν χώρην καὶ ἄφορον καρπῶν ἡμέρων καὶ τούτοισιν ἀπὸ τῶν ἰχθύων ἡ πᾶσα δίαιτα ποιέεται , ὀλίγοι δὲ αὐτῶν σπείρουσιν ὅσον τῆς χώρης, [καὶ τούτῳ κατάπερ ὄψῳ χρέονται πρὸς τοὺς ἰχθύας:] ὁ γὰρ σῖτος αὐτοῖσίν εἰσιν ἰχθύες. οἰκία δὲ ποιέονται οἱ μὲν εὐδαιμονέστατοι αὐτῶν ὅσα κήτεα ἐκβάλλει ἡ θάλασσα, τούτων τὰ ὀστέα ἐπιλεγόμενοι, καὶ τούτοισιν ἀντὶ ξύλων χρεόμενοι. καὶ θύρας τὰ ὀστέα ὅσα πλατέα αὐτῶν ποιέονται: τοῖσι δὲ πολλοῖσι καὶ πενεστέροισιν ἀπὸ τῶν ἀκανθέων τῶν ἰχθύων τὰ οἰκία ποιέεται».
Για τις διά θαλάσσης αναγνωριστικές αποστολές:
Ἀρρ. *Ἀν.* 2.7.2: «καὶ Ἀλέξανδρος ὡς ἤκουσεν ἐν τῷ ὄπισθεν αὐτοῦ ὄντα Δαρεῖον, ἐπεὶ οὐ πιστὸς αὐτῷ ὁ λόγος ἐφαίνετο, ἀναβιβάσας εἰς τριακόντορον τῶν ἑταίρων τινὰς ἀποπέμπει ὀπίσω ἐπὶ Ἰσσόν, κατασκεψομένους εἰ τὰ ὄντα ἐξαγγέλλεται. οἱ δὲ ἀναπλεύσαντες τῇ τριακοντόρῳ, ὅτι κολπώδης ἦν ἡ ταύτῃ θάλασσα, μᾶλλόν τι εὐπετῶς κατέμαθον αὐτοῦ στρατοπεδεύοντας τοὺς Πέρσας· καὶ ἀπαγγέλλουσιν Ἀλεξάνδρῳ ἐν χερσὶν εἶναι Δαρεῖον»
[108] (1) *Αλέξανδρος ~* **Ἀρρ. *Ἀν.* 1.20.5:** «Οὐ πολλαῖς δὲ ὕστερον ἡμέραις Ἀλέξανδρος ἀναλαβὼν τούς τε ὑπασπιστὰς καὶ τὴν τῶν ἑταίρων ἵππον καὶ τὴν Ἀμύντου τε καὶ Περδίκκου καὶ Μελεάγρου τάξιν τὴν πεζικὴν καὶ πρὸς τούτοις τοὺς τοξότας καὶ τοὺς Ἀγριᾶνας περιῆλθε τῆς πόλεως ἐς τὸ πρὸς Μύνδον μέρος, τό τε τεῖχος κατοψόμενος, εἰ ταύτῃ ἐπιμαχώτερον τυγχάνει ὂν ἐς τὴν προσβολήν, καὶ ἅμα εἰ τὴν Μύνδον ἐξ ἐπιδρομῆς δύναιτο λαθὼν κατασχεῖν· ἔσεσθαι γὰρ οὐ σμικρὰν τὴν ὠφέλειαν ἐς τὴν τῆς Ἁλικαρνασσοῦ πολιορκίαν τὴν Μύνδον οἰκείαν γενομένην· καί τι ‹καὶ› ἐνεδίδοτο αὐτῷ ἐκ τῶν Μυνδίων, εἰ λάθοι νυκτὸς προσελθών»·
Ἀρρ. *Ἀν.* 6.26.5: «ἔνθα δὴ Ἀλέξανδρον ξυνέντα ὅτι ἐν ἀριστερᾷ ‹δεῖ› ἀποκλίναντα ἄγειν, ἀναλαβόντα ὀλίγους ἅμα οἳ ἱππέας ‹προχωρῆσαι›· ὡς δὲ καὶ τούτων οἱ ἵπποι ἐξέκαμνον ὑπὸ τοῦ καύματος, ἀπολιπεῖν καὶ τούτων τοὺς πολλούς, αὐτὸν δὲ ξὺν πέντε τοῖς πᾶσιν ἀφιππάσασθαι

Γενικά οι πρόδρομοι εκλαμβάνονται ως τολμηροί στρατιώτες και έμπιστα άτομα. Καλούνται να τιθασεύσουν το έμφυτο αίσθημα του φόβου, ώστε να δράσουν με τη δέουσα νηφαλιότητα και να μην παραπληροφορήσουν τους εντολείς τους: ο Μενίδας ο οποίος υπηρετεί το Μέγα Αλέξανδρο τρομοκρατείται από τις θορυβώδεις ενέργειες των ανδρών του Μαζαίου· δεν πλησιάζει επαρκώς το στρατόπεδό τους και ως εκ τούτου παραδίδει αόριστες πληροφορίες[109].

2.11 Σύμμαχοι

Οι υγιείς συμμαχικοί δεσμοί προλειαίνουν την αυτόβουλη συνεργασία στη συλλογή πληροφοριακού υλικού: ο Λάγγαρος, βασιλιάς των Αγριάνων συνοδεύει το Μέγα Αλέξανδρο. Όταν ο Μακεδόνας ηγέτης μαθαίνει ότι οι Αυταριάτες σχεδιάζουν επίθεση, διεξάγει έρευνα για τη φύση και το πλήθος των εχθρών. Ο Λάγγαρος τον καθησυχάζει ότι οι Αυταριάτες δεν είναι φιλοπόλεμο έθνος· προθυμοποιείται να τους κρατήσει απασχολημένους, ώστε εκείνος να αντιμετωπίσει τους επαναστάτες Κλείτο και Γλαυκία. Ο Αλέξανδρος τον ανταμείβει με τιμές και δώρα, ενώ του υπόσχεται συμμαχία μέσω γάμου[110].

καὶ εὑρεῖν τὴν θάλασσαν, διαμησάμενόν τε αὐτὸν ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τὸν κάχληκα ἐπιτυχεῖν ὕδατι γλυκεῖ καὶ καθαρῷ καὶ οὕτω μετελθεῖν τὴν στρατιὰν πᾶσαν· καὶ ἐς ἑπτὰ ἡμέρας ἰέναι παρὰ τὴν θάλασσαν ὑδρευομένους ἐκ τῆς ἠϊόνος. ἔνθεν δέ, ἤδη γὰρ γιγνώσκειν τὴν ὁδὸν τοὺς ἡγεμόνας, ἐπὶ τῆς μεσογαίας ποιεῖσθαι τὸν στόλον»·

(2) *Αμύντας* ~ **Ἀρρ. *Ἀν.* 1.12.7:** «σκοποὶ δὲ αὐτῷ ἐπέμποντο πρὸ τοῦ στρατεύματος· καὶ τούτων ἡγεμὼν ἦν Ἀμύντας ὁ Ἀρραβαίου, ἔχων τῶν τε ἑταίρων τὴν ἴλην τὴν ἐξ Ἀπολλωνίας, ἧς ἰλάρχης ἦν Σωκράτης ὁ Σάθωνος, καὶ τῶν προδρόμων καλουμένων ἴλας τέσσαρας. κατὰ δὲ τὴν πάροδον Πρίαπον πόλιν ἐνδοθεῖσαν πρὸς τῶν ἐνοικούντων τοὺς παραληψομένους ἀπέστειλε σὺν Πανηγόρῳ τῷ Λυκαγόρου, ἑνὶ τῶν ἑταίρων»·

(3) Ηγέλοχος ~ **Ἀρρ. Ἀν. 1.13.1-2:** «Ἐν τούτῳ δὲ Ἀλέξανδρος προϋχώρει ἐπὶ τὸν Γράνικον ποταμὸν συντεταγμένῳ τῷ στρατῷ, διπλῆν μὲν τὴν φάλαγγα τῶν ὁπλιτῶν τάξας, τοὺς δὲ ἱππέας κατὰ τὰ κέρατα ἄγων, τὰ σκευοφόρα δὲ κατόπιν ἐπιτάξας ἕπεσθαι· τοὺς δὲ προκατασκεψομένους τὰ τῶν πολεμίων ἦγεν αὐτῷ Ἡγέλοχος, ἱππέας μὲν ἔχων τοὺς σαρισσοφόρους, τῶν δὲ ψιλῶν ἐς πεντακοσίους. καὶ Ἀλέξανδρός τε οὐ πολὺ ἀπεῖχε τοῦ ποταμοῦ τοῦ Γρανίκου καί οἱ ἀπὸ τῶν σκοπῶν σπουδῇ ἐλαύνοντες ἀπήγγελλον ἐπὶ τῷ Γρανίκῳ πέραν τοὺς Πέρσας ἐφεστάναι τεταγμένους ὡς ἐς μάχην. ἔνθα δὴ Ἀλέξανδρος μὲν τὴν στρατιὰν πᾶσαν συνέταττεν ὡς μαχουμένους· Παρμενίων δὲ προσελθὼν λέγει Ἀλεξάνδρῳ τάδε»·

(4) Πτολεμαίος του Λάγου ~ **Ἀρρ. Ἀν. 4.24.8:** «Καὶ ἐν τούτῳ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου ἐκπεμφθεὶς μὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου ἐς προνομήν, προελθὼν δὲ προσωτέρω αὐτὸς ξὺν ὀλίγοις ὡς ἐς κατασκοπήν, ἀπαγγέλλει Ἀλεξάνδρῳ πυρὰ κατιδεῖν τῶν βαρβάρων πλείονα ἢ ἐν τῷ Ἀλεξάνδρου στρατοπέδῳ»·

(5) *Παρμενίων* ~ **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.9.4:** «τότε μὲν αὐτοῦ καταστρατοπεδεύειν, κατασκέψασθαι δὲ τόν τε χῶρον ξύμπαντα, εἰ δή τι ὕποπτον αὐτοῦ ἢ ἄπορον, ἢ εἴ πῃ τάφροι ἢ σκόλοπες καταπεπηγότες ἀφανεῖς, καὶ τὰς τάξεις τῶν πολεμίων ἀκριβέστερον κατιδεῖν. καὶ νικᾷ Παρμενίων τῇ γνώμῃ, καὶ καταστρατοπεδεύουσιν αὐτοῦ ὅπως τεταγμένοι ἔμελλον ἰέναι ἐς τὴν μάχην»·

Curt. 3.7.6: «Ibi Parmenio regi occurrit: praemissus erat ad explorandum iter saltus, per quem ad urbem Isson nomine penetrandum erat».

[109] **Curt. 4.12.4-5:** «Praemissum deinde cum citis equitibus Menidan iubet explorare, ubi Dareus esset. At ille, cum Mazaeus haud procul consedisset, non ausus ultra procedere, nihil aliud quam fremitum hominum hinnitumque equorum exaudisse nuntiat. Mazaeus quoque conspectis procul exploratoribus in castra se recepit, adventus hostium nuntius. Igitur Dareus, qui in patentibus campis decernere optabat, armari militem iubet aciemque disponit».

[110] **Ἀρρ. *Ἀν.* 1.5.2-4:** «Λάγγαρος δὲ ὁ τῶν Ἀγριάνων βασιλεὺς ἤδη μὲν καὶ Φιλίππου ζῶντος ἀσπαζόμενος Ἀλέξανδρον δῆλος ἦν καὶ ἰδίᾳ ἐπρέσβευσε παρ᾽ αὐτόν, τότε δὲ παρῆν αὐτῷ μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν, ὅσους τε καλλίστους καὶ εὐοπλοτάτους ἀμφ᾽ αὑτὸν εἶχε· καὶ ἐπειδὴ ἔμαθεν ὑπὲρ τῶν Αὐταριατῶν πυνθανόμενον Ἀλέξανδρον, οἵτινές τε καὶ ὁπόσοι εἶεν, οὐκ ἔφη χρῆναι ἐν

3. «Τρισδιάστατη» αποτροπή της παραπληροφόρησης

Η επιδιωκόμενη επιτυχία και η ορθολογική εγρήγορση ως αλληλένδετες έννοιες χαρακτηρίζουν κάθε έκφανση της στρατηγικής φυσιογνωμίας του Αλέξανδρου ο οποίος εφαρμόζει τρία δυνητικά μέτρα αυτοπροστασίας:

3.1 Κατευθυντήριες υποδείξεις προς υφισταμένους

Προστάζει τους αξιωματικούς και τους φρουρούς του να προβαίνουν απαρέγκλιτα σε μια πρώτη εκτίμηση της αξιοπιστίας των κατασκόπων και της σπουδαιότητας των παρεχόμενων πληροφοριών τους: οι αφοσιωμένοι του σωματοφύλακες, Πτολεμαίος και Λεοννάτος ξυπνούν το βασιλιά τους αμέσως μόλις ο Ευρύλοχος και ο Επιμήνης καταγγέλλουν απειλή για τη ζωή του[111].

Η ενδεχόμενη απείθεια και η επιπόλαιη μη συμμόρφωση προς τις ρητές συστάσεις του επισύρει αυστηρότατες ποινές: το φθινόπωρο του 330 π.Χ. ο Φιλώτας δεν προωθεί στον Αλέξανδρο την ορθή αναφορά του Κεβαλλίνου για την εις βάρος του εξυφαινόμενη συνωμοσία δολοφονίας από τον εταίρο Δίμνο. Μετά από τρομερά βασανιστήρια θανατώνεται διά ακοντισμού[112].

3.2 Διαμεσολαβητές της προφορικής επικοινωνίας

Κατά τις επίσημες διαβουλεύσεις με τοπικούς αξιωματούχους ο Αλέξανδρος επιδεικνύει υποδειγματική σοβαρότητα και αξιομίμητη υπευθυνότητα.

Ίσως φαντάζει αναίτια υπερβολή το ότι ο Μακεδόνας προβαίνει σε ταυτόχρονη στρατολόγηση τριών διερμηνέων (Φαρνούχης, Κόφης, Μιθρήνης) από την Ελληνική στην Περσική, αλλά και από την τοπική διάλεκτο στα Περσικά.

Όμως οι αίσιοι διπλωματικοί χειρισμοί απαιτούν μεγάλη προσοχή σε όλες τις λεπτομέρειες: μια φαινομενικά δευτερεύουσα ασάφεια ή μια αμελητέα παρανόηση εγκυμονούν ανεπιθύμητες εξελίξεις. Αντίθετα η νηφάλια ερμηνεία

λόγῳ τίθεσθαι Αὐταριάτας· εἶναι γὰρ ἀπολεμωτάτους τῶν ταύτῃ· καὶ αὐτὸς ἐμβαλεῖν ἐς τὴν χώραν αὐτῶν, ὡς ἀμφὶ τὰ σφέτερα μᾶλλόν τι ἔχοιεν. καὶ κελεύσαντος Ἀλεξάνδρου ἐσβάλλει ἐς αὐτούς καὶ ἐμβαλὼν ἦγε καὶ ἔφερε τὴν χώραν αὐτῶν. Αὐταριᾶται μὲν δὴ ἀμφὶ τὰ αὑτῶν εἶχον· Λάγγαρος δὲ τά τε ἄλλα ἐτιμήθη μεγάλως πρὸς Ἀλεξάνδρου καὶ δῶρα ἔλαβεν, ὅσα μέγιστα παρὰ βασιλεῖ τῷ Μακεδόνων νομίζεται· καὶ τὴν ἀδελφὴν τὴν Ἀλεξάνδρου Κύναν καὶ ταύτην ὡμολόγησε δώσειν αὐτῷ ἐς Πέλλαν ἀφικομένῳ Ἀλέξανδρος».

[111] **Curt. 8.6.22:** «Et tempus, quo venerant, et vultus haud sane securi animi index et maestitia e duobus alterius Ptolomaeum ac Leonnatum excubantes ad cubiculi limen excitaverunt. Itaque apertis foribus et lumine inlato sopitum mero ac somno excitant regem. Ille paulatim mente collecta, quid adferrent, interrogat».

[112] **Διόδ. Σικ. 17.79.1:** «κατὰ δὲ τούτους τοὺς καιροὺς περιέπεσε πράξει μοχθηρᾷ καὶ τῆς ἰδίας χρηστότητος ἀλλοτρίᾳ. τῶν γὰρ φίλων τις τοῦ βασιλέως ὄνομα Δίμνος, μεμψιμοιρήσας τῷ βασιλεῖ περί τινων καὶ τῷ θυμῷ προπεσών, ἐπιβουλὴν συνεστήσατο κατ᾽ αὐτοῦ»·

Πλούτ. *Ἀλέξ.* 49.3: «Ἐν δὲ τῷ τότε χρόνῳ Μακεδὼν ὄνομα Λίμνος ἐκ Χαλαίστρας χαλεπῶς ἐπιβουλεύων Ἀλεξάνδρῳ, Νικόμαχόν τινα τῶν νέων, πρὸς ὃν αὐτὸς ἐρωτικῶς εἶχεν, ἐπὶ τὴν κοινωνίαν τῆς πράξεως παρεκάλει»·

Curt. 6.7.16: «Ab hoc sermone dimissus Nicomochus ad fratrem, Cebalino erat nomen, quae acceperat, defert. Placet ipsum subsistere in tabernaculo, ne, si regiam intrasset non adsuetus adire regem, coniurati proditos se esse resciscerent».

δομικών πτυχών του πληροφοριακού πλαισίου ακυρώνει εσφαλμένες προσεγγίσεις, ενώ απαλλάσσει τον παραλήπτη από ανώφελες παρερμηνείες.

Όταν ο Αλέξανδρος μαθαίνει πως ο Όμφις έχει παρατάξει τα στρατεύματά του για μάχη, εικάζει ότι ο Ινδός έχει εχθρικές διαθέσεις. Προστάζει τους άνδρες του να είναι σε ύψιστη εγρήγορση. Ο Όμφις αντιλαμβάνεται τη λανθασμένη αντίδραση του Μακεδόνα και κινείται μόνος του για να τον προϋπαντήσει[113]. Η εκτυλισσόμενη επικοινωνία των δύο αντρών οι οποίοι μεταχειρίζονται μορφασμούς αποτελεί εύθυμη ανάπαυλα των πολεμικών περιγραφών[114].

Αξίζει να σημειωθεί πως σπανίζουν οι Έλληνες οι οποίοι συνειδητά μαθαίνουν κάποια «βαρβαρική» γλώσσα και ως εκ τούτου δρουν ως επίσημοι διερμηνείς. Ο Πευκέστας είναι ο μόνος Μακεδόνας στη δύναμη του Μεγάλου Αλεξάνδρου ο οποίος μαθαίνει την Περσική, όταν διορίζεται σατράπης[115]. Μα και ο Λεοννάτος συνομιλεί με τη μητέρα του Δαρείου Γ΄, χωρίς να παρίσταται μεταφραστής[116].

3.3 Έλεγχος αξιοπιστίας των πληροφοριοδοτών

Η διακρίβωση της αντικειμενικής αλήθειας των παρειλημμένων πληροφοριών συσχετίζεται με την υπεύθυνη σκιαγράφηση του έμψυχου διοχετευτικού τους φορέα.

Ως διορατικός ηγέτης ο Μέγας Αλέξανδρος προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στην εφαρμοσμένη μέθοδο και στον ιδιαίτερο τρόπο κατά τον οποίο είτε ο στρατευμένος συνεργάτης είτε ο αυτόκλητος κατάσκοπος απεκόμισε τις παρεχόμενες πληροφορίες. Κάποτε προβαίνει σε αυτοπρόσωπη έρευνα[117]: ερωτά

---

[113] **Curt. 8.12.8:** «Ac primo Alexander non socium, sed hostem adventare credebat iamque et ipse arma milites capere et equites discedere in cornua iusserat paratus ad pugnam. At Indus cognito Macedonum errore iussis subsistere ceteris ipse concitat equum, quo vehebatur: idem Alexander quoque fecit, sive hostis sive amicus occurreret, vel sua virtute vel illius fide tutus».

[114] **Curt. 8.12.9:** «Coiere, quod ex utriusque vultu posset intellegi, amicis animis. Ceterum sine interprete non poterat conseri sermo: itaque adhibito eo barbaras occurrisse se dixit cum exercitu totas imperii vires protinus traditurum nec expectasse, dum per nuntios daretur fides».

[115] **Arr. *Anab.* 6.30.3:** «ἐδήλωσε δὲ ἐσθῆτά τε εὐθὺς ὡς κατεστάθη σατραπεύειν Περσῶν μόνος τῶν ἄλλων Μακεδόνων μεταβαλὼν τὴν Μηδικὴν καὶ φωνὴν τὴν Περσικὴν ἐκμαθὼν καὶ τἆλλα ξύμπαντα ἐς τρόπον τὸν Περσικὸν κατασκευασάμενος. ἐφ᾽ οἷς Ἀλέξανδρός γε ἐπῄνει αὐτὸν καὶ οἱ Πέρσαι ὡς τὰ παρὰ σφίσι πρὸ τῶν πατρίων πρεσβεύοντι ἔχαιρον».

[116] **Curt. 3.12.12:** «Leonnatus et vivere Dareum ait et ipsas non incolumes modo, sed etiam apparatu pristina« fortunae reginas fore. Tum demum Darei mater adlevari se passa est».

[117] **Ἀρρ. *Ἀν.* 3.21.7:** «ἐνταῦθα ἀκούσας ὅτι νυκτὸς ποιεῖσθαι τὴν πορείαν ἐγνωσμένον εἴη τοῖς βαρβάροις, ἤλεγχε τοὺς προσχώρους, εἰ δή τινα εἰδεῖεν ἐπιτομωτέραν ὁδὸν ἐπὶ τοὺς φεύγοντας. οἱ δὲ εἰδέναι μὲν ἔφασαν, ἐρήμην δὲ εἶναι τὴν ὁδὸν δι᾽ ἀνυδρίαν. ὁ δὲ ταύτην ἄγειν ἐκέλευσε· καὶ γνοὺς ὅτι οὐχ ἕψονται οἱ πεζοὶ αὐτῷ σπουδῇ ἐλαύνοντι τῶν μὲν ἱππέων ἐς πεντακοσίους κατεβίβασεν ἀπὸ τῶν ἵππων, τοὺς ἡγεμόνας δὲ τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐπιλεξάμενος τοὺς κρατιστεύοντας ἐπιβῆναι τῶν ἵππων ἐκέλευσεν οὕτως ὅπως οἱ πεζοὶ ὡπλισμένοι ἦσαν»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 5.15.2: «ὡς δὲ κατέμαθεν ἀτρεκῶς τὸ πλῆθος τὸ τῶν Ἰνδῶν, ἐνταῦθα δὴ ὀξέως ἐπιπεσεῖν αὐτοῖς ξὺν τῇ ἀμφ᾽ αὐτὸν ἵππῳ: τοὺς δὲ ἐγκλῖναι, ὡς Ἀλέξανδρόν τε αὐτὸν κατεῖδον καὶ τὸ στῖφος ἀμφ᾽ αὐτὸν τῶν ἱππέων οὐκ ἐπὶ μετώπου, ἀλλὰ κατ᾽ ἴλας ἐμβεβληκός. καὶ τούτων ἱππέας μὲν πεσεῖν ἐς τετρακοσίους, πεσεῖν δὲ καὶ τοῦ Πώρου τὸν παῖδα: τὰ δὲ ἅρματα αὐτοῖς ἵπποις ἁλῶναι ἔν τε τῇ ἀποχωρήσει βαρέα γενόμενα καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ ὑπὸ πηλοῦ ἀχρεῖα»·

Ἀρρ. *Ἀν.* 6.8.4: «αὐτὸς δὲ ἦγεν ἐπὶ τὴν μεγίστην τῶν Μαλλῶν πόλιν, ἵνα καὶ ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων πολλοὺς ξυμπεφευγέναι αὐτῷ ἐξηγγέλλετο. ἀλλὰ καὶ ταύτην ἐξέλιπον οἱ Ἰνδοὶ ὡς προσάγοντα Ἀλέξανδρον ἔμαθον. διαβάντες δὲ τὸν Ὑδραώτην ποταμὸν ἐπὶ τοῖς ὄχθαις αὐτοῦ, ὅτι ὑψηλαὶ αἱ ὄχθαι ἦσαν, παρατεταγμένοι ἔμενον, ὡς εἴρξοντες τοῦ πόρου Ἀλέξανδρον».

έναν αιχμάλωτο για το αν εξ ακοής ή εξ αυτοψίας γνωρίζει κάποιο κρυφό μονοπάτι γύρω από τους βράχους της Σούσας[118].

Επιπλέον ο Αλέξανδρος εκμαιεύει χρηστικά δεδομένα με την αυστηρή κατά αντιπαράθεση ανάκριση πολλών κρατουμένων ή με την ανάθεση κατασκοπευτικών αποστολών σε δύο ή περισσότερους οδηγούς, όταν είναι εφικτό.

Θα αποτελούσε σοβαρή παράλειψη να μην υπογραμμίσουμε πως προσεκτικά συγκρίνει κάθε είδους στοιχείο συλλέγει από αυτόχθονες και φυλακισμένους. Στέλνει τριακόντορο στην Ισσό, όταν μαθαίνει πως οι δυνάμεις του Δαρείου τον ακολουθούν.

Ταυτόχρονα περιβάλλει με τη δέουσα καχυποψία τους πράκτορες οι οποίοι του αναφέρουν τη φυγή του Άρπαλου[119]. Συμπληρωματικά επιπλήττει όσους στρατιώτες αναπαράγουν υπερβολικές αναφορές για τον εχθρό και το εδαφικό ανάγλυφο.

4. Καταληκτικές επισημάνσεις

Την αναμφισβήτητη συνεισφορά του Αλέξανδρου στη θέσπιση της στρατηγικής επιστήμης προβάλλουν τόσο τα θρυλικά του επιτεύγματα στα πεδία των μαχών όσο και η πολυεδρική του απήχηση σε πολιτικές φυσιογνωμίες και στρατιωτικές μορφές παγκόσμιας εμβέλειας.

Αναβαθμίζοντας την εξαιρετική παρακαταθήκη του ιδιοφυούς στην πολεμική τακτική πατέρα του εφαρμόζει εντυπωσιακές καινοτομίες και τολμηρούς ελιγμούς για να ενισχύσει τις ποιοτικές επιδόσεις των μακεδονικών δυνάμεων, χωρίς να θυσιάζει τη σωματική ακεραιότητα των έμπειρων μαχητών του. Προτάσσει τις επιθετικής φύσεως πρωτοβουλίες και επιδιώκει τους τολμηρούς αιφνιδιασμούς, ενώ σταθερά αποφεύγει την παθητική στάση.

Μα το ότι δεν εκκινεί στρατιωτική επιχείρηση χωρίς να την έχει προσεκτικά σχεδιάσει και a priori εναρμονίσει με επικαιροποιημένα πληροφοριακά δεδομένα υποδεικνύει υψηλού επιπέδου στρατηγοσύνη.

Για τον ακώλυτο προσπορισμό απόρρητων στοιχείων αξιοποιεί σε συστηματική βάση ετερόκλητους - εντεταλμένους και αυτόβουλους - πληροφοριοδότες. Μέσω της στοχευμένης διασποράς των διαρκώς ελεγχόμενων μυστικών του συνεργατών στις γεωγραφικές συντεταγμένες των εν δυνάμει απειλών ή των προκαθορισμένων στόχων επιτυγχάνει τον ευκταίο τους παροπλισμό κατάγοντας περιφανείς νίκες.

Εύστοχα ο Bellinger (1963: 38) τονίζει: «The records tell us a great deal about the accomplishments of Alexander but little or nothing of what lay behind them. There is tactical information about his arrangement of the order of battle, but operations on a larger scale are treated as though they were an automatic sequence. And yet, of course, a prodigious amount of planning must have been required for the success of the all but incredible progress of his arms and of this, Alexander must have been the master mind. But it was not the kind of thing that antiquity found worthy of recording, and Alexander is not the only great ruler whose plans are entirely unreported».

[118] **Curt. 5.4.10:** «His captivus expositis interrogatus a rege, auditune an oculis conperta haberet, quae diceret, pastorem se fuisse et omnes eas calles percurrisse respondit: bis captum, semel a Persis in Lycia, iterum ab ipso».

[119] **Πλούτ. *Ἀλέξ.* 41.8:** «τοὺς δὲ πρώτους τὴν Ἁρπάλου φυγὴν καὶ ἀπόδρασιν ἀπαγγείλαντας ἔδησεν, Ἐφιάλτην καὶ Κίσσον, ὡς καταψευδομένους τοῦ ἀνδρός».

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής

Babbitt, F. C. (1967). *Plutarch. Moralia, Volume XV*. Cambridge: Harvard University Press.

Brunt, P. A. (1983). *Arrianus: Anabasis of Alexander, Volume II: Books 5-7. Indica*. Cambridge: Oxford University Press.

Dindorfio, L. (1890). *Polybius. Historiae*. Leipzig: Teubner.

Jacoby, F. (1926-1930). *Die Fragmente der griechischen Historiker, Volume IIB*. Berlin: Weidmann (FGrHist).

Marchant, E. & Bowersock, G. (1925). *Xenophontis opera omnia*. London: William Heinemann.

Meineke, A. (1915-1925). *Strabo. Geographica, Volumes I-III*. Leipzig: Teubner.

Müller, K. (1848). *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Paris: Didot (FHG).

Oldfather, W. (1923). *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus and Onasander*. London: Heinemann.

Perrin, B. (1920). *Plutarch's Lives*. London: William Heinemann.

Rolfe, J. C. (1946). *Quintus Curtius. History of Alexander, Volumes I-II*. Cambridge: Harvard University Press.

Sélincourt, de A. (2003). *Herodotus. The Histories: Revised with Introduction and Notes.* London: Penguin Books.

Spiro, F. (1903). *Pausaniae Graeciae descriptio, Volumes 1-3*. Leipzig: Teubner.

Stewart-Jones, H., Powell, J. (1942). *Historiae, Volumes I-II*. Oxford: Oxford University Press.

Tod, M. N. (1933-1948). *A Selection of Greek Historical Inscriptions, Volumes I-II*. Oxford: Clarendon Press.

Vogel, F., Bekker, B., Dindorf, L. (1888-1906). *Diodori Bibliotheca historica, Volumes I-V*. Leipzig: Teubner.

Watson, S. J. (1853). *Justinus Marcus Junianus. Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. London: Henry Bohn.

Woelfflin, von E., Schöll, R. (1887). *Polyaeni Strategematon libri octo*. Leipzig: Teubner.

Δευτερογενής

Ashley, J. R. (2004). *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 B.C*. London: McFarland & Co.

Badian, E. (1960). "The Death of Parmenio", *Transactions of the American Philological Association*, 91: 324-338.

Bellinger, R. A. (1963). *Essays on the Coinage of Alexander the Great*. New York: American Numismatic Society.

Berve, H. (1926, 1973). *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, Volumes I-II*. Munich: Beck.

Borza, N. E. (1977). "Alexander's Communications", *Ancient Macedonia*, 2: 295-303.

Bosworth, A. (1988). *From Arrian to Alexander, Studies in Historical Interpretation*. Oxford: Clarendon Press.

Bosworth, A., Baynham, E. (2000). *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford: Oxford University Press.

Brunt, P. A. (1963). "Alexander's Macedonian Cavalry", *The Journal of Hellenic Studies*, 83: 27-46.

Creveld, van M. (1989). *Technology and War, from 2000 B.C. to the Present*. New York: Free Press.

Delbrück, H. (1975). *History of the Art of War within the Framework of Political History, Volume I* (Trans. W. J. Renfroe Jr.). Westport: Greenwood Press.

Elgood, G. P. (1924). *Egypt and the Army*. London: Oxford University Press.

Ellis, J. R. (1976). *Philip II and Macedonian Imperialism*. London: Thames & Hudson.

Engels, D. (1978). *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*. London: University of California Press.

Engels, D. (1980). "Alexander's Intelligence System", *The Classical Quarterly*, 30: 327-340, 1980.

Flower, M. (2008). *The Seer in Ancient Greece*. Berkeley: University of California Press.

Fox, L. R. (1974). *Alexander the Great*. New York: The Dial Press.

Gaebel, R. E. (2004). *Cavalry Operations in the Ancient Greek World*. Norman: University of Oklahoma Press.

Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Green, P. (1974). *Alexander of Macedon, 356-323 BC: A Historical Biography*. Harmondsworth: Penguin Books.

Hagen, W. V. V. (1978). "The Horror of the Tomissa Crossing", *Geographical Magazine*, 48: 278-281.

Hammond, N. G. L., Scullard, H. H. (1970). *Oxford Classical Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Hattendorff, C. (2013). *Alexander. Historische Gestalten der Antike. Rezeption in Literatur, Kunst und Musik*. Stuttgart: Metzler.

Heckel, W. (1977). "The Conspiracy against Philotas", *Phoenix*, 31 (1): 9-21.

Heckel, W. (1992). *The marshals of Alexander's empire*. London: Routledge.

Heckel, W. (2006). *Who's Who in the Age of Alexander the Great: Prosopography of Alexander's Empire*. Oxford: Blackwell Publishing.

Hogarth, G. D. (1915). "The Geography of the War Theatre in the Near East", *The Geographical Journal*, 45 (6): 457-467.

Lesky, A. (1983). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* (Μετάφραση Α. Τσοπανάκης). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Lewis, D. (1977). *Sparta and Persia.* Leiden: Brill.

Murray, W. G. (1953). "The Land of Sinai", *The Geographical Journal*, 119 (2): 140-153.

Olmstead, A. T. (1970). *History of the Persian Empire*. Chicago: University of Chicago Press.

Payne, K. (1993). "Information collection and transmission in Classical Greece", *Libri* 43 (4): 271-288.

Pearson, L. (1952). "Aristobulus the Phocian", *The American Journal of Philology*, 73 (1): 71-75.

Pearson, L. (1954-1955). "The Diary and the Letters of Alexander the Great", *Historia* 3 (4): 429-455.

Pédech, P. (1984). *Historiens Compagnons d'Alexandre*. Paris: Les Belles Lettres.

Riepl, W. (1913). *Das Nachrichtenwesen des Altertums mit besonderer Rücksicht auf die Römer*. Leipzig: Teubner.

Rzepka, J. (2008). "The Units of Alexander's Army and the District Divisions of Late Argead Macedonia", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 48: 49-52.

Sekunda, N. V. (2010). "The Macedonian Army", in Joseph Roisman & Ian Worthington (eds.), *A Companion to Ancient Macedonia*: 446-471.

Sidnell, Ph. (2006). *Warhorse: Cavalry in Ancient Warfare*. London: Hambledon Continuum.

Simonyan, R. G., Grishin, S. V. (1990). *Tactical Reconnaissance: A Soviet View* (Trans. CIS Multilingual Section, Translation Bureau). Ottawa: Secretary of State Department.

Starr, C. G. (1974). *Political Intelligence in Classical Greece*. Leiden: Brill.

Starr, S. F. (1963). "Mapping Ancient Roads in Anatolia", *Archaeology,* 16: 162-169.

Stoneman, R. (1997). *Alexander the Great*. London: Routledge.

Tarn, W. W. (1939). "Alexander, Cynics and Stoics", *American Journal of Philology*, 60 (1): 41-70.

Tarn, W. W. (1952). *Alexander the Great. Vol. 1, Narrative; Vol. 2, Sources and Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Worley, L. J. (1994). *Hippeis: The Cavalry of Ancient Greece*. Boulder: Westview Press.

Маринович, Л. П. (1982). *Источниковедение Древней Греции: Эпоха эллинизма*. Москва: Издательство Московского университета.

Маринович Л. П. (2010). "Европейские варвары в армии Александра Македонского", in: Татьяна Джаксон, Ирина Коноваловой, Гочи Цецхладзе (ред.) *Gaudeamus igitur: Сборник статей к 60-летию А. В. Подосинова*, 235-242.

Шофман, А. С. (1976). *Восточная политика Александра Македонского.* Казань: Издательство Казанского университета.

ISSN: 2529-1831 (Online)
http://library.uop.gr/magazine



Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης



ψηφιακήελλάδα
Όλα είναι δυνατά
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
"Ψηφιακή Σύγκλιση"

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης